

Robert Hamilton Bruce Lockhart

Som politisk agent

En skildring av mina ungdomsår i olika länder och av mitt uppdrag som politisk agent i Moskva 1918

Eng. originalets titel: *Memoirs of a British Agent* (1932)

Första svenska upplagan 1933

Översättning: Axel Claëson

Denna bok av den brittiske diplomaten och spionen R.H. Bruce Lockhart var en storsäljare som kom ut i många svenska upplagor under åren 1933-1942.

När det gäller memoarer och i synnerhet sådana som är skrivna av hemliga agenter, spioner osv så inställer sig alltid frågan om hur sannfärdiga de är. Det som intresserar oss är här inte detaljer om huvudpersonen som sådan – att han/hon försöker framställa sig själv i så god dager som möjligt och därför förtiger mindre trevliga detaljer och förskönar andra, det ligger i sakens natur, men är också av mindre vikt i sammanhanget. Det som är intressant är uppgifter om spioneriet och därmed sammanhängande frågor. Att en spion, även en f d sådan, försöker undvika att avslöja sådant som är känsligt och hemligstämplat är väl i det närmaste självklart. Inte nog med det, man tillgriper även förnekanden och lögner.

Hur ligger det då till i Lockharts fall? Ja, han är givetvis inget undantag.

Lockhart försöker inte underbygga sin historia med dokument. Han berättar *sin* historia, inget annat. T ex får skildringen av hans vistelsen i Indien närmast karaktären av en billig kärleksnovell med Lockhart i en av huvudrollerna. Bokens karaktär gör det svårt att avgöra vad som är sant, vad som är rena rama påhitt, vad som är överdrivet, vad som förtigs osv och uppgifterna i boken, särskilt de som rör hans verksamhet i Ryssland efter revolutionen, bör därför tas med en nypa salt. Vi vet nu t ex (bl a genom uppgifter som sipprat fram ur den brittiska säkerhetstjänstens arkiv) att han var inbegripen både i kupplaner mot bolsjevikregeringen och i ett mordförsök på Lenin 1918, vilket påstods från sovjetiskt håll vid den tiden, men som han bestämt förnekar i bokens sista kapitel.¹

Men trots sådana svagheter är *Som politisk agent* ett viktigt och intressant historiskt dokument, som ger inblickar i hur brittiska diplomater 1918 kombinerade diplomatverksamhet med spioneri och undergrävande verksamhet. Något som fö i synnerhet stormakternas diplomater fortfarande ägnar sig åt med, trots att de utåt förnekar detta.

¹ Se [Britterna planerade attentat mot Lenin](#)

I. Mina lärår på Malacka

*Bulan Trang, bintang berchahaya
Burong, gaga' mermakan padi
Kelau Tuan dada perchaya
Belah dada' melihat hati.*

Malajisk sång

*Månen är klar och stjärnorna lysa över mitt huvud.
Kråkan pickar därborta på risfälten.
Om Du, min gud, tvivlar på min olycksaliga kärlek,
Klyv då mitt bröst och se mitt sårade hjärta.*

Första kapitlet

UNDER MITT stormiga och skiftesrika liv har slumpen spelat en alltför stor roll. Det har varit mitt eget fel. Aldrig någonsin har jag försökt att göra mig till herre över mitt eget öde. Ögonblickets starkaste ingivelse har varit avgörande för alla mina handlingar. När slumpen fört mig upp till svindlande höjder, har jag tagit emot dess gåvor med utsträckta händer. När den störtat mig ned från tinnarna, har jag utan att klaga tagit emot dess slag. Jag har mina stunder av bot och ånger. Jag har nog självkritik för att finna intresse i att pröva mitt eget samvete. Denna självanalys har alltid varit objektiv, aldrig osund. Den har aldrig gjort någonting från eller till vid de olika växlingarna under min skiftesrika bana.

Den har aldrig varit mig till något gagn i den oavlåtliga strid som människan utkämpar inom sig själv och mot sig själv. Missräkningarna ha icke förmått bota mig från en oförbätterlig romantik. Om jag någon gång ångrar vissa saker jag gjort, så känner jag samvetskval endast för sådana som jag underlåtit att göra.

Jag är född den andra september 1887 i Anstruther i grevskapet Fife. Min far var lärare och flyttade 1906 till England. Min mor var en Macgregor. Bland mina förfäder räknar jag medlemmar av släkterna Bruce, Hamilton, Cummings, Wallace och Douglas, och jag kan härleda släktskap ända tillbaka till Boswell. Jag har inte en droppe engelskt blod i mina ådror.

Mina barndomsminnen ha föga intresse för någon annan än mig själv. Min fader var en duktig fotbollsspelare och medlem av den skotska fotbollsunionens uttagningskommitté. Min mors bror var en känd skotsk idrottsman. Därför fick jag också vid fyra års ålder min första fotboll, och under flera skotska internationella spelares ledning lärde jag mig att göra ett mål nästan lika tidigt som jag lärde mig gå. Egendomligare är det att min fader, som själv inte spelade cricket, också var en hängiven entusiast för detta spel. När min tredje bror föddes, klappade jag i händerna och utropade förtjust: "Nu är vi ett helt cricketlag, en att driva, en att slå tillbaka och en i målet!" Så gick jag ned i köket, stal en rå biffstek och lade den i hans vagga för att han så fort som möjligt skulle få en kraftig benbyggnad och starka muskler. Jag var på den tiden sju år gammal!

I andra avseenden var min uppfostran som andra pojkars. Jag fick min beskärda del av kroppslig aga — huvudsakligen för att jag spelade fotboll eller cricket på helgdagar, vilka av min far höllos strängt i helgd. När jag var tolv år gammal fick jag ett stipendium till skolan i Fettes, där jag tillbragte fem år, under vilka sporten var allt för mig. Under min första termin

där blev jag nummer ett i latinsk skrivning, där ämnet var detsamma för hela skolan utom för högsta klassen och som rättades av rektorn själv. Under återstoden av min skoltid kom jag aldrig bland de femtio första, och ehuru jag lyckligt klarade högsta klassen, beredde jag mina föräldrar idel besvikelser. För att rädda mig från min skadliga vurm för sport skickade min fader mig till Berlin i stället för att låta mig komma till Cambridge, där min broder några år senare skulle utmärka sig genom att bli numro ett i två sportgrenar på bekostnad av högsta betyget i levande språk, vilket han säkerligen annars hade fått.

Jag har mycket att tacka Tyskland och professor Tilley för. Tilley var australiensare men hade blivit mera preussare än preussarna själva och det till den grad, att han tog bort e'tet i sitt namn och stavade det som den store tyske krigaren. Hans metoder voro spartanska och hårda, men han lärde mig hur man skall arbeta, en konst som jag, trots många återfall i min forna lättja, aldrig helt glömt bort. Han gav mig också två andra värdefulla lärdomar — respekt för andra institutioner och vanor än de engelska, och hemligheten med hur man skulle lära sig främmande språk. Den första har varit mig till hjälp under hela mitt liv i mina förbindelser med utlänningar. Den andra var mig till stor nytta, då jag sju år senare for till Ryssland. Om Tilley ännu är i livet hoppas jag att denna min tribut till hans gedigna egenskaper kommer under hans ögon. Han är den ende i mitt liv, om vilken jag kan säga, att han haft ett uteslutande gott inflytande på mig.

Från Berlin skickades jag till Paris, där jag kom under den gode och fromme Paul Passys inflytande. Tack vare honom fick jag ett utmärkt franskt uttal och min första inblick i den waleska väckelserörelsens metoder. Paul Passy var son till den framstående juristen och pacifisten Frédéric Passy och en ytterst from calvinist. Som ung ville han bli missionär, och som han var ytterst samvetsgrann förberedde han sig till detta krävande kall genom att äta råttor. Som hans lungor blevo angripna räddades denne framstående lärde från att begravas i Kinas ödemarker eller på de fjärran Söderhavsöarna. Vad hedningarna gingo miste om blev en vinst för vetenskapen, och nu utgör Passys namn ett av de främsta bland de moderna språkforskarna. Trots att Passy ägnade sig med liv och själ åt språkforskningen försummade han dock aldrig sin välgörenhet eller sitt arbete att omvända syndares själar till Gud. När jag först träffade honom stod han under den waleska evangelisten Evan Roberts' inflytande, och då fick jag för den enda gången i mitt skiftesrika liv göra den underliga erfarenheten att uppträda på estraden och sjunga waleska väckelsehymner på franska i Paris' slumkvarter. Passy läste bönerna och spelade orgel med tre fingrar, och jag sjöng solo ackompanjerad av en kör bestående av tre engelska studenter, som darrade på rösten.

Om livet är en följd av tillfälligheter, så ha dessa i mitt liv följt varandra i mycket hastigt tempo. Efter tre år i Tyskland och Frankrike vände jag tillbaka till England för att slutgiltigt förbereda mig till den examen man har att avlägga för att vinna tillträde till civil statstjänst i Indien. ödet och min smak för ett kringflackande liv bestämde dock annorlunda. En onkel, en av gummiindustrins pionjärer i Malaj-staterna, kom hem från östern 1908 och gav min fantasi näring med underbara berättelser om, vilka förmögenheter man i en handvändning kunde skapa i detta underbara och härliga land. Reslusten hade redan gått mig i blodet och i min längtan efter nya världar och nya äventyr beslöt jag mig för att förena mitt öde med gummiplantageägarnas och fara till östern.

Andra kapitlet

INGEN RESA kommer att någonsin bereda mig den tjusning som min första resa till Singapore. Den dröjer kvar i mitt minne som en ljuvlig dagdröm, vars minsta händelse jag när

som helst kan återkalla i mitt minne och som osvikligt skänker mig tröst i sorgsna stunder. Mycket tydligare än alla de otaliga reskamrater jag sedermera råkat på kan jag se för mig kaptenen, stewarden i röksalongen, den tjocke och romantiske fartygsintendenten och de tre tyska sjöofficerarna, som voro mina enda verkliga medtävlare om första platsen i de olika slagen av däckssport. Men denna resas verkliga tjusning var det kalejdoskop av underbara färger och fascinerande landskap, som varje dag rullades upp för mig. Detta feeri njöt jag inom mig själv och i min ensamhet. Jag steg upp medan det ännu var mörkt för att få känna morgonbrisens första il, som förebådade dagningen i öster, och väntade i ljuv spänning på att solens stora klot skulle komma det grå förhänget att rämna och visa var himlen tog slut och det lugnaste av hav började. Ensam framme i fören satt jag och betraktade de saffransfärgade solnedgångarna, vilka på himmeln rullade upp ett panorama av skepp och arméer, kungar och slott, riddare och vackra kvinnor, äventyr mera fångslande och levande än den mest spännande film. I hamnarna flydde jag instinktivt mina landsmän, och utan någon inställsam guide i sällskap strövade jag på måfå omkring i vad jag ansåg för infödingskvarteren. Med undantag av Victor Corkran gjorde jag få bekantskaper. Han var flera år äldre än jag och fann antagligen ett sällsynt nöje i att lura mig att prata och själv lyssna till en i sin självkloket alltför egenkär ungdoms himlastormande framtidsdrömmar och förhoppningsfulla tillförsikt. I alla händelser var han snäll och vänlig och dolde bakom en mask av sympati hur road han var. Han hade rest vida omkring och kände många egendomliga detaljer ur folkens historia och sedvänjor, som man inte återfinner i resehandböckerna. Ombord på Mon: var han romaren bland en hord av goter, och ännu i dag är jag honom tacksam för många goda lärdomar, som han säkerligen aldrig var medveten om att han gav mig.

Framför allt lärde jag mig uppskatta skönheten i varma färger och tropisk växtlighet. En orchidé i en djungel på Ma-lacka betydde och betyder ännu i dag mera för mig än den vackraste "cattleya" på den skönaste kvinnas barm. Den tropiska solens glödgheta värme blev ett fysiskt behov för min kropp och en stimulans för mitt sinne. Till och med den dag som i dag är kan jag icke utan att känna en längtan, som nära nog liknar en fysisk smärta, tänka på denna orientens molnfria himmel och dessa långa sträckor av guldgul sand med svalkande palmer och ståtliga causanias till bakgrund.

Och ändå var mitt liv på Malacka, som jag älskar, som kvarstår som det angenämaste minnet i mitt liv och som jag aldrig kommer att återse, ett misslyckande. När jag kom till Singapore för att lära mig yrket skickades jag till en gummiplantage utanför Port Dickson. Man kan icke tänka sig kostligare juvel på jorden än denna lilla hamn vid inloppet till Malackasundet. På den tiden hade den ännu icke fördärvats av att översvämmas av vita. Klimatet var så gott som idealiskt, kuststräckan liknade en opal, vars färger skiftade allt efter som solen förändrade ställning. Stillheten under nätterna där, som endast stördes av havets sakta skvalpande mot den trädbevuxna stranden, var rogivande på ett sätt, som jag aldrig mer skall uppleva.

Varje minut av mitt år där var en njutning för mig. Men mitt intresse för mitt arbete på gummiplantagen var minimalt. Tamilkuliernas fräna lukt kunde jag inte fördraga. Deras språk lärde jag mig tillräckligt för att kunna sköta mitt arbete, men nu har jag glömt så gott som allt utom de vanligaste befallningarna och svordomarna. Kineserna med sin mekaniska noggrannhet gävo mig ingen anledning att ingripa, och kontorsarbetet med ifyllandet av checker och förandet av räkenskaper tråkade ut mig. Min chef, en svåger tal den numera avlidne lord Forteviot, var en gladlynt herre, som hade mycket överseende med mina fel och brister. Jag satte mig snart in i en engelsk plantageägares liv och lärde mig dricka den oundvikliga "stengahn", whisky och soda. En gång i månaden for jag med min chef till

grannstaden Seremban, där jag tömde mängder av gindrinkar i Sungei Ujong Club. Varje weekend reste jag omkring och spelade fotboll och hockey och gästade mina nya bekantskaper. Gästfriheten på Malacka var under den gyllene tiden omkring år 1908 för en ungdom nästan överväldigande, och få voro de som kommo helskinnade ifrån den.

Under min vistelse i Port Dickson upplevde jag en liten triumf, som jag den dag som i dag är fortfarande tycker mig höra ett svagt eko av.

Några månader efter min ditkomst for jag upp till Kuala Lumpur för att spela rugby för min stat, Negri Sembilan, mot Selangor. Kuala Lumpur är huvudstaden i Selangor och de förenade Malajstaterna. Selangor har den talrikaste vita befolkningen bland Malajstaterna, och vid den tiden voro flera av spelarna av internationell klass, bland dem den storvuxne och godmodige skotten "Bobby" Neill. På den tiden var det till och med svårt att i Negri Sembilan få ihop femton rugbyspelare. Negri Sembilan hade naturligtvis aldrig slagit Selangor och jag tror knappast någon annan stat heller. Trots klimatet är rugby det mest populära skådespel som existerar på Malacka, och trots att de bägge lagen voro så ojämna i styrka hade en massa européer och infödingar infunnit sig, och åskådarna fingo till belöning bevittna en av de största överraskningar sportens historia har att bjuda på. Tävlingen ägde rum vid jultiden och Selangorlaget var inte i träning. Kanske underskattade de också sina motståndare väl mycket. I alla fall ledde efter första halvtid Selango med två mot ett, som jag gjort. Redan i början på andra halvtid så märktes det att Selangorlaget var trött, och åskådarna, så Selangorbor de voro, började att uppmuntra oss, då de voro förtjusta vid tanken på att spelet kunde bjuda på en överraskning. Jag lyckades göra ett mål till så att de båda lagen stodo lika, och fem minuter innan tiden var ute gjorde jag ännu ett tredje mål.

Vi hade kommit med en verklig överraskning, och både Selangorlaget och åskådarna voro nog sportsmän för att uppskatta det. Jag bars i triumf från fältet till den en gång så bekanta klubben "Fläckiga hunden", som låg alldeles i närheten. Där blev jag omhändertagen och omklappad av en massa människor, mest skottar, av vilka många gått i samma skola som jag och som kände min bror och far. Alla ville absolut bjuda på en drink, och redan innan middagen hade jag måst ta en om icke fler drinkar med var och en av dem. När jag kom till hotellet, där den officiella middagen skulle ges för bägge lagen, underrättade man mig om att det enhälligt bestämts att jag skulle sitta vid hedersbordet till höger om generalresidenten i Malajstaterna. Detta var min första erfarenhet av att träda fram i offentlighetens starka belysning, och jag var föga trakterad att sättas på ett dylikt prov. Kronan på mitt verk sattes emellertid av mitt samspråk med generalresidenten, till vilken jag talade som till en far om mina erfarenheter från orienten. Jag måtte ha beskrivit mina upplevelser väl livligt för han meddelade mig förebrående att han var en gift man.

— En tamil- eller malajflicka, sir? frågade jag honom artig.

— Tyst, jag har tre barn, sade han.

— Svarta eller vita, sir? fortsatte jag.

Lyckligtvis var han en man med humor, som blundade för en tjuogoettåringars grodor. När jag kom tillbaka följande år bjöd han mig att bo hos sig och var mycket vänlig mot mig, om han också tyvärr inte efter den tävlingen kunde hålla ett lika berömmande tal till mig som föregående gång.

De malajiska herremännen med sitt djupa förakt för arbete tilltalade mig från första stund. Människor, som kunde fiska och jaga, som kände flodernas och skogarnas hemlig, heter, som

kunde tala i liknelser och skriva kärleksdikter, det var människor efter mitt sinne. Jag lärde mig fort deras språk, studerade deras vanor och historia. Jag fann det romantiskt med deras beslöjade kvinnor. Jag ägnade malajerna all den energi och den entusiasm, som jag borde ha använt på tamil- och kineskulierna på min gummiplantage. Jag föraktade plantageägarnas sätt att leva utan intellektuella intressen och sökte mig därför mina vänner bland de yngre tjänstemännen. Jag visade dem mina poem. De inbjödo mig att beundra sina akvareller. Bland dem fanns det en sjäfull ung man — nu har han nått en mycket hög ställning i kolonierna — med vilken jag spelade à quatre mains.

Jag skaffade mig också vänner bland de romersk-katolska missionärerna, präktiga män, som av egen fri vilja inte bara lämnat Europa utan också ute i östern isolerade sig från européerna och ägnade hela sitt liv åt att vårda sin hjord av infödingar och att omvända och uppfostra den blandade befolkningen.

I ortstidningen gjorde jag mina första lärospån i journalistik. Visserligen mottogs mitt försök att avslöja japanernas handel med fallna kvinnor med föga förståelse, medan däremot en ledare om esperanto's bristfälligheter förskaffade mig redaktionens tack och en begäran om flera artiklar av samma slag. Framför allt läste jag och läste verkligen på allvar. Jag satte upp som regel att aldrig köpa en skräproman, och det paket med tyngre litteratur jag varje vecka fick från Singapore har jag att tacka för min hälsa och att den orientaliska treenigheten, opium, alkohol och kvinnor, aldrig fått något riktigt grepp om mig. Alla tre utsatte mig för sina frestelser, men läsningen räddade mig från de värsta följderna av deras gemensamma offensiv.

Tredje kapitlet

DET VAR mitt ungdomliga begär efter ensamhet, som till slut invecklade mig i allvarliga svårigheter. Jag ansatte min onkel med böner om ett självständigt arbete. Till slut skickades jag att anlägga en ny plantage vid foten av bergen. Den plats, som nu skulle bli mitt hem för mer än ett år framåt, var belägen femton kilometer från närmaste europeiska boning. Ingen vit man hade bott där förut. I byn, till vilken min plantage gränsade, residerade en sultan, som hade avsatts av engelsmännen och därför var föga välvilligt stämd mot dessa. Min bostad var också mycket usel och saknade verandor, och om den också var något bättre än malajernas, var det ingalunda en bungalow för en europé. Att platsen hade den högsta dödlighetsprocenten i malaria gjorde den icke mera tilldragande. Min enda förbindelse med civilisationen var en cykel och en malajisk poliskorpral, som bodde två kilometer ifrån mig. Ändå kände jag mig lika lycklig som en elefantdrivare med en ny elefant. Om dagarna var jag fullt upptagen. Jag hade till uppgift att skapa något av ingenting, en plantage av en djungel och ett hus för egen räkning, dränera och bygga vägar där inga sådana funnos. Det fanns en hel del detaljer vid skötandet av plantagen, som intresserade mig och dessutom voro mig en ständig källa till förnöjelse. Så till exempel de malajiska entreprenörerna, som för varje försening alltid hade en ursäkt att komma med; tamilkvinnorna, som levde i månggifte på det mest praktiska sätt, och gåvo var och en av sina tre män två av veckans dagar under det de själva voro lediga på söndagarna. Ändå förekom det allt som oftast, att någon kuli kom till mig och beklagade sig över att han av någon av kvinnans två andra män hade blivit bestulen på en av sina dagar. Vidare roade det mig mycket att höra på de kinesiska handlandenens energiska köpsläende med min förrådsförvaltare eller att iakttaga alla de procentare, som på avlöningsdagarna störtade sig över mina kulier.

Som den engelske konungens ende representant på platsen härskade jag över denna blandade

församling. Jag skipade rättvisa oväldigt och utan fruktan, och om det förekom missnöje med mitt sätt att utöva min myndighet nådde det åtminstone aldrig mina öron. Mina fyra första månader här framlevde jag utan några som helst bekymmer. Jag arbetade träget med att lära mig malajiska. Jag skrev noveller, som längre fram vederforos den äran att komma in i "Sphere", och påbörjade en skildring av livet där ute, som tyvärr aldrig blev avslutad och antagligen aldrig kommer att bli det. Dessutom fortsatte jag att läsa med berömvärd energi. Mina nöjen voro fotboll, jakt och fiske. Jag gjorde i ordning en fotbolls bana och invigde byns malajer i det ädla spelet. Jag sköt de små blå malajiska duvorna på sträck och fiskade i risdammarna. Förunderligt nog kom jag på vänskaplig fot med den avsatte sultanen och särskilt med hans hustru, som var det kungliga hovets verkliga härskare. Hon var en gammal skrumpen dam med betelfärgade läppar och en blick, som kunde sätta skräck i det modigaste hjärta. Ryktet visste förtälja att hon begått alla brott, som stå upptagna i strafflagen, och dessutom en hel del andra mot Gud och människor, vilka icke äro upptagna i denna förteckning över människornas ofullkomligheter. Hon var i alla fall sitt distrikts "Drottning Victoria", och fast vi sedermera blevo ovänner hyser jag intet agg mot henne.

Bland mitt eget husfolk fick jag fullkomligt oförskyllt anseende om att vara en framstående revolverskytt. Min primitiva bungalow var översvämmad av råttor, som vid tiden för måltiderna brukade komma nerspringande utför en grov stolpe, som uppbar det med palmlblad täckta taket. Min lilla foxterrier brukade då jaga dem under det att jag med en käpp petade ner dem från stolpen, då de försökte ta sig uppför den. Jag dödade på detta sätt massor av dem. Men det roade mig mer att skjuta dem, när de tittade ut ur sina hål i väggen. Detta drev säkerligen upp min skjutskicklighet. Så kom den stora dagen, då jag hos infödingarna skulle förvärva mig anseende om att vara lika skicklig som någon trollkarl.

Hela plantagen och även mitt eget hus försågs med vatten från en stor, rund och djup brunn med stora sprickor runt sidorna mellan vattnet och markytan. En morgon, då jag satt ensam vid mitt frukostbord, fick jag höra ett infernaliskt oväsen från det inhägnade området utanför mitt hus. Sorlet av röster ackompanjerades av kvinnornas jämmer. Utom mig rusade jag ut för att få reda på orsaken till detta oväsen så tidigt på morgonen. En tamilkuli låg stönande på marken. Två hundra av hans landsmän stodo omkring honom skrikande, förklarande och bönfällande. En hop malajer och alla mina kinesiska tjänare hade också kommit tillstädes för att erbjuda sina råd och se hur olyckan skulle sluta. Den stackars kulin hade blivit ormbiten. Till slut lyckades det mig att av deras osammanhängande tal sluta mig till vad som hänt. En glasögonorm, en jättestor kobra, befann sig i brunnen och hade byggt sitt bo i en av sprickorna. Det var en hona, alltså skulle den komma att lägga ägg och få ungar. Det var uteslutet att närma sig brunnen, där kulin hade blivit biten. Husbonden måste genast låta gräva en ny brunn. Med tillhjälp av plantagens sjukvårdare gav jag honom en insprutning i benet och en butelj gin och skickade i väg honom till sjukhuset i en oxkärra. (Han kvicknade till!) Så begav jag mig tillsammans med ett par av förmännen till brunnen för att undersöka den. Jag hade lånat bort både mitt gevär och min bössa, och det enda vapen jag hade till hands var revolvern, som jag brukade skjuta råttor med. I brunnen var allt lugnt. En av förmännen pekade ut hålet ungefär åtta fot nedanför brunnskanten, där kobran skulle byggt sitt bo, och en annan tog en bambustång och stötte in i hålet. Därefter förlöpte allt hastigt som på en film. Först hördes en varnande väsning. Så stack ett svart, ilsket ormhuvud upp ur hålet och kom mitt sällskap att springa för brinnande livet. Jag siktade noga och fyrade av, varefter också jag drog mig tillbaka. Från brunnen hördes ett vilt plaskande. Så blev allt tyst. Jag hade träffat kobran rätt i huvudet och i sina dödsryckningar hade den fallit från sin håla ned i vattnet. Offret för mina trolldomskonster utställdes till allmänt beskådande av det skräckslagna folket.

Mitt anseende var befäst och för framtiden kunde jag lugnt gå vart som helst.

Det var en stor lycka för mig, ty den genaste vägen till Seremban och civilisationen gick genom en kinesisk gruvby, som hade rykte om sig att vara ett tillhåll för rövare. Mitt bankbud hade redan en gång råkat ut för dylika, som missträknade på innehållet i hans väska hade skurit av honom ett finger som det enklaste sättet att ta av honom hans ring.

Jag behövde nu inte längre frukta för att få dela hans öde. I kinesbyn kända man nu väl till: 1) att jag kunde skjuta en råtta eller en kobra i första skottet, 2) att jag aldrig gav mig ut utan min revolver och 3) att jag aldrig hade pengar på mig. Därför kunde jag nu också färdas oantastad genom byn. Jag måste i alla fall erkänna att ingenting i livet ingivit mig en sådan skräck som att mitt i natten ensam cykla genom djungeln. Och detta på samma gång skrämmande och hemlighetsfullt tjusande prov måste jag utstå varje gång jag skulle på middag in till staden. Som jag måste vara tillbaka vid plantagen före klockan sex på morgonen brukade jag ge mig i väg strax efter midnatt. Mellan den fjärde och tionde milstolpen fanns inte en enda människoboning, och jag cyklade för brinnande livet vägen, som gick genom en urskog, där de väldiga träden i månskenet togo de mest fantastiska former och kastade lika fantastiska skuggor över vägen. I fjärran avtecknade sig höjderna vid Jelebu, hemlighetsfulla, välbekanta och dock var det något fientligt över dem. Inför denna okända värld, som satte alla mina sinnen till ytterlighet på spänn, kände jag fruktan men en fruktan full av tjusning. Jag erfor alltid en känsla av lättnad, när jag väl var hemma. Men jag var aldrig så rädd, att jag sade nej till en middagsbjudning i Seremban. Det var en god skola för bolsjevik-Ryssland. Ett flitigt umgänge med faran övervinner snart fruktan. Jag vande mig så småningom vid ugglornas skrik och nattens olika ljud. En gång hörde jag en tiger ryta och en annan gång var jag nära att åka rätt på en svart panter. Men detta utgjorde sällsynta undantag och till slut övervann jag min rädsla, om jag också aldrig kunde göra mig fri från en viss osäkerhetskänsla.

Jag skulle snart komma att slå mig på andra äventyr. Jag har redan talat om att jag stod på god fot med den avsatte sultanen och hans hustru. Mitt diplomatiska uppträdande skulle komma att bära frukt och strax före Ramadan-helgen fick jag en inbjudan till en "rong-geng", en slags danstävlan, vid vilken professionella danserskor dansa och sjunga malajiska kärlekssånger. Med sina sånger utmana de någon av de förmenta skalderna och dansörerna bland ortens manliga ungdom att besvara kärlekssången och deltaga i dansen. För en europé är det icke något särskilt fängslande skådespel. Man dansar inte på europeiskt sätt parvis utan man hasar sig fram sida vid sida och kavaljeren gör sitt bästa att följa danserskans steg. För malajerna däremot är det en spännande sak med oemotståndlig sex appeal. Någon gång händer det att någon ung man upphetsad till kokpunkten försöker kasta sig över en av flickorna, men då ingriper vakten och för med våld bort honom från skådeplatsen för återstoden av aftonen, på samma gång förödmjukad och avundad.

Ett mönster av anständighet och europeisk belevnhet satt jag där mellan sultanen och hans manhaftiga gemål. Sultanen gammal och rynkig, iakttog en värdig tystnad. Hans verksamhet inskränkte sig till att förse mig med söt limonad och whisky. Hans drake till fru var mera språksam. Hon predikade för mig om den yngre generationens, särskilt flickornas, lastbarhet. Hennes konversation roade mig så mycket mer som ryktet visste förtälja att hon varit sin generations lastbaraste kvinna. Hennes älskare hade varit lika talrika som sandkornen på havets botten. Men ingen hade vågat att kritisera henne eller utöva de hävdvunna rättigheter, som på Malacka tillkomma en svartsjuk äkta man. Till och med nu såg hon med sina betelfärgade läppar och sitt rynkiga ansikte ut att kunna göra kål på en man. Mig påminde hon om Gagool i "Kung Salomos skatter" och ingav mig både fruktan och respekt.

På det hela taget var det en långtråkig tillställning. Jag vågade inte heller vända på huvudet och taga damerna från hovet i närmare skärskådande, där de stodo bakom mig med ”sarongen” dragen över huvudet så att den endast blottade deras mörka, hemlighetsfulla ögon. Jag bröt tidigt upp fast besluten att vedergälla den gästfrihet som visats mig med ett vida präktigare skådespel. Nästa morgon engagerade jag från en grannstat två ”rong-geng”-danserskor, vars rykte om skönhet nått till och med denna avlägsna by. Jag lät göra i ordning en lämplig dansplats, sätta upp bänkar och anordna en liten tribun och skickade så utan vidare ut mina inbjudningar till veckan därpå.

Hela byn med hovet i spetsen infann sig. I månskenet togo sig malajernas ljusa saronger säreget praktfulla ut. Palmerna, orörliga som natten själv, kastade sina spöklika skuggor på marken. Myriader av stjärnor tindrade på himlens mörkblå baldakin. Det var en teaterdekoration som till och med Bakst kunnat vara stolt över. Sedan mina gäster hunnit bli litet varma i kläderna hängåvo de sig också utan förbehåll åt njutningen av det sinnesretande skådespelet. För att ge mera glans åt det hela hade jag inbjudit poliskommissarien, en munter irländare, som jag med en viss oro placerade mellan sultanen och hans hustru. Jag blev på så sätt fri att ordna hela föreställningen och övervaka anordningarna för mina gäster. Då fick jag se henne. Hon stod bland damerna från hovet — en strålande uppenbarelse i sina färggranna kläder och med en blå- och rödrutig sarong dragen över huvudet, som endast blottade en helt liten oval av hennes ansikte och ett par ögon, lika outgrundliga som natten.

Fjärde kapitlet

DET FINNS ögonblick i livet som outplånligt inrista sig i ens hjärna. Detta var ett sådant, var vad fransmännen kalla ”un coup de foudre”. Jag har varit med om en av de svåraste jordbävningarna i Japan. Jag har sett tsaristiska ministrar skjutas ned inför mina ögon som ett varnande exempel på hur det skulle komma att gå mig om jag icke talade sanning. Jag har sett taket på mitt hus slitas bort av en stormby. Men ingen av dessa katastrofer har varit så fruktansvärd eller så ödesdiger som kärlekens första uppvaknande i mitt hjärta vid anblicken av Amai. Jag hade tillbragt fyra år i Frankrike och Tyskland. Jag hade gått igenom mina pojkförälskelser, men jag hade undgått såväl kärlekshistorier som farligare förbindelser. Jag hade under sex månader levat i ”splendid isolation” från mina landsmän. På över ett år hade jag icke talat med en vit kvinna. Genompyrd av en osund romantik var jag mogen för frestelsen. Mitt liv var tillräckligt onaturligt för att jag skulle komma att ta min frestelse på tragiskt allvar. Och allvarliga blevo följderna för oss båda och djupt ingripande i bådars våra liv.

Återstoden av aftonen gick liksom i feber. Jag greps av en våldsamt längtan efter att bli kvitt mina gäster. Jag överlät sultanen och hans elaka hustru på poliskommissarien och gick själv över till andra sidan av dansplatsen, där jag gick fram och tillbaka stirrande tvärs över arenan på malajflickans späda skönhet, som så plötsligt gjort slut på enformigheten i mitt liv. Alldeles ovanför hennes huvud brann en fackla, som tycktes upplysa enbart henne och kom henne att framträda som en pärla mot en svart bakgrund. Hon var i själva verket tämligen ljushylt för att vara en malajkvinna, mycket ljusare än bondkvinnorna som arbeta ute på fälten. Jag skulle snart nog upptäcka orsaken härtill.

Jag gav efter för min nyfikenhet och kallade till mig Si Woh, min malajförman, som jag tagit med mig från Singapore och som jag visste stod på god fot med byns invånare.

— Vem är flickan som står bakom sultanen? viskade jag ivrigt.

Han förändrade icke en min. Sakta lät han blicken glida över dansplatsen liksom följde han de

dansandes rörelser. Han visade ingen förvåning och kunde omöjligen väcka några misstankar. Därpå sade han lika oberörd som om vi diskuterat något arbete på plantagen:

— Kråkan kan icke mäta sig med paradisfågeln. Det är Amai, sultanens myndling. Hon är gift och håller på att skilja sig från sin man. Så fort skilsmässan är klar skall hon gifta sig med sultanens kusin.

Jag väntade med otålighet på att den sista gästen skulle ge sig iväg. Ännu mera uppeldad av vad jag fått höra lättade jag mitt hjärta för min vän poliskommissarien. Han uttryckte sin varning tydligare än Si Woh. Utan omsvep rådde han mig att nu och för all framtid bannlysa Amai ur mina tankar. Annars skulle jag utsätta mig för ledsam. heter — allvarliga ledsamheter. Infödda kvinnor voro alla lika. Det fanns andra, som voro tillgängligare och mindre farliga.

Det var ett gott råd. Jag borde ha följt det. I stället gjorde jag allt som stod i min makt för att komma i kontakt med min dyrkade. Jag tog Si Woh till min förtrogne. Tack vare honom tillförsäkrade jag mig en gammal kvinnas tjänster, som var anställd vid "istanan", det vill säga hos hovets kvinnor, och det blev alltså denna gamla betelfärgade häxa, som förde min talan. Det gick icke fort, men jag förtröttades icke. Varje dag klockan fem brukade Amai gå från det hus hon bebodde till istanan, och varje dag stod jag klockan fem vid den väg hon gick för att se henne gå förbi. Vi gjorde inga tecken åt varandra. Jag stod fullkomligt orörlig. Att tilltala henne skulle ha gjort allt om intet. Hon lyfte aldrig på slöjan och saktade aldrig sina steg. Under sex veckor levde jag på att varje dag under två minuter se henne hastigt gå förbi mig. En afton strax efter det hennes skilsmässa var klar gick jag en eftermiddag till min vanliga plats för att se henne passera. Solen höll just på att gå ned och satt likt ett eldklot uppflugen på den högsta bergstoppen. En svalkande bris förde djungelns alla väldofter med sig. Med hjärtat fyllt av en tärande längtan väntade jag några få minuter, under vilka jag insöp solnedgångens varma skönhet. För en gångs skull låg landsvägen tom och öde. Jag hade mina ögon riktade på den gångstig, som ledde från hennes hus ned till vägen. Till slut kom hon gående med en röd "sarong" över huvudet och små gröna tofflor på fötterna. Skulle hon också i dag som så många gånger förut gå förbi mig utan ett tecknen, utan en blick? Hon föreföll att gå långsammare än vanligt. När hon kommit närapå framför mig stannade hon, sköt tillbaka "sarongen" så långt att jag kunde se lotusblomman i hennes hår och såg mig rätt i ögonen. Så vände hon likt en skrämmd hare, skyndade därifrån och försvann i mörkret som föll på.

Jag gick hem i eld och lågor. Jag skickade efter Si Woh och den gamla "bidan", hovets medicinkvinna. Ett sammanträffande, ett verkligt sammanträffande måste arrangeras mellan oss.

Två dagar senare kom "bidan" tillbaka. Hon såg dystrare ut än någonsin. Hon bönföll mig att inte utsätta henne för några risker och talade om att allt var klart, mötet var utsatt till samma kväll. Jag skulle vänta vid den nionde milstolpen i brynet vid djungeln klockan nio på kvällen, och där skulle Amai möta mig. Jag måste komma punktligt, vara mycket försiktig och undvika vägen.

Efter moget övervägande vidtog jag mina förberedelser, oljade min revolver, satte på mig ett par gymnastikskor med gummisulor och stoppade en elektrisk ficklampa på mig. Skälvande av spänning gav jag mig så ut på mitt halsbrytande äventyr. Jag hade drygt en kilometer att gå utefter en smal djungelstig, som ledde till en nedlagd tenngruva. Därefter måste jag ta mig över floden på en skranglig

bambuspång, som till och med vid dagsljus var ett verkligt balansprov för en vit man. I

vanliga fall hade jag inte ens för pengar företagit den promenaden, och ingen kvinna kommer att kunna förmå mig att göra om den igen. Min rädsla satte fart på benen, så att jag kom en kvart för tidigt till den gångstig över risfälten, på vilken Amai skulle komma. Väntan var mycket plågsammare än promenaden. I nattens stillhet var min hörsel till ytterlighet skärpt. En nattskäras gälla skri fyllde mig med onda aningar. En väldig nattfjäril kröp, lockad av mina silverknappar, in i ett veck på min rock och fyllde mig med skräck. Ingen måne och icke en stjärna på himlafästet. Jag satt nedhukad som en inföding och väntade med mitt vapen i handen under det tiden kröp fram. Hade den gamla ”bidan” spelat mig ett spratt? I så fall skulle hon i morgon dyrt få betala det. Hade i sista minuten modet svikit Amai? För henne var detta tilltag tusen gånger farligare än för mig. Då jag redan förlorat allt hopp och var färdig att ge mig iväg hördes ett plumsande. Någon levande varelse hade plumsat ned i vattnet på risfältet. Det blev alldeles tyst igen, så hördes steg och innan jag kunde urskilja om det var en människa eller ett djur, dök en varelse fram ur mörkret på mindre än två stegs avstånd ifrån mig. Den stannade. En svag doft av parfym nådde mig. Hon hade kommit. Det var Amai. Jag tog henne i mina armar och hennes kropp skälvde som ett grässtrå för morgonbrisen. Så tog jag hennes hand och förde henne med mig hem till min bungalow samma väg jag kommit. Hon blev så kvar hos mig ända tills det jag själv halvdöd fördes ned till Port Swettenham till den båt, som för alltid skulle föra mig bort från Malacka.

Återstoden av historien är enbart tragisk eller komisk. Efter att ha tillbringat natten i min bungalow stannade Amai kvar där. Det var inte bara kärlek till mig utan också fruktan för de sina som drev henne att stanna kvar. Amais tilltag väckte stor uppståndelse. Min bungalow utsattes för en sorts belägring. Sultanens hustru uppsökte mig i min bungalow för att fråga ut mig. Hon började med lämpor men slutade med hotelser. Hon tog en ung släkting, en regerande furste, till hjälp, en intagande ung man, med vilken jag flera gånger spelat fotboll. Han var ytterst plågad av sitt uppdrag. Han tyckte om européer och han tyckte om mig personligen. Vid våra ”stengahs” diskuterade vi saken ur alla tänkbara synpunkter. Han erbjöd mig den vackraste ”hourin” i hela sin stat, men Amai måste jag lämna tillbaka. Hon var av kunglig börd. Det var en förolämpning mot hans tant och vad värre var, det var farligt för mig. Malajerna i den by, där jag bodde, voro inte civiliserade som han själv. Det kunde komma till oroligheter, mycket allvarliga oroligheter där. Han skakade på huvudet och log alldeles som min poliskommissarie, men han talade för döva öron, då han försökte få bukt med min skotska envishet. Jag ville inte råka i gräl med denne man och ännu mindre ville jag sära honom. Saken hade väckt ett visst uppseende också i europeiska kretsar och hade till och med nått residentens öron.

Jag måste fråga någon till råds och sökte därför upp C., en framstående ämbetsman och tillhörande en familj, som i hög grad utmärkt sig under sin tjänstgöring i orienten. Han var själv gift med en malajska. Hans officiella råd var detsamma som ”Punchs” råd om giftermål (nämligen att aldrig gifta sig), men det han inofficiellt gav mig var grundat på hans egna dyrt förvärvade erfarenheter.

— Man måste först och främst bevara skenet och vinna tid, sade han. Ni måste säga att ni förbereder er att övergå till muhammedanismen.

Under mitt samtal med sultaninnans unge släkting hade jag själv kommit att tänka härpå. Sedan allt annat hade misslyckats vände jag mig till honom och sade:

— Jag är beredd att övergå till muhammedanismen. Jag har skrivit till ärkebiskopen av Canterbury för att få hans tillstånd.

När en man är blint förälskad i en kvinna finns det knappast några gränser för den tarvlighet han kan göra sig skyldig till. Andra funno också, att jag uppförde mig tarvligt, men icke jag själv. För att behålla Amai var jag beredd att övergå till muhammedanismen. Detta är inte en episod

i mitt liv jag är stolt över och jag försöker inte heller skylla skulden på min ungdom eller min ensamhet, men jag var verkligen allvarligt betänkt på det. Det berodde inte bara på att jag var så blint förälskad i Amai, utan jag hade även gripits av ett slags stridslust, liksom jag alltid när det gällt fotboll eller rugby föredragit att kämpa mot överlägsna motståndare framför att vinna en lättvunnen seger. Nu var jag ensam mot hela världen och jag var fast besluten att spela tills jag tagit hem mitt sista trick.

Den unge fursten förklarade sig nöjd med min förklaring. Så gjorde inte sultanen och byn. Amai och jag förklarades i bann. Mitt fotbollslag övergav mig och min bästa halvback, Akbar, begav sig ut i djungeln. Man varnade mig att han traktade efter mitt liv. Min kinesiske kock övergav mig, då han var rädd för vad man kunde komma att ta sig till med min mat.

Då insjuknade jag och ansattes dag efter dag av en häftig malaria, och varje morgon och kväll rusade temperaturen upp regelbundet som en klocka. Min doktor kom och stoppade mig full med kina men utan resultat. Han liksom vi alla var anställd i gummitrusten och skulle ha betalt efter mil, varför jag inte hade råd att tillkalla honom allt för ofta, då mitt distrikt låg så långt från hans bostad. Efter några månader kunde jag inte längre behålla någon fast föda, och på tre månader hade jag gått ned med en tredje. del av vad jag förut vägde och blev nedstämd och olycklig. Hela dagarna låg jag i min vilstol och försökte läsa, och om någon av mina underordnade kom och störde mig med frågor angående arbetet på plantagen, grälade och svor jag och blev till en börda och plåga för alla. Men Amai ville jag icke avstå ifrån. Detta orubbliga beslut var det enda som räddade mig från att ta livet av mig.

Om Amai har jag ingenting annat än gott att säga. Hon var en obotlig optimist, fruktade ingen och styrde mitt hus med järnhand. Jag kan icke neka till, att hennes glättighet till slut blev nästan för mycket för mig. Hon tyckte inte om tystnaden, vilket på Malacka är liktydigt med att tycka om grammofonmusik. Hon kunde inte utan risk lämna plantagen och stannade därför hemma och spelade "När träden stå vita i blom, då kommer jag åter". I dag skulle jag slagit sönder grammofonen eller kastat den i huvudet på henne, men på den tiden var jag allt för svag därtill. I stället gjorde jag mig till martyr. Min enda räddning från grammofonen var mitt piano. När jag inte längre stod ut med träden i blom, brukade jag erbjuda mig att spela på pianot, som jag lånat av en släkting. Amai hjälpte mig då till pianostolen, lade en schal över mina axlar och slog sig ned bredvid mig, medan jag med skallrande tänder och stela fingrar försökte att påminna mig melodierna från min tid i Berlin och Wien. Hennes smak vad musik beträffar var ytterligt primitiv.

Kanske gör jag henne inte rättvisa. Hon hade i fullt mått sin ras' stolthet. Hon ringaktade kvinnorna, som arbetade ute på fälten, under det att hennes egen skeva ställning inte det ringaste bekymrade henne. Hon hade inte en tanke på giftermål eller på att jag skulle övergå till muhammedanismen. Som husfru åt den ende vite i distriktet bar hon sitt huvud högt. Hon ägde den enda grammofonen och det enda pianot i byn. För övrigt räddade hon mitt liv. Då hon misstänkt, att man ville förgifta mig, tillät hon inte, att någon mat, som hon inte själv lagat, fick komma över mina läppar. Och när jag blev frisk skickade hon Si Woh att hämta Dowden, den i regeringens tjänst anställde läkaren på Malacka.

Dowden var en underlig kurre, en cynisk, butter irländare, som jag hade varit tillsammans

med under min tid i Port Dickson. Han vantrivdes ute i orienten, vilket tog sig uttryck i påstridighet, som gjorde honom illa omtyckt. Han hade i alla fall ett hjärta av guld, och som han var son till en professor i litteraturhistoria i Dublin, hade jag mera intellektuellt utbyte av honom än av någon annan bland de vita där ute. Han hade egentligen inte rätt att ha privat praktik, men han var inte den, som frågade efter sådant. Han kom med detsamma. Han undersökte mig och brummade missnöjt. Samma kväll gick han till baren i Lungei Ujong Club. Gummifebern stod på den tiden på sin höjd och åtskilliga plantageägare, bland dem min onkel, hade gjort sig stora förmögenheter på börsspekulationer, och i klubben levdes det högt som alltid under tider av hastiga förtjänster. Min onkel spelade poker, ett högt spel med hundra dollars insats. Dowden, som hade något av bolsjevik i sig, styrde kosan rätt på honom. Min onkel hade just tagit in hela insatsen. Doktorn gav honom en kalldusch i hans översvallande glädje.

— Om ni inte vill sätta ut er nästa insats i en vit mans kista, är det bäst att ni genast tar hand om er unge släkting.

Min onkel blev förskräckt och gick genast till verket. Följande morgon kom han ut till mig med två kinestjänare i sin bil. Tysta packade kineserna ihop mina kläder. Man svepte in mig i ett par filtar och bar ut mig till bilen. Amai hade försvunnit in i det innersta rummet. Hon måste ha gissat sig till vad som tilldrog sig, men hon kom aldrig ut till oss. Vi togo aldrig farväl av varandra. Men då bilen svängde ut från gården föll en solstråle på hennes små silvervita tofflor, som stodo prydligt uppställda på nedersta trappsteget till min bungalow. De voro det sista jag såg av henne — och det sista jag någonsin kommer att få se av henne.

Femte kapitlet

MIN ONKEL var mycket frikostig och skickade mig på två månader till Japan. Hans doktor hade sagt, att så fort jag kom bort från infektionshärden och föremålet för min förälskelse skulle jag på sex veckor bli en annan människa. Men Dowden skakade på huvudet och rådde mig att för alltid skudda Malackas stoft av mina fötter. Jag fick pengar och biljett till Yokohama. En bekant förde mig till Singapore och på båten tog en man vid namn Ned Coke hand om mig. Han hade tagit avsked från sin beställning som officer i Rifle Brigade för att sköta stora affärer i gummi på Malacka och landområden i Kanada. Han var så storgvuxen och kraftig att han riktigt överväldigade mig: Jag lät honom ta hand om mig som ett kolli. Båtens kapten, en tysk med ett väldigt skägg, var älskvärdheten själv. Kanske hade de andra passagerarna klagat över mina ständiga kräkningar, ty jag fick en egen hytt uppe på övre däck. Men själva resan var en mardröm. Sjukdomen ville inte ge med sig och mina kräkningar ville aldrig ta slut. Kläderna hängde på min utmärklade kropp. De andra passagerarna höllo vad om huruvida jag skulle nå Japan levande eller icke. I Shanghai var jag för sjuk för att gå i land. Mina ögon voro för svaga för att jag skulle kunna läsa. Jag ville dö och var beredd att göra det. Hela dagen låg jag i min vilstol och stirrade frånvarande ut i rymden och följde med blicken det vackra skådespel kusten insvept i dis och havet med alla dess öar erbjud. Skeppsläkaren lät bevaka mig för att jag icke skulle kunna kasta mig över bord. Men jag hade ingen tanke på självmord, var endast oändligt trött till kropp och själ. Jag var i alla fall nog frisk att uppskatta innanhavets skönhet och även frisk nog att skriva dålig poesi, hemska sonetter till Amai, i vilka jag ännu hörde bränningarna slå mot Malackas palmbevuxna stränder och begrät det liv och den kärlek jag förlorat. Jag var också tillräckligt frisk för att då jag landsteg i Yokohama hata japanerna med det hat, som alla de engelsmän känna, som arbetat tillsammans med kineser. Men jag var ännu inte tillräckligt frisk för att kunna äta. Och jag var alldeles för sjuk för att motsätta mig Ned Cokes planer.

Allt förlöpte enligt den uppgjorda planen. Hela resan över Stilla havet huttrade jag och led svårt av frossa. Men till slut började jag att kunna äta utan några obehagliga efterverkningar. Jag kunde till och med förströ mig med att betrakta en engelsk amiral (nu för länge sedan död), som ägnade sig åt däckshockey med den vilda ungdomlighet, som hos utlänningar väcker både deras avund och löje. När vi kommo till Vancouver blev jag presenterad för Robert Service, och för första gången på månader färgade blodet mina kinder. Jag var en blyg ungdom och kunde ännu rodna, och Service, som stod på höjden av ryktbarhet, var den första engelska författare jag råkat.

Jag läste Services böcker, tog då och då en drink med honom och insöp den kanadensiska luften. Allt detta i förening botade mig från min förälskelse i Amai och kom mig att vända mina blickar västerut. Och så gick färden till Banff.

Patriotism är den mest missbrukade av alla känslor. I dess bästa bemärkelse är den uttryck för animal självbevaringsdrift. I dess sämsta är den färgad av materiella intressen och lumpna ting som pengar och en snabb befördran. Hos engelsmännen tar den sig uttryck i ett stumt förakt för allt som icke är engelskt. Skottens patriotism är mera praktisk. I sitt förakt för utlänningar innesluter han engelsmännen, men han aktar sig noga för att lägga detta i dagen. Hans patriotism inskränker sig till att heja åt det skotska laget vid den årliga fotbollstävlingen mellan England och Skottland i Twickenham. Den är mera rasbetonad än bunden till vissa gränser och har knappast alls med Skottland att göra. Den har till uppgift att förhärliga och tillfredsställa skotten på vilken plats av jordklotet hans kamp för tillvaron än förflyttat honom till.

Men det finns ett annat slag av patriotism, som med rätta kan betecknas som kärleken till det land, där man kommit till världen och vuxit upp. Den är särskilt stark hos dem, som växt upp i vackra omgivningar, men den existerar också hos dem, som komma från den fulaste lilla håla. Starkast är den hos högländare.

Banff blev för mig där det låg inbäddat i härliga barrskogar den första fläkten av återvändande liv. Sällan har jag känt en sådan hemlängtan, och denna Skottlands utpost var halvvägs till hemmet. Klippbergen voro högre än Grampianbergen i Skottland, men de påminde om dem. Floden Bow ersatte i mina ögon Spey. Byn själv hade fått sitt namn av en skotsk stad, som ligger endast några få mil från den plats, där jag framlevat min tidigaste barndom. Jag lärde mig älska Banff. Jag hyrde en båt och begav mig ut på Bow, men tyvärr var jag ännu allt för svag för att kunna fiska. Jag besökte Lake Louise och Lake Minnewanka och talade med indianerna, där de levde inom de områden som anvisats dem. Jag slukade alla möjliga böcker om äventyr i vilda västern. Klondyke var fortfarande i var mans mun och överallt träffade man på de illa tilltygade och frostskaadade offren för denna rusning efter guld. Det var en romantisk tid, nog så dyster om man såg litet under ytan, men i Canadian Pacific Railways luxuösa och komfortabla hotell var det ingen som gjorde det. Bilbussarna hade ännu inte börjat att vanpryda landsvägarna. Ännu fanns det inte några amerikanska turister, som kommo i stora horder och skreko ut sin förtjusning.

Om det är sant att människan skapar sin egen atmosfär, så kan naturen underlätta eller motverka det, och i Banff var naturen en mäktig bundsförvant. Jag badade min själ i Fjärran Västerens romantik och kände mig bättre.

Om Kanadas blå hösthimmel till en viss grad hade återskönt mig mina forna krafter, så förskaffade mig Liverpools dimmor ett återfall av malaria och med det ett nytt anfall av moralisk modlöshet, som vid olika kriser i mitt liv alltid varit min olycka.

Jag återvände till familjens sköte, vilken då levde lantliv uppe i de skotska högländerna. Men ingen gödkalv slaktades vid den förlorade sonens återkomst. Min mor tog emot mig, som mödrar alltid komma att ta emot sin förstfödde, det vill säga med tacksamhet mot Gud för att jag kommit undan med livet och med sorg i hjärtat, för att hennes varmaste förhoppningar hade svikits. Min far, som när det gällde honom själv var den strängaste moralist, har alltid varit ytterst överseende gent emot andra. Inte heller kom det ett förebrående ord över hans läppar. Emellertid är jag på min moders sida en medlem av klanen Gregarra, och så länge min mormor levde kretsade vår familj kring henne liksom kring en axel, en kvinnlig Atlas som på sina breda skuldror uppbar en talrik arme av barn och barnbarn. Hon var en kvinna stöpt i en napoleonsk form, en reinkarnation av de forna skotska högländshövdingarna, vars ord voro lag och vars minsta nyck var en befallning, som måste åtlydas. Hon underhöll sin klan med en frikostighet som är sällsynt i våra dagar, men alla klanens angelägenheter voro hennes och ve den syndabock vars bedrifter kommit till hennes öron genom någon annan medlem av familjen än syndaren själv!

Hon var en sträng och bister presbyterian, som styrde sina präster med samma järnhand som sin familj. Hon var icke heller tolerant när det gällde opposition i kyrkliga ting. En gång vågade den församlings kyrkoråd, vars ordförande hon var, välja till pastor en kandidat, som misshagade henne. Hennes vrede blev stor och hon fattade genast sitt beslut. Hon övergav den kyrka, där hennes förfäder lågo begravna, och byggde några hundra meter därifrån på egen bekostnad en ny kyrka och nytt kyrkoherdeboställe för den kandidat till platsen, som hon själv hade gillat. Inte förrän prästen, som misshagat henne, hade dött, veknade hennes sinne. Då var hennes bot och bättring lika storstilad som hennes vrede hade varit småsint. Hennes egen kyrka överlämnades till församlingen att användas till bibliotek och konsertsal, och kyrkoherdebostället såldes för dess räkning. Så återvände hon till familjens gamla kyrkbänk, där hon suttit så många gånger och kritiserat predikningarna. Nu vilar hon på Speys strand bredvid de massiva granitpelare, vars levande avbild hon i hela sitt liv varit.

Hon var en storstilad kvinna, men som alla presbyterianer satte hon materiell framgång högt. Vid tiden för min återkomst hade hon gjort sig en stor förmögenhet på aktier i gummiplantager på Malacka.

Plantageägare äro icke kända för någon särskild intelligens, men ändock hade varje plantageägare gjort sig pengar på gummitrusten. Men jag, som gått i skola hos dem, hade underlåtit att begagna mig av de utomordentliga tillfällen jag haft. Efter detta bedömde hon min affärsbegåvning. Jag var en dåre.

Men det var inte det värsta som väntade mig. Nyheterna om mina moraliska förseelser hade föregått min ankomst. Det hade skvallrats värre. Man anklagade min onkel för att ha försummat mig, och om han också var en alltför flott människa att bry sig om att försvara sig själv, hade andra släktingar i Malaj staterna gjort det. Den skugga, som vilade över min mormors ansikte när hon hälsade på mig, var Amais skugga.

Varje dag lät man mig känna att jag var i moraliskt hänseende spetälsk. Jag släpades till kyrkan, och om också predikan i själva verket icke var direkt riktad till mig, tolkades den dock så efteråt av min mormor. Den babylonska skökan ställdes för mina ögon vid varje tillfälle som gavs. Jag var för dålig för att fiska eller jaga. I stället fick jag bila med min mormor, och varje biltur gav henne ett osökt tillfälle till en straffpredikan. Varje episod från min pojktid drogs fram och gav anledning till en moralpredikan. Jag uppmanades att lyfta blicken upp mot bergen så att till och med mina kära Grampianberg till slut blevo mig förhatliga som pesten. Den dag som i dag är hatar jag Speys högra strand därför att den det året

var min mormors älsklingstillhåll.

Sjätte kapitlet

MITT TILLFRISKNANDE, som ändå inte var fullständigt, löste i alla fall icke problemet hur jag skulle ordna mitt liv. Malarian hade i hög grad nedsatt min viljekraft och försatt mig i ett tillstånd av osund depression. Om det också icke skadar med en period i en ung mans liv, då han är litet mera inåtvänd, så är dock bristen på viljekraft, som är en typisk följd av tropikfebrar, en allvarlig sak, som icke är lätt att bota. Jag hade inte någon som helst ambition. Jag hade blott en obestämd önskan att bli författare. Jag fick ett eget rum i mitt föräldrahem, där jag satt vintern igenom och skrev ned skisser om livet i orienten och noveller med sorgliga uppslag, som alla slutade olyckligt. Jag satte i gång en planlös korrespondens med diverse litterära agenturer, och efter sex månader lyckades jag placera en novell och två artiklar. Mina utgifter för frimärken voro större än mina författararvoden.

En morgon i maj lät min far skicka efter mig. Det fanns inte ett spår av befallning eller en förebråelse i vad han sade. Han talade till mig så som jag hoppas att jag själv en gång skall kunna tala till min son när den tiden kommer. Det var förr råd än befallningar han gav mig. Han lade sig vinn om att inte sära min självkänsla och hade ingen tanke på annat än mitt väl, även om detta skulle kosta honom ytterligare offer och försakelser. Han påpekade vad många andra redan påpekat för mig, nämligen att litteraturen kan tjäna till kryckor att stödja sig på men näppeligen till egna ben att stå på, att jag inte tycktes ha haft mycken framgång därmed och att ett regelbundet arbete var nyckeln till ett lyckligt liv. Vid tjugotre års ålder var jag för gammal för att avlägga flertalet av de examina som fordrades för inträde i statstjänst. Men det återstod mig en möjlighet, konsulsbanan. På den banan skulle jag få användning för mina kunskaper i utländska språk, vartill kom att den skulle ge mig rikt tillfälle att tillfredsställa min smak för litterär verksamhet. Hade kanske inte Bert Harte och Oliver Wendell Holmes varit amerikanska konsuler?

Detta nya utslag av min faders välvilja bröt mitt motstånd. Utan tvivel var hans sätt att behandla en uppstudsigt och självsväldigt son alltför milt. Men jag har haft tillfälle att på nära håll studera de metoder hårda, obevekliga fäder använda, och resultatet därav har icke gjort föräldrarna någon glädje eller bibringat barnen någon disciplin. Om mitt liv ur materiell synpunkt varit ett fiasko, så har min far åtminstone den trösten att av sex barn jag varit det enda svarta fåret, och att han för oss alla städse förblivit icke blott den kloke rådgivaren utan också en vän och kamrat, för vilken man inte behöver dölja ens den nesligaste hemlighet.

Innan jag kunde träda innanför Burlington House's råmärken, där examen skulle äga rum, måste en del formaliteter fullgöras. Så gott som omedelbart efter mitt samtal med min far måste jag personligen inställa mig hos en kom; mitté av inkvisitorer från utrikesdepartementet. Klädd i min mörkaste kostym reste jag till London och styrde mina steg till Downing Street, där man lotsade mig in i ett långt rum, en trappa upp i utrikesministeriet, där ett femtiotal aspiranter, alla mer eller mindre nervösa, sutto och väntade på att deras tur skulle komma. Hela proceduren var enkel men långrandig. På rummets ena kortsida befann sig en stor dörr, framför vilken en vaktmästare stod. Med tio minuters mellanrum öppnades dörren och en oklanderligt klädd ung man med ett pappersark i handen kom ut och viskade något till vaktmästaren, som då klarade strupen och med stentorsstämma ropade ut till de församlade stackarna namnet på nästa offer.

Lyckligtvis var själva förhöret mindre fruktansvärt än väntetiden. I ett långt smalt rum sutto sex högre tjänstemän vid ett långt bord. Ett ögonblick stod jag inför dem likt en tjur på en

lantbruksutställning inför prisdomarna och utsattes för en noggrann prövning av sex par glasögon- eller monokelförsedda ögon. Så fick jag tillsägelse att slå mig ned vid bordet mitt emot dem. På nytt följde en paus under det att de sex herrarna prasslade med sina papper. De ögnade igenom min levnadsbeskrivning, detta rekord i *suppressio veri* (sanningens undertryckande) och *suggestio falsi* (det osannas troliggörande), vilka likt försäkringsbolagens frågeformulär varje kandidat är tvungen att åstadkomma innan han kan inställa sig. Lika artigt som om det varit Stanley som vänt sig till Livingstone log kommitténs ordförande välvilligt mot mig och sade: ”Mister Lockhart, antar jag?” och innan jag visste ordet av utfrågades jag om mina erfarenheter från arbetet på gummiplantager. Jag antar att de flesta av herrarna voro personligt intresserade av gummiaktier. I alla händelser utsattes jag för ett hastigt korsförhör om de olika aktiernas företräden. Som min kunskap i ämnet var större än mina examinatorers, återfick jag mitt självförtroende och utbredde mig vältaligt och självsäkert över det malajska Eldoradots faror och möjligheter. Jag hoppas de följde mina råd. De erfarenheter mina alltför optimistiska släktingar gjort bjödo mig att råda dem till försiktighet.

Just som jag började känna mig säker i sadeln bragtes jag av en kraftig törn tillbaka ned på jorden. Hittills hade jag agerat skollärare inför en skara uppmärksamma och intresserade skolpojkar. Nu voro rollerna plötsligt ombytta. Över den angenäma och för mig i högsta grad tillfredsställande konversationen svepte plötsligt en isig vindil, i det en liten undersätsig man med rynkig panna och stålgrå mustascher frågade mig:

— Skulle ni vilja tala om för oss, mister Lockhart, varför ni lämnade detta jordiska paradiset?

— Jag fick ett svårt fall av malaria, sade jag. Så tillade jag matt: Men nu spelar jag rugby igen. Detta tillägg var en lycklig ingivelse. En sportsman med monokel och ett magert, kraftigt idrottsmannansikte kom till min räddning.

— Är ni släkt med den berömde backen i Cambridge? frågade han. (Min broder, internationell champion i rugby, stod då på höjden av sitt rykte.)

— Det är min yngre bror, sade jag. Och med det lösenordet fick jag min officiella välsignelse och vände åter till solskenet där ute.

Så långt hade allt gått bra. Men ännu hade jag kvar ett allvarligare hinder att ta, nämligen den skriftliga examen. Ju mera jag övervägde mina utsikter att lyckas, desto oansenligare tycktes de mig. I det nådens år fanns det fyra vakanta platser. De anmälda kandidaternas antal översteg sextio. Praktiskt taget hade alla dessa under flera år förberett sig på denna examen. Åtskilliga av dem hade varit bland de tjugo bästa föregående år. Ett halvt dussin av dem hade fått de högsta betygen i Oxford och Cambridge. Jag hade på över tre år inte sysselsatt mig med några som helst studier. Nu hade jag blott tio veckor på mig att förbereda mig på en examen med ytterst svåra medtävlare och i vilken juridik och nationalekonomi ingingo som obligatoriska ämnen. I juridik hade jag inte läst en enda rad. Nationalekonomi var för mig en förborgad och gåtfull vetenskap. Mina utsikter voro i själva verket sådana, att det knappast lönade sig att göra ett försök.

Min far var emellertid idel entusiasm och optimism. Jag begav mig till London och gick in på den för sina lyckade resultat mest kända ”examensfabrik”, som existerade på den tiden. De erfarenheter jag där gjorde nedslog ännu mera mitt mod. Med oklanderligt tålamod och punktlighet följde jag en hel lång vecka lektionerna. De andra kandidaterna höllo på att avsluta ämnena där jag började dem, och lektionerna i juridik och nationalekonomi, som säkerligen voro utmärkta fast avsedda för mera försigkomna elever än jag, voro för mig ren tidspillan. Min förtvivlan drev mig till handling och jag fattade ett hastigt beslut. Jag skrev till

min far och sade honom, att jag måste sluta på "fabriken" och i stället ta privatlektioner för mina lärare i juridik och nationalekonomi och vad de andra ämnena beträffade lita på min tur och vad jag redan kunde. Min far gick med på den extra utgift detta åsamkade honom.

Min lärare i juridik var född lärare, den i nationalekonomi var ett tyskt geni, som gått under på snus och whisky. Vi tömde tillsammans åtskilliga buteljer Marshall och Nicholson och andra whiskymärken, och som han gav sina lektioner på tyska slog jag två flugor i en smäll.

När jag en måndagsmorgon intog min plats i kön av svettande kandidater voro mina utsikter så små, att jag personligen inte kände någon som helst oro. Att jag vad förberedelserna till examen beträffar var oerhört underlägsen de övriga var ovedersägligt. Däremot hade jag två företräden framför dem, att jag sett mer av världen än de och att jag inte var det minsta nervös, därför att jag icke ansåg mig ha några som helst utsikter. Kanske hade jag ännu ett företräde framför dem och utan tvivel en stor portion tur. Den sommarn var den varmaste England upplevat på många år och jag tycker om värme. Vidare ingick för första gången det året i den skriftliga examen i tyska och franska en uppsats på dessa språk, en nyhet som undgått lärarna i "fabriken", varför dess kandidater fingo reda sig så gott de kunde på sina egna skrala kunskaper. Bland ämnena för den franska uppsatsen var Kiplings sentens "Öster är öst och väster är väst". Den kastade jag mig med förtjusning över, utnyttjade mina erfarenheter från Malacka och skrev ned hela sidor av Loti som jag kunde utantill. Denna examen beredde mig stort nöje och ingav mig tillförsikt inför det som komma skulle. Det enda som vållade mig svårighet var skrivningen i nationalekonomi. Den bestod av tio frågor, av vilka man skulle besvara åtminstone sex. Olyckligtvis räckte mina kunskaper inte till att besvara mer än fyra av dem. En av frågorna berörde emellertid ett ämne, som jag var väl insatt i. Jag skrev sida på sida om den och klottrade ned korta och icke alltför komprometterande svar på de tre andra frågorna och tillade därefter i en artigt formulerad not att två timmar var en alltför kort tid för att besvara dylika frågor.

På torsdag kväll, då de skriftliga proven voro över, tog jag farväl av mina lärare, som så länge de pågått varje kväll givit mig en sista duvning.

I den muntliga examen höll jag emellertid på att bli kuggad. Min muntliga examen i tyska ägde rum klockan tio på morgonen. Jag vet inte om det berodde på att jag gått sent till sängs men den tyske examinatorn kom mig att alldeles tappa koncepterna. Med sitt beskedliga sätt förstod han att locka mig ut på hal is. Innan jag visste ordet av hade han lett in samtalet på Malacka. Med detta som utgångspunkt började han till sin egen uppbyggelse att fråga ut mig angående de olika sätten att tappa gummi. Till och med på engelska är detta ett rent tekniskt och mycket svårt ämne att tala om, och på ett främmande språk var det fullkomligt omöjligt, att trots mina grundliga kunskaper i tyska förstod jag att min muntliga examen i det ämnet var ett fiasko. Jag gick därifrån förbannande min egen dumhet och fast besluten att icke ännu en gång låta fånga mig på samma sätt. När jag kom ut i solskenet stod jag villrådig om vad jag skulle ta mig för. Min muntliga examen i franska, den sista av veckans alla prov, skulle inte äga rum förrän klockan fem på eftermiddagen. Alla mina vänner hade farit till Skottland eller kontinenten. Hur skulle jag få tiden att gå mellan elva och fem? Jag stod ett ögonblick tveksam och stegade så beslutsamt tvärs över gatan. Mitt emot Burlington House låg nämligen "Bristol Bar", ett favorittillhåll för alla de utländska damer, som före kriget höllo till i London. Efter att ha tagit en sherry med angostura tog jag mod till mig och gjorde bekantskap med två litet bedagade, ytterst "formfulländade" pompadourer. Jag bjöd dem på lunch och drinkar och i gengäld talade de franska med mig. Jag tog mig en promenad på en timme i Green Park och återvände halv fyra för att få mera alkohol och mera franska. En kvart före

fem var min talförhet utan gränser och mitt franska uttal det bästa tänkbara. Tio minuter före fem gick jag med stadiga steg tvärs över gatan till min muntliga examen i franska.

En professor med ett milt utseende, pincené och nedhängande mustascher tittade upp från sin kateder och tryckte ihop bägge händernas fingerspetsar.

— Kan ni säga mig namnet på det franska slagskepp, som nyligen löpte av stapeln i Brest? frågade han.

— Nej, det kan jag inte, sade jag med eftertryck. Det vet jag inte och det intresserar mig inte heller. Jag har bara en halv timme på mig för att visa er att jag talar franska lika bra som ni. Låt mig tala om något annat.

Jag gjorde en lycklig start. Han hade en lätt engelsk accent, och innan han hann avbryta mig, bröt jag hans försvar.

— Ni är professor S, sade jag, och i förra veckan recenserade jag en av era böcker i *Le Maitre Phonétique*.

Jag bröt härmed emot den anonymitet, som statens examinatorer anses böra åtnjuta. Professorn gav mig också en tillrättavisning, dock utan att bekräfta eller förneka mitt påstående. Skadan var emellertid redan skedd. Samtalet hade förts in på fonetiken, i vilken vetenskap jag var en gammal specialist under det att han endast var en nybörjare, och från det ögonblicket var jag säker på att lyckas. Professorn blev så intresserad av vårt samtal att han alldeles glömde bort tiden och vi fortsatte långt över den till examen anslagna halvtimmen. Jag hade fört in honom på det ämne han mest intresserade sig för, och när jag slutligen sade adjö till honom, visste jag, att om också tyskan hade misslyckats så var min muntliga examen i franska en lysande framgång.

Sjunde kapitlet

SAMMA KVÄLL for jag upp till de skotska högländerna och under de följande fyra veckorna förde jag en angenäm tillvaro fiskande i Spey och skjutande min mormors ripor. När september gick in förnam jag då och då en obestämd känsla av obehag. Jag hade förberett mina föräldrar på den besvikelse, som jag försäkrat dem vara oundviklig. Min pessimism var inte ägnad att lugna dem för min framtid. I synnerhet min mormor fortsatte att betrakta mig som en odåga, som inte hade någon rätt till detta livets goda. Om jag tog ett andra glas portvin vid middagen kunde jag vara säker på att finna hennes ogillande blick vilande på mig. Jag levde omgiven av en atmosfär av lättförklarligt ogillande, och som jag hade resignerat och vant mig vid tanken på att återvända till gummiplantagerna och orienten, försökte jag så mycket som möjligt utnyttja mina sista möjligheter till ett liv i nöjen och överflöd ungefär med samma känslor som en dödsdömd äter den grundliga frukosten före sin avrättning.

Den andra september, den välsignade dag som sett mig födas, begav jag mig in till närmaste stad för att gå en rond på golfbanan. Jag var just i färd med att putta på tredje greenen, då jag stördes av ett vilt tjut. Jag tittade upp från min boll och fick se mina bägge yngre bröder komma cyklande i full fart utför en brant backe. Norman, som längre fram i tiden skulle stupa vid Loos, försvann ner i ett dike. Med ett tillbucklat framhjul men strålande av iver dök han upp igen. Han svängde stolt ett papper i handen.

— Du har kommit in! skrek han flämtande. Du har kommit in som numro ett!

Jag tog papperet ur hans hand. Det var sant. Där stod det svart på vitt: nr 1 R. H. Bruce Lockhart. Jag läste ige nom poänglistan. Jag var sjutton poäng före den som kom närmast

efter mig. Femtio poäng skilde de fyra första av de inträdessökande. Jag hade misslyckats i tyskan, som var mitt bästa ämne. På min skrivning i matematik hade jag bara en poäng över godkänt. Jag var nummer två i juridik och nummer ett i nationalekonomi. Jag hade trettiofyra poäng mer än någon av de andra i franska. Jag hade fått nittionio poäng av hundra möjliga i den muntliga prövningen i franska.

Jag slutade genast mitt golfspel och vände hem för att meddela mina föräldrar den glada nyheten. De hade nyligen firat sitt silverbröllop, och en mängd släktingar, som kommit till det, befunno sig ännu kvar på trakten. Jag togs verkligen emot med öppna armar. Aldrig i mitt liv varken förr eller senare har jag känt mig så präktig som då. Ett kuvert utan frimärke, på vilket det stod "On His Majesty's Service" hade kommit min framtid att klarna och i en handvändning hade jag förvandlats från en odåga till dagens hjälte. Min mormor tryckte mig till sin väldiga barm och med den ofelbarhet, som är betecknande för verkligt stora människor, förkunnade hon, att hon alltid trott att jag skulle lyckas. Hon skickade efter sin handväska. Hon skickade efter sina glasögon. Sen skrev hon ut en check på hundra pund åt mig. Hennes exempel var smittsamt och den kvällen samlade jag ihop nära två hundra pund i presenter. Med dessa ännu orörda begav jag mig några dagar senare till London för att börja min tjänstgöring i utrikesdepartementet.

På den tiden hörde det till att en nybliven vicekonsul skulle tjänstgöra i utrikesdepartementet tre månader på konsuls- och handelsavdelningarna innan han skickades utomlands. Med undantag av att jag gjorde bekantskap med en del av utrikesdepartementets tjänstemän var min tjänstgöring här fullkomligt bortkastad tid. På grund av den officiella ringaktningen för allt som hade med handeln att skaffa voro dessa bägge avdelningar de mest styvmoderligt behandlade inom utrikesdepartementet. De äldre tjänstemännen som förestodo dem, voro män, som förlorat all äregirighet och uppgivit allt hopp om vidare befordran. Chefsplatserna på dessa avdelningar utgjorde nämligen det sista trappsteget till avsked med pension.

Som jag av de nya vicekonsulerna stod först på listan skickades jag för min provperiod till konsulsavdelningen. Min chef var lord Dufferin — en älskvärd och välvillig man, som rökte otaliga cigaretter och såg sjuk ut, vilket han också var. Det enda han fordrade av sina underordnade var prydighet och hans enda passion var rött bläck. Mina första fjorton dagar på avdelningen voro bedrövliga och jämförbara endast med de första veckorna i skolan. Ingen talade till mig. Varje dag klockan elva uppenbarade jag mig iklädd den reglementsensliga jacketten med randiga byxor och hårdstärkt vit löskrage. Jag diarieförde ett fåtal brev från engelska undersåtar utomlands, som råkat i svårigheter. Jag skrev koncept till brev med anhållan om återbetalande av de pengar engelska konsuler förskottat sjömän som lidit skeppsbrott. En gång upplevde jag en liten sensation, förorsakad av ett brev adresserat till kungen och började med "Min käre kung". Det kom från en sjutton. årig engelsk flicka, som hade tagit plats hos en rysk godsägare i trakten av Volga. Hon bodde miltals från närmaste järnvägsstation och hennes husbondes kärlek till henne tog sig särskilt våldsamma och osmakliga uttryck. Detta patetiska skri från vildmarken anförtröddes mig att besvara och fyllde mig med indignerad harm. Jag satte upp konceptet till en sträng skrivelse, vilken med lovvärd snabbhet godkändes. Telegraftrådarna sattes i arbete. Ambassadören anbefalldes att ingripa, och inom en och en halv dag var den lilla damen fri och skickades på statens bekostnad hem till de sina på Irland. För första gången hade jag satt mitt finger på det engelska väldets puls. Jag hade fått smaka på vad makt vill säga och jag kände mig behörigen stolt däröver.

Den sjuklige lord Dufferin ersattes emellertid tillfälligt av Don Gregory, en av de yngre

tjänstemännen. Han tycktes gilla mig och jag är honom stor tack skyldig. Han var en utmärkt tjänsteman och jag lärde mig mycket av honom som jag hade nytta av för framtiden. Han satte mig in i livet i officiella kretsar utomlands. Han berättade mig mycket om Rumänien, där han tjänstgjort, och om Polen, för vars öde han i hög grad intresserade sig. Han stimulerade också mitt intresse för Ryssland, som han redan då betecknade som Europas blivande oroshärd. En eftermiddag vid jultiden kallade han in mig till sig och visade mig ett telegram. Det var ett meddelande från vår ambassadör i Petersburg att den ryska regeringen hade godtagit mitt utnämmande till engelsk vicekonsul i Moskva.

— Ni får ge er i väg om ett par veckor, sade han till mig med ett leende.

Moskva: I blyxtbelysning såg jag Seton Merrimans Ryssland — det enda Ryssland jag kände — för mina ögon. Äventyr, faror, romantiska upplevelser var det som fastnat i mitt minne. Men en tanke tog överhand över alla andra. Moskva var Europa. Det låg endast tre dagsresor hemifrån. För sex veckor sedan hade mina utsikter att liksom alla de andra nybakade vicekonsulerna komma först till Colon eller Panama, i bästa fall till Chikago eller Pittsburg, varit tusen mot ett. Med hjärtat fyllt av tacksamhet stammade jag fram mina tacksägelser. Den kvällen lämnade jag departementet för gott och skyndade hem för att berätta den stora nyheten för mina föräldrar och göra mig i ordning för avresan.

Ännu en märklig händelse skulle inträffa före min avresa. Mina föräldrar anordnade en danstillställning till min ära. Alla mina eller rättare sagt deras vänner, som bodde i trakten, voro inbjudna. En familj, som fulltaligt infann sig, hade med sig en vacker ung australiensiska, som jag aldrig råkat förr. Jag föll genast till föga för hennes skönhet. Jag hade bara två veckor på mig att göra mig i ordning för resan. Inom tio dagar var jag förlovad. Strax på nyåret for jag till Ryssland och hon vände tillbaka till Australien. Under min första ledighet följande år gifte vi oss.

II. Det moskovitiska skådespelet

Människor gå förbi. Man har ögon. Man ser dem.

Franskt ordstäv

Första kapitlet

MIN ANKOMST till Moskva sammanföll med den engelska parlamentdelegationens besök, som på den ryska regeringens inbjudan i januari månad 1912 hade begivit sig till Petersburg och Moskva. Det var en imponerande samling med talmannen i underhuset i spetsen. Lord Ampthill, lord Derby och lord Weardale representerade päreorna, generalen sir James Wolfe Murray armen, lord Charles Beresford flottan och fyra biskopar kyrkan. Förutom dessa räknade delegationen en hel del andra medlemmar och uppgick till omkring åttio man. Som tolk tjänstgjorde den oförliknelige och outhärlige Maurice Baring. Vid delegationens ankomst till Moskva hade många stupat på vägen och fått lov att återvända hem. Petersburgs gästfrihet hade varit för mycket för deras krafter. Nu hade återstoden av parlamentsledamöterna ett ännu svårare prov att utstå, nämligen den moskovitiska gästfriheten, ett prov, som jag i fullaste måtto skulle få dela med dem.

Vid min ankomst till Brest-bangården var min nye chef Montgomery Grove mig till mötes.

Han var klädd i paraduniform och på väg till den galaföreställning, en balett, som man gav till de engelska gästernas ära. Han gav en bärare order att ta hand om mitt bagage, slängde mig själv i en släde och körde mig till hotell Metropol, stack en bunt inbjudningskort i min hand, överlämnade mig åt portieren och rusade i väg till galaföreställningen.

Fast jag ännu kände mig litet bortkommen började jag full av nyfikenhet att ta min nya omgivning i betraktande. Hotellet var alldeles överfullt och det rum man beställt för mig låg i översta våningen. De flesta av mina grannar voro kraftigt målade och grant klädda kvinnor, vilka snart förlorade allt intresse för nykomlingen, sedan de genom långa telefonsamtal gjort sig underrättade om min relativa oskuld och min magra börs. Vid den tiden kunde icke vicekonsuler ta upp tävlan med de ryska köpmännen, om de också hade velat det.

Själva restaurangen strålade av ljus och färger. Den långsträckt höga lokalen var runt omkring omgiven av balkonger. Innanför balkongerna öppnade sig glatt upplysta fönster och dörrar mot de enskilda rummen, där tygellösa ungdomar och utlevade gubbar dolda för indiskreta ögon spenderade rubler och champagne på zigenarsånger och zigenarkärlek. Nej, jag gör mina älskade zigenare orätt. Deras moral var bättre än de flestas. De höllo sig för sig själva. Den fala kärlek, jag här syftar på, levererades av österrikiskor, polskor och judinnor.

Restaurangen var ett virrvarr av små bord. Den var överfylld av officerare i illasittande uniformer, ryska köpmän med parfymerade skägg, tyska handelsresande med askgrå hy och snaggade huvuden. Vid varje bord en kvinna, på varje bord champagne för tjugofem shilling buteljen. I den delen av salen som låg mot hotellet var en stor estrad belägen, där en orkester i lysande röda rockar dånade fram en wienervals med ett raseri, som kom ljudet av smällande korkar och slamret av porslinet att drunkna, och till slut med sitt allt mera tilltagande ursinne gjorde all konversation omöjlig. På anförarplatsen alldeles för sig själv Kontjiks mefistogestalt, Kontjik, orkesterns anförare, Kontjik, alla kabaréviolinisters konung, Kontjik, tjecken — genom en underlig naturlag måste nämligen alla orkesterdirigenter i Ryssland vara utlänningar.

När jag drack mitt första glas vodka och för första gången åt kaviar, som den skall ätas, det vill säga på en varm "kalatj", ett bröd i form av en liten väska med ett handtag, blev det klart för mig att jag befann mig i en ny värld, där primitivitet gick hand i hand med förfall. Om en otäck gammal spågumma trätt fram till mig och förutsagt, att jag sju år senare skulle befinna mig i samma lokal ensam och skild från alla mina vänner och omgiven av bolsjeviker, att Trotskij från den plats, där Kontjik nu stod och spelade, i min närvaro skulle utfara i anklagelser mot de allierade, skulle jag ha skrattat ut henne. Och dock skulle jag där 1918 som Trotskij's gäst för första gången närvara vid ett sammanträde med bolsjevikernas centrala exekutivkommitté och för första och enda gången skaka hand med Stalin.

Moskva tilltalade mig. Den vita, stjärnbelysta snön, den knarrande, torra kylan, bjällerklängen, den underliga stillheten mellan gatornas snövallar hade kommit mitt blod att flyta fortare. Nu hade Kontjiks musik givit mig en ny sensation, som kom mig att blunda för farorna av ett liv, som skulle komma att sätta både min hälsa och min karaktär på ett prov som jag icke skulle kunna klara. För att vara riktigt uppriktig berodde det inte uteslutande på min nyförvärvade pliktkänsla att jag så tidigt lämnade restaurangen. Då jag inte alls kände förhållandena i Ryssland, hade jag tagit för givet att man behövde tjocka kläder för att skydda sig mot kylan. Jag hade därför lagt mig till med tjockast tänkbara ylleunderkläder. Som rumstemperaturen i Ryssland i allmänhet närmar sig den i en turkisk bastu, kände jag mig oerhört illa till mods i mina varma underkläder. Efter denna min första kväll lade jag av dessa tortyrredskap och har sen dess aldrig haft dem på mig.

Under de närmaste tre dagarna levde jag i en virvel av nöjen. Jag såg inte ens konsulatet utan följde i stället blygsamt den engelska delegationen i hälarerna, lunchade än hos den ena korporationen, än hos den andra, besökte kloster, travtävlingar och galaföreställningar, skakade hand med långskäggiga generaler och växlade på franska uppstyltade komplimanger med moskvaköpmännens fruar.

På tredje dagen avslutades den halsbrytande raden av fester med en middag, som gavs av Haritonenkos, Moskvas sockerkung. Jag skall ge en mera detaljerad skildring av den, därför att den ger en häpnadsväckande bild av det Moskva, som existerade före kriget och som aldrig kommer åter.

Haritonenkos bebodde ett väldigt palats på den bortre stranden av Moskvafloden mitt emot Kreml.

För att hedra de engelska delegaterna hade inbjudits allt vad som fanns i Moskva av rang, börd och rikedom, och när jag anlände trängdes människorna uppför trappan som en kö på teatern. Hela huset liknade ett feslott av blommor, som kommit den långa vägen från Nizza. Det var som om i varje hall en orkester spelat.

När jag lyckats ta mig uppför trappan försvann jag i mängden av för mig okända människor. Jag är inte ens säker på att jag hälsade på värden och värdinnan. Men på långa smala bord stod vodka och den härligaste "zakuska" med både varma och kalla rätter framdukad och bjöds omkring av en stab uppässare åt gästerna, som stodo kring borden. Jag tog mig ett glas vodka och prövade på flera av de okända rätterna. De voro utsökta. En engelsktalande ryss förbarmade sig över mig i min ensamhet, och så blev det mera vodka och mera "zakuska". Den för middagen utsatta tiden var för längesedan förbi, men ingen rörde sig ur fläcken. Då slog det mig att kanske människorna i detta underliga land åto middag på stående fot. Jag tog mig ännu en vodka och ännu en portion rentunga. När jag väl ätit mig mätt och belåten, kom en betjänt fram till mig med en plan över bordet, på vilken min plats var angiven, och några minuter senare satte sig en lång procession i rörelse mot matsalen. Jag vill inte överdriva men måste uppriktigt erkänna att jag inte kommer ihåg antalet rätter och de olika vinsorterna, som serverades till dem. Men måltiden varade ända till klockan elva och skulle varit påfrestande till och med för en jättes mage. Mina bordsgrannar voro en fröken von Meck, dotter till en järnvägs magnat, och kommandör Kahovskij, den ryske adjutant som tilldelats lord Charles Beresford.

Fröken von Meck talade utmärkt engelska och inför den varma glöden av hennes otvungna frispråkighet smälte min blyghet som smör i solsken. Innan halva middagen var förbi hade hon givit mig en belysande överblick av förbindelserna mellan Ryssland och England, en sammanfattning av ryssarnas och engelsmännens karakteristiska egenskaper, en summarisk redogörelse för samtliga de närvarande och en mera detaljerad sådan om alla sina uppfyllda och ouppfyllda önskemål i livet.

Kahovskij däremot föreföll nervös och illa till mods. Varför skulle jag snart komma underfund om. Under middagens lopp kallades han från bordet och kom icke tillbaka. Nästa dag fick jag veta, att han gått till telefonen för att tala med sin älskarinna, hustrun till en rysk guvernör som bodde i Peterburg. Sedan någon tid tillbaka hade förhållandet dem emellan varit spänt, och med ett utpräglat sinne för det dramatiska hade hon valt just detta ögonblick för att tala om för honom att allt skulle vara slut mellan dem. Kahovskij hade då dragit upp sin revolver ur fickan och med telefonluren i handen hade han skjutit sig en kula genom huvudet. Det var mycket sorgligt, mycket ryskt, och mycket hårt för lord Charles Beresford och som

exempel litet farligt för en ung vicekonsul, som hade alltför lätt att ta intryck.

Då middagen äntligen var över gingo vi en trappa upp till en annan väldig sal, där en scen var anordnad. Där underhölls vi i över en timme med att få se Geltzer, Mordkin och Balasjova dansa och höra Sibor, ”Stora teaterns” förnämste violinist, spela Chopins Nocturne.

Vad denna tillställning kostat har jag ingen aning om. För mig tog den inte slut förr än följande morgon. Efter den musikaliska underhållningen dansades det. Vad mig beträffar var detta icke något lyckat experiment, och egendom. Igt nog dansade ryssarna illa vid den tiden. Jag höll mig trofast till den vänliga flickan von Meck, och vi begåvo oss ännu en gång ned i matsalen, där det hela natten serverades supé. Här råkade jag på värdfolkets son, en ungdom med pussiga kinder, och fast han ännu bara var i tonåren med tydliga tecken på börjande korpulens på grund av vällevnad. Med blossande kinder förkunnade han för oss att vi sedan gästerna givit sig iväg skulle fara och höra zigenarna. Vi plockade ut några likasinnade och klockan fyra på morgonen stego vi upp i våra trojkor — privata trojkor förspända med härliga araber — och gåvo oss i väg på den långa färden till ”Strelna”, Maria Nikolajevnas kungarrike.

Jag kan ännu se för mig trojkorna framför Haritonensos palats: skinnfällarna, kuskarna med små huvuden klädda i skinnmössor, som stucko upp ur de väldiga pälsarna och som verkade som jätteleksaker, de praktfulla hästarna tuggande på betslen, under oss den isbelagda floden, som såg ut som en silverväg i månskenet, och rakt framför oss Kremls spöklika torn, som likt vita vaktposter avtecknade sig mot den stjärnbeströdda natthimlen.

Vi togo plats två och två i varje trojka. Kuskarna smackade på hästarna och på en sekund satte de av. Den drygt en halv mil långa vägen körde vi hela tiden i halsbrytande fart genom de öde gatorna, uppför Tverskaja, förbi Brest-bangården, förbi den beryktade nattrestaurangen Jar och genom Petroskij park tills vi med brännande kinder och istappar i kuskarnas skägg körde upp till det kristallpalats i miniatyr som kallas Strelna.

Liksom i en dröm följde jag de andra genom palmträdgården, som upptar den huvudsakliga delen av byggnaden, till ett stort enskilt rum med stockväggar och en väldig sprakande brasa i en öppen spis. Ägaren gnuggade händerna och bockade. Hovmästaren bockade utan att gnugga händerna. En skara kypare klädda i vitt bockade sig ännu djupare och försvunno tyst till sina olika sysslor. På några sekunder var rummet färdigt för ceremonin. Vi gäster hade slagit oss ned vid ett stort bord nära brasan. Kyparna kom-mo in med champagnen och så kom Maria Nikolajevna in åtföljd av åtta zigenare, fyra män med gitarrer och fyra unga flickor med ögon som slånbar och slanka, vackra figurer. Såväl män som kvinnor voro klädda i den traditionella zigenarkostymen, männen i vita broderade ryska blusar och färggranna byxor och flickorna i dräkter av brokigt siden med en röd sidenschalett på huvudet.

När jag denna natt för första gången såg Maria Nikolajevna, var hon en fyllig storvuxen kvinna på ungefär fyrtio år. Hon hade djupa veck i ansiktet och ett trånande svårmod lyste ur hennes stora grå ögon. När hon satt tyst såg hon ut som en gammal, övergiven kvinna, men när hon talade förvandlades vecken i hennes ansikte till ett leende och man fick klart för sig vilka resurser av temperament hon disponerade över. En cyniker kommer naturligtvis att säga, att hennes uppgift i livet var att välja ut dåraktiga och företrädesvis rika unga män, sjunga för dem, få dem att dricka oceaner av champagne till deras eller deras fäders pengar överflyttats från deras till hennes ficka. Det kan se ut som om cynikern hade rätten på sin sida men det fanns icke något cyniskt i Maria Nikolajevnas livsföring. Hon var en konstnärinna — på sitt område en stor konstnärinna — som gav valuta för pengarna, och hennes vänlighet och hjälpsamhet mot dem, som voro hennes vänner, kom rakt från hjärtat.

Den natten hörde jag henne sjunga för första gången, och minnet av dessa mäktiga, djupa toner, som äro de stora zigenarsångerskornas hemlighet, kommer jag icke att glömma så länge jag lever. Den natten drack jag också min första "tjarotjka" till hennes sång. För en nybörjare är det ett ganska krävande prov. Ett väldigt champagneglas fylls till brädden. Sångerskan ställer det på en bricka och sjunger följande vers vänd mot den, som skall dricka "tjarotjkan":

Likt en doftande blomma
sprider sin vällukt
kommer jag med bräddat glas,
låt oss dricka hans skål.
En skål för Román vi dricka
för Román vår älskade.
Tills han det i botten druckit,
häll icke mera i hans glas.

De fyra sista versraderna sjungas unisont och alla sångarna stämma i med växande frenesi. Då går sångerskan fram till den gäst som skall hedras och bjuder honom glaset på brickan. Han tar det, bugar sig djupt, ställer sig kapprak och tömmer pokalen i ett enda drag och sätter den tillbaka på brickan upp- och nedvänt för att visa att det icke finns en droppe kvar.

Det är en helt förtrolig ceremoni och gästen kallas endast vid sitt förnamn. Som Robert icke existerar i ryska språket döpte Maria Nikolajevna mig till Román, som är dess ryska motsvarighet, och sedan dess har jag allt framgent för mina ryska vänner förblivit Román eller Romotjka.

Maria Nikolajevnas konst stod, som jag redan då kom underfund med, på ett mycket högre plan än vanliga dryckessånger. När hon sjöng ensam med sin än lidelsefulla, än bönfällande, än oändligt sorgbundna röst, rördes jag i mitt innersta. Zigenarmusik är i själva verket mer berusande och farligare än opium, kvinnor och alkohol, och fast champagne nödvändigtvis hör ihop därmed, spelar den på så vemodsfyllda strängar, att slaver och kelter oemotståndligt gripas av den. Mycket bättre än ord tolkar den människosläktets förkvävda och hämmade begär. Den framkallar en ljuv melankoli, till hälften lyrisk, till hälften sensuell. Det vilar något av den ryska steppens gränslösa vidder över den. Den är den yttersta motsatsen till allt anglosachsiskt. Den bryter ner alla hämningar. Den kan driva en man till procentare, ja, till ett brott. Säkerligen är det den mest primitiva av all slags musik, det finns något hos den som påminner om negro-spirituals (må Maria Nikolajevna förlåta denna vanhelgande jämförelse). Den är också mycket dyrbar. Den bär ensam ansvaret för större delen av mina skulder. Och ändå, om jag i morgon disponerade över tusentals pund att slösa bort, existerar intet nöje i New York, Paris, Berlin eller London, ja, ingenstans i världen, som jag skulle välja framför en kväll med zigenarna på Strelna i Moskva eller på Villa Rhode i Petersburg. Det är den enda form av underhållning, som jag aldrig funnit långtråkig och som, om jag föll för frestelsen, jag vet aldrig skulle undgå att tjusa mig.

De skulle vara löjligt av mig att påstå att min uppskattning av zigenarmusik stammar från denna första kväll eller rättare sagt denna tidiga morgonstund på Strelna. Då jag icke förstod ett ord ryska, kände jag mig sanningen att säga tämligen bortkommen. Jag kände inte mitt sällskap nog bra för att ge mitt keltiska temperament fritt utlopp, och hettan i rummet och den söta champagnen kommo mitt huvud att värka. Jag hade därför ingenting emot när sällskapet klockan sex på morgonen bröt upp. Då upptäckte jag för första gången ryssarnas medfödda praktiska sinne. Såväl i Petersburg som i Moskva äro nöjesetablissemanten förlagda långt utanför staden, inte för att underlätta ett utsvävande liv utan endast för att hemfärden skall

utgöra ett botemedel mot festandets efterräkningar. Det finns inget så effektivt medel mot kopparslagare som det som användes i Ryssland. Den bitande, torra vinterluften är allt som behövs härför. När jag hunnit tillbaka till mitt hotell var jag nog återställd för att ha kunnat börja dagens festande på nytt.

Det Ryssland, som jag under dessa första tre dagar av min moskvavistelse lärde känna, är för alltid borta. Jag vet inte vad det blivit av fröken von Meck. År 1930 sköto bolsjevikerna ned hennes far, en gammal man på nära sjuttio år, under förevändning att han var en farlig kontrarevolutionär. Haritonenkos äro döda. Deras son är död. Deras äldsta dotter bor i München i två rum utan någon tjänare. 1930 kom hon till England för att hos lord Thomson of Cardington, som varit deras gäst i Ryssland, protestera mot att engelska regeringen av bolsjevikerna förvärvat hennes föräldrars hus. Detta inrymmer nu den engelska ambassaden i Moskva. Först konfiskerade bolsjevikerna det, och sedan sålde de det till Hans Majestäts regering.

Till sin egen och alla andras lättnad lämnade den engelska delegationen nästa kväll Moskva. Den skulle få uppleva ännu ett äventyr innan den lämnade Rysslands jord. När tåget, som förde dem till hemmet och möjligheten att repa sig efter allt festandet, sent på kvällen ångade in på stationen i Smolensk, stod på perrongen en delegation av det ryska prästerskapet på platsen med biskopen i täten. Den hade kommit för att hälsa de engelska biskoparna och bjuda dem bröd och salt. De funno vagnarna försänkta i mörker och med neddragna gardiner. De stackars engelsmännen försökte sova bort verkningarna av tio dagars oavbrutet festande. Men ryssarna voro envisa. De hade trotsat kylan för att få se en engelsk biskop, och en engelsk biskop skulle de se om också i nattskjortan. Till slut väcktes Maurice Baring av konduktören. som tydligen mera fruktade sitt eget prästerskap än ett eventuellt vredesutbrott av några okända utlänningar. Denne store man var situationen vuxen och löste frågan på ett ögonblick. Han stack ut huvudet genom fönstret och riktade på sin bästa ryska följande ord till prästerskapet:

— Gå i frid, skrek han, biskoparna sover. För att bestyrka detta tillade han i förtroende med ljudlig stämma:

— De är alla fulla.

Andra kapitlet

OM OCKSÅ den virvel av exotiska nöjen, som fyllde dessa mina tre första dagar i Moskva, skulle varit nog att förvrída huvudet på vilken ung man som helst, bragte dock den engelska delegationens avfärd mig snart åter till mina sinnen. Den första anblicken av det engelska konsulatet var i sanning ett förkrossande slag för mig. Det utgjordes av ett enda rum i konsulns våning. Någon kanslitjänare eller vaktmästare fanns inte. Konsulns jungfru öppnade dörren, och när hon var ute fick jag göra det. Montgomery Grove var en vänlig och överseende chef, men han var gift, hade tre barn och ingen privatförmögenhet och var på en ytterst kostsam plats skamligt underbetald. Han var mycket fattigare än de flesta medlemmarna av därvarande engelska koloni, som huvudsakligen bestod av herrar från Lancashire som voro sysselsatta i bomullsindustrien. Varje förmiddag från tio till ett satt jag i den lilla hall, som utgjorde konsulatets arbetsrum. Dess möblemang bestod blott av två skrivbord, en bokhylla, ett kassaskåp och en karta över Ryssland samt tre stolar. Om det kom mer än en besökare hämtade Grove en stol från sin salong. Jag satt med ryggen vänd mot min chef, klistrade frimärken på kuvert och knackade på en skrivmaskin. De första veckorna använde jag min mesta tid till att översätta kommersiella meddelanden ur Moskvas tyska

tidning och att på skrivmaskinen efter ett formulär på ryska knacka ut den anhållan om förnyelse på det vistelsetillstånd, som fordrades att varje utlänning i Ryssland hade och som utfärdades av passmyndigheterna på platsen. Vi hade självfallet inte heller någon kanslist. Den ryska korrespondens, som var nödvändig, sköttes av Grove. Jag hade inte varit sex veckor på konsulatet, då jag en gång fick drickspengar av en tjock rysk köpman, för vilken jag öppnade ytterdörren. Då jag icke ville såra honom stoppade jag de tjugo kopeken i fickan.

Jag hade sett mycket av de engelska tjänstemännens liv i Malajstaterna. Där hade till och med de yngsta av dem sina uppässare, kanslist och uniformerade vaktmästare. De hade också luxuösa lokaler och förstodo att upprätthålla sin värdighet, som också respekterades av affärsmännen på platsen. I Moskva var det engelska imperiets representant installerad i en omgivning, som en malajisk sundhetsinspektör skulle skämts för. Montgomery Grove, som hade varit en flott och ståtlig officer vid ett indiskt kavalleriregemente, måste ha varit mycket plågad av sin ställning. Han hade ingen möjlighet att umgås med de rika moskvaköpmännen och gjorde heller inte några försök därtill. Han skötte sina åligganden utan att klaga, var en stöttepinne för det engelska församlingslivet och styrde försiktigt och på det hela taget skickligt sin kurs mellan de blindskär, som de därvarande engelsmännens olika intressen och avundsjuka utgjorde.

För mig var min oansenliga ställning en nyttig läxa i ödmjukhet, och sedan jag väl hämtat mig från den första chocken resignerade jag och fann mig i situationen och lyckades till och med se den från den komiska sidan. Jag var naturligtvis tvungen att flytta från mitt hotell. På den tiden hade en vicekonsul med 300 pund om året ingalunda råd att bo på Metropol, och den vecka jag bodde där kostade mig mera än min första månadslön. Dessutom var det nödvändigt för mig att lära mig ryska. Som det inte fanns någon tolk på konsulatet, kunde Grove inte tänka på någon ledighet förr än jag lärt mig språket. Därför flyttade jag med mitt pick och pack över till en rysk familj. Jag måste erkänna att jag den gången hade en utomordentlig tur. Varje år brukade en del engelska officerare komma till Moskva för att lära sig ryska för sin tolkexamen. För att kunna ta emot dem hade en del ryska familjer specialiserat sig på att kunna undervisa i ryska. Det var i allmänhet smutsiga medelklasshem som bjöds, utan vare sig komfort eller några intellektuella intressen. Jag hade den turen att när jag kom till Moskva den enda familj, hos vilken det fanns plats, var Ertels, och jag tog Gud i hågen och gav mig dit.

Fru Ertel, min värdinna, var, änka efter Alexander Ertel, en känd rysk författare och god vän till Tolstoj. Hon var en fyllig, tämligen klen liten kvinna i femtioårsåldern, mycket intellektuellt intresserad och med ett stort intresse både för litteratur och politik, nervös när det gällde att fatta ett beslut men en boren lärarinna. Hon hade en stor våning med ett utmärkt bibliotek på Vosdvisjenka. Familjen bestod för övrigt av hennes dotter, en mörkögad, temperamentsfull ung flicka, som man förr skulle ha tagit för en italienska än en ryska, en niece, lång, vacker och engelsk i hela sitt uppträdande, en armenisk student, Rejben Ivanovitj (hans efternamn kan jag aldrig komma ihåg) och en urgammal dam, som alla kallade för mormor och som sällan sade något och endast visade sig vid måltiderna. Med min vanliga entusiasm och min lätthet för att finna mig tillrätta i nya förhållanden kastade jag mig in i denna nya och anspråkslösa tillvaro. Med ytterst få undantag disponerade jag över mina eftermiddagar och ägnade dem uteslutande åt studiet av ryska språket. Varje dag fick jag en lektion av fru Ertel och en av hennes dotter, och under deras skickliga ledning gjorde jag hastiga framsteg. De gjorde också sitt bästa för att jag skulle känna mig som en medlem av familjen, och fast jag inser, att jag ofta måste ha varit mycket prövande för dem, växlades

aldrig ett ovänligt ord mellan oss.

Denna tid var för mig en uteslutande angenäm och nyttig period av min vistelse i Ryssland. Långt innan jag kommit så långt i ryskan, att jag kunde ta del i en allmän konversation, misstänkte jag att Ertels voro ivriga fiender till den rådande regeringsformen med en envåldshärskare, och att de sympatiserade med kadetterna och de socialrevolutionära. Sedan min kunskap i ryska förkovrats (efter fyra månader talade jag ryska tämligen flytande) fick jag bekräftelse på mina misstankar, och vissheten om att jag levde mitt uppe i en regeringsfientlig miljö skänkte en ny spänning åt mitt liv och kom mig att ännu ivrigare ägna mig åt ryska studier. Men spänningen förbyttes nära nog till fruktan, då jag en dag när vi på kvällen drucko te blev presenterad för en dam, vars man hade blivit skjuten under 1905 års revolution. Jag berättade detta för Grove, som skakade betänksamt på huvudet och rådde mig att vara försiktig. Men inga som helst obehag åsamkade mig detta umgänge. Längre fram fick jag klart för mig, att allt bildat folk i Moskva, den s. k. ”intelligentsian”, delade Ertels åsikter.

Ertels voro i själva verket typiska representanter för denna ”intelligentsia”. När de klockan tio varje kväll samlades kring samovaren, kunde de bli sittande långt in på natten diskuterande hur världen skulle kunna räddas genom en revolution. Men när morgonen kom och stunden var kommen att handla, sovo de tungt i sina sängar. Det var mycket oskyldigt, mycket hopplöst och mycket ryskt. Hade icke kriget kommit och Rysslands militära organisation icke varit så föråldrad och litet effektiv skulle tsaren ännu i dag suttit på sin tron.

Jag vill inte skapa någon felaktig föreställning. Mina ryska vänner gingo ingalunda ständigt och tänkte på en revolution. I själva verket talade man inte politik annat än vid särskilda tillfällen som till exempel på årsdagarna av olyckliga politiska tilldragelser eller då någon domstol avkunnat någon upprörande politisk dom. Annars var konversationen både upplivande och bildande.

Bland dem, som umgingos i familjen, voro många skriftställare, den avlidne Ertels vänner, och unga män, som hade teaterstycken att läsa upp eller romaner att placera, och dessutom målare, musiker, skådespelare och skådespelerskor. Beundrande blickade jag upp till dem alla. Hos Ertels råkade jag för första gången Olga Knipper, Tjechovs änka och Moskvas främsta tragedienne. Det var fru Ertel som första gången tog mig med sig på Konstnärsteatern för att se en av Tjechovs pjäser i denna enkla, högtidliga salong, där applåder voro förbjudna och där dörrarna obevekligt höllos stängda, sedan spelet börjat.

Under denna period var mitt liv uppdelat liksom i två vattentäta skott: ett ryskt och inofficiellt, ett officiellt och huvudsakligen engelskt. Jag själv föredrog det inofficiella och ryska. Någon enda gång var jag bjuden på middag till någon av de i Moskva boende engelsmännen, och ännu mera sällan på någon officiell fest på det tyska generalkonsulatet. Jag gjorde några formella visiter hos mina kolleger inom konsulskåren, och en eller två gånger i veckan gick jag på den engelska klubben i Hotell National. Av de rika ryssar, som jag träffat under den engelska delegationens besök, träffade jag ingen enda. Jag kom snart underfund om att någon s. k. societet ej fanns i Moskva. Visserligen fanns där några få gamla adelsfamiljer, men de höllo sig uteslutande för sig själva. De rika köpmännen bildade en klick för sig. Att komma tillsammans med intelligentsian var möjligt, men endast om man introducerades bland dem genom någon ur deras egen krets. Utom i affärer existerade inga som helst förbindelser mellan engelsmännen och ryssarna.

Många av de i Moskva bosatta engelsmännen betraktade ryssarna som beskedliga men omoraliska vildar, som det varken var rådligt eller lämpligt att introducera i sina hem. Mig

roade det att se fru Zimin spela bridge med sina tre män, två fördetta och en nuvarande. Det vittnade om en tolerans och fördomsfrihet, som vida överträffade allt vad den västerländska civilisationen vid den tiden presterade i den vägen. De engelska fruarna vredo emellertid sina händer i helig förtrytelse.

Under dessa första månader, då jag förberedde mig för min verksamhet i Ryssland, rönt jag ett visst inflytande även från annat håll. Det var min vänskap med George Bowen, en artillerist, som studerade ryska på krigsministeriets bekostnad. På det hela taget var jag mycket litet med de engelska officerarna, som utbildade sig till tolkar. Men Bowen utgjorde ett undantag härifrån. Han var en liten, mycket allvarlig och intelligent man med rödblont hår men i besittning av en stilla humor, som alltid träffade huvudet på spiken. Vi blevo mycket goda vänner och åto middag tillsammans minst en gång i veckan, då vi funno vila från vår möda genom att jämföra våra lärares egendomligheter. Han arbetade strängt och då vi anordnade en slags gastronomisk tävlan i våra kunskaper i ryska (den som först blev fast på ett ord på matsedeln betalade middagen), ledo våra studier inte något farligt avbräck av denna samvaro.

I juni hade vi bägge varit sex månader i Moskva och kunde med en anmärkningsvärd lätthet om också långt ifrån felfritt tala köksryska med varandra, men en viss självkritik förbjöd oss att tala ryska ute på gatorna, varför vi sparade därmed tills vi voro på tu man hand i parker eller ute i skogen. Vi levde enkelt och anspråkslöst och endast sällan tilläto vi oss att frångå den sparsamhet, som jag under Bowens välgörande inflytande lärt mig.

Men ingen regel utan undantag. Särskilt minns jag ett sådant, som nära nog hade kommit en olycka åstad. I juli hade min chef och hans familj flyttat ut till en "datja", en sommarvilla utanför staden. Alla ryssar med undantag av de allra fattigaste flytta ut på landet utanför Moskva för att undgå den fruktansvärda hettan i staden. Familjen där jag bodde hade farit på landet och lämnat mig ensam kvar i våningen. Bowen hade också följt med sin familj till en datja utanför staden. Jag kände mig ensam, övergiven och olycklig men jag framhärddade alltjämt i min nyligen påbörjade asketism. Då kom George Bowen en eftermiddag inpromenerande i min våning. Himlen såg ut som bläck. Ett oväder kom rullande fram söderifrån och hettan, som kommit asfalten på gatorna att smälta till en lös massa, var fullkomligt tillintetgörande. Illröd i ansiktet slängde George hatten på min säng och sjönk ned i en stol.

— Nu kan det vara nog, sade han. Det här livet i en datja har tagit kål på mig. Vi är fem fullvuxna och tre barn i fyra usla små rum. Väggarna är tunna som papper. Vägglössen hindrar mig från att sova. Varena dag kommer hunden in i mitt rum och spyr. Vasilij Vassiljevitj snarkar och i dag kom jag på Maria Petrovna med att plocka upp ansjovisar ur burken med en av sina hårnålar. Jag har fått nog av puritanskt liv. I kväll ska jag ut och rasa som en bärsärk.

Lyckliga och obekymrade körde vi till Eremitages vackra sommarträdgård. Vi valde vår sterlett i fiskdammen. Vi åto middag som unga män vanligtvis göra det, det vill säga sorglöst och med en illa sammansatt matsedel, i det vi plockade ihop alla okända ryska rätter och drucko mer vodka och champagne än som egentligen var nyttigt för oss. Tack vare att vi ej sågo på slantarna ägnade oss de vitklädda kyparna en särskild uppmärksamhet och Krisch, den inställsamme judiske violinisten, spelade till vår ära hela sin engelska repertoar. Middagen blev långvarig och vi slutade den med cigarrer och Napoleonkonjak till tio rubel glaset. Konjaken var dålig. Jag är säker på att Napoleon aldrig druckit av den. Men dårar måste få sina läxor på erfarenhetens väg. Vad mig beträffar har jag tagit den läxan ad notam. Sen den dagen har Napoleonkonjak aldrig frestat mig.

Det var på Aquarium några timmar senare vi råkade ut för äventyret. En neger vid namn Thomas förestod detta väldiga nöjesetablissement under bar himmel Han var engelsk undersåte och konsulatet hade ofta trassel med honom i samband med hans engagerande av unga engelska flickor som kabaréartister. De nöjen han hade att bjuda på voro en fullkomligt respektabel operetteater, en lika respektabel varietéscen under bar himmel och en avgjort mindre respektabel caféchantant-veranda och så den oundvikliga raden av enskilda rum för zigenarnas uppträdande och för enskilda dryckeslag. Vi valde caféchantant-verandan, togo den bästa logen och slog oss ned för att se på en även i vårt upprymda tillstånd ganska tråkig föreställning. Sångerskor och danserskor utan någon som helst talang följde hastigt på varandra, uppträdde under två minuter på scenen, smålogo och rusade så i väg till klädlogerna för att byta kläder och slå sig ned vid borden nedanför oss. Detta tråkade snart ut oss, och till och med "Macaronimannen", som drack otroliga kvantiteter champagne på en otroligt kort tid, kunde icke förjaga det svårmod, som började att gripa oss. Då släcktes plötsligt ljuset. En engelsk melodi spelades upp. Ridån gick upp och fram ur kulisserna trippade med lätta steg en förvånansvärt fräsch och vacker ung engelsk flicka ut på scenen, där hon utförde ett sång- och dansnummer. Hennes röst var gäll och skarp. Hennes uttal var det tarvligaste man kunde tänka sig. Men hon kunde dansa så som Moskva aldrig hade sett en engelsk flicka dansa förr. Publiken var hänförd. Så också tvenne unga engelsmän, som plötsligt kvicknade till. Vi kallade på hovmästaren, begärde papper och penna och efter ett litet försagt funderande — det var en ny erfarenhet för oss bägge — skickade vi henne en gemensamt författad inbjudan att komma till vår loge. Hon kom. Utanför scenen var hon icke så vacker som hon förefallit oss tio minuter tidigare. Hon var varken kvick eller fördärvad. Hon hade uppträtt sedan hon var fjorton år och tog livet filosofiskt. Men hon var engelska och vi funno hennes livs historia helt spännande. Jag antar, att vår blyghet och tafatthet roade henne.

Men vi fingo inte sitta länge och språka ostörda. En kypare kom in med ett brev till vår gäst. Hon läste det, bad oss ursäkta henne ett ögonblick och gick ut. Nu hördes en högljudd ordväxling utanför dörren, varvid en manlig cockneyröst överröstade den andra. Så lät det som om det kommit till handgripligheter varpå följde en kraftig svordom. Dörren öppnades och stängdes hastigt, och med blossande kinder återvände vår lancashiredam till oss. Vad hade hänt? Ingenting. Det var en engelsk jokej, en galenpanna, som jämt var full och som plågade livet ur henne. Vi beklagade henne, beställde in mer champagne och om fem minuter var det hela glömt.

Men vår glömska fick inte räcka länge. En timme senare slogs dörren upp igen. Denna gång var det Thomas själv åtföljd av en polis. Utanför dörren stod en skock uppappare och flickor med förskrämda ansikten. Negern kliade sig i huvudet. Det hade skett en olycka. Missie måste komma med genast. Den engelske jockejen hade skjutit sig.

Vi nyktrade plötsligt till, betalade vår räkning och följde med flickan till ett uselt möblerat rum tvärs över gatan, där tragedin hade utspelats. Vi voro beredda på det värsta — på en verklig skandal, på att möjligen bli hemskickade — och alldeles säkra voro vi på att bli inkallade som vittnen inför rätta. Oss bägge tycktes saken fruktansvärt allvarsam. Under sådana förhållanden ansågo vi det bäst att anförtro oss till Thomas. Han skrattade åt vår förskräckelse.

— Jag ska ordna allt, mistah Lockhart, sade han. Ni kan vara alldeles lugn att polisen inte kommer att besvära er —och inte heller den engelska missen. De är vana vid såna här historier, och den här har man väntat länge på.

Han hade rätt. I själva verket visar sig den ryska polisen mycket hänsynsfull mot alla, som

icke äro politiskt misstänka, och framför allt mot var och en som innehar en officiell ställning. Detta har ju sina fördelar, och oftast belönas det också kontant. Men det dröjde i alla fall några dagar innan vi kände oss fulkomligt säkra och jag tog det som ett dåligt förebud, då jag följande eller rättare sagt samma morgon vaknade vid att höra George Bowen plaska i badkaret och anropa himlen om att säga honom vilken idiot det var, som hade sagt: ”Glädjen kommer med morgonen”.

Den sommaren, 1912, hade jag den turen att få se tsaren två gånger, vilket hörde till sällsyntheterna i Moskva, då alla ryssars härskare sällan besökte den forna huvudstaden. Staden var förbunden med alltför många tragiska minnen för honom, och han kunde aldrig glömma de skräckscener han vid sin kröning varit vittne till på Chodinka-fältet, då hundratals bönder trampades ihjäl. Moskva var dessutom en härd för radikalismen, varför kejsarinnan avskydde den. Första gången jag såg tsaren hade han kommit för att avtäckta en staty av sin fader, kejsar Alexander III. Det var en strängt officiell ceremoni, som bevistades endast av adeln, högre militära och civila ämbetsmän och ett litet utvalt antal av de främsta köpmännen i staden. Av två olika anledningar har jag lagt detta besök särskilt på minnet. För det första därför att moskvapolisen veckor innan besöket ägde rum besvärade oss och även alla de andra konsulaten med en mängd idiotiska frågor om huruvida de av våra landsmän, som bodde någonstans i närheten av den väg, där tsaren skulle passera, vore att lita på, för det andra emedan tsaren på sin väg till Kreml stannade på den plats, där storfurst Sergej hade mördats, och föll på knä på kullerstenarna och försjönk i bön.

Anledningen till tsarens andra besök var firandet av hundraårsdagen av slaget vid Borodino och Rysslands befrielse från Napoleons ok. Denna gång var det en verklig nationalfest, utomordentligt imponerande på grund av den lojalitet från folkets sida, som kom till uttryck. Aldrig har jag sett ett vackrare truppförband än den kosackavdelning, som bildade tsarens livvakt. De före kriget tjänstgörande militärattachéernas överskattning av Rysslands militära maktmedel är lätt förklarlig. Och dock var den verkliga symbolen för Rysslands styrka den bräckliga, skäggprydda gestalt med den underliga, grubblande blicken, som red i spetsen för sina trupper och vars späda skuldror tycktes ur stånd att kunna bära upp denna självhärskardörets mantel, vilken likt en svepning hängde över dem. Till och med denna dag, då revolutionen låg så fjärran från allas tankar, ingav tsaren mera medlidande och sympati än beundran. Ett kejsarligt besök var en tilldragelse, som man kände på sig vilket ögonblick som helst kunde sluta med en katastrof, och vad Moskva beträffar drogo alla en lättnadens suck när spänningen var över och det kejsarliga tåget hade lämnat staden.

När hösten kom gjorde jag en ny bekantskap, vilken skulle komma att göra mig många tjänster under mina läroår i Moskva, nämligen Michail Lykiardopoulos, konstnärsteaterns talangfulle sekreterare. ”Lyki” var en egendomlig, älskvärd varelse, till en tredjedel grek, till en tredjedel ryss och till en tredjedel engelsman. Som sekreterare vid teatern var han fast avlönad, men hans egentliga arbete i livet var som översättare. Han hade ett utpräglat litterärt väderkorn, en utmärkt rysk prosastil och var sällsport hemma i åtta eller nio europeiska språk. Han kände de flesta stora författarna i Europa och hade översatt deras bästa verk till ryska. Han kände alla inom den litterära världen, inom konstnär- och teaterkretsar i Moskva, och genom honom öppnades för mig många dörrar, som annars hade förblivit stängda.

Stackars ”Lyki”. Under kriget skötte han under mitt överinseende vår propagandabyrå och skötte den bra. Han var av ett alltför ombytligt sinnelag för att man skulle kunna lita på hans omdöme i politiska angelägenheter. Ett ryskt nederlag kunde han ta så djupt, att han var färdig att ta sitt liv. Den minsta seger drev honom till den motsatta ytterligheten. Mot slutet av 1915,

då han dragit den slutsatsen att det oåterkalleligen var slut med Ryssland, gjorde han för vår räkning en vågsam resa till Tyskland, där han uppträdde som grekisk tobakshandlare, och kom tillbaka med många värdefulla underrättelser och en ny optimism. Revolutionen krossade i grund alla hans förhoppningar, och innan bolsjevikerna hade gjort sin statskupp hade han farit över till Stockholm för att beroende på hur framtiden skulle utveckla sig längre fram fortsätta till England. Likt många andra ryska liberaler blev han en ivrig reaktionär och använde större delen av sin energi på att skriva antisemitiska artiklar för engelska tidningar. Han var en boren journalist och levde endast för dagen, men hans vänfasthet och godhet mot alla sina vänner voro sällsynta, och av alla mina ryska vänner (trots hans blandade nationalitet kan jag aldrig betrakta honom annat än som ryss) är han en av dem jag saknar mest. Han dog i London 1924.

Tredje kapitlet

EFTER NÄRA ett års vistelse i Ryssland vände jag tillbaka till England för att gifta mig. När jag från en desillusionerad medelålder med svikna förhoppningar ser tillbaka på detta experiment, finner jag mitt uppförande i högsta grad klandervärt. Jag hade varken pengar eller ställning, och mina framtidsutsikter voro endast en dyster och torftig karriär på den sämst betalda banan i hela världen. Min hustru var en australiensiska vid namn Turner. Hennes farfar hade varit den rikaste mannen i Queensland. Efter hennes fars död hade familjens ställning i hög grad försämrats och hennes mor var icke i stånd att ge henne mer än hundra eller två hundra pund om året. Min hustru, som var ganska klen, hade uppfostrats i England och Schweiz. Alla hennes vänner voro rika eller åtminstone förmögna. Hon själv hade varit van att föra ett luxuöst liv. Att föreslå en flicka, som hade uppfostrats på detta sätt och som då endast var tjugooett år gammal, att dela mitt liv i fattig. dom i en halvt barbarisk stad som Moskva, var en förmätenhet, för vilken ingen ursäkt finnes. Det hedrar hennes mod att hon var i stånd till att så fort anpassa sig efter en situation, som bragte henne så många vedermödor. Mitt giftermål var ett kontrakt, av vilket jag var den ende, som drog några fördelar.

Hade jag vid den tiden tagit mig själv i närmare skärskådande, hade jag fått skåda en ung man på tjugofem år, bredaxlad och med tillplattad näsa, en kutig och undersätsig gestalt och ett löjligt sätt att gå. Den unge mannens karaktär var en underlig blandning av Lockharts sk försiktighet och asketism och Macgregorsk hänsynslös våghalsighet och själsvåld. Hitintills hade Macgregor haft övertaget över Lockhart, och kanske hade hans största fel varit en bland kelter alltför vanlig benägenhet att förblanda själsvåld med romantik. Hans goda egenskaper, gott minne. lätthet för språk och förmågan att plötsligt ge sig hän åt ett strängt arbete förlorade mycket i värde genom en lättjefull liknöjdhet, som alltid kom honom att söka den bekvämaste vägen för att klara svårigheterna, och genom en ödesdiger benägenhet att offra framtiden för en billig applåd för ögonblicket.

Detta är en fullt autentisk bild av mig själv sådan jag var mot slutet av år 1912. I och med mitt giftermål förändrades emellertid mitt liv, och jag ansträngde mig uppriktigt att ställa mig de skick och bruk min nya ställning fordrade till efterrättelse med ett för mig ytterst gynnsamt resultat. Umgänget med den engelska kolonin blev nu en plikt, och dem, hos vilka vi voro bjudna, bjödo vi tillbaka. Men jag ägnade mig också med ny iver åt arbetet. Jag fortsatte mina ryska studier, och tills min fru också hunnit lära sig språket vilade det på mig att sköta den lilla våning vi tagit, ge tjänarna sina order och gå igenom hushållsräkenskaperna. Jag läste dubbelt så mycket som då jag var ogift. Mina kunskaper i ryska voro nu ganska goda, och nu stod hela den rika ryska litteraturen mig till buds. Jag började också att skriva för engelska

tidningar, driven därtill icke så mycket av någon särskild håg som av en tvingande nödvändighet. Jag behövde nämligen de pengar jag kunde förtjäna för att hjälpa upp våra små inkomster, och efter litet övning fann jag att det icke var någon svårighet att förtjäna pengar på detta sätt. Jag skrev om och sålde mina noveller, som jag skrivit på Malacka, och blev nu en regelbunden medarbetare i Morning Post och Manchester Guardian, vilka bägge tidningar voro intresserade av små skisser från livet i Ryssland. Också de många tidskrifter, som på den tiden florerade i England, togo gärna emot såväl artiklar i mera allvarliga ämnen som noveller. Dessa litterära skisser skrev jag under en pseudonym (på den tiden voro diplomater och konsuler inte tillåtna att skriva i tidningar), men under mina första år som fri skribent förtjänade jag nära 200 pund och vid tidpunkten för krigsutbrottet, som gjorde slut på denna min verksamhet, hade jag kommit upp till en fast inkomst av tjugofem till trettio pund i månaden.

Långt ifrån att förhindra mitt umgänge i ryska kretsar kom mitt giftermål i stället att vidga det. ”Lyki” var en trägen gäst hos oss och vår gästfrihet besvarade han med att sammanföra oss med sin stora vänkrets inom litterära, journalistiska och konstnärskretsar. Efter mina första aderton månader i Ryssland kände jag de flesta ledande personligheterna inom Moskvas ”intelligentsia”.

Detta umgänge, som oundvikligt förde med sig ständiga politiska diskussioner, väckte hos mig intresset för politiken. Genom engelsmän, som arbetade inom bomullsindustrin, kunde jag följa med konflikterna inom arbetarvärlden. För att utföra ett effektivt arbete inom underrättelseväsendet återstod det mig endast att komma i förbindelse med adeln, köpmännen — och engelska ambassaden. Med den engelska ambassaden i Petersburg hade vi praktiskt taget ingen som helst kontakt. Den tyske generalkonsuln besökte sin ambassadör en gång i månaden. De franska generalkonsulerna kunde med skäl hoppas att sluta sin bana som ministrar. Men i England existerade ett oöverstigligt svalg mellan diplomat- och konsulsbanan, vilket ända in i nuvarande tid icke blivit tillfredsställande överbroat. Politiska rapporter från Moskva visade man sig föga angelägen om. Förfrågningar i handelsangelägenheter blevo direkt avböjda. I moskvakonsulatets arkiv finns eller rättare sagt fanns ett brev från en viss ambassadör, som vi brukade plocka fram när vi voro vid särskilt dåligt humör och som började på följande sätt: ”Min bäste herr Var god kom ihåg att jag icke är här för att besväras med handelsfrågor.”

Att moskvakonsulatet var så illa installerat och saknade underordnad personal voro vi stackars konsuler icke de enda att beklaga. Även engelsmän, som besökte konsulatet, fäste sig genast vid att Storbritannien av alla stormakter var den enda, som icke var representerad genom ett generalkonsulat. Alla uttryckte sin förtrytelse häröver, men väl hemma i England igen var det ingen som gjorde något för att ändra detta förhållande. Ett undantag förekom dock. En vintreftermiddag, då jag var ensam på konsulatet, ringde det på dörren. Jag sprang upp från mitt skrivbord och öppnade för en äldre, välklädd herre med stort skägg, som räckte mig sitt visitkort. Han hette Tennant och var en släkting till dåvarande premiärministern Mr. Asquith, vilket jag då icke hade en aning om. Jag förde in honom i vårt lilla torftiga rum.

— Kan jag få råka konsuln eller vicekonsuln? frågade han.

— Konsuln är ute, svarade jag. Jag är vicekonsuln. Han drog djupt efter andan. Traskandet uppför tre trappor hade gjort honom andfådd.

— Är det här hela engelska konsulatet? frågade han till slut. Jag talade om för honom, att det var så. Hans bröst hävde sig. Hans ögon sköto blixtar. Så brummade han fram sin mening:

— Mera likt ett w. c. än ett konsulat.

Ban bjöd mig på lunch följande dag. Under lunchen ställde han en del närgångna frågor till mig. Han lovade ingenting, men då han for hem, hade jag en känsla av att nu skulle något ske.

Veckorna blevo månader och så småningom förlorade jag hoppet. När sommaren kom delade vi en "datja" med Groves, en stor rymlig trävilla i Kosino bredvid en sjö, där det fanns båtar att hyra och gäddor och abborre att fiska. Detta litet riskabla experiment började med en tragedi. Min fru hade köpt sig en ny leksak, en fransk bulldogg med stamtavla vid namn Pipo, som längre fram skulle vinna odödlighet genom att målas av Korovin. Naturligtvis tog hon den med till datjan.

Pipo invecklade oss i ett äventyr, som kunde ha slutat olyckligt för honom och som för oss hade en del obehagliga följder. Helt nära sjön fanns en helig damm, i vilken pilgrimer, som kommit när och fjärran ifrån, brukade bada i hopp om att bli botade från olika sjukdomar. En afton, då min fru var ute och promenerade, kom hon förbi dammen och med en naturlig blygsamhet påskyndade hon sina steg då hon skulle gå förbi alla dessa nakna kroppar, som sökte lindring i dammens stillastående vatten. Men Pipo var ett sällskapligt djur och inom mindre än en minut plaskade han gladeligen omkring bland pilgrimerna. Ett skrik hördes från dammen. Min hustru trodde först att de badande lekte med hunden och fortsatte lugnt sin väg framåt. Sedan övergick skriket i ett ursinnigt vrål, och hunden kom rusande utefter gångstigen med ett tjugotal nakna figurer hack i häl efter sig. Min fru drog upp sina kjolar och sprang. Till all lycka låg datjan helt nära och lyckligtvis var jag hemma. Under fem minuter talade jag från yttertrappan till de nakna människorna, och till slut lyckades mina förklaringar förstärkta med en del silverrubler att lugna dem. Mera rubler måste jag betala prästen för vattnets renande och över huvud taget kostade nöjet mer än det smakade. Till en början var jag rädd för att de förolämpade badarna skulle taga hämnd på hunden, och därför ansåg jag det nödvändigt att Pipo under några dar hölls i band. Häri gjorde jag dock ryssarna orädd. Sedan de väl slutit fred gingo de ej och buro på något agg, och som för framtiden ingenting kunde förmå Pipo att närma sig Siloam på flera hundra meters omkrets hände ingen mer olycka.

Samma sommar besökte generalen sir Henry Wilson Moskva, och jag åt middag tillsammans med honom och vår militärattaché överste Knox på Eremitage. Redan vid denna tid var sir Henry fullt på det klara med de faror läget i Europa innebar, och med sin framsynthet hade han redan gjort klart för sig alla de möjligheter det erbjöd. När han bedömde de europeiska staternas relativa styrka hade han satt sig in i allt i minsta detalj. Enligt hans åsikt var den franska armen fullt likvärdig den tyska. Om det någonsin skulle komma till ett krig, skulle den ryska armen bli den extra vikt i vågskålen, som skulle komma den att väga ned till Frankrikes förmån. Sir Henry var icke den ende sakkunnige, vars omdömen icke skulle stå sig i 1914 års virvelvind.

I början av juli kommo efterverkningarna av Tennants besök i Moskva. Det kom som Fleet Street kallar det som en bomb, Konsulatet i Moskva upphöjdes till generalkonsulat med ett rikligt tilltaget expensanslag. Grove förflyttades till Warschau och Charles Clive Bayley, förutvarande konsul i New York och en telning av en i Indiens historia berömd familj, utsågs att ersätta honom. Jag fällde en deltagande tår vid Groves avresa (de hade varit mycket vänliga mot mig), och med nya förhoppningar och nya äregiriga drömmar gjorde jag mig beredd att välkomna min nye chef.

Fjärde kapitlet

CHARLES CLIVE BAYLEY var femtiovå år gammal. Han vare en storvuxen man med rosig hy och påsar under ögonen. Hans ögon kunde vara både skälmaktiga och skjuta blixlar. Det hår han hade kvar var blont. Hans kropp var litet för tung för benen och när han hostade eller skrattade svällde ådrorna i pannan på honom. Då han alltid skrattade åt sina egna historier och hade ett outtömligt förråd av dem (under två år hörde jag honom aldrig upprepa samma historia) var jag ständigt orolig för att han skulle dö av slag. Han bar monokel, hade en värdig hållning och vederbörlig känsla för sin egen värdighet.

Han kunde varken tala franska eller tyska. Men han hade många år tjänstgjort under sir Thomas Sanderson i New York och var väl insatt i allt vad till skötseln av ett generalkonsulat hör. Han förenade vad amerikanerna kalla "fräs" med värdighet, och ingen kunde ta sig några friheter gentemot honom.

Av ännu större vikt var att han hade enskild förmögenhet och var beredd att använda sina egna medel för att upprätthålla sin ställning som generalkonsul. Han hyrde en stor våning för sin räkning på Moskvaskvads finaste gata och en lämplig konsulatslokal en trappa upp i ett nytt hus icke långt från sin egen bostad. Han anställde också en erfaren kanslist, två maskinskriverskor och en kommissionär och faktotum vid namn Alexander Netjajev, vilken som förutvarande rysk vaktmästare i ett av verken kände varje både laglig och olaglig genväg inom de byråkratiska ryska ämbetsverken. Både i ryssarnas och våra kollegers ögon fingo vi en helt annan prestige än förr. Det svarade Alexander för. Genast begåvade han Bayley med titeln excellens, och inom en månad efter det han blivit anställd hos oss visste alla både civila och militära verk i Moskva genom vår trogne Alexander, att den nye engelske generalkonsuln var en man vars ynnest det lönade sig att söka vinna och vars vrede man borde akta sig för. Ibland tog Alexander sig väl stora friheter, och då vi kommo på honom med att begagna konsulatets sigill för att främja sina egna personliga intressen, höll Bayley på att explodera. Det fordrades all min takt och min övertalningsförmåga för att förhindra att den gamle skojaren genast blev skickad på porten. En man, som på ögonblicket kan skaffa sig visum efter stängningsdags och en sovкупé till Petersburg, när Wagon-Lits-kontoret har alla biljetter sålda för många dagar framåt, kunde man icke så lätt undvara, och till slut gick också Bayley med på att låta honom stanna.

Både på konsulatet och utom tjänsten gjorde Bayley sitt bästa för att spela den roll den knipsluge Alexander tilldelat honom. Under hela sitt liv hade han inte nekat sig bordets njutningar och han visste också hur man skulle föra ett gästfritt hus. Hans hustru hjälpte honom därvidlag så gott hon kunde. Hon var en snäll liten dam, mycket blyg och mycket engelsk, men ytterst gästfri och alltid redo till vad som helst, när det gällde mannens intressen. Ryssarna började lägga märke till och krusa Bayley. De åto hans middagar och tyckte om hans cocktails, som jag inbillar mig att han var den förste att introducera i Moskva. De voro på väg att dela Alexanders höga tanke om honom.

Ett återsken av denna nya glans föll också på mig. På konsulatet höll Bayley mig i strängt arbete. Som han icke kunde några språk var han fullkomligt beroende av mig vid inhämtandet av underrättelser. Å andra sidan lärde han mig att sköta ett konsulat, hur man skall behandla människor av olika slag, när man skall lirka och när man skall vara pockande mot utrikesdepartementet där hemma. "Om det inte hjälper att be hövligt så måste man göra sig själv till en plåga för dem", brukade han säga. Han levde själv efter sina principer, gav inte efter för någon, och om det visade sig nödvändigt gav han varken utrikesdepartementet eller ambassaden någon ro. Till min egen förvåning upptäckte jag att hans eget anseende bara steg

på att lian satte sig på sina höga hästar. Hans aktier stego. Han for till Petersburg för att söka upp vår ambassadör och kom tillbaka med uppdraget att inspektera de andra konsulaten i Ryssland. Trots hans något ”peppriga” humör (han hade som ung man levat på Guldkusten och ådragit sig en leversjukdom) var han en utmärkt chef, och de goda egenskaper jag som konsulattjänsteman kan ha utvecklat, har jag uteslutande honom att tacka för. Utom tjänsten var han som en far för mig, och jag var också ständigt tillsammans med honom. I hans hem träffade jag massor med människor, som jag annars aldrig skulle ha råkat, och vars vänskap sedermera under kriget blev mig till stor nytta. Under Bayleys erfarna ledning utvecklades jag från en blyg och oerfaren yngling till en självsäker och nog så duglig tjänsteman.

Våren 1914 hade jag en ganska roande upplevelse, under den tid jag förestod generalkonsulatet under en av Bayleys inspektionsresor. En lördagseftermiddag blev jag uppringd i telefon av poliskommissarien i Tverskajadistriktet. Två engelsmän, en marinläkare och en underofficer, hade häktats för butiksstöld. Jag drog på mig överrocken och skyndade i väg till kommissarien. Kommissarien, en man med ett klotrunt huvud, fräknar i ansiktet och militäriska mustascher, var artig men omedgörlig. De bägge männen sutto inom lås och bom. De hade gripits på bar gärning. När jag sökte honom satt han i sin privata våning och drack te och tycktes föga trakterad av mitt besök. På min begäran skickade han emellertid efter protokollet och läste upp det för mig. Enligt männens egen uppgift hade de blivit utsända från Tyne på ett örlogsfartyg, som skulle levereras till Kina, och efter att ha slutfört sitt uppdrag återvände de nu över Sibirien till England. Under det fyra timmar långa uppehållet i Moskva hade de gått in i en butik, valt ut åt sig näsdukar, strumpor och ett cigarrettfodral av björk och stoppat det i fickan. I det ögonblick de skulle ta fram pengar för att betala hade de gripits av butikens detektiv. Hela historien lät föga trolig. De vittnesmål, som lämnats av butiksdetektiven och polismannen, som kallats in för att häkta dem, voro fullt överbevi sande. Detektiven svor på att han hade sett underofficeren låta cigarrettetuet försvinna i fickan lika skickligt som en professionell butikstjuv.

Det enda, som talade till de bägge engelsmännens förmån, var att de tillsammans hade på sig omkring åttio pund i engelska sedlar, under det att hela sammanlagda värdet av de saker man funnit hos dem inte ens uppgick till tre pund. Jag försökte framhålla detta och även möjligheten av ett missförstånd på grund av svårigheterna med språket. Jag bad att få tala med de bägge männen.

Min vältalighet ledde emellertid icke till något resultat. Kommissarien log nedlåtande.

— Konsuln har sin plikt att göra, sade han, och jag har min. Det är ett tråkigt fall.

Det tycktes som om det inte återstätt mig annat än att dra mig tillbaka. Just då kom en ung man som såg bra ut inrusande i rummet.

— Pappa, vi har vunnit! ropade han förtjust.

När han fick syn på mig, stirrade han ett ögonblick häpen på mig, kom så framrusande till mig och skakade hjärtligt hand med mig.

— Känner ni inte igen mig, mister Lockhart? Jag spelade mot er förra året. Jag är centerhalvbacken i Unionklubben. Hans ansikte strålade. Så rusade han tillbaka till fadern. Pappa, det här är mister Lockhart, som brukar spela för Morovtisis, det bästa laget i Ryssland! Han måste dricka te med oss!

Kommissarien rynkade pannan och log.

— Ursäkta mig, sade han, under det vi diskuterade tjänst så glömde jag alldeles bort att bjuda er på te.

Han ringde, sade till om flera koppar och vodka och där sutto vi och skålade medan ynglingen berättade om eftermiddagens match. I stum beundran satt kommissarien och hörde på. Tydligt var han mycket svag för sin pojke. Jag satt lugnt kvar i hopp om att någon oväntad lösning på mitt problem skulle dyka upp. När pojken hade slutat sin skildring av tävlingen, vände han sig till mig:

— Men vad gör ni här, mister Lockhart?

Fadern rodnade.

— Mister Lockhart har en tjänsteangelägenhet att avhandla med mig. Jag tror du gjorde bäst i att gå nu.

När den unge mannen hade avlägsnat sig följde en förlägen tystnad. Så harklade sig kommissarien.

— Mister Lockhart, sade han, jag har tänkt över saken. Jag är övertygad om att ni har rätt och att en engelsk marinläkare med femtio pund på fickan inte skulle stjäla några näsdukar utan värde. Det djäkliga är att man hittat sakerna i bägges fickor. Om bara alla sakerna hade hittats i underofficerens fickor, kunde vi använda doktorn som vittne, och då vore fallet inte så invecklat.

Han kliade sitt rakade huvud. Så ringde han.

— Skicka hit polisen, som satt upp protokollet i den där engelska historien, befallde han.

Polisen ifråga kom in, en stor och grov karl med ett hyggligt utseende, och medveten om att ha gjort ett gott dagsverke väntade han att få beröm.

— Är det ni, som satt upp det här protokollet? frågade kommissarien.

— Ja, det är det.

— Hittade ni sakerna i bägge männens fickor?

— Ja, det gjorde jag.

— Är ni riktigt säker på det?

— Ja, det är jag.

— Tänk efter bättre, röt kommissarien med stentorsstämma.

Polisen ryckte till men gav samma svar. Till och med för att vara ryss hade han inte så lätt att fatta.

Kommissarien ansatte honom på nytt.

— Tror ni verkligen att en marinläkare, en officer i engelska flottan, skulle stjäla ett par strumpor och en näsduk? Polisen föreföll rådvill.

— Ja, kommissarien — jag menar nej, stammade han.

— Idiot, muttrade kommissarien. Vad menar ni? Menar ni att ni hittade alla sakerna i underofficerens fickor och ingenting i den andres?

Han sade detta långsamt och med tonvikt på varje stavelse under det han så att säga slog

takten i bordet med en linjal. Nu förstod till och med polisen.

— Ja, viskade han hest fram.

Kommissarien rev sönder protokollet.

— Gå genast och sätt upp ett nytt protokoll, och låt mig inte komma på er en gång till med sånt här slarv, sade han. Han vände sig till mig med ett fånigt grin.

— Det är allt vad jag kan göra, sade han. Saken måste inför domstol. Jag förbereder er på att ni kommer att få svårigheter med detektiven, som är en tjurskalle och dessutom får betalt för de tjuvar han får fast. Men nu har ni då åtminstone ett försvarsvittne. Det övriga beror på er. Jag kan släppa ut doktorn genast.

Det är nyttigt att spela fotboll. Jag tackade honom hjärtligt och bad honom skicka doktorn hem till min våning, varpå jag rusade i väg till konsulatets advokat, Alexander Wilenkin.

Samma kväll gjorde vi upp vår plan. Marinläkaren höll fast vid sin uppgift, att de hade haft för avsikt att betala sakerna, och Wilenkin, som kände England nästan lika bra som Ryssland, hade genast klart för sig hur han skulle gå tillväga. Underofficeren kunde inte undgå att ställas inför domstol. Doktors vittnesmål var visserligen värdefullt, men huvudvittnet skulle bli jag själv. Det var Wilenkins fälttågsplan.

Jag gjorde genast mina invändningar. Det var tvivelaktigt huruvida det var lämpligt för en engelsk konsul att uppträda i ett fall som detta. Hur som helst kunde jag inte inse, att jag skulle kunna vara till någon nytta.

— Låt mig sköta det, min käre Lockhart, sade Wilenkin med sin judiska accent. Vilket jag också gjorde.

Wilenkin, som tillhörde en rik judisk familj, ansågs för den mest välklädde mannen i Moskva, och i hans försvar av de bägge engelsmännen spelade kläderna en viktig roll.

På tisdagen infunno vi oss bägge, Wilenkin och jag, inför sittande rätt i oklanderlig förmiddagsdräkt med randiga byxor, monoklar och höga hattar. Vår entre i den smutsiga, överfulla domstolssalen väckte sensation.

Målet började illa. Butiksdetektiven avlade sitt vittnesmål med en förkrossande verkan. Underofficeren, smutsig och orakad som han var efter tre dagar i fängelset, gjorde ett dåligt intryck på de anklagades bänk. Men Wilenkins försvarstal var ett mästerverk. Han grundade sitt försvar på att de bägge männen voro väl försedda med pengar och framhöll orimligheten av att två framstående män inom Hans Majestäts marin skulle riskera sin karriär för en näsduk och ett par strumpor. Engelsmännen äro som var man vet underliga människor. De tvätta sig. De äro svaga för rena underkläder. Vad var då naturligare än att dessa officerare skulle använda sitt uppehåll i Moskva till att skaffa sig lyxen av att få tvätta sig och begagna sig av en ren näsduk? I sin tjänsteiver hade detektiven begått ett misstag. Dessutom hade händelsen även en djupgående politisk betydelse. England och Ryssland stodo nu i ett vänskapligt förhållande till varandra, voro så gott som allierade. Den dagen — hur snart vet ingen — kunde komma då de skulle strida sida vid sida. Hade den värderade domaren verkligen övervägt den beklagliga inverkan ett felgrepp av rättvisan skulle kunna ha på det nuvarande lyckliga läge, i vilket de rysk-engelska förbindelserna befunno sig? Andra länder, andra seder, och för att bevisa att de engelska sederna äro mycket olika de ryska hade han tagit med till domstolen en ytterst upptagen man, den ställföreträdande engelska generalkonsuln.

Jag steg fram med all den värdighet jag kunde åstadkomma och svor vittneseden.

— Är det en vanlig företeelse i England att aktningstvårda personer gå in i en butik, plocka upp ett föremål från disken och stoppa det i fickan innan de har betalt det? frågade Wilenkin.

— Ja.

— Har ni någon gång gjort det själv?

— Ja.

Underofficeren lämnade domstolen fullständigt rehabiliterad. Men samma dag kunde man i Moskvas samtliga aftontidningar läsa följande rubrik i kursiverad stil: ”Engelske konsuln i Moskva går ed på att i England butiksbesökare kunna stoppa varorna i sina fickor innan de betalt dem!”

Mitt anseende överlevde i alla fall denna spydighet. Jag började nu känna mitt Moskva.

Under våren och sommaren 1914 förflöt mitt liv angenämt och fyllt av arbete. Det upptog all min tid och uteslöt alla extravaganser. Mitt intresse för Ryssland och allt ryskt höll nästan på att bli en mani, och min ärelystnad att bli den konsul i Moskva, som var bäst inne i förhållandena, var på god väg att gå i uppfyllelse. Jag kände mig också mycket smickrad, då den österrikiske generalkonsuln lånade vår årsrapport, som jag till större delen avfattat, för att skriva av den som sin egen. Förut hade han gjort våra tyska kolleger den äran. Om jag gjorde någon ansats att sätta näsan i vädret, så förstod Bayley genom att ge mig beröm och förmaningar i lämpliga doser att hålla mig på mattan. Det har varit mitt öde i livet att vara en foglig häst under olika herrar. Mina nöjen voro icke många, litet tennis, ett parti biljard då och då och någon enda weekend tillbragt ute på landet. Mitt liv i familjens sköte förflöt lugnt och fridfullt. Det var tydligt att fast jag är den sista person en kvinna bör gifta sig med, hade äktenskapet ett gott inflytande på mig.

Så slog olyckan ned på mig, plötsligt som en örn slår ned på sitt byte och med hårda följder. Den 28 juni mördades ärkehertig Frans Ferdinand och hur oberörd man än kände sig i London, så insåg man i Moskva från första ögonblicket att krigets röda sol nu gått upp. Det var just vid denna tidpunkt som en tragedi utspelades i min egen familj. Min hustru väntade ett barn i juni. Jag hade gärna velat skicka hem henne till England och skrev till min svärmor i hopp om att hon skulle ta på sig utgifterna härför. Hennes svar var hårt och obevekligt. Hon hade själv fött sitt första barn till världen under en oxvagn på Nya Zeeland. En hustrus plats vid ett dylikt tillfälle var hos sin man.

Den doktor man rekommenderat åt min fru var en tysk vid namn Schmidt, en snäll och vänlig gammal herre, som redan för länge sedan sett sina bästa dar. Jag hade onda aningar och ville anlita en ryss. Men de engelska fruarna i Moskva hade intet som helst förtroende för de ryska läkarna. Schmidt talade engelska och min fru tyckte bra om honom.

Krisen inträffade den 20 juni och varade en hel natt. Trots min oerfarenhet insåg jag snart nog, att det var ett svårartat fall. Det var den hetaste natt jag upplevat i Moskva eller någon annanstans, och timme efter timme stod jag framme vid det öppna fönstret i vardagsrummet och rökte cigarrett på cigarrett och försökte hålla modet uppe. Klockan tre på morgonen kom Schmidt in till mig. Svetten rann i strömmar i ansiktet på honom och droppade ned på den vita operationsrocken.

— Det är svårt, sade han, mycket svårt. Jag måste tillkalla en kollega.

Han gav mig ett telefonnummer och jag rusade till telefonen. Tiden gick med snigelfart och jag återtog min plats framme vid fönstret och väntade på att få höra ljudet av en droska

komma rullande över gatans kullerstenar. Efter flera falska alarmer kom doktorn, en ung man med ett energiskt uppträdande, som ingav mig nytt hopp. Så försvann han in i sängkammaren och en djup tystnad lade sig över huset. Klockan fem var allt över. Katia, vår kokerska, kom på tåspetsarna genom rummet med förklädet för ögonen. Den unge doktorn kom in till mig.

— Modern lever, sade han allvarligt, men flickan kommer inte att leva.

Hastigt berättade han alla detaljerna för mig. Det hade varit mycket svårt. Modern hade blivit ytterst kraftlös och man hade varit tvungen att använda instrument. Det första instrumentet hade varit något fel på. Om man hade tillkallat honom litet förr ...

— Barnet är dött? viskade jag. Han nickade.

Som i en dröm sade jag till om kaffe och kex åt läkarna. Som i en dröm följde jag dem till dörren. Klockan sju på morgonen kom min svärmor in och tog mig med till det rum som skulle blivit barnkammare. Barnet låg i en vagg. Man hade klätt på det de kläder, som min hustru för månader sen hade gjort i ordning åt det. Ögonen voro vidöppna. Det syntes inte ett märke på det lilla vaxartade ansiktet. Flickan såg så fräsch och söt ut, att det var omöjligt att tro att hon var död. Den lilla mössan på hennes huvud dolde det ödesdigra krossåret.

Mekaniskt fullgjorde jag vad jag nu hade att göra. Jag telefonerade till Bayley och berättade honom vad som hänt. Jag besökte den engelske prästen för att ordna om begravningen, och samma kväll gick jag ned till Sadovaja för att beställa den lilla, lilla kistan. Då jag gick förbi Eremitage tilltalade en gatflicka mig. När jag senare kom samma väg tillbaka gjorde hon det på nytt. Utan ett ord gav jag henne fem rubel, för ett ögonblick möttes våra ögon, så gjorde hon helt om och sprang. Jag antar, att hon trodde att jag var galen.

Två dagar senare åkte jag den långa vägen ut till den tyska kyrkogården med den lilla kistan på mitt knä. Solen stekte från en molnfri himmel, men jag kände icke hettan. Jämte mitt barn begrovs en sjuttioårig engelsman, och jag stod bland idel främlingar medan prästen förrättade jordfästningen och de bägge kistorna med en man, som fått leva sitt fulla liv, och ett namnlöst barn sänktes i den gemensamma graven.

Hela denna brännheta juli månad, under vilken min hustru först kämpade för sitt liv och sedan för sitt förstånd, arbetade jag som en slav på konsulatet för att söka komma ifrån mina tankar. Alltefter som dagarna gingo, växte spänningen hos det ryska folket tills den så småningom tog sig utlopp i ett vredgat knot. Varför höll sig England tillbaka? När vi väl kommit in i augusti telefonerade dagligen en massa människor och frågade efter orsaken härtill, och då de icke fingo något tillfredsställande svar knorrade de och kommo med hotelser. Under de långa solheta dagarna marscherade trupper i full fältutrustning genom gatorna, sjungande sina klagande visor och lämnande stora dammoln efter sig. Rysslands hjärta trängtade efter krig.

Onsdagen den 5 augusti begav jag mig som vanligt på morgonen hemifrån på min korta promenad till generalkonsulatet. I gathörnet mitt emot konsulatet hindrades jag av en skara demonstranter från att komma fram. En musikkår spelade och skrovliga stämmor ropade på generalkonsuln. Plötsligt kände en man i folkmassan igen mig. ”Ge plats för den engelske vicekonsuln”, röt han. Starka armar lyfte mig och buro mig över mängdens huvuden fram till ingången under det tusentals röster skreko: ”Leve England!” En skäggig student kysste mig på bägge kinderna. England hade förklarat Tyskland krig. Hade det dröjt en dag längre hade demonstranterna slagit in generalkonsulatets fönsterrutor.

III. Krig och fred

”Århundradet har fött en stor epok,
men det stora ögonblicket finner ett
småsint släkte.”

Goethe

Första kapitlet

MINNET AV dessa första krigsmånader i Moskva står förunderligt klart för mig, fast det nu i belysning av allt vad som hänt sedan dess ter sig mera likt en underlig dröm än verkliga upplevelser. Kontrasten mellan 1914 och 1932 är allt för stor. Jag måste blunda för att återkalla i minnet de första dagarnas entusiasm. Då träder på nytt fram ur mitt minnes lägglåda de rörande scenerna från järnvägsstationerna: trupperna, gråa av damm instuvade i boskaps. vagnar, den väldiga folkmassan på perrongen, som kommit för att önska dem lycka på färden, allvarliga, skäggiga fäder, hustrur och mödrar, som tappert le mellan tårarna och kommit med blommor och cigaretter som presenter, de feta prästerna, som skola ge krigarna sin välsignelse. Folkmassan rör sig fram mot vagnarna för ett sista farväl. En gäll vissling från lokomotivet. Efter många fåfänga försök sätter sig till slut det alltför tunga tåget sakta i gång, som om det endast motvilligt gav sig av, glider så långsamt ut från stationen och försvinner i moskvanattens grå skymning. Tyst och barhuvad står folkmassan orörlig kvar tills det svaga ekot av sången från de män, som aldrig skola vända åter, dör bort. Så föses massan ut av gendarmerna och försvinner stilla ut på Moskvas gator.

Jag lämnar stationen med en hoppfullhet som förvillar mitt omdöme. Här är ett Ryssland, som jag aldrig känt, ett Ryssland, som bäres av en patriotism, som tycks ha djupa rötter hos folket. Det är dessutom ett nyktert Ryssland. Försäljningen av vodka har upphört och en lätt uppflammande, nästan religiös hänförelse har ersatt den motbudande onykterheten, som under föregående krig hade karakteriserat de ryska truppernas avfärd.

Också bourgeoisie var eldad av samma entusiasm. De rika köpmännens fruar tävlade med varandra i att skänka pengar till upprättandet av sjukhus. Galaföreställningar till förmån för Röda Korset ägde rum på statsteatrarna. Det var en sannskyldig orgie av folksånger. Varje kväll spelade den kejsarliga orkestern vid opera- eller balettföreställningarna Rysslands, Englands, Frankrikes och Belgiens folksånger, som publiken åhörde stående i en exalterad patriotisk hänförelse. Längre fram, särskilt när de allierades folksånger blevo lika många som medlemmarna i ett cricketlag, försvann hänförelsen och de stormagade moskoviterna knotade hörbart över detta prov som räckte mer än en halv timme. Men under krigets första veckor fanns det mycket, ur vilket den ryska patriotismen kunde hämta näring. I början av kriget hade emellertid Ryssland lyckan med sig, och för varje ny fransk framryckning som kungjordes gav Moskva högljutt luft åt sin glädje. Om det vid den tiden fanns några pessimister, förmådde de åtminstone inte göra sina stämmor hörda. En revolution betraktades icke ens som en avlägsen möjlighet, fast redan från krigets första dagar varje frisinnad ryss hoppades att en seger skulle medföra konstitutionella reformer.

I Petersburg gävo emellertid de ryska framgångarna i krigets början anledning till mer eller mindre förtäckta speglor över de engelska och franska misslyckandena. I en del salonger talade man om engelsk feighet, och tyskvännerna utspredo smygande rykten om Englands beslut att kämpa till den sista ryska blodsdroppen. I Moskva däremot höllo sig bakdantarna tysta, och entusiasmen för de ryska segrarna dämpades av ädelmodigt deltagande med

Frankrike och England i deras motgångar.

Vad Ryssland beträffar var det i själva verket i Moskva som alliansen hade sitt högsäte. Så fort Bayley eller jag visade oss offentligt, blevo vi föremål för folkets hyllningar. På nattkabarén "Bat" brukade Nikita Balejev komma ut genom ridån och visa på oss i det han sade: "I kväll har vi vår allierade, Englands, representanter bland oss", varefter orkestern spelade upp "God save the King", varvid hela publiken reste sig och hurrade. Vi låtsades vara utledsna på denna för oss ovanliga uppmärksamhet, bedyrade för varandra att vi skulle försöka undgå dem, men vi återvände i alla fall så fort vi anständigtvis ansågo oss kunna det. Verkligt stora mäns fåfänga är utan gränser, och Bayley och jag voro endast ett par högst vanliga dödliga.

Den 10 september närvo vi i full galauniform vid en galaföreställning med anledning av att ryssarna intagit Lem-berg. Jag gick dit med tungt hjärta. De tyska arméerna stodo vid Marne, och Paris' öde hängde på ett hår. Mina bröder voro i Frankrike, och här deltog jag i firandet av en rysk seger. I teatersalongen utgjorde officerarnas uniformer ett vackert inslag bland damernas eleganta toaletter och juveler. Den pjäs som spelades var en rysk bearbetning av Rostands "L'Aiglon". Bayley och jag delade en loge nära scenen och mitt emot oss hade den franske generalkonsuln sin loge. Under första akten kallades fransmannen ut. Han blev borta en stund. När han kom tillbaka var det något oroligt över hans uppträdande. Ridån gick ned, men ljuset tändes icke i salongen. På ett ögonblick blev stämningen i salongen laddad. "Ryssarna hade vunnit en ny seger. De har tagit 100,000 man till fånga. Przemysl har fallit". I mörkret togo sig ryktena fantastiska former. Så tändes rampljuset på nytt. Orkesterns medlemmar strömmade tillbaka till sina platser, och en ung flicka på aderton år, dotter till den franska handelskammarens ordförande, kom in på scenen. I sin vita klänning, med sitt fullkomligt osminkade ansikte och sitt guldgula hår liknade hon ängeln Gabriel. I sina darrande händer höll hon ett papper.

Publiken tystnade och satt i förväntansfull spänning. Darrande av rörelse och nervositet började flickan att läsa: "Följande officiella telegram har just ingått från franska högkvarteret". Så tystnade hon som om hennes tunga varit fastlåst. Tårarna strömmade ned för hennes kinder.

Så läste hon i ett gällt crescendo upp telegrammet: "Jag är lycklig att kunna meddela eder att seger vunnits över hela fronten — Joffre."

Ljusen i salongen flammade upp. Flickan sprang förskräckt ned från scenen och under hurrarop. som aldrig ville ta slut, spelade orkestern upp Marseljäsen. Skäggiga karlar kysste varandra. Kvinnorna logo och gråto om vartannat. När så orkestern stämde i skedde undret. Från översta raden hördes trampet av marschsteg och fyra hundra franska reservister togo upp refrängen och stämde upp en härlig unison sång. De skulle lämna Moskva följande dag och sjöngo nu Marseljäsen med sitt latinska temperaments hela glöd. Det hela var ett epos. Det var Rysslands sista tillfälle att känna sig fullt säker på krigets utgång.

Lembergs fall hade lagt balsam på såret efter det förkrossande nederlaget vid Tannenberg. Men Tannenberg skulle komma att återupprepas, och fast ryssarna skulle komma att hålla stånd mot österrikarna nästan ända till slutet av kriget, insåg man redan nu till fullo att de icke voro tyskarna vuxna. Tannenberg var i själva verket förspelet till den ryska revolutionen. Det var ett hoppets budskap till Lenin och ett vapen i händerna på den hemliga armén av agitatorer i fabriken och ute på landsbygden, då det rubbade förtroendet för de ryska officerarna och undergrävde stridsviljan hos ett folk, som på grund av sin naturliga läggning och det prövande

ryska klimatet aldrig varit i stånd till ihållande ansträngningar.

Naturligtvis gick denna övergång från optimism till pessimism så småningom, och om också trupperna på den ryska fronten icke voro fastlåsta på samma sätt som på den franska, förekommo dock långa perioder av överksamhet.

I själva verket förlorade man endast så småningom tillförsikten, och då det blev klart, att kriget skulle komma att räcka länge, ordnade sig livet självt därefter. I Moskva, som låg långt bort från fronten, gjorde sinnesstämningen hos bourgeoisien långt ifrån något nedslående intryck. Det är sant, att man inte gjorde några som helst försök till sparsamhet eller visade någon håg för uppoffringar. Inte heller vände sig den allmänna opinionen emot dem, som undandrog sig krigstjänsten, och för dem fanns trygga platser i Röda Korset utan risk för att sändas fram till fronten. Teatrar och nöjeslokaler voro väl besatta som i fredstid, och trots att bönderna och proletariatet voro berövade alkohol pålades de förmögna icke några dylika restriktioner. För att fylla på de privata förråden av vin och sprit fordrades ett särskilt tillstånd, men som levnadskostnaderna stego och de ryska tjänstemännen voro illa betalda, kunde man mycket lätt få dylika tillstånd. På restauranger var den enda skillnaden, att spriten serverades i en tekanna i stället för i en butelj. Allt eftersom kontrollen blev slappare försvann till och med fordran på att man skulle ha en tekanna på bordet.

För mig personligen utgjorde vintern 1914-1915 en bedrövelsens tid, vars enda ljuspunkt var mycket och strängt arbete. Min hustru hade endast långsamt hämtat sig efter sin sjukdom. Hennes nerver voro upprivna och hon blev tvungen att lägga sig på ett ryskt sanatorium, ett experiment hon icke hade mycken nytta av och vilket jag aldrig skulle tillåtit henne om jag bättre känt till de ryska sanatorierna. Vi sade upp vår våning, och under det vi sökte en ny övertogo vi en möblerad våning av några engelska vänner, som hade återvänt till England. Mina dagar och ofta även nätterna voro helt upptagna av arbetet på konsulatet, som mer än tredubblats under kriget. Särskilt blockaden och den mångfald olika bestämmelser, som utfärdats angående kontrollen över importen och exporten, drog med sig en mängd chiffrering, som jag måste göra så gott som på egen hand. Moskva hade också blivit ett viktigt politiskt centrum, och då Bayley litade så gott som obegränsat på mig för inhämtandet av politiska underrättelser, var min tid helt upptagen. En annan svårighet jag hade att kämpa med var bristen på pengar. Min frus långvariga sjukhusvård hade varit mycket dyrbar. Allt eftersom min sociala ställning förbättrades ökades våra representationsskyldigheter. Affärsvärlden — och Moskva är Rysslands viktigaste affärsstad — gjorde sig enorma inkomster på de mycket inbringande leveranskontrakten för arméernas räkning, som med slösaktig hand uppgjordes, vilket höjde levnadsstandarden i allmänhet. Detta försatte mig i en ytterst ogynnsam ställning i förhållande såväl till mina ryska som mina engelska vänner. Dessutom hade kriget automatiskt gjort slut på mina inkomster från min journalistiska verksamhet. Jag hade icke rätt att skriva om kriget, och det var det enda de engelska tidningarna intresserade sig för.

Av min dagbok från denna tid framgår, att jag var mycket hemma, och mina lediga stunder använde jag att läsa. Under den senare delen av januari 1915 läste jag ”Krig och fred” på ryska. Någon enstaka gång gick jag på baletten eller på cirkus. Vid den tiden var ”Bat” Moskvas litterära och konstnärskretsars favorittillhåll, och det var där jag för första gången råkade Gorkij. Föreställningen på ”Bat” började icke förrän efter teatrarernas slut, och många skådespelare och skådespelerskor gingo dit lika mycket för att äta kväll som för att se på föreställningen. ”Bat” hade nämligen börjat som en slags klubb för personalen vid Konstnärsteatern, där Balejev själv varit skådespelare men icke slagit igenom i denna stränga

skola. Nu för tiden är hans trupp lika känd i Paris, London och New York som den någonsin var i Ryssland, men enligt min åsikt ha föreställningarna förlorat mycket av den intimitet, som karakteriserade dem i Moskva på den tiden, då det icke fanns något svalg mellan skådespelarna och publiken. I förbigående sagt är Balejev armenier och tillhör en fordom rik familj.

Gorkij gjorde ett djupt intryck på mig lika mycket på grund av sin blygsamhet som på grund av sin begåvning. Han har utomordentligt uttrycksfulla ögon, i vilka man genast läser den medkänsla med allt mänskligt lidande, som är det förhärskande draget i hans karaktär, och vilket till slut efter en lång period av opposition drev honom över till bolsjevikerna. Nu för tiden för Gorkij en hätskare kampanj mot bourgeoisin och de moderata socialisterna än den våldsammaste tjekist i Moskva, men trots dessa litterära utfall vägrar jag att tro, att han förlorat den inneboende godhet, som han i det förflutna aldrig underlåtit att lägga i dagen vid varje fall som väckte hans medlidande. Ingen som sett Gorkij tillsammans med barn, djur eller unga författare kan någonsin tro honom i stånd att göra vem det vara månne något för när eller förorsaka något lidande.

Det var också på ”Bat” jag första gången träffade Sjaljapin. En timme tidigare hade jag sett honom i operan ”Boris Godunov” i en roll, där han i varje tum verkar en konung, uppträder som en gammal aristokrat och har händer, som man skulle tro tillhöra en av Venedigs forna doger. Det hela var ett konststycke, ett underbart exempel på den dramatiska konst, som Stanislavskij alltid påstod skulle ha gjort honom till världens största skådespelare, om han velat överge operan för att ägna sig åt dramatiken. Utom scenen var han fortfarande en bonde med en bondes aptit och en jordens sons väldiga, starka labbar. Vid denna tid brukade Gorkij berätta en rolig historia om Sjaljapin. I sin ungdom hade de bägge tillsammans som luffare vandrat längs Volga för att söka arbete. I Kasan sökte direktören för ett resande teatersällskap efter några sångare på platsen för att öka ut sin kör med dem. Han behövde en tenor och en bas. Två fattigt klädda ungdomar infunno sig på hans torftiga kontor och fingo provsjunga för honom. Teaterdirektören tog tenoren men skickade i väg basen. Tenoren var Gorkij. Basen var Sjaljapin.

Trots att stämningen i Moskva var mycket mera tyskfiendtlig än i Petersburg var Moskva dock en sannskyldig härd för tyskvänliga rykten och intriger. En av mina dagboksanteckningar från februari 1915 lyder: ”I dag telefonerade en officer för att fråga när England tänkte göra Ryssland kvitt det tyska fruntimret”. Han syftade naturligtvis på kejsarinnan och jag tillfogade i dagboken följande: ”Det är tredje gången denna vecka något dylikt händer”. Det skulle komma att upprepas ännu oftare allt efter som tiden gick. Från denna tidpunkt härrör sig också den mest uppskattade av alla historier från krigstiden, som berättades i Moskva. En general som är på väg ut efter en audiens hos tsaren och träffar på tsarevitj gråtande i en korridor i Vinterpalatset, stannar, klappar gossen på huvudet och frågar:

— Vad är det nu som är så tråkigt, min lille vän?

Tsarevitj svarar i det han ler mellan tårarna:

— När ryssarna får stryk gråter pappa. När tyskarna får stryk gråter mamma. När ska då jag gråta?

Sådana historier berättades över hela landet och gjorde mycken skada både bland industriarbetarna och bland bondebefolkningen. Moskva levde på historier och rykten, och om också jakten efter spioner inte tog samma proportioner som i England och Frankrike, ägde dock allvarliga förföljelser rum såväl mot judar som mot ryssar av tysk extraktion. Men alla historier gällde icke den ryska kejsarfamiljen. Den tyske kejsaren fick också sin beskärda del

av kvickhuvudena i Moskva. Många av dem kunna inte återges i tryck, och andra äro alltför väl kända. Men följande har man kanske inte hört förr. Vintern 1915 besökte tyske kejsaren Lodz och för att hos befolkningen skapa en välvillig stämning mot tyskarna höll han ett tal till dem. Åhörarna bestodo till största delen av judar. Då de lyssnade till honom hörde de honom först tala om den allsmäktige och den aller-högste, och sedan om Gud och om sig själv och slutligen om sig själv och Gud. När han slutat sitt anförande drogo de förnämsta bland judarna sig undan i ett hörn för att diskutera läget.

— Den här mannen kommer att passa oss, sade den främste rabbinen. Han är den förste kristne som jag råkat, som förnekar den heliga treenigheten.

Hur underliga och överkliga förefalla inte dessa historier den dag som i dag är, men på den tiden voro de i var mans mun och utgjorde det huvudsakliga samtalsämnet i alla salonger.

Andra kapitlet

JAG HAR REDAN sagt att Bayley var en sjuklig man. Bristen på motion — en oundviklig olägenhet som vintern i Moskva för med sig — och överansträngning hade undergrävt hans hälsa, och i april 1915 beslöt han sig för att fara hem till England för att undergå den operation, vilken man sedan någon tid tillbaka sagt honom vara absolut nödvändig. Med sin vanliga omtänksamhet yrkade han på att jag innan han for skulle ta mig en veckas ledighet. Det var den sista verkliga ledighet jag skulle få i Ryssland, och jag njöt av varje minut av den. Jag for till Kiev, den ryska historiens vagga och den ortodoxa kyrkans heliga stad. När jag lämnade Moskva rådde där ännu vinter, men när jag vaknade efter en natt på tåget och såg ut genom fönstret, möttes min blick av gröna fält och små nätta vita stugor, som lyste glatt i det varma solskenet.

När vi närmade oss Kiev blev tåget stående ganska länge på en liten station. På ett stickspår stod ett tåg med österrikiska fångar. Dessa, som tycktes vara utan vaktare, hade krupit ur sina boskapsvagnar och lagt sig rak långa på några brädstaplar och njöto nu av den första varma vårsolen, innan de skulle fortsätta sitt långa ”sträck” till Sibirien. Stackars satar! De föreföllo lika undernärda som de voro illa klädda. I Moskva hade nyheten att så och så många tusen fångar tagits alltid berett mig en oändlig glädje. Men här ansikte mot ansikte med dessa olyckliga varelser hade jag en enda tanke. Den amerikanske generalkonsuln Snodgrass, som hade hand om de tyska intressena i Ryssland, hade givit mig en grafisk framställning av de fruktansvärda förhållandena i de ryska fånglägren, och med djupt medlidande undrade jag hur många av dessa stackars pojkar, av vilka utan tvivel somliga voro lyckliga över att ha råkat i fångenskap och okunniga om det öde som väntade dem, någonsin skulle komma hem med livet. Medan jag stod i det öppna fönstret och tittade på dem ungefär som en besökande i en zoologisk trädgård tittar på ett djur han inte sett förut, började en av fångarna att sjunga intermezot i Cavalleria Rusticana. Han var kroat och våren hade varmt hans hjärta och hos honom väckt minnet av hemmet i Dalmatien. Han var sublimt oberörd av vårt tåg fullsatt av ryssar. Han sjöng för sitt eget nöjes skull och han sjöng som om hans hjärta velat brista. Jag vet inte vem han var. Antagligen var han en tenor från operan i Zagreb. Men verkan av hans röst på denna lilla station med sin bakgrund av gröna fält och köksträdgårdar var underbar. Hans krigsfångekamrater slutade upp med stenkastningen de roat sig med. Ryssarna på vårt tåg hade rest sig upp och stodo i tyst beundran framme vid fönstren. När han slutat bröto applåderna spontant löst både från ryssar och österrikare, under det att från det ryska tåget massor av cigarretter, äpplen och sötsaker kastades ned till fångarna. Sångaren bockade sig allvarlig och vände sig så bort. Så visslade lokomotivet och vi fortsatte vår färd.

Vid tolvtiden på långfredagen kom jag till Kiev och tillbragte eftermiddagen med att ströva omkring i staden och titta på kyrkorna, som det där är nästan lika gott om som i Moskva. Som jag kände mig både trött och ensam gick jag till sängs redan klockan nio. Nästa dag var jag tidigt uppe. Solen strömmade in i rummet, och jag var fast besluten att njuta av min frihet så mycket som möjligt. Jag är lika passionerad som någon amerikanare när det gäller att bese en främmande stad, och jag ”gjorde Kiev”, som de säga, lika grundligt som en typisk amerikansk turist. Efter Moskva var det en verklig fröjd att åter få se kullar och en riktig flod. Det vackra vädret hade lockat hela staden ut på gatorna. Ryssarna gjorde sina inköp för påsken, och de judiska handlarna sökte härvidlag efter bästa förmåga tillfredsställa dem. Ty alla sina kyrkor till trots är Kiev en nästan mer judisk än kristen stad. Alla tycktes gå omkring med ett leende på läpparna. Nyheterna från fronten mot österrikarna, som hade Kiev till bas, voro alltjämt goda. Przemysl hade fallit för endast några veckor sedan, och tack vare den i staden rådande optimismen kände jag mig lyckligare än jag gjort på månader.

Efter lunchen tog jag en droska och körde till Vladimirkullen, på vars topp jag klättrade upp för att få se på utsikten. I England eller Amerika skulle säkerligen någon ha byggt ett hotell eller ett sanatorium här. Ryssarna hade i stället rest en staty av den helige Vladimir som står med ett väldigt kors i handen dominerande Dnjepr. Denna stolta flod är mycket mera imponerande än Volga och fullkomligt olik någon annan flod jag sett. Det är möjligt att jag fann den mera imponerande då, efter att i tre år ha levat på en slätt utan vare sig några egentliga höjder eller några större vattendrag, än jag nu skulle göra.

Sedan körde jag ned till hängbron över Dnjepr för att se staden nerifrån slätten. Fast staden är byggd på en samling kullar är egendomligt nog det omgivande landskapet lika platt som omkring Moskva. Ångbåtarna med sina vita tak voro redan i full trafik på floden. Träden hade just börjat blomma. Syrenerna voro utslagna och längs vägkanterna blommade smörblommor i stora mängder. Med sitt läge högt över floden påminde Kiev mig om Quebec, och om också Quebecs läge är vackrare motväges detta mer än väl av Kievs mera pittoreska arkitektur.

På kvällen gick jag till Sofiakyrkan för att övervara midnattsmässan. I Moskva hade jag bara besökt kyrkorna vid mera officiella tillfällen som på kejsarens födelse- eller namnsdagar. Då hade jag alltid varit i uniform och stått bland de utvalda på en särskild från de enklare kyrkobesökarna avskild plats. Här i Kiev var jag en av mängden, och vi stodo så tätt packade, att många svimmade. Hur besvär. ligt det än var stannade jag kvar ända till slutet, tog del i processionen runt kyrkan och delade den hänförelse, som gripit hela den väldiga församlingen av bönder och pilgrimer.

Pilgrimerna, som på avstånd verkade helt tilltalande och pittoreska, hade kommit tillstädes i väldiga skaror. Annandag påsk gick jag för att se på dem upp till det beryktade Kievklostret, som tillika med Sergej-Trotskij-klostret i närheten av Moskva är den mest besökta av alla heliga platser i Ryssland. Solen brände så hett, att jag måste gå tillbaka till hotellet för att ta av min väst. När jag kom till klostrets kyrka pågick en gudstjänst, och tusentals soldater hade församlats på den öppna platsen utanför den. Pilgrimerna, skäggiga gubbar och hopskrumpna gummor, sutto överallt och åto av sin medförda matsäck. Till och med inne i kyrkan hittade jag i ett hörn en gammal filosof, som satt och åt på en skiva svart bröd. Han såg i högsta grad lycklig ut. Från kyrkan gick jag till katakomberna, kalla och föga imponerande underjordiska gångar, i vilka benen efter för länge sedan glömda heliga män förvarades. Framför varje kista satt en munk vid en kollektbössa, och när de ömfotade pilgrimerna tafatt stoppade sina kopek i bössan, lutade han sig fram över den helige mannens kvarlevor och sjöng: ”Bed Gud för oss”. Huttrande vände jag tillbaka till solskenet och gick ut på en gräsplan uppe på kullen,

som stupade brant ned mot floden. Där sutto avsidet tre blinda pilgrimer och läste högt ur evangeliet så gott det sig göra lät. En av dem, en ung man på högst tjugofem år, var i uniform. Om han förlorat synen i kriget, hur hade han burit sig åt för att lära sig läsa blindskrift på så kort tid? Om inte, varför var han då i uniform? Jag störde inte hans sinnesfrid med några indiskreta frågor utan föredrog att nöja mig med att betrakta honom som en av det heliga Rysslands söner, detta Ryssland som då i början av kriget var föremål för mina landsmäns varmaste sympatier.

Litet längre bort på sluttningen gjorde en zigenerska med en papegoja lysande affärer med soldaterna. Papegojan var vältränad och gav dem icke bara små brev, i vilka de kunde läsa sitt framtida öde, utan också rätt tillbaka på pengarna ända upp till trettio kopek. Jag tar för givet att pilgrimerna och soldaterna tack vare dessa spåkvinnor och prästerna, som tiggde allmosor, lämnade klostret med tomma fickor. Vad de möjligen hade kvar gick till en harpspelare, som med väsande stämman sjöng kaukasiska folkvisor till eget ackompanjemang. Allt gick mycket fridsamt, mycket oförargligt och mycket ordentligt till. Att döma av pilgrimernas och soldaternas belåtna miner verkade det som om de haft full valuta för sina pengar.

Strax efter min återkomst till Moskva for Bayley till England på tjänstledighet för sjukdom, och vid tjugosju års ålder lämnades jag att ta hand om en post, som snart skulle bli en av våra viktigaste utomlands.

Hans avresa gjorde mig varken glad eller ledsen. Jag hade redan flera gånger under hans inspektionsresor skött generalkonsulatet på egen hand. Jag trodde att han skulle komma tillbaka efter en månad, och jag uppehöll rätt och slätt hans ämbete under hans tillfälliga frånvaro.

Genom omständigheternas makt skulle min ansvarsfulla tjänst komma att förlängas längre än beräknat. Jag hade från Kiev kommit tillbaka till ett deprimerat Moskva, där rykten surrade i luften och stämningen var i sjunkande. På den tyska fronten gick det illa. Ryssarnas framryckning i Österrike hade hejdats. De kraftiga motanfallen hade redan satts i gång, och flyktningarna strömmade till staden och togo varje användbart bostadsutrymme i anspråk. Av mina socialistbekanta hade jag fått oroande rapporter om oroligheter på landsbygden vid uttagandet av nya rekryter. De sårade vände ogärna tillbaka till fronten. Bönderna satte sig emot att deras söner togs från lantbruket. Mina engelska vänner, som arbetade i textilindustrin utanför Moskva, blevo allt oroligare för socialisternas agitation bland arbetarna. Den riktade sig numera lika mycket mot kriget som mot regeringen. I själva Moskva hade bristen på bröd framkallat upplopp, och prefektens närmaste man hade man kastat sten på. Högste befälhavaren i moskvadistriktet, Sandetskij, en barsk gammal patriot och tyskhatare, hade förflyttats från sin post och furst Jusupov, fadern till den unge fursten, som sedermera skulle bli inblandad i mordet på Rasputin, hade i hans ställe utnämnts till generalguvernör. Den enda orsaken till Sandetskijs avlägsnande uppgavs vara hans överdrivna patriotism. Kejsarinnan, som outtröttligt arbetade för de sårade, gav de ryska soldaterna ikoner och de tyska och österrikiska pengar. Med eller utan grund påstods det, att Sandetskij hade protesterat mot kurtisen av fångarna från högre ort och hade därför fallit i onåd. Atmosfären var allt utom god. Man hade förlorat förtroendet för de ryska trupperna och i stället kommit till den övertygelsen att tyskarna voro omöjliga att besegra, och inom alla lager av Moskvas befolkning rådde ett livligt missnöje med regeringens påstådda tyskvänliga politik. Den beryktade ryska ångvälden, en produkt av engelsk fantasi (inom parentes sagt en av de dummaste liknelser som någonsin utfunderats), hade gått sönder.

Läget fordrade absolut handling, och jag slog mig ned och gjorde färdiga två rapporter, som

jag arbetat på redan före Bayleys avresa. Den ena var en lång rapport, föregången av en redogörelse för oroligheterna bland industriarbetarna, om socialisternas syftemål. Den andra var en politisk rapport om läget i Moskva. Den var tämligen pessimistisk och antydde möjligheten av att allvarliga oroligheter kunde utbryta under den närmaste framtiden. Jag skickade den icke utan en viss oro till vår ambassadör. Till svar fick jag från honom ett handbrev med tack och en anhållan om, att jag regelbundet skulle insända politiska rapporter till honom.

Mina förutsägelser om förestående oroligheter bekräftades inom ett par veckor på ett högst oroväckande sätt. Den 10 juni utbröt mot tyskarna riktade oroligheter i Moskva, och under tre dagar var staden i pöbelns våld. Varje butik, fabrik eller privat hus, som ägdes av en tysk eller någon som bar ett tyskt namn, plundrades och förstördes. Den kände tysk-ryske miljonären Knops lantvilla brändes ned till grunden, och dock hade denne man varit den, som genom att importera engelska maskiner och engelska driftsledare lagt grunden till den ryska bomullsindustrin. Pöbeln som var stupfull efter att ha plundrat några vinhandlare med tyska namn, visade inget förbarmande. Den fäste sig icke det ringaste vid att dess offer voro ryska undersåtar och i många fall män, som trots sina tyska namn icke kunde tala ett ord tyska. Vid Ziindels fabrik, som var belägen i den farligaste trakten, lät den tyske direktören skrämja sig till att öppna eld mot massan och blev dödad på fläcken. Jag gick ut på gatan för att med egna ögon se upploppet. Det första dygnet kunde eller ville polisen icke ingripa. Eld utbröt på flera platser i staden. och hade det blåst hade det kunnat bli ett upprepande av den stora eldsvådan 1812. På Kusnetskij Most stod jag och såg på hur pöbeln plundrade Moskvas största pianoaffär. Bechsteins- och Blüthnerflyglar, stora och små pianon om varandra kastades ut på gatan från de olika våningarna, och så gjordes det upp en eld som fullbordade förstörelseverket. Braket, som åstadkoms av pianonas nedkastande på gatan, elden som sprakade och massans hesa vrål fyllde luften med ett oväsen, som inte ens de ditkallade trupperna till en början förmådde stilla.

Efter två dagar och en del eldgivning voro myndigheterna i stånd att återställa ordningen. Men för första gången sedan 1905 hade pöbeln känt sin makt, och dess aptit på dylika oroligheter hade väckts.

Under plundringarna och eldsvådorna hade en avsevärd mängd engelsk egendom skadats, och jag gjorde därför omedelbart prefekten och generalguvernören, furst Jusupov, ett besök för att framställa mina officiella protester. Jag fann den olycklige prefekten fullkomligt nedbruten. Han visste, att han skulle komma att ställas till ansvar härför, och det blev han också. Inom ett dygn blev han också avsatt. Furst Jusupov som en av de rikaste godsägarna i Ryssland var naturligtvis i ett helt annat läge. Han stod i skarp opposition mot de tyskvänliga intrigerna i Petersburg och var böjd att se saken ur den synpunkten, att oroligheterna skulle ha en hälsosam inverkan på en väl ljum regering.

Kort tid därefter for furst Jusupov bort på tjänstledighet och återvände aldrig till sin post.

Hur oroligheterna i Moskva uppstodo har aldrig blivit klarlagt, men min mening har från början varit, att generalguvernörens hållning var ytterst klandervärd, då han till en början tolererade vad han trodde endast vara nyttiga anti-tyska demonstrationer och icke ingrep förrän läget blivit ytterst farligt.

Som en följd av denna beklagliga händelse anmodades jag av vår ambassadör att komma till Petersburg i och för ett sammanträffande. När jag nu efter så många år tänker tillbaka härpå, har jag svårt att förstå den chock denna anmaning förorsakade mig. En vicekonsul, även om

han är till. förordnad generalkonsul, kallas nämligen inte varje dag till rådplägning med sin ambassadör. Ett ögonblick hade jag en obehaglig känsla och undrade om jag på något sätt vanskötte mig eller om jag kunde ställas till ansvar för vad som inträffat. Jag besvarade dock frågan till min egen fördel och mitt tilltagande självförtroende växte allt mer. Försiktigtvis besökte jag först min bästa vän i Ryssland, Michail Tjelnokov, borgmästaren i Moskva, för att inhämta de senaste politiska nyheterna, innan jag packade min kappsäck och begav mig till stationen, där den outhärlige Alexander hade förstått att skaffa mig en egen sovkupé.

Tredje kapitlet

FAST JAG REDAN varit tre år i Ryssland var detta mitt första besök i Petersburg. Det var också mitt första sammanträffande med sir George Buchanan. Fast jag nu för tiden avskyr allt vad städer heter, är det dock sällsynt, att en stad, som jag för första gången gör bekantskap med, icke på något sätt tilltalar mig. I ett avseende kände jag mig icke besviken på Petersburg. Sanningen att säga är den en mycket vackrare stad än Moskva, och utsikten från engelska ambassaden, som ligger mycket vackert på Nevas strand mitt emot Peter-Paulsfästningen, är särskilt på vintern nästan sagolikt vacker. Men till och med på sommaren under de ljusa nätternas tid tycktes mig Petersburg alltid kallt och grått. Under den vackra ytan var dess hjärta kallt. Aldrig har Petersburg ingivit mig samma känsla av gemytlig trivsamt som Moskva.

Jag kom tidigt på morgonen till Petersburg och körde direkt till Hôtel de France, gjorde omsorgsfull toalett. åt frukost och begav mig så över den öppna platsen framför Vinterpalatset till ambassaden. Jag hade samma obehagliga känsla man erfar på väg till tandläkaren. Som skotte försöker jag emellanåt att komma ifrån mitt mindervärdighetskomplex gent emot engelsmännen genom ett spelat förakt för deras bristande intelligens. I främlingars närvaro har jag ett självförtroende som ett lejon. Amerikanarnas bullrande skrävel kommer endast min självkänsla att växa, och tillsammans med ryssar känner jag mig alltid som en grandseigneur. Men det engelska med anspråkslöshet maskerade övermodet kommer mig alltid att känna mig som en tafatt tölp. Jag inbillar mig, att det mindervärdighetskomplex, som nu för tiden ständigt ansätter mig, härstammar från den dag jag steg in genom den engelska ambassadörens dörrar.

När jag gick uppför den ena av de bägge breda trapporna, som ledde upp till övre våningen, och vid vars topp ambassadören brukade ta emot sina gäster, och där tre år senare den stackars Cromie sköts ned och trampades till döds av bolsjeviksoldater, kände jag mig som en skolpojke som kallats upp till rektorn. Jag vek av till vänster och kom in i ett slags väntrum. Här togs jag emot av Havery, ambassadens vaktmästare, som i hög grad ägde engelsmannens förakt för främlingar och var lika grälsjuk som han var godhjärtad. Han bad mig sitta ned och vänta. Då minuterna gingo förbyttes den glädje jag på förhand känt över detta besök i en ständigt växande oro. Den enda medlemmen av ambassaden jag kände var militärattachén överste Knox. Han var inte där. Ambassadören hade icke bestämt någon viss tid för mitt besök. Synbarligen voro alla mycket upptagna. Kanske borde jag ha telefonerat för att få veta vid vilken tid ambassadören kunde ta emot mig. Jag blev nervös och illa till mods. En överdriven känslighet har varit min förbannelse hela mitt liv. Den och enbart den bär skulden för det rykte av avsiktlig fräckhet som jag förskaffat mig — för det mesta helt oförtjänt — under min ämbetsmannakarriär, och som var orsaken till att en hög ämbetsman i utrikesdepartementet karakteriserade mig som ”en oförskämd skolpojke”. Aldrig har denna känslighet varit mig till sådan plåga som under den oändliga kvarten i ambassadens väntrum.

Till slut öppnades en stor vit dörr försedd med en järnrigel och en högväxt, kraftigt byggd man på omkring trettio år, som såg utmärkt bra ut, kom in. Det var "Benji" Bruce, chefen för kansliet och en stor och outhärlig favorit hos alla de ambassadörer, under vilka han tjänat. Han sade mig att ambassadören skulle ta emot mig om några minuter och tog mig med sig till kansliet, där han presenterade mig för de andra ambassadtjänstemännen. Längre fram lärde jag bättre känna dem och sätta värde på dem, men mitt första intryck var att jag kommit in i en skrivmaskinsbyrå eller ett telegrafkontor, skött av elever från gamla Eton. Vid obe kväma skrivpulpeter i ett stort rum överfyllt av bord sutto ett halvt dussin unga män ivrigt upptagna av att skriva maskin eller chiffrera. Att de skötte sin sak bra och att "Benji" Bruce kunde skriva på maskin lika fort som någon maskinskriverska och chiffrera och dechiffrera med en förvånansvärd hastighet hör icke hit.

Sedan jag hade stått och hängt i kansliet under tjugo minuter kom Havery och anmälde, att ambassadören nu var i tillfälle att ta emot mig. Då jag kom in i hans långa arbetsrum, där jag sedermera skulle komma att ha så många samtal med honom, kom en man med ett sjukligt utseende och ett trött och sorgset uttryck i ögonen fram mot mig. Hans monokel, hans fint skurna anletsdrag och hans vackra silvergrå hår kommo honom att verka en diplomat på scenen. Men han hade inget konstlat i sitt sätt att uppträda utan endast en utsäglig charm och något sällsynt vinnande, för vilket jag genast gav mig på nåd och onåd.

Hans sätt att uppträda var så förekommande, att all min nervositet försvann, och under en timme talade jag och yppade för honom mina farhågor och min oro för läget i Ryssland, framhöll bristen på ammunition, den hemliga propagandan mot kriget, det inom alla klasser av befolkningen tilltagande missnöjet med regeringen, anklagelserna mot kejsaren själv. Detta framkallade en viss förvåning hos honom: "Jag trodde att stämningen i Moskva var mycket bättre än i Petersburg", sade han med ett sorgset uttryck. Det var den i själva verket också, men jag fick det intrycket att han överskattat Moskvans patriotism. Jag hade rubbat en uppfattning, som kanske aldrig varit så fast rotad.

Han bad mig stanna till lunch, och jag blev presenterad för lady Georgina, ambassadörens hustru. Hon var en kvinna med starka antipatier och sympatier, vilka hon gjorde sig föga besvär att dölja, och under några månader hälsade hon mig alltid med: "Här har vi pessimisten mister Lockhart". För övrigt visade hon mig endast en utomordentlig vänlighet, och fast jag aldrig fullt övervann den respekt jag till en början hyste, räknade jag mig själv bland de lyckliga, som åtnjöt hennes ynnest. För sir George var hon allt vad en hustru bör vara. Med outtröttlig iver vakade hon över hans hälsa, skötte hans hus så det gick som en klocka och kom aldrig hans passion, man skulle kunna säga mani, för punktlighet på skam. Hon var en storväxt kvinna och hennes hjärta stod i proportion till hennes kropp.

Här är icke platsen att skildra sir George Buchanans verksamhet i Ryssland, men jag kan inte låta bli att ge mannen själv min tribut. Varje engelsk representant i Ryssland under krigsåren måste oundvikligen komma att utsättas för den kritik, som alltid följer ett misslyckande i spåren. Och i engelska ögon var Rysslands sammanbrott år 1917 det största av alla misslyckanden. Därav engelsmännens behov av att söka syndabockar bland sina egna landsmän. Sir George Buchanan har icke heller undgått bakdantarna vare sig i England eller Ryssland. Jag har till och med hört engelska ministrar påstå, att man med en kraftigare engelsk ambassadör hade kunnat undvika revolutionen. Det finns ryssar som i svartaste otacksamhet anklagat sir George Buchanan för att ha uppmuntrat revolutionen. Kritiken från bägge hållen kan avfärdas med att vara enbart löjlig. Särskilt ryssarnas anklagelse är ett grymt och skamligt förtal, vilket till londonsocietetens skam utan motsägelse fick spridas i Londons

salonger av ryssar, som åtnjöto högtstående engelsmäns gästfrihet. Vilka personliga lidanden än dessa ryssar kan ha utsatts för, finns det ingen ursäkt för en dylik låghet. Sir George Buchanan var en man vars hela läggning stod i direkt opposition mot en revolution. Ända tills revolutionen bröt ut, vägrade han alltid att träffa — och gjorde det icke heller — de män, som bära ansvaret för kejsardömets störtande, och icke heller uppmuntrade han dem personligen eller genom någon av sina underordnade i deras strävanden. Han skulle naturligtvis ha brustit i förutseende, om han icke hade sett katastrofen närma sig, och i sin plikt, om han hade varit rädd för att varna den ryske självhärskaren för de farhågor han såg hota denne. Denna svåra uppgift satte han också i verket under ett mycket minnesvärt samtal med tsaren. Jag råkade honom strax innan han skulle bege sig till tsaren. Han sade till mig, att om tsaren mottoge honom sittande, skulle allt gå väl. Tsaren mottog honom stående.

De engelska ministrarnas påstående, att en kraftigare ambassadör skulle ha kunnat använda den slutliga katastrofen, grundar sig på en fullkomlig okunnighet om det ryska självhärskardömets traditioner. Förakt för främlingar är ett av engelsmännens mest utmärkande drag, men härvidlag är den mest insuläre John Bulls inställning fördragsamheten själv jämförd med den utmanande likgiltighet, med vilken petersburgssocieteten behandlar en främling, som den tar emot inom sina dörrar. Med mindre gamla anor och mindre verklig kultur än deras luxuösa liv tydde på levde den ryska societeten i en värld för sig. En utländsk ambassadör godtogs icke därför att han var ambassadör. Om man tyckte om honom för hans personliga egenskapers skull mottogs han överallt. Om inte ignorerades han. Det var icke enbart snobberi. Den ryska aristokratin var lika gästfri som andra klasser inom den ryska befolkningen, men den ville själv välja vilka som skulle komma i åtnjutande av dess gästfrihet, och ofta var dess val härvidlag förbluffande på grund av dess brist på urskillning. Under krigsåren mottog en ung löjtnant, som tjänstgjorde vid den engelska militär-censuren, antagligen flere inbjudningar till den högsta societeten än alla de övriga medlemmarna av den engelska ambassaden tillsammans.

För aristokratin var tsarens absoluta självhärskarmakt något mer än en religion. Det var den klippa, på vilken dess egen privilegierade existens var byggd. I dess ögon var kejsaren den ende verkliga monarken i världen, och för sin egen skull var den alltid färdig att betrakta varje utländsk diplomats försök att inverka på honom som ett obehörigt ingripande mot den kejsarliga auktoriteten. De mest inflytelserika medlemmarna av byråkratin voro de baltiska baronerna, ännu i dag den mest reaktionära klass i världen. Redan från krigets första dag sågo de i det en fara för självhärskardömet, och England med dess konstitutionella monarki betraktades med djup misstro. Inte heller var tsaren, hur svag han än var, mottaglig för något främmande inflytande annat än om det utövades med en ytterlig takt. Det hade retat honom lika mycket som hans rådgivare om någon engelsk diplomat hade försökt att tala rent ut till honom.

Sir George Buchanan hade en i hög grad svår uppgift. Han hade i första hand att övervinna den politiska misstämning, som ännu rådde mot England efter de politiska misshälligheter som i det förflutna förefunnits mellan de bägge länderna. Han måste också ta med i beräkningen den härskande klassens ömtålighet i vissa frågor. Att karakterisera honom som en svag man därför att han gick försiktigt till väga är att underskatta honom. Han hade utsetts till ambassadör i Petersburg på grund av det utmärkta resultat han åstadkommit i Sofia, och jag tvivlar på att någon engelsk diplomat bättre än han kände slavernas karaktär. Om han också icke var särskilt intelligent (han hyste skottarnas misstroende mot alla som söka briljera) hade han i alla fall en utpräglad intuition och ett utmärkt gott omdöme. Den ryska

bakslugheten mötte han med fullkomlig hederlighet och uppriktig. het i förening med en viss försiktighet. Han vann Sasonovs, den pålitligaste av tsarens alla ministrar, förtroende, och den stora massan av den ryska befolkningen betraktade honom som en man, som de allierades gemensamma seger låg lika mycket om hjärtat som en enbart engelsk seger och som icke skulle igångsätta några intriger på Rysslands bekostnad. Jag säger med flit ”den stora massan av den ryska befolkningen” då det är ett misstag att tro, att sir George Buchanan var impopulär inom den ryska societeten. Med undantag av i tysk-vänliga kretsar hade han många beundrare inom aristokratin. Det var först efter revolutionen, som aristokratin började att hacka på honom och göra honom till en syndabock för sitt eget misslyckande och i samband med honom ge utlopp för allt skvaller om tsaren. Mer än zemstvo- och stadsförbundens alla resolutioner, ja, mer än socialisternas agitation var det storfurstarnas och de högtstående aristokraternas öppret uttalade kritik, som undergrävde tsarens auktoritet. När de engelsk-ryska förbindelserna under dessa ödesdigra år kunna ses på ett större avstånd, komma framtida generationer att inse vilket storartat arbete sir George Buchanan utförde, då han bidrog till att förmå Ryssland att fortsätta

kriget så länge som det gjorde. Jag kan icke tänka mig någon större olycka för Englands politik i Ryssland än om den engelske ambassadören i Peterburg hade försökt att spela någon sorts engelsk Napoleon i miniatyr gentemot tsaren.

Som chef var sir George Buchanan utomordentligt angenäm, och hans utpräglade plikt känsla uteslöt hos honom varje tanke på egen fördel. Alla hans underordnade dyrkade honom, och när han varje dag tog sin promenad till det ryska utrikesministeriet med hatten på sned och den långa, magra kroppen lätt böjd under tyngden av sin ansvarsfulla uppgift, kände varje engelsman, som mötte honom, att han förkroppsligade inte bara ambassaden utan också England.

Om det är någon av hans egenskaper som är värd att framhållas är det hans såväl fysiska som moraliska mod. Fysiskt sett visste han icke ens vad ordet fruktan ville säga, och moraliskt övervann han fullständigt vad jag skulle vilja beteckna som en benägenhet att följa det minsta motståndets väg, och kastade sig utan ett ögonblicks tvekan i situationer och samtal, som voro honom motbjudande.

Gentemot mig var han ständigt välviljan själv. Tack vare min oansenliga ställning var jag i tillfälle att råka personer, som varken han själv eller de andra medlemmarna av ambassaden kunde träffa. Därigenom var jag i stånd att förse honom med underrättelser, som om de voro riktiga, voro av ett visst värde för honom. Mången ambassadör skulle ha tagit dessa meddelanden som en helt naturlig sak från min sida, och ur dem tagit med vad han funnit för gott i sina egna rapporter. Men så gjorde icke sir George Buchanan. Han icke blott uppmuntrade mig på allehanda sätt såväl i brev som vid personliga sammanträffanden, utan vidarebefordrade också mina rapporter till utrikesministeriet, varvid han ofta bifogade ett gillande omdöme om dem. Resultatet härav blev att mitt arbete fullt uppskattades i London, och vid olika tillfällen fick jag personligen erkännande brev från sir Edward Grey. Jag satte näsan litet mer i vädret. Jag vågade skarpare yrka på ökad personal och ökade anslag hos chefen för personalavdelningen. För sir George Buchanan kände jag den varmaste tacksamhet och visade honom också den respektfulla lydnad i allt, som är tacksamhetens naturliga följeslagare. Senare skulle jag komma att ådraga mig hans ogillande genom min inställning mot en intervention i Ryssland av de allierade efter bolsjevikrevolutionen. Men av alla de män, under vilka jag under min officiella karriär arbetat, var han endast med undantag av lord Milner den ende, för vilken jag kände verklig sympati och beundran, och jag är glad att den

misstämning mellan oss, som uppstått på grund av våra meningsskiljaktigheter i den politik, som England borde föra efter revolutionen, hann utplånas innan han dog.

Fjärde kapitlet

JAG ÅTERVÄNDE till Moskva mycket nöjd med mitt mottagande och mycket uppmuntrad av ambassadörens begäran, att jag fortfarande skulle hålla mig i intim kontakt med honom och komma till Petersburg så snart det fanns något av vikt att diskutera. Fast jag själv inte sade något om mitt Petersburgsbesök höll den gode Alexander icke lika tyst om det, och mycket snart fann jag, att min prestige hos de ryska ämbetsmännen och politikerna stigit betydligt. Jag antar att saken icke förlorade något på att bli berättad av Alexander, och snart var det allmänt känt på generalguvernörens kansli och hos andra myndigheter, att Hans Excellens t. f. generalkonsuln (Alexander hoppade alltid över t. f.) nu regelbundet skulle fara till Petersburg för att rådgöra med, ja, nära nog ge sina råd och anvisningar åt Hans Överexcellens den engelske ambassadören.

Under sommaren 1915 kom jag på ännu vänskapligare fot än förut med borgmästaren i Moskva och den forne vicetalmannen i riksduman Michail Tjelnokov. Han var en utmärkt typ för en moskvaköpman, gråskäggig, patriarkalisk, bredaxlad. Trots en obetydlig hälta var han en ståtlig man och betydligt mer energisk än de flesta av sina landsmän. Fast han var tjugo år äldre än jag blevo vi intima vänner. Genom honom kom jag icke blott att lära känna alla Moskvas mera framstående politiker som furst Lvov, Vasilij Maklakov, Manuilov, Kokosjkin och flera andra, utan fick också kopior av de talrika hemliga resolutioner, som fattades av samman• slutningar som Moskvas stadsfullmäktige zemstvoförbundet, i spetsen för vilket furst Lvov stod, och stadsförbundet, inom vilken Tjelnokov var den drivande kraften. Ibland kunde jag också genom samma källa få kopior av kadettpartiets hemliga resolutioner eller av sådana dokument som Rodsjankos brev till premiärministern samt skicka dessa till vår am• bassad i Petersburg, innan någon annan hunnit bringa dem till dess kännedom. Dessa små framgångar bidro naturligtvis till mitt anseende som ”nyhetssamlare”. Genom zemstvo- och stadsförbunden kunde jag vara vårt krigsmini. sterium till en viss nytta. Dessa sammanslutningar motsvarade i Ryssland närmast vårt ”ammunitionsdepartement”, trots att regeringen motarbetade dem. Genom furst Lvov och Tjelnokov fick jag de senaste sifferuppgifterna angående tillverkningen av all sorts krigsmateriel.

Under Bayleys två och en halv månader långa bortovaro hade jag förskaffat mig en solid position i Moskva. Kabinettssekreteraren hade särskilt tackat mig. Jag var en persona grata hos dem, som i Moskva hade ledningen av allt som stod i samband med kriget. Ambassadören hade skickat efter mig. Mot slutet av juli skulle Bayley komma tillbaka. Jag kände på mig, att han skulle bli nöjd med mig och att jag skulle få den tillfredsställelsen att veta, att jag gjort mitt arbete bra. Jag tyckte mig icke kunna önska mig något mera.

Då inträdde en ny kris. Det hade gått illa på den ryska fronten. Ryssarnas återgång i Galizien och Karpaterna berörde icke Moskva med undantag av att det ökade antalet sårade där, men med tyskarnas framryckning mot Warschau var det en annan sak. Under några veckor hade polska flyktingar strömmat till Moskva. Den 19 juli kom ett telegram från Grove, i vilket han meddelade mig, att Warschau höll på att utrymmas och att han och de kvarvarande medlemmarna av den engelska kolonien omedelbart skulle bege sig därifrån till Moskva. Tre dagar senare kom han, och samma dag fick jag ett telegram från Bayley, vari han meddelade mig att han blivit utnämnd till generalkonsul i New York och omedelbart skulle återvända till Moskva för att packa sina koffertar. Jag hade ingenting emot Grove. Om jag hade någon

personlig ärelystnad, så var jag åtminstone icke själv medveten därom. Men jag måste erkänna att detta dubbla slag gjorde mig konsternerad. Om Bayley förflyttades till New York, skulle Grove säkerligen få hans post i Moskva, och för att vara uppriktig måste jag erkänna, att jag efter Bayley icke hade någon som helst önskan att återgå till Groves regim.

Den 30 juli anlände Bayley och hade med sig en överraskning åt mig, som gjorde slut på alla mina farhågor. Grove skulle förflyttas till Helsingfors. Jag skulle stanna kvar och ta hand om generalkonsulatet i Moskva. Bayley meddelade mig, att utrikesdepartementet, då han utnämnts till generalkonsul i New York, omedelbart hade utsett en ny generalkonsul i Moskva. Men sir George Buchanan hade protesterat, framhållande att jag utfört ett ovärderligt arbete och att det vore ett misstag att lamslå mitt arbete genom att påtvinga mig en chef, som inte var i stånd att känna läget i Moskva så bra som jag. Med uppriktig glädje berättade Bayley för mig, att man i utrikesdepartementet var mycket nöjd med mig.

Bayley hade varit mer som en far än som en chef för mig. Under min hustrus sjukdom hade han varit godheten personifierad. Att han var mig tillgiven och verkligt intresserad för min karriär visste jag. Trots att detta smickrade min fåfänga, underlät jag icke att lyssna till de utmärkta råd han med sin stora människokänedom gav mig, men tyvärr föllo en del av dessa råd på hälleberget. I honom förlorade jag icke blott en vän utan även en allierad, min enda allierade i ordets bokstavliga betydelse i en stad på nära två miljoner invånare. Tyvärr fick jag aldrig återse honom.

Warschaws fall var den tragiska kulmen på det olyckliga sommarfälttåget 1915. Det var ett slag, som icke kunde döljas ens för den stora massan av befolkningen, och naturligtvis ökade det ryssarnas pessimism och talet om fred blev allt allmännare. Män sådana som Tjelnokov och furst Lvov förlorade icke modet, de voro fast rotade i den ryska jorden, men yrkespolitikerna blevo nervösa och deras nervositet spred sig likt en våt dimma, som insvepte halva det ryska folket. Hemska rykten om att de ryska soldaterna fingo rycka ut i skyttegravarna endast beväpnade med käppar spred sig från fronten ut över landet. Varken de äldre soldaterna eller de unga rekryterna hade någon lust att gå i striden, och inom industrisamhällen som Ivanovo-Vosnesensk utbröto mot regeringen riktade strejker, och i somliga fall kom det från truppernas sida till skottlossning mot de strejkande.

Som vanligt skaffade sig myndigheterna en avledare för den allmänna upphetsningen. Den 23 augusti, då den pessimistiska stämningen nått sin höjdpunkt, spred sig rykten i hela staden, som tydligen utsläppts av myndigheterna, att de allierade hade forcerat Dardanellerna. På kvällen kom en moskvatidning ut med väldiga rubriker. ”Officiellt meddelas, att Dardanellerna tagits”. Så följde en detaljerad skildring av sundens bombardering med uppgift om lidna förluster i människoliv och fartyg. Sedan dessa nyheter spritt sig samlades väldiga människomassor ute på gatorna. Människor föllo på knä mitt på Tverskaja-platsen för att tacka Gud för den ärorika segern. Man samlades för manifestationer utanför generalkonsulatet. Förgäves sökte jag upplysa mängden om att underrättelsen var falsk. ”En officiell kommuniké!” ropade tidningspojkar och genom hurraropen lyckades jag icke göra mig hörd. Senare på kvällen kunde mängden inte längre hållas i styr och det kom till demonstrationer mot polisen i närheten av Skobelev-monumentet, vilka som vanligt slutade med att de beridna gendarmerna gjorde chock på folkmassan.

Nästa dag var besvikelsen allmän över att meddelandet varit falskt, och i sällskap med min franska kollega uppsökte jag prefekten med anhållan om att stränga åtgärder måtte vidtagas mot tidningsutgivaren och redaktörerna. Han mottog oss som vanligt med översvallande artighet. Han hade redan i förväg gått vår begäran till mötes och förbjudit tidningens

utgivande så länge kriget varade, varför vi framförde vårt tack i valda ordalag. Efter alla hans försäkringar kunde det inte annat än förvåna mig att se tidningen utkomma som vanligt efter att endast ändrat namnet från Aftonnyheterna till Aftontidningen. I varje annat hänseende var den identisk med sin föregångare. Rubrikstilar och typer voro desamma. Utgivaren, som hade släppt ut den falska underrättelsen, hade undertecknad dagens ledare.

Jag rasade och sade prefekten min mening rent ut. Senare kom jag underfund om att segermeddelandet hade redigerats i samförstånd med polisen för att det skulle verka som säkerhetsventil på befolkningen.

Alltefter som hösten framskred fick jag ett allt starkare intryck av att Ryssland stod inför en katastrof. Värre saker än Warschaus fall skulle komma att inträffa. Samma karaktärslyte, som gör ryssarna oförmögna till varje ihållande kraftansträngning, bidrog nu till att bryta udden av den rådande pessimismen. Ingen moskvabo kunde i längden gå och vrida sina händer. Medan i själva verket det ena slaget följde på det andra växte sig dock patriotismen i Moskva allt starkare, och om det också i Petersburg inte fanns många, som trodde på en rysk seger, blev Moskvans lösen, att någon seger icke kunde vinnas med mindre än att det olycksbringande inflytandet från huvudstaden först oskadliggjorts. Det var från denna tid den första av de många resolutionerna härrörde sig, som yrkade på en ministär för organiserandet av det nationella försvaret och som åtnjöt folkets förtroende. Till en början voro dessa resolutioner hållna i en tämligen hovsam ton. Moskva var berett att acceptera hederliga och ansedda tsaristiska ministrar, det vill säga män som Krivosjein, Sasonov, Samarin, Sjerbatov och andra, som icke hade några som helst förbindelser med dumans politiska partier. Det skulle vid denna tid ha varit en nog så enkel sak för tsaren att bilda en ny ministär, som hade tillfredsställt den allmänna opinionen, utan att gå utom den krets, ur vilken han brukade välja sina rådgivare. Genom att i tid gå med på en reform på sex tum, som var nödvändig, hade han kanske räddat de alnar, som sedermera ett desillusionerat folk tog sig med våld. De, som stodo honom närmast, sågo emellertid saken annorlunda. De sade honom, att varje eftergift nu skulle betraktas som en ödesdiger svaghet och endast stärka aptiten på vidare reformer. Detta var ett argument som aldrig förfelade att inverka på kejsarinnan, och som ett resultat härav blev tsarens svar till dem, som mest arbetade på Rysslands seger, att upplösa duman, avlägsna storfurst Nikolaus som överbefälhavare och avskeda Samarin, Sjerbatov och Djunkovskij, de tre av ministrarna, som vid den tidpunkten voro mest populära i Moskva.

Dumans upplösning besvarades med de vanliga strejkerna och protesterna. Vad övertagandet av högsta befälet av tsaren själv beträffar, var det den första milstenen på hans väg till Golgata. Det var det ödesdigraste misstag den olyckliga Nikolaus II begick, ty som högste befälhavare blev han i folkets ögon personligen ansvarig för den långa rad av nederlag, som på grund av Rysslands tekniska underlägsenhet voro oundvikliga.

Samarins och Djunkovskijs avskedande var det indirekta resultatet av en händelse, till vilken jag själv varit vittne. En sommarkväll befann jag mig tillsammans med några engelsmän, som voro på besök i Moskva, på Jar, Moskvans elegantaste nattrestaurang. Medan vi sågo på varieteföreställningen i den stora salen fingo vi från ett av de enskilda rummen plötsligt höra ett väldigt oväsen. Vilda kvinnoskrik, en svärjande mansröst, krossandet av glas och smällandet i dörrar åstadkomma ett öronbedövande larm. Hovmästarna rusade en trappa upp. Direktören skickade efter polisen, som alltid är i tjänst vid dylika etablissement. Men skriket och larmet fortsatte. Kypare och andra poliser kommo till, kliade sig i huvudet och slogo råd. Orsaken till bråket var Rasputin, som var full och liderlig, och varken polisen eller direktören vågade kasta ut honom. Polismannen telefonerade till poliskommissarien, denne i sin tur till

prefekten och prefekten till Djunkovskij, som var chef för hela polisväsendet. Djunkovskij, som var en före detta general och en förstklassig karaktär, gav order om att Rasputin, som inte var annat än en vanlig medborgare och icke ens prästvigd, omedelbart skulle häktas. Efter att i två timmar ha förstört nöjet för alla i lokalen fördes han till närmaste polisstation, svärjande och svärande att han skulle hämnas. På order från högsta ort släpptes han tidigt följande morgon. Samma dag for han till Petersburg och inom ett dygn var Djunkovskij avsatt. Samarins avskedande, som inträffade något senare, gjorde ett mycket pinsamt intryck. Han var en aristokrat med en oförvitlig karaktär och var då överprokurör, vilket närmast motsvarar ecklesiastikminister, och en av de bästa representanterna för sitt stånd. Endast en galning kunde anklaga honom för att ha annat än de mest konservativa och ortodoxa åsikter eller brista i lojalitet gentemot tsaren. Ändå hade han bland såväl liberaler som socialister anseende att vara en omutligt hederlig man, och den omständigheten, att tsaren på detta sätt kunde offra en av sina lojalaste rådgivare för ett kräk som Rasputin, togs så gott som av varenda människa i Moskva som ett bevis på tsarens fullkomliga inkompetens. "Ned med självhärskardömet!" ropade liberalerna. Men även bland de konservativa fanns det de som sade: "Om självhärskardömet skall bestå, så giv oss en god självhärskare!"

I och med vinterns annalkande — och den kom tidigt 1915 — inträdde en lugn period vid fronten. vilket kom de politiska misstämningarna att lägga sig. Livet fortsatte sitt lopp.

Min fru och jag voro bortbjudna sex dagar i veckan, och nästan alla dagar hade vi främmande till lunchen. engelska officerare, som passerade genom Moskva på väg till de olika staberna vid fronten. En gång i veckan hade min fru mottagning, och tack vare en medfödd talang som var henne egen lyckades det henne att få ulvarna att gå i par med lammen. Det beredde henne ett särskilt nöje när hon kunde få en eller ett par socialister med i sällskapet. Icke förty umgingos alla hos oss. Från Kremls kommandant, guvernören, prefekten, generalerna i moskvadistriktet (alla generaler voro just icke så vidare välvilligt inställda vare sig mot regeringen eller stadens myndigheter) ända ned till de rika köpmännen, vars förmögenheter räknades i miljoner, och balettdansörer och dansöser, aktörer och författare, och de blyga och litet tafatta vänsterpolitikerna. Så vitt jag kan minnas kom det dock aldrig till några störande uppträden så när som på en gång, då det höll på att komma till handgripligheter mellan Sasja Krapotkin, dotter till den gamle distingerade anarkisten furst Krapotkin, och grevinnan Kleinmichel, då bristen på verklig krigsvilja i Petersburg kom på tal. Denna hopblandning av ryssar av olika klasser i Moskva var lika nyttig för dem som för oss. Det bröt ned barriärer, som man förut aldrig gått till storms mot, och mig försåg det med underrättelser av de mest skiftande slag.

Strejkerna, det politiska missnöjet, nederlagen stå för mig likt milstolpar ute på en stor slätt, men de hörde icke till de dagliga händelserna och spelade inte ens någon mera betydelsefull roll i mitt dagliga liv. Jag hade mina egna problem att lösa, bevista kommittésammanträden (den engelska kolonin hade satt upp sjukhus och hem för sårade och flyktingar, och vidare fanns det rekryteringskommittéer och sådana för anskaffandet av krigsförnödenheter m. m.) och utom mitt arbete för inhämtandet av politiska underrättelser hade jag det löpande arbetet på konsulatet, som ensamt det var nog att ge en man mer än tillräcklig sysselsättning.

Men det fanns saker som uppvägde dessa besvärligheter. I november 1915 fick jag ett brev från vår ambassadör, i vilket han meddelade mig, att man i utrikesdepartementet var så nöjd med mitt arbete, att jag skulle få förestå generalkonsulatet till krigets slut. Jag begagnade mig av detta brev för att förbättra min ekonomiska ställning, som med mina allt större representationsskyldigheter hade blivit ganska undergrävd. Jag hade redan under en längre tid

i detta syfte legat i korrespondens med utrikesdepartementet. Vi voro mitt uppe i ett stort krig och jag hade ådragit mig betydligt större utgifter än Bayley någonsin haft och hade varken fått ökad lön eller ökade representationspengar. Jag bad ambassadören att stödja mig, vilket han också beredvilligt gjorde. Redan på ett tidigt stadium av mina förhandlingar skrev han till utrikesdepartementet: ”Det finns just nu knappast en konsulspost, som är lika viktig som den i Moskva, som är Rysslands industriella och i viss mån även politiska huvudstad ... Ni har av Mr Lockharts rapporter sett, vilket utmärkt arbete han utfört sedan Mr Clive Bayley lämnat denna post”.

Men inte ens ambassadörer förmå rubba den slentrian, som råder på personalavdelningen och i finansdepartementet, och det var icke hos de bestämmande myndigheterna utan i min mormors hjärta som sir George Buchanans brev skulle komma att utöva något inflytande. Den gamla damen, som alltid varit känslig för allt vad framgång heter, var förtjust över ambassadörens erkännande. Jag visste också precis hur jag skulle framställa min anhållan hos henne, ty det hade min bror Norman lärt oss alla, redan då han var en liten pojke och gick sin första termin i Marlborough. Då hans födelsedag närmade sig skrev han nämligen följande brev till vår mormor:

”Kära mormor.

Jag hoppas Du mår bra. Jag tycker det är mycket roligt i skolan. Min födelsedag är nästa tisdag. Alla pojkar här har kameror och använda sina lediga stunder till att ta fotografier. Vi ha haft mycket vackert väder och vi ha spelat mera hockey än rugby. Jag är i fjärde avdelningen och vår avdelningsföreståndare heter Taylor. Vi kalla honom för Trilby. Han är präst och kan läsa böner fortare än någon annan jag hört. Jag hoppas du mår bra, kära mormor, och icke har det för kallt i Edinburgh. Jag var förra veckan bäst i skrivning.

Din varmt tillgivne dotterson

Norman.

P. S. Jag har ingen kamera.”

Med den stråke jag då för tiden hade i min hand kunde jag spela ännu vackrare på denna sorts fiol. Jag berättade för den gamla damen skottarnas insats i Rysslands historia, vilken roll Brucar, Hamiltoner och andra spelat vid Petersburgs uppbyggande och vid vinnandet av Peter den stores segrar. Hade kanske inte en skotte vid namn Learmonth —det var just namnet på hennes hus — varit stamfar till Rysslands störste skald? Jag räknade upp alla kända män jag träffat och beskrev de middagar mina kolleger och mina ryska vänner gåvo. I mitt P M framhöll jag, att jag var fast övertygad om en slutlig seger för de allierade om blott levnadskostnaderna kunde hållas nere.

Kanske såg hon mig i sina drömmar (jag har redan talat om att hon var mycket ärelysten) samlande de modfälda ryssarna till nya anfall. Kanske var hon lika road av mitt skickliga sätt att lägga mina ord, som hon varit av min brors fina pik om att få en kamera. Hur som helst så fick jag liksom han fått sin kamera mina checker — och det på generösa summor — som befriade mig från mina ekonomiska bekymmer, och jag lyckades åtminstone att få debet och kredit att gå ihop.

Må hennes själ vila i frid. Hon var en storstilad kvinna, och till och med på den tiden jag var ganska misslyckad behandlade hon mig bättre än jag förtjänade. Utan hennes hjälp hade jag inte alls kunnat reda mig i Moskva, någonting som jag känner mig ganska säker på icke kommer att störa herrarna på personalavdelningen i deras sömn. Må de inte tro att jag hyser

något groll till dem för det. Sedan urminnes tider har denna dragkamp mellan de myndigheter, som ha hand om kassan, och dem, som vilja få något med av den, pågått och kommer alltid att pågå, och på det hela taget drar man med gott humör på bägge sidorna. Det enda jag har att anföra häremot, är att myndigheterna kunde ha dragit litet mindre hårt mitt under pågående krig.

Femte kapitlet

NÄR 1915 NÄRMADE sig sitt slut fördubblades mitt politiska arbete. De allierade voro nu allvarligt oroliga för läget i Ryssland, och till mina övriga plikter hörde nu att ta hand om och valla de olika delegationer Frankrike och England skickade till Ryssland för att stimulera detta till nya ansträngningar. Dittills hade vi endast haft enstaka besök, bland vilka voro överste Knox (numera generalen sir Alfred Knox), sir Samuel Hoare, chef för den speciella delegationen i Ryssland för insamlandet av underrättelser, generalen sir John Hanbury Williams och amiralen sir Richard Phillimore, de bägge engelska representanterna vid tsarens högkvarter, samt de officerare, som voro attacherade vid de olika arméstaberna på ryska fronten. Av dessa officerare var överste Knox, som tillbragt många år i Ryssland, givet den bäst underrättade om de militära förhållandena. På ett mycket tidigt stadium av kriget såg han sprickorna i den ryska muren, och om de allierade hade skapat sig en alltför hoppfull uppfattning om Rysslands militära styrka, var det säkerligen icke den engelske militärattachés fel. Ända fram till revolutionen fanns det ingen, som hade en riktigare uppfattning om läget vid den ryska fronten än han, och ingen utländsk iakttagare försåg sin regering med mera tillförlitliga uppgifter.

Av de övriga var sir John Hanbury Williams en ytterst intagande personlighet, omtyckt av alla. Amiral Phillimore upprätthöll den brittiska flottans stoltaste traditioner genom att varje dag stiga upp klockan sju — eller var det klockan sex? — i ett land, där ingen rörde på sig före klockan nio eller tio. Detta gjorde ett mycket djupt och på det hela taget mycket nyttigt intryck på ryssarna. Sir Samuel Hoare lyckades övervinna en hel rad av hinder, som stodo i vägen för hans arbete, tack vare samma flit och uthållighet, som numera gjort honom till minister vid konungens rådsbord. Hans utsändande till Petersburg sågs icke med blida ögon av yrkesmilitärerna. Det var svårt att förstå vad han skulle kunna uträtta utöver vad de andra brittiska delegationerna kunnat åstadkomma. Han själv hade inga speciella förutsättningar för uppgiften, och när han kom förutsåg jag för honom endast slitningar och misslyckande. Hade han varit mindre taktfull skulle säkerligen också mina förutsägelser visat sig riktiga. Men sir Samuel gick med en outtröttlig och stilla entusiasm till sin uppgift. Han lärde sig ryska. Han arbetade utan att förtrötts. Han gjorde det till sin uppgift att träffa representanter för alla klasser av den ryska befolkningen. Han samlade in uppgifter från alla håll, och till skillnad från många andra, som arbetade på samma uppgift, visade han en stor förmåga att ur alla växlande rykten kunna gallra ut sanningen. Med ett ord, han utförde ett gott arbete.

Dessa hörde till dem som regelbundet besökte Moskva. Nu skulle de komma att utökas med åtskilliga tillfälliga besökare. De första bland dessa var den franska delegationen till Rumänien. Den skickades dit för att motarbeta det tyska inflytandet i Bukarest och för att förmå Rumänien att gå med i kriget. Den bestod av den framstående vetenskapsmannen Charles Richet, historikern Georges Lacour-Gayet och den f. d. ägaren av "Revue Hebdomadaire" herr Gavoty. Som delegationen egendomligt nog i veckor hölls kvar i Moskva, innan den fick fortsätta till sin bestämmelseort, var jag mycket tillsammans med dem alla tre under deras långa vistelse där. Delegationen motarbetades — och under en lång tid med framgång — av den franske ministern i Rumänien.

Det är särskilt två skäl, som bidragit till att fästa den franska delegationens besök i mitt minne, av vilka det sista inte är vidare smickrande för mig och inte heller för min hustru. Det första skälet är att Richet är det största geni och den mest tilldragande person jag någonsin träffat. Få människor, som haft tillfälle att se något av de politiska och militära spetsarna på närmare håll, kunna bevara tron på befintligheten av s. k. ”stora män”. De flesta genier dö misskända, och ett är säkert, att man sällan råkar dem på politikens eller den moderna krigskonstens ofruktbara marker. Richet däremot är ett geni, som har uppskattats redan medan han lever. Han är den första konstruktören av det moderna aeroplanet och därtill en poet och framstående prosaist samt har dessutom fått Nobelpriset i medicin. Kriget har berövat honom sex av hans sju söner och ändå icke lämnat något annat hat kvar i hans hjärta än mot kriget självt. Han är ännu i livet, och ännu vid åttio års ålder är han nästan den ende bland sina landsmän, som lägger ett tungt vägande ord i vågskålen för internationell förståelse mot låg egoistisk nationalism.

Vid den tiden var Richet naturligtvis patriot, det vill säga att han trodde att en seger för de allierade var det viktigaste villkoret för att militarismen skulle krossas. Hur väl förstod han icke att tala för de allierades sak inför ryssarna! Hur hastigt lärde han sig icke att förstå den ryska karaktären! Efter sitt första tal i Moskva, ett underbart föredrag, vid vilket Moskvans universitets alla professorer voro närvarande, tog han mig avsides och sade:

— Detta är vårt krig, ert lands och mitt. Vi måste själva vara starka och endast räkna på oss själva.

Den andra och mindre hedrande orsaken var att min hustru lyckades lägga sig till med ett ytterst viktigt dokument. Jag har redan talat om, att den franska delegationen icke fick tillstånd att fortsätta till Rumänien på grund av de protester den franska ministern i Bukarest, herr Blondel, inlagt häremot. De tre fransmännen voro ytterst uppbragta och gjorde just inga försök att dölja sin vrede och sade också rent ut, att de hade för avsikt att vid sin återkomst till Paris begära närmare förklaringar hur något sådant kunde få ske. Deras missnöje med sitt eget lands diplomatiska representant i Rumänien hade blivit ytterligare bekräftat genom en rapport, som den enarmade franske generalen Pau hade avgivit efter att grundligt ha studerat läget i sin helhet i Rumänien. Man visste att generalen varit ytterst oförbehållsam i sin kritik, och vi önskade i hög grad att få ett tillfälle att ta del av detta dokument. Under besöket i Moskva bodde en av fransmännen hos oss (som alla tre ännu leva vore det icke rätt att säga vilken). Som de flesta fransmän uppvaktade han gärna damerna. I Paris en sträng och respektabel professor blev han helt förvandlad i Moskvans varma och litet lättsinniga atmosfär. Han gjorde min fru till sin förtrogna och pratade en del bredvid mun. En kväll gav han henne för att förströ sig för sin huvudvärk general Paus beryktade rapport att läsa, och hon hade sinnesnärvaro nog att låta skriva av den, och på så sätt blev jag i stånd att sända sir George Buchanan en fullständig kopia av den. Militärer ha anseende om sig att säga rent ut, men general Paus rapport skulle ha chockerat till och med den mest ogenerade herre i hela vårt krigsdepartement. I ett språk så mycket verkningsfullare som det var fritt från all svulstighet gav han en skrämmande bild av förhållandena vid det rumänska hovet, och därvid sparade han ingen. I kortfattade ordalag gav han en föga smickrande bild av konungen med olika kapitel och paragrafer för vart och ett av hans karaktärslyten. Vidare ingick i den en fullständig förteckning över alla mera högtställda personers kärlekshistorier och en riktig ”Vem är det” över de personer, som voro inblandade i dessa, och deras inflytande och politiska sympatier. Där förekom också en föga smickrande beskrivning på de franska, engelska och ryska ministrarna, som han anklagade för att ge den rumänska societeten ett dåligt exempel genom

att under pågående krig använda sin tid och sina krafter till intriger sins emellan. Han var pessimistisk utan förbehåll, och när Rumänien sedermera kom med i kriget skulle han också få sina åsikter bekräftade. Han hade ingen hög tanke om den rumänska armén och ännu mindre om de allierades diplomater i Rumänien. Men sin häftigaste vrede sparade han åt den franske och den ryske ministern, vars antipati för varandra gjorde det möjligt för det tyskvänliga partiet att driva in en kil mellan dessa bägge inflytanden, vilka tillsammans kunnat vara de allenarådande. ”England”, skrev den gamle militären,

”hade ingen historisk roll att spela i Rumänien. Endast genom att begagna sig av sina representanters prydliga utseenden hade det utsikt att förskaffa sig något inflytande. Därför borde England sända den ena av sina militärattachéer, som såg bäst ut, till det rumänska hovet.” Resultatet av generalens rapport blev också en del personalförändringar. Så skickade England sin nye militärattaché överste C. B. Thomson dit. Denne skulle framdeles komma att bli en personlig vän till Ramsay MacDonald, fast han tillhörde arbetarpartiet utnämns till pär och minister samt gå under vid luftskeppet R-101:s tragiska första färd med Indien som mål.

Den första januari 1916 tillbragte min fru och jag med att avlägga officiella visiter, en av de få verkligt tråkiga plikter min officiella ställning i Ryssland pålade mig. Ingången av det nya året måtte ha ingivit andra än mig själv goda föresatser, ty som ett resultat av mina visiter finner jag mina anteckningar i min dagbok anmärkningsvärt optimistiska. Det var särskilt två faktorer, som bidragit till den bättre stämningen. Vår rysk-grekiske vän, Lykiardopoulos, hade nämligen just då återkommit från en äventyrlig resa i Österrike och Tyskland. Han hade farit dit för att för de allierades räkning införskaffa underrättelser, och uppträdande som en grekisk tobakshandlare hade han besökt de större städerna i dessa bägge länder. ”Lyki” hade lämnat Moskva som en ytterlig pessimist, som var övertygad om att den tyska armén var oövervinnelig. Han återvände full av optimism, fast övertygad om att Tyskland mera kände krigets tryck än Ryssland och att detta senare land kunde hålla ut mycket längre. Vad livsmedel beträffar hade han säkerligen rätt, men vad han misräknat sig på var de bägge folkens olika psykiska motståndskraft.

Nyhetererna han medförde mottogos med stor glädje i Moskva, och under några veckor gick han omkring som en nationalhjälte. Än mera uppmuntrande var det sätt, på vilket furst Lvov och Tjelnokov mottogos av tsaren i högkvarteret i Mogilev. Besöket hade arrangerats av general Alexejev, generalstabschef och en okuvlig patriot, som hade militärens förakt för politiker. Då storfurst Nikolaj var högste befälhavare hade stads- och zemstvoförbunden alltid ställt sina skrivelser till honom personligen, under det att de icke hade stått på så god fot med tsaren då denne icke gillat de olika politiska resolutioner de hade översänt och därför hittills vägrat att ta emot dem. Som Moskvas borgmästare hade Tjelnokov haft med sig en skrivelse till högkvarteret, där ”Rysslands hjärta” sände armén sina hälsningar samt en resolution av stadsduman att någon fred icke skulle få slutas förrän fullständig seger vunnits. General Alexejev, som väl kände det oerhörda arbete de av furst Lvov och Tjelnokov ledda organisationerna hade utfört för arméernas förseende med allehanda förnödenheter, hade beslutat sig för att söka bringa förhållandet mellan tsaren och dessa bägge organisationer på god fot.

- Tsaren är det inget fel på, sade han rent ut till de bägge moskvaherrarna. Det värsta är det band av banditer, som omger honom. Om ni vill vänta här skall jag lämna honom resolutionen.

Han kom genast tillbaka med order att Tjelnokov skulle komma in till tsaren. När den bredaxlade moskvaborgmästaren kom in i tsarens rum, låg resolutionen på skrivbordet.

— Varför lämnades inte denna utmärkta resolution direkt till mig? frågade tsaren.

Tjelnokov stammade fram några tafatta ursäkter och tillade, att om Hans Majestät ville tillåta honom skulle han själv framföra Moskvaskvans hälsning. Så reste han sig och framförde med pondus Moskvaskvans lojala hälsningar och läste upp resolutionen till tsarens stora belåtenhet.

— Jag delar i allt de åsikter som kommer till synes i denna resolution, sade han. Det kommer icke att slutas någon fred förrän segern är vunnin. Ni gör alldeles rätt i att till armén framföra ert tack. Vi borde falla på knä för den.

Tsaren frågade så ut Tjelnokov om läget i Moskva. Borgmästaren svarade att där rådde brist på bränsle och även på mat, då järnvägstrafiken sköttes så illa, och under dylika omständigheter var det möjligt att man under vintermånaderna inte kunde undvika oroligheter. Tsaren svarade, att om folket frös och svalt, kunde man inte förfara så strängt mot det, om det kom till våldshandlingar. Han frågade litet misstroget, om borgmästaren ändå inte överdrev, på vilket Tjelnokov svarade nekande.

— Allt jag kan göra för att förbättra läget skall bli gjort, svarade tsaren.

När Tjelnokov kom tillbaka till Moskva gav han mig en fullständig redogörelse för vad som tilldragit sig. Både han och furst Lvov, allvarliga, skäggiga män, voro förtjusta som ett par skolpojkar. De hade kommit tillbaka från högkvarteret med hjärtat fullt av optimism. Tsaren hade varit storartad, och nu skulle deras arbete kunna fortgå utan att någon kunde lägga hinder i vägen för det. Armén var på deras sida. Vad hade då Petersburg att betyda? Armén var mäktigare än vilken regering som helst.

Tyvär skulle det hopp detta besök väckt bli skändligen grusat. Den tragedi, som hängde över tsarens huvud, skulle icke låta honom vika en tum från den av ödet utstakade vägen. Litet sunt förnuft och några berömmande ord från tsarens sida skulle varit nog att befästa de band av personlig lojalitet, som förenade honom med den stora massan av det ryska folket, och komma dess patriotiska entusiasm att slå vakt kring hans tron. Hur litet som härvidlag fordrades hade jag haft tillfälle att konstatera på de bägge förut omtalade politikernas entusiasm, vilka trots att de voro mycket mindre revolutionärt sinnade än Lloyd George dock mot sin vilja drivas till en revolution för att sedan bli dess första offer. Men att göra detta översteg tsarens förmåga. Det gamla systemet fortfor att härska. Den nationella entusiasmen stävjades på alla sätt. Alla ministrar, som visade någon sympati för folkets ansträngningar, blevo förr eller senare avskedade. Och när så alla patrioter och män, till vilka man hyste förtroende, försvunno från tsarens rådsbord, blev folkets trehundra år gamla lojalitet undergrävd av den förtvivlan man greps av. Jag för min del fick en allt starkare känsla av att en katastrof var oundviklig. Men utåt måste jag alltid visa mig ytterst optimistisk, lugn och bestämd samt orubbligt övertygad om de allierades slutliga seger. Men efter en tid blir det leende, som icke kommer från hjärtat, märkbart konstlat.

Under februari 1916 kallades jag upprepade gånger till Petersburg. Vi höllo på att sätta i verket en ny plan, nämligen upprättandet av en officiell brittisk propagandabyrå i Petersburg, vilken skulle skötas av engelska journalister. Hugh Walpole och Harold Williams (den mest framstående och den blygsammaste av alla engelska kännare av ryska förhållanden) voro dess främsta krafter. I Moskva skulle inrättas en underavdelning av byrån, som jag skulle leda. Som mitt egentliga biträde härför anställde jag den smidige Lykiardopoulos. I Petersburg var propagandabyrån en helt officiell inrättning med sina egna lokaler och egen personal. I Moskva ingick hela organisationen i general. konsulatet, utan att jag stötte i några trumpeter eller lät något komma till yttervärldens kännedom om den. På så sätt kunde jag utöva ett icke

obetydligt inflytande på tidningarna i staden, utan att de hade någon känsla av att de översvämmades med officiell engelsk propaganda. Detta var en gren av mitt arbete, som mycket roade mig, fast det också härvidlag fordrades mycken takt, särskilt när det gällde att välja ut moskvajournalister för den ryska litterära delegation, vilken det ingick i vårt program att sända till England. Vår idé var att dessa skriftställare, sedan de sett den oerhörda kraftansträngning, som England presterade, skulle skriva därom i den ryska pressen, som därmed skulle upphöra med talet om att engelsmännen hålla sin flotta i glasskåp och äro beredda att kämpa till den sista ryska blodsdroppen. En av de författare, som jag inbjöd eller rättare sagt hade order att inbjuda var greve A. N. Tolstoj, en fet och skinande man med en stor litterär talang men mycket svag för livets njutningar. För att tillförsäkra sig dem har han nu slutit sig till bolsjevikerna, och med undantag av att han fått skriva ett par skådespel riktade mot det forna kejsarhuset har han lyckats att förbli en individualistisk borgare i ett land, där till och med litteraturen är förstatligad.

Vid samma tidpunkt fick jag ett telegram från sir George Buchanan med uppmaning att vidtaga mina mått och steg för mottagandet av en brittisk marindelegation, som också i propagandasyfte skickades till Moskva. Jag hade endast två dagar på mig. Varifrån jag skulle få medel till att värdigt mottaga representanter för Hans Majestäts marin fick jag icke något meddelande om. Detta är ett av de få problem den engelska regeringen ständigt lämnar åt sina tjänstemäns initiativ och egna plånböcker att lösa. Allt vad jag fick veta var att sju av cheferna på vår undervattensbåtsflottilj i Östersjön, alla flotta officerare, som hade sänkt åtskilliga tyska kryssare och en mängd andra fartyg, skulle komma den 15 februari och stanna fyra dagar i Moskva. De hade fått order att helt överlämna sig i mina händer.

Besöket blev en stor framgång. Om också vår marin just nu har svåra tider att kämpa sig igenom äro mina erfarenheter av engelska sjöofficerare utomlands de bästa. Mycket bättre än sina kolleger vid armén förstå de att behandla utlänningar och att imponera på dem. De kunna släppa sig lösa utan att förlora något av sin värdighet, och det förekommer sällan några hetsporrar eller fräcka gynnare bland dem.

Mina sju undervattensbåtsofficerare funno sig mycket lätt till rätta i sin nya roll att underhålla den ryska publiken. De hade kommit för att hyllas som lejon, men de voro tama och godmodiga, ja, så tama att man kunde klappa dem. De voro lika hemma bland balettens dansöser som bland de ryska myndighetspersonerna. Cromie, deras ledare och en för sina år ovanligt allvarlig officer, röt vid ett tillfälle som ett lejon med utmärkt effekt. Det var vid den supé, som artistklubben Altar gav för att hedra de unga gästerna. Supén åtföljdes av ett underhållningsprogram, i vilket Moskväs bästa sångare, dansöser och dansörer deltog för att befordra vår matsmältning. När man hunnit till småtimmarna ville ryssarna inte låta sig nöja med mindre än att Cromie höll tal. Man förde upp honom på en liten estrad, och där stod nu denne Byrontyp, lång och smärt med buskiga ögonbryn och små polisonger utan en skälvning i ansikte mot ansikte med publiken.

— Mina damer och herrar, började han. Ni är alla konstnärer, musiker, poeter, romanförfattare, målare och kompositörer. Ni skapar, vi är blott enkla sjömän, som förgör, men vi kan sanningsenligt säga att vi förgör för att edra verk skall bestå.

Det var det kortaste men också effekfullaste tal jag någonsin hört i Ryssland.

Ryssarna råkade i extas. Undervattensbåtsofficerarnas besök sammanföll med att den ryska Kaukasusarmén intog Erzerum, och under fyra dagar levde vi i en atmosfär av jublande optimism. Programmet gick flott och det var endast vad mig själv beträffar, som jag fick

uppleva en liten missräkning. Vid den middag, som engelska klubben gav, höll jag mitt första verkligt stora tal. Jag hade under två dagar repeterat det för min fru och den trogne "Lyki", som var sekreterare vid Moskvas Konstnärsteater och såsom sådan expert i vältalighet. Djupt rörd och med mycken blygsamhet framförde jag det. Jag talade mycket rörande om dem, som med sina skepp bokstavligen gå ned i havens djup, och mitt tal kom både mina åhörare och mina egna ögon att tåras. Men till min stora sorg återgavs det icke i några tidningar. Den ryska marinstaben hade nämligen i fruktan för vad som skulle kunnat hända om tyskarna fingo reda på, att de engelska u-båtsbefälhavarna icke voro närvarande på sina båtar, på det strängaste låtit censurera alla meddelanden om hela besöket.

Men med den engelska delegationens avresa från staden återföll Moskva i sin vanliga pessimism, som dock skilde sig från den i Petersburg därigenom att den icke kom med några illvilliga yrkanden på en separatfred. Moskva var berett att strida till krigets slut, men det kunde inte undgå en känsla av att det skulle sluta olyckligt.

Sjätte kapitlet

VÅREN 1916 FICK jag tillbaka min halsfluss. Denna gång åtföljdes sjukdomen av ett tillstånd av djupaste nedslagenhet. Allting tycktes gå galet. Till och med Tjelnokov kom till mig och beklagade sig över att engelska firmor icke fullföljde sina kontrakt om leveranser av krigsförnödenheter, och för första gången började jag att undra om de allierade voro i stånd att föra kriget till ett segerrikt slut. Mitt svärmod kunde endast delvis förjagas av ett oväntat besök av Hugh Walpole, grann och skinande i sin rödakorsuniform och lika förfärande entusiastisk och uppfriskande sentimental som någonsin. Han hade just kommit tillbaka från England, där hans första bok från Ryssland "Den mörka skogen" hade haft stor framgång. Han göt balsam på mitt svärmod genom att framföra de välvilliga yttranden om mitt arbete, som lord Robert Cecil och andra herrar i utrikesdepartementet hade fällt. När han lämnade Moskva föll jag tillbaka i mitt svärmod, och när påsken kom förmådde mig min fru att taga mig några dagars ledighet.

För att få litet ombyte foro vi till det berömda klostret Sergievo. Den omistlige Alexander hade gjort sitt bästa för att vi skulle få ett värdigt mottagande, varför det inte blev mycket vila för mig. Vi kommo dit skärtorsdagen på eftermiddagen och möttes vid stationen av en munk, och en annan munk körde oss direkt från stationen till en mycket lång gudstjänst. Klostret var som ett Kreml i miniatyr och omgivet av en mur så bred, att på dess kullerstenar två ekipage kunde köra i bredd. Det hade motstått ett hundratal belägringar under loppet av sin tillvaro, och hade inte munkarna varit så hade man förr trott sig vara i en gammal fästning än i ett kloster.

Efter gudstjänsten drucko vi te hos abboten, en gammal enkel man med ett mjukt, blont skägg och knubbiga händer, som han oupphörligt tvättade. Klockan hade närapå blivit sju, innan vi kunde uppsöka vår bostad, ett litet hotell tillhörande klostret, som låg bredvid den Tjernigovska Madonnans kyrka ett par kilometer från själva klostret. Lyckligtvis var det rent och bekvämt.

På långfredagen stod regnet som spön i backen, och jag stannade inomhus hela dagen och roade mig med att läsa sir Roger de Coverleys artiklar i "Spectator". Men på lördagen blev det åter utfärder och gudstjänster. Tidigt på morgonen stod en munk och väntade på oss med sin vagn för att köra oss till Bethlehems-klostret, en liten vacker plats vid en sjö någon halvmil bort från vår bostad. På kvällen gjorde vi åter en tur genom björkskogarna för att sedan bevista midnattsmässan. Hela klostret var rikt upplyst med elektriskt ljus, och det gamla

vaktornet avtecknade sig som en väldig skyskrapa mot den purpurfärgade aftonhimmeln. Mässan var mycket imponerande och mer än en timme stodo vi mitt i en illaluktande människomassa bestående av soldater och bönder, vilka alla höllo små eller stora vaxljus i händerna och frikostigt stänkte ned sig själva och oss med det smältande vaxet. Men sången var så underbar att vi inte kände någon som helst trötthet.

De två följande dagarna voro helt ägnade åt nöjen. Det var så varmt och härligt i vårsolen att alla mina farhågor och all min pessimism smälte bort. Marken var täckt av gullvivor och andra vårblommor, och små vita kyrkor lågo fridfullt inbäddade bland nyutslagna björkar. Framför allt fanns det många småsjöar fulla av karpar och abborrar lika gamla som tiden själv. Efter Moskva var friden här ute underbar.

På annandag påsk voro vi med om ännu en gudstjänst och togo del i processionen runt klostermuren och tilldelades därvid hedersplatserna närmast arkimandriten. Efter guds-tjänsten bjöd abboten på en grundlig lunch bestående av sex eller sju olika sorters fisk, och medan vi åto underhöll han oss på det älskvärdaste. Han gjorde inga häntydingar på kriget, intet skrytsamt "Gott mit uns". Han talade om under, som han hade en fast tro på — och om Ryssland skulle segra måste man i sanning tro på under — men också om den kristliga undergivenheten och ett ångerfullt och fromt sinne-lag.

För det mesta gjorde vi dock långa utflykter i trakten, njöto i fulla drag av vår bondpermission och drogo mesta möjliga nytta av det härliga solskenet. Jag kommer särskilt tydligt ihåg en åktur fram till en sjö på andra sidan Sankt Paraklettklostret längs en smal, igenvuxen väg. Vägen gick nere i en smal dalgång bevuxen med ärttörne och björnbär, och varken på dit- eller hemvägen mötte vi en levande själ. Jag kan inte minnas att ha upplevt en underbarare stund med en mera fullkomlig lyckokänsla.

Jag vände åter till Moskva full av energi och nytt hopp och bättre rustad att ta upp striden med mitt dagliga livs alla små förtretligheter. Ty hur mycket jag än tyckte om mina ryska vänner, så voro de dock nog så irriterande. De voro angenäma att umgås med men hopplösa att arbeta med, och hur mycket fatalist jag än blev i Ryssland, lärde jag mig aldrig riktigt förstå nyanserna i ett språk, där "genast" betyder "i morgon" och "i morgon" betyder "aldrig".

Jag återfann Tjelnokov och de andra ledande männen i Moskva mera nedstämda än vanligt. Krigsministern Polivanovs avskedande på grund av hans alltför vänskapliga samarbete med de samhällseliga organisationerna hade nedslagit deras mod. Fästningen Kuts fall, som följde tätt på våra motgångar på Gallipoli, och påskupproret i Dublin hade tillfogat Englands prestige en svår törn. Tjelnokov och jag slogo våra kloka huvuden ihop. Vad skulle kunna göras för att återväcka allmänhetens förtroende till England? Hur skulle vi kunna hålla tillbaka krigsolusten? Hur återställa tron på Rysslands allierade i väster? Tjelnokovs engelskvänlighet bestod provet i alla väder, och han kastade fram tanken på ett officiellt besök i Moskva av den engelske ambassadören. Jag förklarade, att han säkerligen skulle komma, om hans besök kunde vara till någon nytta.

— Vi skulle kunna göra honom till hedersborgare i Moskva, framkastade Tjelnokov.

— Utmärkt, sade jag, det hör till de bästa engelska traditionerna.

Det fanns i alla fall en avigsida. Endast en utlänning förut hade blivit det, och en sådan utmärkelse hade aldrig kommit någon engelsman till del. Det var en sällsynt och utomordentlig hedersbevisning, och beslutet härom måste fattas av en enhällig stadsduma. Nu var förhållandet med denna detsamma som med riksduman, nämligen att den var sammansatt

av representanter från alla partier. även den yttersta högern, som icke var vidare engelskvänlig och stod i skarp opposition mot de liberala partierna. Det skulle vara omöjligt för Tjelnokov, så borgmästare han än var, att få duman att enhälligt gå med härpå. Han strök sitt långa mjuka skägg. och med sin vackra, djupa röst framlade han sitt förslag för mig:

— Jag känner mina kolleger. De är som barn, och de kommer aldrig att gå med på ett förslag som utgått från mig. Men om ni söker upp de olika politiska ledarna och berättar för dem, att sir George Buchanan kommer till Moskva, och sköter er så att de tror att förslaget att göra honom till hedersborgare i Moskva kommer från dem, så kommer de att hoppa på det, bara ni är litet diplomatisk.

Jag genomförde planen precis så som han sagt mig och besökte Nikolaj Gutsjkov, Victor Brjanskij och övriga mera svårhanterliga chefer för de olika partierna. och med stads-dumans enhälliga beslut i fickan for jag till Petersburg för att tala med ambassadören.

Besöket ägde på mitt förslag rum på den engelska imperiedagen och jag tror att det var första gången den officiellt firades i Ryssland, och det blev från början till slut en stor framgång. Hela staden hälsade ambassadören välkommen. och de ”svarta sotniornas” lejon lekte fredligt med ”kadett”-lammen. Oktobrister och socialrevolutionärer tävlade om i att ge de varmaste uttrycken för sin vänskap för England och sitt fasta beslut att fortsätta kriget tills en slutlig seger var vunnen. Generaler och myndighetspersoner voro alla lika angelägna om att bidra till ett festligt mottagande. Jag skrev en ledare om den engelska imperiedagen i Moskvas förnämsta tidning och en annan artikel om sir George Buchanan för den näst förnämsta tidningen. Jag övertygade ambassadören om nödvändigheten att skriva sitt tal på förhand och lät Lykiardopoulos översätta det så att jag redan vid kaviaren kunde servera våra ryska gäster en vacker tryckt rysk översättning av talet. Vid imperiebanketten den kvällen föreslog jag ambassadörens skål i ett tal, som en moskvareporter framställde som ett mästerstycke av värdig vältalighet och självförtroende. Det är tyvärr sexton år sedan dess.

Ambassadören själv som huvudpersonen vid denna ärorika minnesfest var utomordentlig. Han var den elegantaste man Moskva hade sett under åtskilliga generationer, och hans älskvärda uppträdande och hans påtagliga uppriktighet togo alla ryssars hjärtan. Som ett lyckligt omen betraktade maxi hans förnamn George, som var namnet på Moskvas skyddshelgon. Vid den tiden stod den engelsk-ryska vänskapen på sin höjdpunkt.

Det kom blott en enda obetydlig droppe malört i bägaren. Följande kväll förlänade vid ett högtidssammanträde stadens fäder, omgivna av den mest lysande samling staden kunde uppvisa, hans excellens den engelske konungens ambassadör hos alla ryssars självhärskare hedersmedborgarskapet i staden Moskva. Denna hedersbevisning åtföljdes av mera substantiella gåvor, en ytterst dyrbar ikon och en s. k. vänskapspokal. Här i Rysslands hjärta var det absolut nödvändigt för ambassadören att säga åtminstone ett par ord på ryska. Tyvärr kunde sir George ingen ryska. ”Benji” Bruce och jag hade kommit överens om att hans tal skulle bli så kort som möjligt, och vi hade med honom flera gånger repeterat att han, när han mottog pokalen, skulle säga ”Spasibo”, det kortaste ryska uttrycket för tack. När den ödesdigra timmen var slagen, slank tydligen tungan på honom och med en fast om också låg stämma sade sir George ”Sa pivo”, vilket betyder ”för öl”.

Men intet språkligt misstag kunde störa dessa tvenne triumfdagars fenomenala succé. Tjelnokov var förtjust och så också vi. Vi kände på oss, att vi givit tyskvännerna bland oss en minnesbeta. Sir George var på sitt lugna sätt helt rörd och tacksam. Då jag sade honom farväl på stationen tog han min hand och sade:

— Detta är den lyckligaste dagen i mitt liv, och den har jag helt och hållet er att tacka för.

Ett par dagar efter det ambassadören lämnat Moskva fick jag en chock. Under sitt besök hade han i största förtroende berättat för mig — icke ens för min fru fick jag tala om det — att lord Kitchener skulle komma till Ryssland. Den store mannen skulle besöka Moskva och jag skulle hålla mig beredd att tillmötesgå alla hans önskingar. Redan nu kunde jag börja höra mig för hos olika antikvitetshandlare vad som fanns av gammalt porslin, som lord Kitchener var mycket intresserad av.

Inom de närmaste dagarna var det väl ett halvt dussin ryska journalister, som telefonerade till mig och frågade, om det var sant att Kitchener skulle komma till Ryssland. På min frus mottagning, som hon hade varje vecka, berättade general Wogak, en intagande, kultiverad officer, som en gång i tiden varit militärattaché i Washington och Peking, om Kitcheners besök, dess ändamål och tiden för det, som om det icke varit tal om någon hemlighet. Långt innan Kitchener hade lämnat Skottland var hans besök allmänt bekant både i Petersburg och Moskva.

Jag nämner dessa indiskretioner endast som ett exempel på hur hemligheter sluppo ut, vilket var så vanligt i Ryssland under detta krig. Jag vill inte därmed påstå, att det skulle ha något med Hampshires olycksöde att göra.

Jag har aldrig råkat lord Kitchener och är därför ej i stånd att med säkerhet yttra mig om vad han kunnat uträtta i Ryssland eller ej. Men jag vågar tvivla på vad så många engelsmän, som skrivit om Ryssland, påstått, nämligen att om han hade fått råka tsaren mellan fyra ögon, skulle krigets hela förlopp ha blivit ett annat. Jag tror just icke så mycket på s. k. stora män, kanske just för att jag fått se en del av dem på nära håll. Folkens styrka ligger i deras kollektiva styrka. Starka folk frambringa starka män, men svaga folk gå sin undergång till mötes. Men också om man utgår ifrån, att Kitchener var en övermänniska, tror jag ändå inte, att han skulle haft annat än ett övergående inflytande på tsaren. Inte ens starka män kunna betvinga naturen. I alla händelser skulle hans besök ha varit för sent. Det obönhörliga ödets hand vilade redan tung över Rysslands härskande klass.

Icke desto mindre var Kitcheners tragiska slut en olycka, som undergrävde Rysslands såväl fysiska som psykiska hälsa.

Det följdes av ett annat slag, som hade ännu allvarligare följder för läget i Ryssland. I början av augusti tog eller rättare sagt tvingades Sasonov, den engelsk- och franskvänlige utrikesministern, att ta avsked. Förhållandena vid detta avskedande voro desamma som då andra lojala ministrar, som voro motståndare till en separatfred, hade avskedats. Under någon tid hade han känt sin ställning osäker och hade därför begivit sig till högkvarteret för att träffa tsaren. Han hade varit mycket nöjd med det sätt, på vilket denne mottagit honom. Då han återvände till Petersburg hade hans tåg mött det, med vilket Stürmer, den mest impopuläre av alla tsarens premiärministrar, hade farit till högkvarteret. Nära nog innan Sasonov hunnit tillbaka till Petersburg, hade tsaren ändrat mening. Sasonov uppmanades att ta sig ledigt och vila ut i Finland. Avskedandet kom snart nog därefter. Ännu en gång hade mörkrets makter triumferat.

Sasonov var en hederlig om också icke stor man. Han hade varit ytterst lojal i sitt samarbete med sir George Buchanan och den franske ambassadören Paléologue. Han hade gjort sitt bästa för att arbeta i samförstånd med duman, och de samhällseliga organisationerna hyste förtroende för honom. Hans namn figurerade på alla de listor över en ”ministär med allmänhetens förtroende”, som de liberala med förkärlek sysslade med att göra upp och som

var det mesta de vågade begära. Han var en ivrig anhängare av monarkin och en av de få män, som hade kunnat hjälpa den siste Romanov att hålla sig kvar på tronen, om man hade lyssnat till hans råd. Stiirmer övertog själv utrikesministerportföljen, och till och med i storfurstarnas salonger mottogs utnämningen med missnöje och bitterhet. Under trycket av så många dårskafer föll tsarismens sista stöd undan, och bland fosterlands. vännerna förbyttes den tryckta stämningen i hopplöshet.

Sasonov har riktat diplomatins historia med en anekdot, som kommer att leva efter honom. Jag hörde honom icke berätta den, och då jag träffade honom i Prag några år efter revolutionen varken bekräftade eller förnekade han dess riktighet. Men jag är säker på att den i huvudsak om också ej i sina detaljer är sann. Följande version är den som är mest gängse.

Det hade givits en middag på engelska ambassaden i Petersburg, i vilken både Sasonov och den franske ambassadören deltagit. Efter middagen drogo sig de tre "högdjuren" — Sasonov, sir George Buchanan och den franske ambassadören Paléologue — tillbaka till sir Georges arbetsrum för att vid cigarrerna diskutera läget. Samtalet hade kommit att röra sig om diplomatin. Vilken nation hade de bästa diplomaterna? Paléologue som fransman var en smickrare och lovprisade vitt och brett de ryska diplomaterna. Sir George, som var skotte och därför fullkomligt rättvis, röstade för tyskarna. Båda diskuterade frågan utan att kunna enas och vädjade till slut till Sasonov. Ryssen log.

— Mina bästa excellenser, sade han, ni tar bägge fel. Enligt min åsikt är saken självklar. Hedersplatsen tillkommer engelsmännen.

Paléologue, som redan det förutan inte var så litet avundsjuk på sir George, gjorde en ful grimas. Sir Georges ögon uttryckte en uppriktig förvåning.

Sasonov log igen.

— Kanske vill ni att jag skall förklara mig närmare. När jag gjort det, kommer ni att medge, att mina skäl är oemotsägliga. Vi ryssar — och jag tackar Paléologue för hans artigheter — är en begåvad ras, vi talar utmärkt främmande språk och är mycket kunniga, men olyckligtvis kan vi inte lita på varandra och saknar all kontinuitet i vårt arbete. Vi vet aldrig vad våra tillförlitligaste ambassadörer när som helst kan ta sig till. De kan falla offer för första bästa sam- vetslösa kvinna, och då är de i stånd att sälja vårt chiffer till fienden.

Tyskarna är raka motsatsen till oss. De är beundransvärda arbetsmänniskor och det finns kontinuitet i allt vad de företager. Men de börjar att göra upp sina planer så många år i förväg, att hela världen på förhand vet vad de har för avsikt att företaga sig.

Diplomatins a och o består i att kunna dölja sina avsikter, och däri är engelsmännen mästare. Ingen vet vad de har för avsikt att företa sig, här strök ryssen sig om skägget och log älskvärt mot sir George, därför att de inte ens vet det själva.

Utän tvivel var avskedandet av en man, som så väl kände sina allierade, en stor förlust för de allierades sak.

Sjunde kapitlet

MÅNADERNA NÄRMAST före den första revolutionen karakteriserades av en hopplös pessimism, motgångar vid fronten (Brusilovs offensiv mot österrikarna ingav blott förhoppningar, som snart nog kommo på skam), trött håglös. het inom de officiella kretsarna bakom fronten, häpnadsväckande förändringar inom ministären, maktlösa protester från duman, tilltagande missnöje icke bara på landsbygden utan också vid fronten.

I Petersburg och till och med i Moskva hade kriget blivit något av underordnad betydelse. Den förestående katastrofen fyllde alla sinnen och utgjorde det allmänna samtalsämnet. Den härskande klassen hade äntligen vaknat upp inför den överhängande faran och sökte att varna tsaren. Nu var det icke bara de liberala utan också aristokratin, som lät sina politiska resolutioner som höstlöv dala ned över tsaren. Alla dessa adresser voro fullt lojala, och i dem bönföll man tsaren blott att välja sina rådgivare bland män som ägde landets förtroende. Tsaren vidtog förändringar inom ministären med samma hastighet som en tränad kortkonstnär, men ytterst sällan föll hans val på män, som hade allmänhetens förtroende. Aldrig gjordes dessa förändringar i överensstämmelse med den begäran, som någon sammanslutning hade gjort, hur hovsamt den än varit framställd. Denne man i besittning av alla husliga dygder och utan några laster men också utan minsta viljekraft var en självhärskare av Guds nåde. Han kunde ändra sin uppfattning fyra gånger på lika många minuter, men han kunde aldrig glömma att han var född till självhärskare över alla ryssar.

— Vad är det för prat om folkets förtroende? sade han. Låt folket göra sig förtjänt av mitt förtroende.

Under dessa monarkins sista sex månader blev mitt generalkonsulatet en sorts postbox för klagoskrifter. Min tid upptogs av att översätta resolutioner — ännu i dag har jag bland mina privata papper kvar högar av dem — och smädeskrifter.

Det tragiska i allt detta var att både resolutionerna och smädeskrifterna voro skrivna av män, som inte hade en tanke på revolution, som uppriktigt önskade att kriget skulle föras så effektivt som möjligt och vilka den dag som i dag är skulle vara färdiga att offra sin högra hand för att åter placera tsaren eller åtminstone en tsar på Rysslands tron.

Vad Moskva beträffar överdriver jag icke. Jag var i nästan daglig kontakt med de män, som på det hela taget endast motvilligt bildade den första tillfälliga regeringen efter tsarens abdikation: furst Lvov, Tjelnokov, Manuilov, Avinov, Maklakov, Novikov, Kokosjin. Av förtroliga samtal med dem visste jag, att de voro skräckslagna av det problem inför vilket de som ryska patrioter ställdes. Själva problemet framställdes i korthet av den ryske vältalaren Maklakov, som sedermera blev den provisoriska regeringens förste ambassadör i Paris, i en av dessa liknelser, som ryssarna på grund av censuren voro mästare i. En bil rusar utför en brant backe, nedanför vilken en avgrund stupar ned. Er mor sitter framme vid chauffören och ni själv bak i vagnen. Plötsligt får ni klart för er att chauffören förlorat herraväldet över bilen. Vad har ni att göra?

Som ämne för en tävlan i en folklig tidning i England hade detta problem varit intressant, men när det är frågan om ett i världskrigets virvel inkastat folks vara eller icke vara, blir det en fråga som gäller liv eller död. Intet försök gjordes heller att lösa frågan. Chauffören fick obehindrad köra bilen ned i avgrunden.

Under denna heta sommar kommo och foro många besökare — engelska generaler, Locker-Lampson med sina pansarbilar, engelska journalister, storfursten Michail, tsarens broder. Jag tog emot de engelska besökarna och hörde på vad de hade att anföra. Jag hade ett längre men ganska intetsägande samtal med storfurst Michail, när han hedrade en privat förevisning av några franska krigsfilmer med sin närvaro. I sin kosackuniform gjorde han ett ganska behagligt intryck. Han var välväxt och ståtlig och hade ett behagligt uppträdande och något naturligt och obesvärat i sitt sätt, och jag fick ett bestämt intryck av att han skulle lämpat sig utmärkt till en konstitutionell monark. Han talade öppet och otvunget om kriget, om bristen på ammunition och om behovet av transportväsendets förbättrande, men han fällde endast ett

yttrande, som berörde politiken. ”Man får tacka Gud”, sade han, ”att atmosfären vid fronten är bättre än den är i Petersburg.” Han var på samma gång den lugnaste och den minst förtröstansfulle av alla storfurstarna.

I och med vinterns inbrott blevo mina besök på ambassaden allt tätare. Sir George Buchanan gav en stor galamiddag för Tjelnokov och en liten deputation från stadsduman i Moskva som svar på all den gästfrihet, men vilken han överhopats vid sitt besök i Moskva. Tjelnokov och jag foro tillsammans till Petersburg. I det tal han höll vid middagen gav han mig mycket beröm och framhöll mig som en uppriktig vän till Ryssland.

Jag blev bjuden på lunch till den franske ambassadören, och jag hade ett visserligen ganska ensidigt samtal med Sasonov, som ställde många frågor till mig utan att bevärdiga mig med några som helst upplysningar. Den unge mannen från Moskva var en intressant person.

Men — och det fanns ett stort men — jag fann atmosfären i Petersburg mera nedstämmande än någonsin. Champagnen flödade i strömmar. Astoria och L'Europe — de bägge förnämsta hotellen i huvudstaden — voro överfulla av officerare, som bort vara vid fronten. Det ansågs icke något nedsättande att ”hålla sig undan” eller att söka sig en sinekur bakom fronten. Jag hade en känsla av djup förstämning och fin-de-siecle-stämning. På gatorna stodo långa köer av illa klädda män och grälsjuka kvinnor, som väntade på det bröd de aldrig fingo. Till och med på ambassaden var stämningen allt annat än hoppfull. Sir George Buchanan själv såg trött och sjuk ut, men han bar alltjämt sin hatt lika käckt på sned. Icke för ett ögonblick visade han i ryssarnas när- varo annat än en fast optimism. Men när han gick, sjönko skuldrorna ihop, som om han burit en börda han icke orkade med. På kansliet saknades icke tecken på att personalens nerver började ta slut. det oundvikliga resultatet av långa månader av enformigt och resultatlöst arbete. Jag själv bar mig både barnsligt och klandervärt åt och förlängde mina besök i Petersburg mer än nödvändigt var och skylld på att jag hade att göra för att kunna gå på bjudningar hos ryssar och bjudas till dem jag själv hade tagit emot i Moskva. Jag drack deras champagne, som jag kritiserade, och drack mer än det var nyttigt för mig samt vände ångerköpt och olycklig tillbaka till Moskva. Jag var vid denna tid allt utom nöjd med det liv jag förde.

Under de första dagarna av december började de olika mot regeringen riktade resolutionerna att hållas i en mera utmanande ton än förut. Inom fabrikerna gjorde nu socialdemokraterna och de socialrevolutionära en rent revolutionär propaganda. Drivna till det yttersta av Protopopovs alla galenskaper — han var en före detta liberal medlem av duman, vilken som inrikesminister visat sig mera reaktionär än någon medlem av ”de svarta sotniorna” — antogo zemstvo- och stadsförbunden en mot honom riktad hemlig resolution, i vilken det språk man förde i skärpa övergick allt vad man förut varit van vid i dylika politiska skrivelser. Det är sant, att det i den icke förekom ett enda ord riktat mot tsaren, men efter en lång inledning, i vilken alla de olyckor. som hemsökt Ryssland. drogos fram i dagen, förklarades i resolutionen, ”att regeringen nu hade blivit ett verktyg för dunkla makter och drev Ryssland mot dess undergång och kom den kejsrerliga tronen att vackla. I denna svåra stund i Rysslands historia fordrar landet en regering värdig ett stort folk. Må man låta duman i den avgörande kamp, som nu utkämpas. visa sig värdig de förväntningar folket ställer på den. Icke en dag är att förlora!”

Denna resolution var endast hemlig så till vida. att det var förbjudet att offentliggöra den. men den cirkulerade i tusentals avskrifter såväl bakom som framme vid fronten.

Innan tsardömet lampa helt slocknade, flammade den upp i en hoppets sista låga. I slutet av januari 1917 kom en interallierad delegation till Petersburg för att ombesörja ett bättre

samarbete mellan de allierade, ”sätta pricken över i:et” i det blivande fredsfördragets villkor och säkerställa den seger, som fransmännen och engelsmännen ständigt hade på sina läppar, men på vilken så få ryssar trodde. Det har sällan förekommit i historien, att under pågående krig så många viktiga ministrar och framstående generaler lämnat sitt eget land i och för ett så fåfängt uppdrag. Den engelska delegationen var den talrikaste. Dess chef var lord Milner, som hade med sig som politiska rådgivare lord Revelstoke och sir George Clerk, och som militära sir Henry Wilson och fem andra generaler. Fransmännen voro mera sparsamma. De skickade endast en politiker — den blivande presidenten Doumergue — och två generaler, varav den ene var den ståtliga Castelnau. Chef för den italienska delegationen var signor Scialoja med general Ruggieri som militär rådgivare.

Inför så mycken ryktbarhet fördunklades min lilla stjärna så gott som fullständigt. Men icke desto mindre fick jag ta en viss del i det hela. Delegationen skulle besöka Moskva, och jag kallades till Petersburg för att med lord Milner diskutera programmet för besöket. Moskva gjorde som vanligt sitt bästa för att ta emot delegationen, då man hoppades att de allierade genom någon utomordentlig åtgärd i sista stunden skulle bringa Ryssland på fötter igen. Hade något sådant hopp väckts i mitt eget hjärta skulle det ha krossats så fort jag kom till Petersburg. Jag lunchade med lord Milner på engelska ambassaden, på eftermiddagen hade jag ett långt samtal med honom och på kvällen åt jag middag ensam med honom uppe på hans rum på hotellet. Jag tror att han var glad att för en kväll slippa undan den långa rad av fester, som gåvos till hans och de andra delegaternas ära. Av alla de stora män, med vilka jag kommit i beröring, fann jag honom den mest förstående och mest sympatiske. Han var dessutom anmärkningsvärt väl underrättad om händelser och personer, vilket allt han utan svårighet tycktes hålla i huvudet. Jag tvivlar på att hans intuition var lika stor som hans kunskaper. Men redan första dagen han var i Petersburg fick han klart för sig ryssarnas vanmakt, och han gjorde ingen hemlighet av att han ansåg sin rysslandsresa för bortkastad tid. Han såg trött och överansträngd ut, men han hörde på mig med ett oändligt tålmod. Jag tror att han var mest till sin fördel tillsammans med unga män, och liksom de flesta andra unga män intogs jag genast av hans charm. Han ställde åtskilliga frågor till mig, och jag sade honom min mening rent ut, nämligen att om man icke i någon mån tillmötesgick den allmänna meningen, voro orolig, heter oundvikliga. Han suckade.

— Jag vill inte påstå, att ni tar fel, sade han vänligt. Men jag måste säga er två saker. För det första, att den allmänna åsikten på välunderrättat håll såväl hos de allierade som hos ryssarna i Petersburg så vitt jag förstått är, att det icke kommer att bli någon revolution förrän efter kriget. För det andra, att jag icke ser någon möjlighet till att framtvinga de medgivanden, om vilka ni talar.

Nästa dag återvände jag till Moskva, och lord Milner återtog sin plats vid rådsbordet. Medan delegaterna diskuterade vad man skulle göra med Konstantinopel, Elsass-Lothringen och andra av krigets byten, kom det till upplopp utanför brödbutikerna, arbetare arresterades av okranan och i kejsarfamiljens omgivning upprepade förskrämda kvinnor Rasputins profetia: ”Om jag dör eller ni överger mig, kommer ni att inom sex månader förlora er son och er tron.” Rasputin hade mördats två dagar före årsskiftet.

En vecka senare kom lord Milner åtföljd av lord Revelstoke och George Clerk till Moskva. (Sir Henry Wilson och de andra engelska generalerna hade farit till fronten. Deras besök i Moskva skulle äga rum senare.) Så länge han levde glömde lord Milner inte sina två dagar i Moskva. Det var de sista spikarna i hans förhoppningars likkista. En mottagning ägde rum på stadsduman, vid vilken han skulle hålla tal och överlämna kommandörstecknet av Sankt

Mikaels och Georgs-orden, som konungen förlänat Tjelnokov som en belöning för de tjänster, han gjort för det engelsk-ryska samförståndet. Vidare gavs en rysk-engelsk lunch, vilken varade i fem timmar och vid vilken åtskilliga medlemmar av riksduman voro fast beslutna att hålla sina tal även med risk att lunchen skulle övergå till middag. De olyckliga engelsmännen, som icke förstodo ett ord ryska och gärna hade velat se något av Kreml och den gamla staden, voro upptagna av sina officiella skyldigheter från tidigt på morgonen till sent på kvällen. Jag kan just inte säga att det dessa dagar blev mycket gjort av mitt ordinarie arbete.

Emellertid blev detta besök anledning till ett historiskt sammanträffande. Jag ordnade ett privat sammanträffande mellan furst Lvov och Tjelnokov å ena sidan och lord Milner och George Clerk å den andra. Själv tjänstgjorde jag som tolk. Furst Lvov, en stilla, gråskäggig man, trött och utarbetad, talade med mycken moderation. Men för att det icke skulle kunna bli något missförstånd beträffande hans åsikter, hade han tagit ett skriftligt memorandum med sig. Det var ett långt dokument men huvudsumman av det var, att om kejsaren icke ändrade hållning skulle revolutionen bryta ut inom tre veckor.

Mina plikter voro inte slut med att jag fått lord Milner i säng. Då hade jag min rapport att sända till ambassaden. Och så fanns George Clerk, som hade satt sig i sinnet att se litet av Moskvas nattliv och som ännu var ung nog att offra sin sömn för att sätta sin föresats i verkställighet. Jag tog en ung moskvamiljonär till hjälp, och vi bögge togo honom med oss till zigenarna — säkerligen en av de sista mera storslagna zigenarfester, som firades under monarkin. Gudarna vet vad det kostade. Jag skulle inte ha kunnat betala det. Vi voro åtta stycken, fyra engelsmän och fyra ryssar, och hedersgästen Clerk bombarderades med skålar i champagne. Min unge ryske miljonär gjorde sitt bästa. Maria Nikolajevna sjöng otaliga "tjarotjkij" och erbjöd egenhändigt lika många champagnepokaler åt George Clerk. Som diplomat har han firat många triumfer, men aldrig har han visat sig mera tapper än denna sin sista kväll i Moskva. Han vägrade aldrig att dricka en skål, och han drack varje skål på det enda sätt ryssarna gilla, nämligen i botten. Hans monokel satt hela tiden stadigt fast, inte ett hår på hans huvud var rufsigt, och man kunde inte märka någon rodnad eller någon blekhet på hans kinder.

Lord Milner och George Clerk hade knappast hunnit vända tillbaka till Petersburg förr än vi hade den militära invasionen över oss, sir Henry Wilson och hans officerare. Detta var ett fullkomligt privat besök utan någon som helst politisk betydelse och ändå var det nära att förstöra det goda förhållandet mellan mig och mina ryska vänner och blev anledning till en av de pinsammaste situationer jag råkat i under mitt liv i statens tjänst.

Generalerna hade kommit till Moskva enbart för att roa sig, och de voro utleda på officiella tillställningar. För resten voro de inte det ringaste intresserade av de politiskt missnöjda moskoviternas åsikter och för övrigt inte heller av en skägglös ung konsulattjänstemans. Vad skulle jag göra för att roa dem? Skulle jag ställa till en liten middag med dans för dem? Som de voro femton man starka behövde jag väl icke inbjuda också männen till de fruar jag bjöd? Detta var ämnet för min konversation med sir Henry Wilson vid hans ankomst, och mån som jag var om att vara en så framstående general till lags rusade jag iväg för att sätta hans önskningar i verket.

Jag bad min fru om hjälp. Hon ringde upp fruarna till de ryssar, som under kriget varit oss behjälpliga med att roa de engelska delegationer, som hade besökt Moskva. Med ett betagande tillmötesgående voro de strax med på allt. och redan före lunch var hela middagsbjudningen klappad och klar. Jag behöver väl knappast tala om att våra inbjudningar utsträcktes endast till unga och vackra fruar utan att deras män underrättades om det hela.

Vilka oförsiktigheter kan icke en ung man i sitt tjänstenit begå!

Middagen ägde rum i ett enskilt rum på Eremitage. Både maten och vinerna voro det bästa Moskva hade att bjuda på. Korsjs orkester stod för musiken och de engelska gästerna till ära spelade anföraren Krysj ”*Love Me and the World is Mine*” med än mera känsla än vanligt. Tillställningen var utomordentligt lyckad, stämningen angenäm och naturlig och allt gick mycket anständigt till. Hur var det för resten möjligt annat, när så ytterst respektabla herrar som general Clive, lord Duncannon (nu lord Bessborough) och själve sir Henry Wilson voro med i sällskapet? Men i denna hjord av oskyldiga lamm hade det kommit in ett svart får. Lord Brook frågade mig, om han fick ta med sig en bekant dam till middagen, vilket han naturligtvis fick. Mina moskvavänner kände henne inte, hon tillhörde aristokratin, var fränksild och vad som var ännu mera oförlåtligt, hon var från Petersburg.

Låt mig först som sist säga, att såväl hon som lord Brook uppträdde värdigare än de värdigaste medlemmarna i denna värdiga församling. Men olyckan var skedd. Redan från tidigt på morgonen följande dag ringde min telefon oavbrutet och uppretade äkta män begärde, att jag skulle be dem om ursäkt för mitt tilltag. Dråpslaget fick jag, då min rikaste och mest inflytelserika ryska vän kom upp på konsulatet och begärde att få tala med mig. Han visades in i mitt rum. Han gick fram till mitt skrivbord och slog ihop klackarna. Hans blick var vass som en kniv.

— Roman Romanovitj, sade han. Ni har varit min vän. Jag anser det för min plikt att tala om för er, att ert tilltag att i går kväll inbjuda min fru utan mig icke är värdigt en gentleman. Adjö.

Och på goda grunder ytterligt uppretad lämnade han rummet.

Det tog mig veckor och oändligt mycken takt att plocka ihop spillrorna av mina krossade vänskapsförbindelser.

Åttonde kapitlet

NÅGRA DAGAR senare återvände de allierades delegationer till England, Frankrike och Italien. Inga musikkåror spelade vid deras avfärd och intet officiellt avskedstagande förekom. De togo vägen över Murmansk, där Kildonan Castle väntade på dem, och med Kitcheners sorgliga öde i gott minne hölls dagen och tiden för avfärden hemlig. För att denna hemlighet bättre skulle bevaras offrade de sina skor, vilka på begäran av dem, som svarade för deras säkerhet, fingo stå kvar utanför deras hotellrum långt efter det de själva hade smitit ut.

Det berättas alltjämt, att lord Milner på hemvägen till England skrev sin till regeringen ställda rapport och i den uttalade sin fasta övertygelse, att det icke skulle komma till någon revolution, och att den redan innan bläcket hunnit torka hade brutit ut.

Jag har inte varit i tillfälle att kontrollera sanningen av denna historia, som ett engelskt statsråd berättat för mig. Men trots den vördnad jag hyser för lord Milners minne, skulle jag önska att den vore sann, ty det vore en avslutning som lika mycket skulle smickra min fåfänga som den skulle tilltala min smak för det dramatiska. När allt kom omkring hade jag spått rätt, men ingen hade fäst sig vid min mening.

Sanningen tvingar mig emellertid att betvivla att lord Milner någonsin skrivit en dylik rapport eller så kategoriskt uttryckt sin åsikt. Det är visserligen sant, att utrikesdepartementet fick en rapport som började: ”Det kan synas förmätet av mig, som tillbragt endast ett par veckor i Ryssland ...” och slutade med en djärv profetia, att det inte skulle bli någon revolution. Men rapporten var icke undertecknad av lord Milner.

Inte heller var det något i lord Milners uppträdande under hans besök i Ryssland eller något som framgick av vad han sade, som tydde på att han ansåg att självhärskardömet skulle bli bestående. Jag vet inte vad för råd han gav Lloyd George. men jag kan icke tro att det var optimistiskt. Sir Samuel Hoare, som åtföljde Milners delegation på dess hemresa till England och vars vittnesbörd man icke gärna kan lämna utan avseende, påstår med bestämdhet. att alla medlemmarna i delegationen hade misstagit sig så gott som i alla sina slutledningar och att deras rapporter skrivna på Kildonan Castle voro överdrivet förhoppningsfulla.

Den 12 mars, mindre än tre veckor efter delegationernas avresa. bröt stormen lös. och på en natt hade ett upplopp av hungrande brödköer, fullkomligt likadant som så många andra under det senaste året, blivit till en revolution. I Moskva kom det icke till någon blodsutgjutelse. Där fanns ingen kvar, som ville åtaga sig att försvara den gamla regimen. Det var en bitande kall dag. Vårt hus, som hade centralvärme, hade varit utan kol nästan en vecka, och jag gick ut och blandade mig med folkmassorna på gatorna. Mitt livligaste minne från den eftermiddagen var värmen, som strömmade ut från den böljande människomassan framför stadsduman. Den gjorde sig icke skyldig till något som helst slags bråk. Den släppte villigt igenom mig, men innan jag kom fram till stadsdumans dörr, var jag så genomvarm, att jag var glad att ta av mig min skinnmössa. Jag var den första utlänning, som trädde in i revolutionens högkvarter i Moskva. Inne i den stora stadsdumans rum och korridorer trängdes massor av soldater och studenter, soldaterna ivriga, smutsiga och beskäftiga, studenterna jublande och hesa. Men det fanns inte bara ungdom där utan också gråskäggiga gubbar böjda av åren, som försmäktat i landsflykt. hållit sig dolda som råttor och nu med darrande knän och med en egendomlig glans i blicken fröjdade sig åt att segerns timme var slagen. Hänförelsen var medryckande, nästan smittsam, men man hade en starkare känsla av den ute bland folkmassan än bland delegaterna inne i byggnaden. Jag letade reda på Tjelnokov. Han kom ut från sammanträdesrummet för att träffa mig. Svetten pärlade på hans panna. Han haltade mer än vanligt. Han hade fullständigt förlorat rösten.

— Jag strider för mitt liv, Roman Romanovitj, sade han. Socialrevolutionärerna och socialdemokraterna vill inte ha mig kvar som borgmästare. Men var inte orolig, jag ska nog få bukt med dem. Men det är en tråkig historia — och inte bra för kriget.

Så lämnade han mig och gick tillbaka till striden med tungor, vars alla band nu lossats. Den man. som i går varit för revolutionär för kejsaren, var i dag för reaktionär för revolutionen.

På väg från stadsduman mötte jag Gruzinov. ordföranden i provinsen Moskvaz zemstvo. Han hade just blivit utnämnd till befälhavare över de revolutionära trupperna. Också han tycktes besvärad av den entusiasm och den hyllning kvinnliga studenter och skolflickor ägnade honom. Elden spred sig med stor hastighet.

När jag gick över Teatortorget utdelade socialistagitatorerna, för det mesta studenter och skolflickor. ströskrifter mot kriget till soldaterna. Mitt emot hotell National var det någon i mängden, som kände igen mig. och en ungdomlig röst ropade "Leve England!". "Leve England och revolutionen!" svarade folkmassan. Det var en upprörd och underlig dag.

Den ryska revolutionens historia har tecknats av många pennor, och det är ett ämne som kommer att behandlas av alla tiders historiker. Jag har inte heller för avsikt att behandla den i detalj annat än då jag personligen beröres därav. Inte heller tänker jag analysera dess orsaker eller spekulera över vad som skulle inträffat, om Kerenskij eller general Ivanov den eller den dagen gjort det eller det. Mina egna åsikter om revolutionen kunna skrivas ned på några få rader.

Revolutionen kom till utbrott emedan det ryska folket till slut förlorat tålamodet under en regering, som gjorde sig skyldig till exempellös oduglighet och korruption. Intet annat folk skulle under lika lång tid ha stått ut med de försakelser som det ryska folket fick utstå. Som exempel på regeringens oduglighet kan jag nämna hur livsmedlen fingo förfaras, hur transportväsendet fullständigt upphörde att någorlunda tillfredsställande fungera, och hur dåraktigt miljoner av obehövliga och oanvändbara soldater mobiliserades. Som ett exempel på korruptionen kan jag anföra det skamlösa sätt, på vilket de som hade något att göra med kontrakten på leveranser av krigsförnödenheter skodde sig. Naturligtvis måste tsaren själv som en enväldig självhärskare bära ansvaret för ett system, vilket klickade huvudsakligen på grund av valet av de män (Stirmer, Protopopov m. fl.) han satte att kontrollera detsamma. Om han hade varit en annan, om han handlat annorlunda ... Det är barnsliga argument.

Vad som är av vikt att göra klart för sig är att revolutionen från första stunden var en folkets revolution. Från första stunden saknade såväl duman som den s. k. ”intelligentsian” varje kontroll över läget. För det andra var revolutionen en revolution för att få jord, bröd och fred — framför allt fred. Det fanns blott ett sätt att rädda Ryssland från att bli bolsjevistiskt och det var att tillåta det att sluta fred. Det var för att Kerenskij inte ville sluta fred, som han gick under. Det var uteslutande för att Lenin lovade att sluta kriget, som han kom till makten. Någon kommer kanske att invända, att Kerenskij skulle låtit skjuta både Lenin och Trotskij. Militärer, som resonera så, förbise alltid de psykologiska förutsättningarna. Den gamla regimen hade störtat samman och den ledartyp (med andra ord Kerenskij), som den första revolutionen förde till makten, måste ovillkorligen vara en man, som icke lät skjuta ned sina motståndare. Det var det första stadiet av den naturliga utvecklingen, och för det andra hade, även om Kerenskij låtit skjuta ned Lenin och Trotskij, några andra folkledare, som bekämpade kriget, tagit deras plats och hemburit segern tack vare sitt antikrigsprogram.

Det var en sådan grundsanning vad läget i Ryssland beträffar, att endast vårt eget kritiska läge på västfronten kan vara en ursäkt för de dåraktiga planer vi gjorde upp för att återställa östfronten (från den löjligt svaga Arkangelskexpeditionen till den större men lyckligtvis aldrig genomförda japanska interventionen). Bland dessa ärkedårar räknar jag mig själv. Bland militären var general Macready den ende som representerade sunt förnuft.

Min egen kontakt med den första revolutionen varade i åtta månader. Det var en tid full av förstämning och upplösning, av en ny verksamhet, som varken skänkte hopp eller tillförsikt. Jag hade ingalunda varit någon beundrare av den gamla regimen, men det vållade mig ingen svårighet att göra klart för mig vilken verkan den nya skulle ha på kriget. Tre dagar efter revolutionens utbrott sände jag ambassaden en lång utredning av den revolutionära rörelsen. I konceptboken infördes kontentan av den på följande sätt: ”Läget är så oklart och ovisst, att det tycks svårt att förutsäga något. Det förefaller omöjligt att striden mellan borgardömet och proletariatet skall komma till ett slut utan vidare blodsutgjutelser. När detta skall inträffa vet ingen, men utsikterna för krigets fortsättande äro inte ljusa.”

Revolutionen hade brutit ut en måndag. På lördagen övervar jag i egenskap av engelsk generalkonsul en stor revy av de revolutionära trupperna på Röda torget. Det var ett medryckande skådespel att se 40,000 man fira sin nyvunna frihet med en förbimarsch, som utfördes med fullkomlig precision och ordning. Men trots den molnfria himlen och den lätta luften kände jag mig som i ett fängelse. Det väldiga Röda torget, som så många gånger bevittnat hur friheten undertryckts ända sedan Ivan den förskräckliges avrättningar till bolsjevikernas förstamajparader, och den höga röda Kreml-muren där bakom äro ingalunda några symboler för friheten. Ryssarna ha — jag fick lära mig det senare under ännu oroligare

tider — en särskild förmåga att ställa till med skådespel och processioner. Om jag haft någon tendens att visa alltför mycken entusiasm (jag är en romantiker, som instinktivt hatar alla regeringar) funnos generalerna — liberala patrioter som Obolesjev och andra, som just kommit tillbaka från fronten — för att härvidlag vidtaga den erforderliga korrigeringen. Disciplinen hade försvunnit, manskapet hälsade icke längre på officerarna, desertörer i tusentals sökte sig hem till sina byar. Tre hundra års slussar hade spolats bort, och vattnet, som störtade fram, kunde icke förr än det fått sitt utlopp hejdas genom något som helst individuellt ingripande. Kanske hade det dock genom kloka åtgärder kunnat ledas in i mindre farliga fåror. Sådana voro dock icke de allierades metoder, vilka först hälsade revolutionen med låtsad entusiasm och sedan med en ständigt växande oro. De ville — och vad deras militära rådgivare beträffar var denna önskan fullt naturlig — att allt skulle återgå till det gamla. Men olyckligtvis kan man varken vrida tiden eller revolutioner tillbaka.

Ett par veckor efter revolutionens utbrott for jag till Petersburg för att träffa några av medlemmarna i den nya provisoriska regeringen. Furst Lvov, premiärministern, var en nära vän till mig. Med de flesta av dem hade jag stått i nära kontakt under de senaste två åren. Män som Sjingarev, en petersburgerdoktor, Kokosjin, den framstående experten på internationella lagar, och Manuilov, rektorn vid universitetet i Moskva, voro ytterst rättskaffens och mycket dugliga män. I den engelska liberala ministären av år 1906 skulle de ha utgjort ett tillskott av styrka och varit till en prydnad, men de voro för svaga för att komma till rätta med de hetsiga elementen inom sovjeten, som i själva verket gjort revolutionen och nu kontrollerade duman.

Jag fann först Lvov i Tauriska palatset mitt uppe i en obeskrivlig förvirring. Han hade just presiderat vid en konselj. Sekreterare kommo oupphörligen inrusande i hans rum, än för att han skulle fatta ett beslut, än för att få en handling underskriven. Han vände sig just till mig, då det ringde i telefonen. I korridoren utanför hans rum väntade deputationer från fronten, från olika byar, Gud vet inte varifrån, för att träffa honom. Och i den rastlösa och larmande hop av män och kvinnor, som omgävo honom, fanns det icke en, som kunde skydda premiärministerns arbetsro eller som i någon mån kunde lätta den arbetsbörd, som vilade på hans skuldror.

Vi försökte att få samtala i ro, men till slut uppgav han försöket.

— Ni ser själv hur det är, sade han. Vi gör vårt bästa, men det är icke mycket att göra åt den saken. Kom och sök upp mig hemma hos mig klockan tolv i natt.

Han strök sig om sitt gråa skägg och såg på mig med ett förläget leende. Han såg trött och slut ut, och hans ögon, som alltid varit små, hade nästan försvunnit bakom ögonlocken. På två veckor hade han åldrats tio år. Som han var en mycket intagande man skulle han varit en utmärkt ordförande i Londons stadsfullmäktige och var en idealisk ordförande i zemstvo-föreningen, men han var icke av det skrot och korn, varav premiärministrar i revolutionstider äro skapade. Ändå tror jag, att vid denna tidpunkt knappast någon annan ur hans egen klass skulle ha kunnat hålla ut på den post han innehade. Naturen tål intet ingripande i dess utvecklingsprocess, och tiden för diktatorer hade ännu inte kommit eller var redan förbi.

Jag gick och hälsade på Lvov i hans våning, som bestod av endast två rum. Han hade bott där alltsedan den kvällen han kom från Moskva för att överta regeringen. Hans resväska stod ännu kvar i tamburen. Jag kände mig riktigt vek om hjärtat, när jag såg honom, så ensam och övergiven tycktes han mig. Han talade på sitt vanliga monotona sätt i korthuggna satser. Han var en blyg man, och trots sitt aristokratiska namn liknade han mera en provinsialläkare än en aristokrat. På den, som inte kände honom närmare, verkade han inbunden, vilket i själva

verket var blyghet. Men tillsammans med dem han kände var han öppen och oförbehållsam. Han gjorde ingen hemlighet av vare sig sina farhågor eller sin oro. Ryssland skulle nog klara sig igenom det här men ... Ryssland skulle nog fortsätta kriget, men ... Allt vad han sade var en bekännelse hur osäker hans egen ställning var.

När jag sökte upp mina andra moskvavänner, som sutto i regeringen, fann jag hos dem samma hjälplöshet, samma farhågor. Det var blott en man i regeringen som hade någon makt. Det var Kerenskij, justitieministern, som tillsatts av sovjeten. Revolutionen hade kastat mina gamla liberala vänner ur sadeln, nu hade jag att söka mig nya gudar.

Nionde kapitlet

DET VAR FURST Lvov, som ordnade mitt första sammanträffande med Kerenskij. Jag kunde inte haft en bättre introduktion. Liksom de flesta socialister beundrade och respekterade Kerenskij Lvov lika mycket för hans omutliga karaktär som för allt vad han gjort för det ryska folket. Kerenskij skickade mig en inbjudan till lunch.

På utsatt klockslag stannade min släde utanför justitiedepartementet, där han också bodde, och jag klev upp för den stora trappan, där endast för tre veckor sedan den gamla regimens stränga ceremoniel hade härskat, och kom in i ett förrum fyllt av soldater, matrosar, tjänstemän, som lydde under justitiedepartementet, studenter, skolflickor, arbetare och bönder, alla väntande lika tåligt som man gjorde i brödköerna på Litejnj eller Nevskij. Jag banade mig väg genom mängden fram till en uttröttad och jäktad sekreterare.

— Ni vill träffa Alexander Fjodorovitj Kerenskij? Alldeles omöjligt. Ni får komma igen i morgon.

Jag förklarade tålmodigt, att jag var inbjuden till lunch. Åter föll samma röst, som lät som en grammofon, in:

— Alexander Fjodorovitj har farit till duman. Jag har ingen aning om, när han kommer tillbaka. De här dagarna, ni förstår ...

Han rycker på axlarna. Missräkningen har knappast hunnit avspegla sig i mitt ansikte förrän hopen tränger på. ”Giv plats, giv plats!” skrika soldaterna. Två nervösa och mycket unga adjutanter maka undan hopen, och med några energiska steg står Kerenskij vid min sida. Hans ansikte är sjukligt blekt, man skulle nästan kunna säga dödsblekt. Hans smala mongoliska ögon ha ett trött uttryck. Han ser ut som om det är något som plågar honom men hans mun verkar energisk, och det kortklippta, uppstrukna håret ger också ett intryck av energi. Han talar fort i korta, avhuggna satser åtföljda av små kraftiga knyckar på huvudet. Han är klädd i mörka kläder påminnande om en skidjacka över en svart rysk arbetsblus. Han tar mig under armen och leder mig in i sin privata våning, och vi slå oss ned till lunchen vid ett bord dukat för bortåt trettio personer. Hans fru är redan i färd med att äta. Vid hennes ena sida sitter Bresjkovskaja, den ryska revolutionens farmor som hon kallas, och på den andra sidan en väldig, till tänderna beväpnad matros från östersjöflottan. Folk kommer och går som de vill. Lunchen är tydligen ett hela förmiddagen pågående mål, och det tycks vara vem som helst tillåtet att delta i den. Kerenskij talar hela tiden. Trots regeringens alkoholförbud står det vin på bordet, men värden själv håller sträng diet och dricker bara mjölk. Endast för några månader sedan har han fått en av tuberkulos angripen njure bortopererad. Men hans energi är obruten. Redan känner han litet den press de allierade söka lägga på honom. ”Vad skall Lloyd George säga, om en ryss kom till honom för att tala om för honom, hur han skulle sköta det engelska folket? Men han är inte ond. Hans entusiasm är smittsam, och hans stolthet över

revolutionen utan gränser. ”Vi gör endast vad ni gjort för århundraden sedan, men vi ska försöka göra det bättre — utan Napoleon och utan Cromwell. Folk kallar mig för en idealist, men man får tacka Gud för att det finns idealister här i världen.” Och i det ögonblicket var jag färdig att tacka Gud med honom.

Efter denna första lunch sammanträffade jag många gånger med Alexander Fjodorovitj. Jag antar att jag känt honom bättre — och i själva verket mycket bättre — än någon annan engelsk tjänsteman. Jag tjänstgjorde åtskilliga gånger som tolk vid sir George Buchanans underhandlingar med honom, och jag träffade honom ofta på tu man hand. Det var till mig han kom, då han gömde sig för bolsjevikerna, och jag var den, som hjälpte honom ut ur Ryssland. Ännu i dag, då tusentals bolsjevikfientliga ryssar — och engelsmän med förresten — smutskasta honom, då män och kvinnor, som en gång sökt hans gunst och hängde vid hans läppar, förbanna hans namn, har jag förblivit hans vän.

Kerenskij är offret för det hopp de borgerliga knöto vid honom under hans kortvariga glansperiod. Han var en hederlig om också icke stor man, uppriktig trots sin vältalighet och för en man, som under fyra månader dyrkades som en gud, var han relativt blygsam. Ända från början kämpade han en hopplös kamp, när han försökte att driva ett folk, som redan slutat kriget, tillbaka till skyttegravarna. Utsatt för en korseld från den bolsjevikiska vänstern, som i varje gathörn och i varje skyttegrav skrek och begärde fred, och högern och de allierade, som begärde återställandet av disciplinen med tsaristiska metoder, hade han ingen utsikt att lyckas. Han störtades därför att var och en, som försökt att göra vad han gjorde, var dömd att störtas.

Dock tycktes det mig under några veckor som om hans vältalighet skulle kunna åstadkomma ett under och som om hans löjliga tro på det ryska folkets sunda förnuft (som han delade med alla socialrevolutionärer och de flesta av de liberala) icke skulle komma på skam. Kerenskij måste nämligen betraktas som en av historiens stora talare. Det fanns inget tilltalande i hans framförande. Hans röst var hes på grund av allt hans skrikande och han talade med få gester — förvånansvärt få för att vara ryss. Men han fann alltid det rätta ordet och talade med en övertygelse, som bröt allt motstånd. Hur väl minnes jag inte hans första besök i Moskva! Jag tror det var strax efter det han hade utnämnts till krigsminister. Han hade just kommit tillbaka från fronten och talade på Stora Teatern, från samma plattform, där bolsjevikerna längre fram ratifierade Brest-Litovsk-freden. Men Kerenskij var den förste politiker, som talade från en scen, som skänkt världen sådana artister som Sjaljapin, Sobinov, Geltzer, Mordkin och massor av andra ryktbara sångare, dansörer och dansöser. Vid detta tillfälle var den väldiga salongen fullsatt från golv till tak. I Moskva glödde ännu patriotismen under askan, och Kerenskij hade kommit för att få den att slå ut i full låga. Generaler, högre ämbetsmän, bankirer, storindustriella, affärsmän åtföljda av sina fruar, sutto på parkett och första radens loger. På scenen sutto representanter för soldatråden, och längst fram hade man placerat en liten talarstol strax ovanför sufflörluckan. Det dröjde som vanligt tio minuter över den utsatta tiden, innan han visade sig, och som vanligt gingo en massa rykten bland publiken: Alexander Fjodorovitj var sjuk, en ny kris hade kallat honom tillbaka till Petersburg. Så tystnade sorlet och förbyttes i kraftiga applåder, och ur kulisserna dök krigsministerns bleka ansikte fram på väg mot talarstolen, under det hela publiken reste sig. Kerenskij sträckte upp handen och kastade sig direkt in i sitt tal. Han såg sjuk och trött ut, men han sträckte upp sig till hela sin längd, liksom ville han ta de sista reserverna av sin energi i anspråk. I en ständigt stigande ström av ord förklarade han på sitt sätt lidandets evangelium. Ingenting var något värt som icke vunnits genom lidande. Människan själv var född till världen i smärta. Världens största revolution hade utgått från Golgata kors. Kunde man verkligen tro, att den egna revolutionen

skulle kunna befästas utan lidanden? Från den tsaristiska regimen hade man fått utomordentliga svårigheter i arv: ett desorganiserat transportväsen, brist på bröd, brist på bränsle. Men det ryska folket kunde konsten att lida. Han hade just kommit tillbaka från skyttegravarna. Han hade sett män leva under månader i smuts och vatten upp till knäna, uppättna av löss, utan annan mat under dagar än en skiva svart bröd. De saknade vapen till sitt försvar, de hade icke på månader fått råka hustru och barn. Och dock klagade de icke. De hade lovat att göra sin plikt till slutet. Det var bara i Petersburg och Moskva man hörde folk knota. Och vilka var det som gjorde det? Jo, de rika, klädda i siden och smycken, som i all sköns ro sutto här och lyssnade till honom. Han lyfte sina ögon mot logerna och med sina staccato framkastade meningar piskade han upp sig till full lidelse. Skulle de komma att lägga Ryssland i ruiner, skulle de bli ansvariga för det skamligaste svek historien har att uppvisa, medan de fattiga och små i samhället, som hade verkliga skäl att beklaga sig, ännu höllo ut? Han skämdes för liknöjdheten i de stora städerna. Vad hade de gjort för att vara trötta? Kunde de inte hålla ut litet till? Han hade kommit till Moskva med en hälsning från männen i skyttegravarna. Skulle han nu behöva vända tillbaka till dem för att säga dem, att deras ansträngningar voro förgäves. ty i "Rysslands hjärta" bodde endast klen- modiga män?

När han slutat att tala sjönk han utmattad i sin adjutants armar. I rampljuset tycktes hans ansikte dödsblekt. Soldater hjälpte honom ut från scenen, medan hela publiken, hysterisk och frenetisk. reste sig och hurrade sig hes. Mannen med en njure — mannen som endast hade sex veckor kvar att leva — han skulle ännu kunna rädda Ryssland. Hustrun till en miljonär kastade ned sitt pärlhalsband på scenen och alla de närvarande kvinnorna följde hennes exempel, och från teaterns alla platser föll ett regn av smycken ned över scenen. I logen bredvid min grät general Wogak, som hela sitt liv tjänat tsaren och hatade revolutionen värre än pesten, som ett barn. Det var en episk föreställning, och mera medryckande genom sina känsloreaktioner än något tal av Hitler eller någon annan talare jag hört. Talet hade varat i två timmar. Dess verkan på Moskva och det övriga landet varade precis två dagar.

I dag ha de reaktionärer och imperialister, som på den tiden kröpo för honom, icke ett gott ord att säga om Kerenskij. Ännu mer än bolsjevikerna har han blivit syndabocken för deras misslyckanden.

Genom en egendomlig tillfällighet äro Kerenskij, Lenin och Protopopov (den vettlösaste av tsarens alla ministrar) från samma stad vid Volga, nämligen Simbirsk. Kerenskij härstammar från en ortodox prästfamilj. Hans fader var ämbetsman och Lenins förmyndare, men trots detta har Kerenskij aldrig träffat Lenin och bara sett honom ett par gånger på avstånd.

Andra revolutionärer som jag kom i kontakt med under denna period, voro Boris Savinkov, Filonenko, Sensinov, Rudnjev, den nye borgmästaren i Moskva, Urnov, ordförande i soldatrådet, den vördnadsvärde socialrevolutionäre förläggaren Minor, Prokovitj och hans hustru Jekaterina Kuskova, ett märkligt par, som båda i sitt personliga uppträdande och sitt arbete voro den ryska motsvarigheten till herr och fru Sidney Webb. När väl en dag den ryska revolutionen kommer att ligga lika långt tillbaka i tiden som den franska kommer man att återfinna deras namn i de ryska historieböckerna. För utländska läsare sakna de dock med undantag av Savinkov allt intresse.

Av någon orsak, som jag aldrig varit i stånd att utröna, ha engelsmännen alltid betraktat Boris Savinkov som en handlingens man och därför en hjälte. Till och med i ännu högre grad än de flesta ryssar var Savinkov en uppslagsrik man, en man som kunde sitta uppe hela nätterna, dricka vodka och tala vitt och brett om vad han följande dag skulle företaga sig. Men när morgonen kom lämnade han åt andra att handla. Hans begåvning kan inte förnekas. Han har

dessutom skrivit utmärkta romaner. Han förstod bättre än de allra flesta den revolutionära sinnesförfattningen, och han förstod att begagna den för sina egna syften. Han hade haft så mycket att göra med spioner och provokatörer, att han likt hjälten i en av sina romaner knappast visste, om han bedrog sig själv eller dem, som han ville bedra. Likt de flesta ryssar var han en framstående talare, som förstod att påtvinga sina åhörare sin mening. En tid hade han Churchill fullkomligt i sin makt, då denne i honom såg en rysk Bonaparte. Men han hade också ödesdiga karaktärsfel. Han tyckte om att föra ett vällustigt liv, och fast han var ärelysten ville han inte avstå från detta livets njutningar för sin ärelystnad. Hans huvudfel var detsamma som mitt, en ödesdiger förmåga att under korta tider utveckla en otrolig arbetsintensitet efterföljd av långa perioder av håglöshet. Också honom råkade jag ofta sedan Kerenskij's ministär störtats. 1918 sökte han upp mig i Moskva vid en tidpunkt, då man satt ett pris på hans huvud. Han svävade i stor fara och följaktligen även jag. Hans enda förklädning bestod i ett par mörka glasögon. Hans samtal med mig utgjorde huvudsakligen förebråelser mot de allierade och mot de ryska kontrarevolutionära, med vilka man antog att han samarbetat. Den sista gången jag såg honom var på en nattlokal i Prag år 1923. Han var en patetisk företeelse, för vilken man inte kunde låta bli att känna en varm sympati. Han hade tröttnat ut alla sina vänner, och jag blev inte förvånad, då han längre fram återvände till Moskva och erbjöd bolsjevikerna sina tjänster. Utan tvivel rörde sig i denna rådbåkade hjärna någon storslagen plan att slå ett sista slag för Ryssland och genomföra någon effektiv statskupp. Det var en spelares sista insats (hela sitt liv hade han spelat på egen hand), och fast bolsjevikernas motståndare påstå, att han blivit mördad — förgiftad och så kastad ut genom ett fönster — tvivlar jag icke på att han tog sitt eget liv.

Den period, då Kerenskij var vid makten, var den olyckligaste tiden under min tjänstemannabana. Jag hade förlorat allt hopp och därmed också min egen jämvikt. Rastlös och obehärskad kastade jag mig i en virvel av nöjen för att komma ifrån den depression min överanstängning förde med sig. Kriget, som brännmärkt så många av min generation, hade förtagit mig min livslust. Jag längtade efter stillheten ute på landet och fältens svalkande lugn, men då jag icke var i stånd att få njuta därav, föll jag för stadens alla frestelser. Jag hade verkligen kommit ut på det sluttande planet.

När de engelska ministrarna hemma i England kommo till insikt om den ryska revolutionens faror, gjorde de kraftiga ansträngningar att bringa ryssarna till förnuft och att med stränghet förehålla dem deras förpliktelser som allierade. Något geni kom på den idén att skicka ut en fransk-engelsk socialistdelegation för att övertala sina ryska kamrater att fortsätta kriget. I mitten av april kommo herrarna Moutet, Cachin och Lafont som representanter för det franska, och Jim O'Grady, Will Thorne och W. W. Sanders som representanter för det engelska arbetarpartiet till Petersburg för att predika visdom och patriotism för soldatråden. De tre fransmännen voro universitetsbildade män, Moutet jurist och Cachin och Lafont professorer i filosofi, engelsmännen däremot kända arbetarpolitiker.

Redan från första början blev detta besök en fars. Delegationerna försökte att ärligt fylla sin uppgift. men som var att förutse tappade de fullkomligt huvudet av de revolutionära ryssarnas virriga prat. De förstodo betydligt mindre av de ryska socialisternas jargong än jag gjorde, och de voro ju handikappade genom att de inte kunde ett ord ryska. Det värsta av allt var, att de aldrig lyckades att vinna ens de moderna socialisternas förtroende, vilka från första stund betraktade dem som sina regeringars lakejer.

Dessa de allierades delegater kommo också till Moskva, och de besökte fronten. De framförde med tillhjälp av en tolk otaliga patriotiska tal och foro till slut därifrån mera nedslagna än de

kommit men också visare.

Från och med nu följde händelserna i rask följd på varandra. Få dagar efter den fransk-engelska arbetardelegationens ankomst och nästan samtidigt med att Lenin återvände till Ryssland kom Albert Thomas, den franske socialistiske ammunitionsministern. Han hade också utskickats av den franska regeringen, som tack vare sina traditioner gjorde anspråk på att särskilt väl förstå sig på revolutioner och var angelägen om att tillförsäkra sig det revolutionära Rysslands samverkan för att bringa de allierades sak till ett lyckligt slut. Thomas, vars socialism var en aning mindre röd än Baldwins konservatism, var åtföljd av en hel hord av sekreterare och officerare. Dessutom hade han den franske ambassadören Paléologues rapellbrev i sin ficka. Denne var en cyniker, som aldrig tycktes mig ta sakerna på allvar, men som kände Ryssland bättre än man i allmänhet trodde. Hans återkallande utgjorde ett led i den nya politik man nu slagit in på gent emot Ryssland.

Jag träffade Thomas ganska mycket. Han var en jovialisk man med mycken känsla för humor och med en frisk, borgerlig aptit. Han kom snart på mycket god fot med sir George Buchanan, och han stimulerade Kerenskij att fortsätta kriget. Han besökte fronten och höll till trupperna patriotiska tal, väl späckade med revolutionära fraser. Han diskuterade med soldatråden. Han gjorde de allierade en som det på den tiden ansågs stor tjänst. Sovjetråden diskuterade vid den tidpunkten fredsvillkoren, och hade därvid uppfunnit formeln ”fred utan annekationer och kontributioner”, vilken blev enhälligt antagen vid tusen möten i skyttegravarna och ute på landsbygden och spridde sig som en löpeld ut över landet. Detta var ett program, som i hög grad besvärade och oroade de franska och engelska regeringarna, vilka redan delat upp bytet av det ännu icke vunna kriget i form av såväl annekationer som kontributioner. De bägge ländernas ambassadörer hade också fått order att söka avvärja denna nya och ytterst farliga form av pacifism. Deras uppgift var ömtålig och svår. Det tycktes icke finnas någon återvändo från den, och i sin förtvivlan frågade de Thomas till råds.

— Jag känner mina socialister, sade han. De är färdiga att offra sitt blod för ett program. Ni måste gå med på det, men söka att få dem att tolka det på ett annat sätt.

På så sätt blev annekationer återställande och kontributioner blev krigsskadeersättningar. Jag tror att det var första gången ordet krigsskadeersättningar officiellt användes, och säkert är att Thomas lyckades förmå de olika råden att anta en särskild klausul angående Elsass-Lothringens återställande till Frankrike. På den tiden ansågs detta för en mycket viktig framgång, men i själva verket blev den utan betydelse, eftersom de socialister och socialrevolutionära, som hade gått med på Thomas hårklyverier, snart skulle komma att förjagas från makten.

Thomas var den mest underhållande av de franska och engelska socialister, som besökte Ryssland efter den första revolutionen. Han hade lätt att uttrycka sig, hade anpassningsförmåga och saknade ingalunda mod, men de resultat han uppnådde voro obetydliga. Hans tal till soldaterna gjorde inte mera verkan än de som hölls av våra militärattachéer, överstarna Knox och Thornhill, vilka med större uppriktighet besvoro de ryska soldaterna att icke övergiva de allierade, vilka på västfronten också kämpade för Rysslands sak. För bolsjevikerna var Thomas naturligtvis en renegat, socialistförrädare, som sålt sig åt borgarna, och som sådan stämplades han i alla revolutionära kretsar.

Ställningen för de allierades delegationer i Ryssland blev snart ohållbar. Alla ansträngde sig att förmå ryssarna att fortsätta kriget, under det att dessa hade störtat den gamla regimen, därför att den vägrade att ge dem fred. Vid minsta eftertanke måste var och en inse, att det

under dessa omständigheter bara var en tidsfråga, när bolsjevikerna skulle komma till makten.

I hälsarna på Thomas kom Arthur Henderson, som av Lloyd George utskickats i samma ärende. Henderson har av sina kamrater i arbetarpartiet beskrivits som den mest framstående statssekreteraren i utrikesdepartementet England någonsin haft. Emellertid var doktor Dalton, den kollega som gjorde detta uppseendeväckande konstaterande, Hendersons högra hand under hela den tid denne deltog i att leda Englands utrikespolitik, varför han genom att berömma sin chef själv fick en reflex av dennes gloria. Att Henderson under sitt rysslandsbesök visade en stor klokhets kan emellertid ej förnekas. Han var åtföljd av George Young och slog sig ned på Hotell Europe, samma hotell som i sina luxuösa rum hyst lord Milner, George Clerk, sir Henry Wilson och talrika andra distingerade rysslandsbesökare. På ambassadens uppmaning sökte jag upp honom där och åt middag med honom uppe på hans rum. Hela den långa sommarkvällen promenerade vi tillsammans utefter Nevskij, över den öppna platsen framför Vinterpalatset och på Palatskajen, och där fick jag höra hela sagan om Hendersons karriär. Jag följde med honom till Moskva och tog honom där med till ett av moskvarådets plenarsammanträden. Jag ordnade ett sammanträffande på hans hotellrum med den då allsmäktige ordföranden i soldatråden, Urnov, vid vilket jag själv tjänstgjorde som tolk.

Henderson har ett säkerligen välförtjänt anseende att vara en utmärkt organisatör. Han är en stor man på partimötena, som han håller i sin hand genom att in till det sista ögonblicket hemlighålla sina avsikter. Han är en man, som ogärna anförtror sig åt någon och aldrig ger sig helt.

Men vid detta tillfälle fick jag blicka in i hans själ. Han hade icke så lätt att orientera sig i Ryssland och var icke riktigt säker på vart han kommit men kom snart underfund om att platsen var osund. Sovjetkamraterna förbryllade honom och han tyckte icke om deras sätt att uppträda. Säkerligen hade han icke haft något emot att bli den förste socialistiske ambassadören. Men när allt kommer omkring är en man vid konungens rådsbord betydligt mäktigare än den främste bland alla nutida ambassadörer. Dessutom var sir George Buchanan icke alls den misslyckade individ som han hade utmålats som. Henderson upptäckte mycket snart, att sir George förstod sig mycket bättre på dessa ociviliserade människor än han själv. Dessutom hade sir George tagit mycket vänligt emot honom, och Henderson var mottaglig för både vänlighet och smicker. Han förklarade själv, att han bara behövt säga ett ord för att bli ambassadör, men han hade kommit till den slutsatsen, att ingenting skulle vinnas med att kalla hem en man, som kände Ryssland ojämförligt mycket bättre än han själv gjorde och som dessutom förstått att hålla sig utanför alla partiintriger. Sir George satte sig icke ens emot de engelska socialisternas deltagande i stockholmskonferensen, och Henderson, vars otvivelaktiga patriotism dämpades av hans internationalism, såg i denna konferens en liten glimt av hopp. Alltså skakade han Petersburgs stoft av sina fötter och återvände till London för att förorda bibehållandet av Sir George Buchanan som ambassadör och envoyé extraordinarie hos den provisoriska revolutionära regeringen i Ryssland. Vid hans återkomst ägde det historiska besöket hos Lloyd George rum. då denne lät honom vänta så länge. att det resulterade i Hendersons avgång. På så sätt blev förlusten av såväl statssekreterarskapet som ambassaden i Petersburg hans enda belöning för ett uppdrag, som han på ett hedervärt — om också något räddhågat — sätt utfört. Vilket resultat Hendersons uppdrag än haft vad ryssarna beträffar så blev hans själv botad från alla revolutionära tendenser för återstoden av sitt liv. Den egentliga orsaken till att Henderson måste lämna ministären var hans yrkande på engelsmännens deltagande i stockholmskonferensen, vilket yrkande emellertid stöddes av en

hel del diplomater, bland vilka även var sir Esmé Howard. Det är antagligt, att Lloyd George efter att först varmt ha förordat förslaget begick ett stort misstag. när han till slut motsatte sig det. I Stockholm hade vi haft allt att vinna och så gott som ingenting att förlora.

Under den olycksaliga sommaren 1917 gjorde jag en ny erfarenhet, vilken är värd att omtalas enbart för det tragikomiska ljus den kastar över den ryska karaktären. Till annan propaganda vi gjorde hörde en filmexpedition under överste Bromheads — den nuvarande chefen för det engelska Gaumontbolaget — erfarna ledning, som hade till uppgift att stimulera ryssarna att fortsätta kriget genom att visa dem krigsfilmer från västfronten. Man kan lätt föreställa sig, vilken verkan dessa filmer skulle ha på den ryska armén, vars disciplin nu var fullständigt borta. De tjänade självfallet inte till annat än att öka antalet desertörer.

Det var icke Bromheads fel. Han var en sällsynt klok officer och insåg till fullo det meningslösa i att visa krigsfilmer för män, som endast tänkte på fred. Men han fick lov att göra sin plikt. Filmerna ingingo i den engelska regeringens program för Rysslands pånyttfödelse, och det var ingenting annat att göra än att visa dem.

Bromhead kom till Moskva för att ordna en jättedemonstration av Englands insats i världskriget. Var jag villig att hjälpa honom för att göra denna filmföreläsning till en framgång? Kunde jag skaffa några patriotiska talare? Det tycktes mig vara en lätt sak, då Moskva tyvärr hade flera talare än stridande.

Vi skaffade en teater och satte ihop programmet. Men då blandade sig soldatrådet, som var betydligt mäktigare än den provisoriska regeringen. i saken. Föreläsningen var anordnad för trupperna i Moskva. Filmer fingo soldaterna se, men de fingo inte utsättas för att höra tal av imperialistiska chauvinister. Tal fingo alltså inte förekomma.

Förgäves sökte jag upp de ledande i soldatråden, förgäves framhöll jag att det fria ordet icke borde undertryckas. Det enda medgivande jag kunde frampressa var att Lockhart själv - Lockhart som sympatiserade med revolutionen och kände det revolutionära Rysslands önskemål vad fredsvillkoren beträffade — kunde få tala. På det villkoret kunde de garantera, att föreläsningen skulle bli en framgång. och de skulle själva mangrant infinna sig för att se till att man ställde sig de överenskomna villkoren till efterrättelse.

Bromhead antog erbjudandet med oförställd glädje. jag å min sida endast motvilligt. Ett middagstal inför åhörare, som god mat och mycket champagne gjort overseende, var något helt annat. Men att tala inför tolvhundra skeptiska och oppositionella revolutionärer på deras eget språk föreföll mig allt annat än lockande.

Jag förberedde med stor omsorg mitt tal, skrev det först på engelska och fick det så översatt av en poet till välklingande ryska. Så lärde jag mig det utantill. Med ett ord, jag sökte åstadkomma något verkligt fint. Jag repeterade mitt tal in i minsta detalj, övade till och med in de stycken, där rösten borde svika mig av rörelse. Det var inte förgäves jag så många gånger hört Kerenskij tala.

Jag vädjade till soldaternas känslor. Något annat medel att förmå stora förband att slåss känner jag inte. Men det var till deras ryska känslor jag vädjade och gjorde inga hänsyftningar på vilket brott det skulle vara att överge de allierade i Västeuropa. Jag diskuterade helt öppen hjärtigt Rysslands längtan efter och även dess behov av en separاتفred och skisserade sedan upp en bild av den bättre värld, som uppstått ur den ärorika ryska revolutionen. Men varken denna nya bättre värld eller revolutionen själv kunde i längden bestå, om disciplinen äventyrades och vägen till Moskva lämnades öppen för fienden. Lenin skulle ha kunnat veder-

lägga alla mina argument med ett par ord, men lyckligtvis höll sig Lenin ännu gömd i Petersburg.

Då dagen för mitt eldprov var inne, begav jag mig till teatern med det hemliga hoppet i mitt hjärta, att där inte skulle finnas några åhörare att tala till. Men soldatrådet hade hållit ord, salongen var full från golv till tak. Och icke nog därmed, i en stor loge igenkände jag bland pamparna i soldatrådet såväl marinministerns närmaste man som överkommisarien i Moskva, Kisjkin. Vi hade två sorters filmer, de lantmilitära och marinfilmerna. Klokt nog visades dessa senare sist. De voro mycket effektfulla och fria från alla skräckscener. Mitt tal kom allra sist. Det förekom inga applåder, då jag klev upp på talarstolen framför den vita duken, och jag var icke så litet nervös när jag började mitt tal. Men det var i alla fall en respektfull tystnad som mötte mig, och alla voro tydligen beredda att lyssna till mig. Jag glömde bort alla de trick jag övat in och glömde nästan bort vad det var jag skulle säga. Jag talade med av nervositet darrande stämma, vilket ryssarna togo för uppriktig rörelse. Under tjugo minuter kämpade jag för att behärska min nervositet, och min röst var ömsom dov och hes, ömsom gick den vid de mest oväntade tillfällen högt upp i diskanten. Mot slutet lyssnade man till mig under dödstystnad. När jag slutat mitt tal, veko sig knäna under mig och svetten strömmade som tårar utför mina kinder.

Nu bröt ett helvetiskt oväsen lös. En soldat hoppade upp på scenen och kysste mig på bägge kinderna, och Kisjkin reste sig i sin loge och förklarade med stentorsstämma, att Ryssland aldrig skulle överge sina allierade. Han hade just fått meddelande, att flottan gått ut i Östersjön klar till strid. Nya hurrarop. Nytt oväsen. Överallt reste sig soldater och försökte göra sig hörda. Jag hade öppnat dammarna för den ryska hysterin, men det var en kortvarig triumf. Nästa dag visade sig tidningsreferaten från föreställningen mycket strängt censurerade. Socialisterna ångrade sig att ha givit sina känslor fritt lopp.

Detta var mitt sista officiella framträdande som tillförordnad generalkonsul i Moskva. Samtidigt som det gamla Ryssland oundvikligt skred fram mot sitt tragiska slut, utspelades också i mitt eget liv ett drama av underordnad betydelse. Jag vill vara fullkomligt uppriktig och icke söka urskulda mig själv. Jag hade några månader tidigare förälskat mig i en rysk judinna, som jag tillfälligtvis råkat på teatern, och hade givit anledning till en hel del prat.

Saken nådde till slut till ambassadörens öron. Han skickade efter mig, och vi Bingo ut på en promenad tillsammans. Ingen skulle ha kunnat vara vänligare mot mig, ingen hade med större framgång kunnat vädja till mitt bättre jag. Han berättade mig om sin egen ungdom, då han själv ut-satts för en dylik frestelse. Den verkliga lyckan låg i att kunna motstå dylika frestelser, annars finge man framledes oundvikligen ångra det. Han talade om det goda arbete jag presterade och ansåg det vara stor skada att förstöra sina utomordentliga framtidsutsikter för en övergående förblindelse, som säkerligen bottnade i den spänning jag levt i under kriget. Att följa konvensans lagar kan vara nära besläktat med hyckleri, men i regeringens tjänst måste man underordna sig konvensansen. Dessutom gällde det här att göra min plikt under pågående krig, och jag borde låta mitt land gå före min egen njutningslystnad.

Jag blev djupt rörd. Vi skakade båda mycket rörda hand. Min rörelse bottnade i den uppriktiga tillgivenhet jag hyste för denne präktige gamle man, som hade behandlat mig med så mycket förståelse, hans, efter vad jag tror, i ett lika uppriktigt vemod vid tanken på sin egen ungdom. Jag for så till Moskva efter att ha lovat att göra denna stora uppoffring.

Jag gjorde den, och det varade precis i tre veckor. Så ringde en dag telefonen, och jag gick tillbaka.

Detta var slutet. Jag hade brutit mitt ord, och denna gång förklarade ambassadören visserligen beklagande men bestämt, att jag stod inför ett nervöst sammanbrott och måste fara hem till England för att vila ut. Kanske hade han rätt.

Det kom aldrig till någon skandal. Jag tror inte, att ens kabinetssekreteraren fick reda på den verkliga orsaken till mitt hemsändande. Det sades, att jag var nedbruten av överansträngning, vilket gjorde att man visade mig mycken sympati. På grund härav kunde jag undvika det uppseende ett officiellt avskedstagande av mina vänner i Ryssland skulle ha väckt. Dessa voro också älskvärdheten själv. Man hade sagt dem, att jag var sjuk och ej fick störas. De väntade mig alla tillbaka inom sex veckor, och i alla händelser var nu Rysslands förestående sammanbrott så uppenbart, att alla voro fullt upptagna med att rädda sitt och sitt eget skinn. De, som hade tid att tänka på mig, betraktade mig som en pliktens martyr. Men jag, som visste att min påtvungna ledighet på grund av sjukdom i själva verket var ett hemkallande och att jag inte skulle komma tillbaka, led mycket av min belägenhet, och det var mera som en förbrytare än som en martyr jag en av de första dagarna i september skuddade Moskvas stoft av mina fötter. Jag lämnade Petersburg, då tvekampen mellan Kerenskij och Kornilov var under uppsegling, och jag kom till London sex veckor före bolsjevikrevolutionen.

IV. Historien sedd inifrån

”Historien är vanligtvis endast en uppräknning av mänsklighetens brott, dårskaper och misstag.”

Gibbon.

Första kapitlet

Av HEMRESAN till England minns jag mycket litet. Jag måste ta vägen över Finland och Skandinavien och såg för första gången Stockholm. Vid detta tillfälle gjorde staden icke något särskilt intryck på mig. Jag minns icke ens var jag tog in. Efter vad jag kommer ihåg, undvek jag att gå upp på engelska legationen. Jag förde ingen dagbok vid den tiden. Jag var alldeles ur jämvikt, och jag sökte endast att glömma.

Det enda, som fäst sig i mitt minne, är järnvägresan från Kristiania till Bergen. Landskapet, som rullades upp för mina ögon var vidare och mera pittoreskt än Canadian Rockies och utgjorde en lämplig bakgrund för min melankoli. De öde myrarna, de höga bergstopparna, de slingrande dalgångarna, ravinerna, sjöarna och framförallt de forsande laxöringsälvarna, furorna och björkarna med sitt lövverk, som skiftade i höstens gyllene färger, påminde mig om Skottland. I Bergen träffade jag Wardrop, som skulle efterträda mig i Moskva. Han var en äldre, pedantisk man, försiktigheten personifierad. Tydligen ville utrikesdepartementet inte utsätta sig för några risker genom att skicka dit ännu en ungdom. Helt mekaniskt gav jag honom de upplysningar om Moskva han begärde. Jag kan inte säga, att hans intervju roade mig, för jag kunde inte uthärda tanken på att få lov att tala om Ryssland. Det enda jag längtade efter var att få komma hem och fiska.

Jag tror att det var med Vulture jag gjorde den tråkiga resan från Bergen till Aberdeen, som endast tack vare undervattensbåtsfaran blev i någon mån spännande. Men inför en domstol skulle jag inte kunna svära varken på namnet på båten eller på den hamn, där vi löpte in. Jag kommer ihåg, att jag kom till London samma morgon Kornilovs trupper marscherade mot Petersburg. Jag gick direkt upp på utrikesdepartementet för att anmäla mig. Där tog man mycket vänligt emot mig. Jag var en man som utträttat stora ting på bekostnad av min hälsa. Jag skulle taga mig en lång ledighet och inte tänka på kriget, arbete eller Ryssland, tills jag återvunnit min hälsa. Med en känsla av avsmak spelade jag den roll, som påtvingats mig, och samma dag vidtog jag mina förberedelser för att fara till de skotska högländerna och vistas där hos min onkel. Innan jag lämnade London, hade jag ytterligare ett prov att genomgå. Några få timmar efter det jag anlant till staden, lyckades det en reporter från Daily Mail att spåra upp mig för att begära upplysningar om konflikten mellan Kerenskij och Kornilov. I London trodde man i allmänhet på Kornilovs utsikter att vinna, under det att jag bestämt ansåg, att han skulle komma att misslyckas. Vilde jag skriva en artikel om det? Det skulle i så fall göras med detsamma. Daily Mail skulle betala mig bra.

Jag offrade min middag och slog mig genast ned och skrev min artikel, medan reportern hela tiden kikade över min axel på vad jag skrev. Jag slängde med några nya fotografier av Kerenskij och Savinkov och fick en check på tjugofem pund. Jag gav ett prov på min vanliga brist på affärsbegåvning, då jag sålde min artikel för mindre än hälften av vad en mera förslagen journalist hade fått. Å andra sidan måste min artikel vara anonym (som konsulatstjänsteman fick jag inte sätta ut mitt namn) och checken skulle betalas före min avresa till Skottland. Det var mina första fjät på hastverksjournalistikens bana.

Ödets vägar äro icke blott outgrundliga, de äro också ibland högeligen roande. Stärkt till kropp och själ återvände jag från Skottland till London fjorton dagar efter bolsjevikrevolutionen. Jag skulle börja arbeta igen och ställdes till sir Arthur Steel-Maitlands förfogande som rysk expert i det nya departementet för utrikeshandeln. Jag har sir Arthur att tacka för mycket. Han icke bara överhopade mig med bevis på sin välvilja. utan han yrkade till och med på, att jag skulle bo i hans hus vid Cadogan Square. Vad som för mig var av ännu större vikt var att han åter kastade mig in mitt i den ryska politiken. Genom bolsjevikernas statskupp voro mina tjänsteår i det nya departementet för utrikeshandeln av noll och intet värde, och därför hjälpte han mig eller rättare sagt drev han mig att finna nya utlopp för min verksamhets. lusta.

Under en jäktande period på tre veckor bestod mitt arbete huvudsakligen i att luncha och äta middag med olika politiker. Ryssland var naturligtvis det enda samtalsämnet, och tack vare den allmänna okunnigheten om detta land, återvann jag mitt självförtroende. Jag hade för länge sedan förutsett bolsjevikrevolutionen, och jag kunde ingalunda dela den allmänna uppfattningen, som hystes också av närapå alla ryska experter i London, att Lenin icke skulle kunna hålla sig kvar vid makten mer än några få veckor. och att Ryssland sedan skulle återgå till den tsaristiska regimen eller till militärdiktatur. Ännu mindre kunde jag tro, att de ryska bönderna någonsin skulle återvända till skyttegravarna. Ryssland var borta ur kriget, och bolsjevikväldet skulle säkerligen räcka åtminstone lika länge som kriget. Enligt min åsikt borde vi ta bolsjevikernas fredsförslag på allvar. Vår politik borde nu sträva efter att åstadkomma en antitysk fred med Ryssland.

Utan mycket framgång försökte jag att bekämpa den fast rotade övertygelsen att Lenin och Trotskij voro förklädda tyska generalstabsofficerare eller åtminstone den tyska politikens servila hantlangare. Mera framgång hade jag, när jag med iver framhöll dåraktigheten av att icke på något sätt upprätthålla kontakten med de män, som för tillfället ledde Rysslands öde.

Sätten, på vilka man reagerade för mina argument, voro mångahanda. Vid denna tidpunkt var atmosfären i politiska kretsar pessimistisk. Jag tror att ministärens medlemmar innerst inne hade klart för sig, att Ryssland nu definitivt slutat kriget, men med en envis brist på logik vägrade de att ta konsekvenserna av vad de innerst inne trodde. Hat till revolutionen och fruktan för dess återverkningar på England var vad de konservativa huvudsakligen kände, och de hade en onaturlig och numera även oförklarlig fruktan för Arthur Hendersons intriger. Jag fann att patrioterna bland arbetarpartiet hyste samma farhågor. Hos sir Arthur Steel-Maitland förnyade jag bekantskapen med Jim O'Grady och Will Thorne, vilka bägge också voro mycket kritiskt inställda mot Henderson, som de påstodo slutit sig till Snowdens parti och arbetade på en revolution, som skulle göra honom till premiärminister. Jag träffade Henderson själv och fann honom vara precis samme man, som jag råkat för några månader sedan i Ryssland, lika gudfruktig, en lika konventionell metodist, lika småborgerlig och lika rädd för en revolution, som han alltid varit och alltid kommer att förbli. Han talade mycket öppet med mig om sin egen ställning. Han var mycket bitter över det sätt, på vilket Lloyd George hade behandlat honom, men han påstod, att detta endast stärkt hans ställning inom arbetarpartiet. Hans åsikter om Ryssland skilde sig icke mycket från mina, och han var helt och hållet för att man skulle uppta förbindelserna med bolsjevikerna. Han gick ännu längre i det han yrkade på en konferens, en form för förhandlingar, som varit oändligt mycket farligare än det första förslaget om stockholmskonferensen. Vid denna tid var nämligen Henderson liksom Lloyd George övertygad om, att han endast behövde träffa Lenin mellan fyra ögon för att vid en diskussion dem emellan hembära segern.

Under denna tid råkade jag ut för en ganska spännande upplevelse. Den 18 december skulle jag äta middag hos sir Arthur Steel-Maitland för att sammanträffa med Bonar Law. Det var en dimmig kväll och till det obehag, som dimman förorsakade, sällade sig de av en luftraid över London. Jag klädde mig till middagen ackompanjerad av kanonernas dån och exploderande bomber, och under samma disharmoniska musik banade jag mig väg genom människomassorna, som tagit sin tillflykt till den underjordiska järnvägens station vid Piccadilly. Efter en lång väntan och en viss oro kom jag fram till Cadogan Square en timme för sent till middagen. Bordet var dukat för åtta, och sir Arthur hade inte klätt om sig till middagen. Någon Bonar Law fanns inte där, och jag var den enda gästen, som hade lyckats ta mig fram till middagen.

Nästa dag tog emellertid dessa veckolånga samspråk slut,

och man övergick till handling. Sir Arthur gav ännu en middag, men denna gång var det bara två gäster förutom jag själv. H. W. C. Davis, historieprofessorn från Oxford, och lord Milner. Vi diskuterade till långt in på natten, och jag upprepade alla mina skäl för nödvändigheten att ta upp kontakten med bolsjevikerna. Lord Milner visade mig mycken sympati, och när han gick sade han mig, att jag mycket snart skulle få höra av honom. Nästa morgon kallades jag till Downing Street. Där träffade jag lord Carson och lord Lurzon, vilka bägge uttryckte sig i mycket smickrande ordalag om vad jag uträttat i Ryssland, och vi hade ett långt samtal om detta land. Samma kväll hade vi ett nytt sammanträffande i krigsministeriets lokaler i Whitehall Gardens. Åtskilliga ryska experter voro närvarande, bland andra Rex Leeper och överste Byrne. De ministrar, som lyssnade till våra visdomsord, voro general Smuts, lord Carson och lord Milner. Hela diskussionen var ganska ytlig, och lord Milner var den enda av ministrarna, som överhuvud taget alls tycktes ha någon kännedom om Ryssland, och när lord Carson på allvar frågade mig om skillnaden mellan maximalist och bolsjevik, hade jag svårt att hålla mig allvarlig. När detta sammanträffande var slut, berättade lord Milner för mig, att regeringen i princip var med om att ta upp kontakten med bolsjevikerna, men att man icke var i stånd att finna den rätte mannen härför.

På morgonen den 21 december kallades jag ånyo till Downing Street n:r 10. Jag fick vänta i tio minuter och fördes sedan in i ett långt smalt rum, som tycktes helt och hållet fyllt av ett väldigt bord. Man hade just avslutat en konselj, och Lloyd George stod med sin pincené i handen och talade livligt gestikulerande med lord Curzon. Min beskyddare lord Milner var inte närvarande, och jag stod och väntade som det tycktes mig en evighet. Så kom lord Milner in till min räddning och förde mig med fram till Lloyd George.

— Mister Lockhart? sade denne, skakade hand med mig och tog ett par steg tillbaka för att få tillfälle att mönstra mig ordentligt. Jaså, det här är mister Lockhart.

Jag stod och såg dum ut. Sedan han på detta sätt riktat allas uppmärksamhet på mig, fortsatte han mycket långsamt så att alla kunde höra honom:

— På grund av all den visdom era rapporter innehåller väntade jag mig att få se en äldre, gråskäggig herre.

Han dunkade mig i ryggen, frågade hur gammal jag var och muttrade något om ungdomen och att Pitt varit premiärminister vid tjugofyra års ålder, och så slog vi oss ned till en mera saklig diskussion. I min dagbok från den tiden har jag skrivit, att jag tyckte han såg trött och gammal ut. Han var emellertid mycket livlig och utomordentligt skicklig i att leda diskussionen. Han ställde ett par frågor om Lenin och Trotskij till mig. Så följde en ny fråga, nästan innan jag hunnit besvara den föregående. Jag märkte, att hans beslut redan var fattat.

Han hade nämligen efter vad lord Milner sedan berättade för mig tagit djupt intryck av ett samtal han haft med överste Thompson vid det amerikanska Röda Korset, vilket just kommit tillbaka från Ryssland och utan omsvep förklarat att det var rena vanvettet av de allierade att icke öppna underhandlingar med bolsjevikerna. Sedan han icke hade några mera frågor att ställa, reste Lloyd George sig upp, antydde i få ord det kaotiska tillståndet i Ryssland och nödvändigheten av att komma i kontakt med Lenin och Trotskij, framhöll vikten av ett taktfullt uppträdande, kunskaper om och förståande för Ryssland och slutade med att konstatera, att mister Lockhart tydligen var den man, vars rätta plats i detta ögonblick var Petersburg och icke London. Så sade man mig, att jag kunde gå.

På nyårsdagen var jag tillbaka i krigsministeriets lokaler. Där var en plan under utarbetande. Nu var det bestämt, att jag skulle återvända till Ryssland nästan så gott som omedelbart. I vilken egenskap fick jag inte veta.

Tre dagar senare visste jag besked. Jag skulle fara till Ryssland i spetsen för en delegation med särskilt uppdrag att upprätta icke-officiella förbindelser med bolsjevikerna. Sir George Buchanan var på hemväg. Jag skulle lämna England på samma kryssare, som skulle hämta honom i Bergen. Mina instruktioner voro ytterst svävande. Jag hade i uppdrag att upprätta förbindelser med bolsjevikerna utan att dock få någon auktoritativ ställning. Om bolsjevikerna tillerkände mig nödiga diplomatiska privilegier utan att erkännas av den engelska regeringen, skulle denna å sin sida ge samma förmåner åt Litvinov, som redan utnämnts till Sovjets ambassadör i London.

Situationen vimlade av svårigheter, men jag antog erbjudandet utan tvekan. Huvudsaken var nu att skaffa mig en lämplig introduktion till Lenin och Trotskij och att med Litvinov överenskomma om ett modus vivendi. Tack vare Rex Leeper lyckades mig bådadera över förväntan. Leeper stod på vänskaplig fot med Rothstein, som sedermera blev bolsjevikminister i Teheran och då var officiell översättare vid krigsministeriet. Jag hade ett långt samtal med Rothstein och denne lovade att begagna sig av sitt inflytande hos Litvinov för att skaffa mig den nödiga rekommendationen till Trotskij. Ett par dagar senare ordnades det hela vid en lunch hos Lyons på Strand. De bägge parterna representerades av Litvinov och Rothstein på den ryska sidan och Leeper och mig på den engelska. Något erkännande av bolsjevikerna skulle åtminstone för närvarande icke komma att ske. Utan att vara officiella representanter skulle Litvinov och jag komma i åtnjutande av vissa diplomatiska privilegier, bland annat rätten att begagna chiffer och diplomatiska kurirer.

Det var en ganska egendomlig lunch. Utanför hängde januarihimmeln blygrå och tung, och den alltid sparsamt upplysta lokalen var mörk och dyster. Leeper och jag voro nyss fyllda trettio år, Litvinov elva år äldre än vi och Rothstein ännu ett par år äldre. Bägge två voro judar och bägge hade varit utsatta för förföljelse och suttit i fängelse för sina politiska åsikter. Men Litvinov, vars egentliga namn var Wallach, var gift med en engelska och Rothstein hade en son, som var engelsk undersåte och kämpade i den engelska armén.

Det var Rothstein, som svarade för den goda stämningen under lunchen tack vare den blandning av skämt och allvar, varmed han förstod att krydda samtalet, något, som jag sedermera skulle komma att finna vara mig till stor nytta vid mina förhandlingar med bolsjevikerna i Ryssland. Han var liten, och med sina mörka livliga ögon verkade han som en slags intellektuell cricketboll, vars hopp i konversationen lika mycket förbryllade oss som de roade honom själv. Det fanns sannerligen ingenting av blodtörstig revolutionär hos honom. Om engelska regeringen hade lämnat honom i fred, tror jag att han ännu i denna dag skulle ha levat i lugn och ro i England. Litvinov, som var kraftigt byggd och hade en mycket bred

panna, var mera trög och mindre kvicktänkt. Mitt intryck av honom var inte ofördelaktigt. Om man kan tänka sig en viss relativitet i en bolsjeviks hat till borgerliga institutioner, så betraktade han säkerligen den tyska militarismen som en större fara än den engelska kapitalismen.

Efter en något nervös början förlöpte våra förhandlingar efter önskan. och på den grova duken på Lyons lunchbord skrev Litvinov med detsamma sitt rekommendationsbrev till Trotskij, som hade följande lydelse:

”Medborgare Trotskij.

Folkkommissarie för utrikesärenden. Käre kamrat.

Överlämnaren av detta brev, mr Lockhart, skall avresa till Ryssland i officiellt uppdrag, vars exakta karaktär jag icke närmare känner. Jag känner honom personligen som en fullkomligt hederlig man, som förstår vårt läge och sympatiserar med oss. Jag är av den uppfattningen att hans vistelse i Ryssland också kan vara våra intressen till nytta.

Min ställning här förblir alltså oviss. Jag har endast genom tidningarna fått kännedom om min utnämning. Jag hoppas att en kurir är på väg hit med de nödiga handlingarna, utan vilka min ställning här är ytterst svår. Ambassaden, konsulatet och den ryska regeringskommittén har ännu icke givit med sig. Deras ställning till mig kommer att bli beroende av vilken ställning engelska regeringen intar.

Jag skrev häromdagen till utrikesministeriet och begärde ett sammanträffande med vederbörande för att ordna en del praktiska frågor (viserandet av pass, begagnandet av chiffer, en militär konvention, etc.) men har ännu icke fått något svar. Jag antar att frågan om mitt erkännande som ambassadör inte kommer att avgöras förr än Buchanan kommit hit.

Det mottagande jag fått i pressen är fullt tillfredsställande. Jag håller på att göra bekantskap med arbetarrörelsens ledare. Jag har i den socialistiska pressen utsänt ett upprop till de engelska arbetarna. Till och med i den borgerliga pressen får jag skriva och framlägga vår ställning.

Jag skall sända ett utförligare brev med den första kuriren. Jag har icke fått något svar på mitt telegram nr 1 av den 4 januari. Jag ber er bekräfta mottagandet av mina telegram och numrera era egna.

Jag hoppas att jag får chiffret med kuriren. Hälsningar till Lenin och alla vännerna och jag trycker varmt er hand.

Er tillgivne

M. Litvinov.

Rothstein ber mig hälsa er.

London den 11 januari (ny stil) 1918.”

Lunchen avslutades med en humoristisk episod. Då vi beställde efterrätten, fick Litvinov på matsedeln se de magiska orden ”Diplomatpudding”. Namnet tilltalade honom och den nye diplomaten ville ha diplomatpudding. Flickan, som serverade, tog emot beställningen, men kom efter någon minut tillbaka och sade att den tagit slut. Litvinov ryckte på axlarna, log och sade: ”Inte heller Lyons vill erkänna mig.”

Mina sista dagar i London voro inte uteslutande upptagna av Litvinov och Rothstein. Jag

skulle antaga min personal och hade därvidlag fått nästan fullständigt fria händer. Jag skulle velat ha Rex Leeper med mig som min närmaste man. Hans kännedom om bolsjevismen skulle ha varit mig av oskattbart värde. Men nästan i sista stunden beslöt han att stanna hemma, där han trodde sig kunna göra mera nytta genom att upprätthålla kontakten med Litvinov och förklara bolsjevikernas speciella mentalitet för mandarinerna i Whitehall. Så som händelserna sedermera utvecklade sig visade det sig hur klokt han handlat. Fast jag då beklagade hans beslut skulle jag framdeles komma att vara tacksam att ha honom i England, då jag själv stack in huvudet i snaran i Moskva. I stället för Leeper tog jag med mig kapten Hicks, som nyligen återvänt från Ryssland, där han utträttat ett gott arbete som giftgasexpert. Han var en man med mycken personlig charm, omtyckt av ryssarna och förstod väl deras mentalitet. Han hade dessutom gott språksinne, talade utmärkt tyska och hade hunnit ganska långt i ryskan. Hans uppfattning av läget överensstämde med min. Jag har aldrig behövt ångra detta val, som han var en lojal kamrat och en hängiven vän. Som min kommersielle expert tog jag med mig Edvard Birse, en affärsman från Moskva, som talade ryska från vaggan. Den tredje och siste medlemmen av delegationen var Edvard Phelan, en ung framstående tjänsteman i arbetsministeriet och nu känd medlem av den internationella arbetsbyrån i Genève.

Jag hade också en serie sammanträffanden med de högre tjänstemännen i utrikesdepartementet: lord Harding, Eric Drummond, George Clerk, Don Gregory, John Buchan, Ronnie Chambell och lord Robert Cecil — den sistnämnde ytterst skeptisk och övertygad om att Trotskij var en förklädd tysk. Under de första elva dagarna av januari vållade mig den engelska pressen en del obehag. Mitt uppdrag var till en viss grad hemligt, men som vanligt hade saken sipprat ut. Allt efter de olika tidningarnas politiska ståndpunkt voro artiklarna om den unge mannen från Moskva hänfulla eller smickrande. En kvällstidning slog i alla fall rekordet, då den förklarade att jag blivit utnämnd till ambassadör i Ryssland, att valet stått mellan Arthur Henderson och mig och att min kännedom om Ryssland hade kommit vågskålen att sjunka till min förmån.

Lord Milner träffade jag så gott som dagligen och fem dagar före min avresa åt jag middag ensam tillsammans med honom hos Brooks, och jag har aldrig sett honom på så gott humör. Han talade med mig med en betagande öppenhjärtighet om kriget, om Englands framtid, om sin egen karriär och om fördelarna av att vara ung. Han yttrade sig med bitterhet om utrikesdepartementet, kallade Balfour för en oförarglig gammal herre och kritiserade andra tjänstemän i framskjutna ställningar, som fortfarande äro i livet. Han skulle vilja få ta hand om utrikesdepartementet under sex månader en gång innan han dog. Då skulle han börja med en kvast — nej, han skulle sätta eld på det. Nu skulle han vilja se lord Robert Cecil som utrikesminister med sir Eyre Crowe som hans närmaste man.

Vad kriget beträffar var han nog så pessimistisk. Då han gav mig mina slutgiltiga instruktioner, framhöll han hur allvarligt läget var. Om det hot undervattensbåtskriget utgjorde inte snabbt kunde avvärjas, måste det snart nog komma till ett avgörande. Han nämnde möjligheten och till och med antagligheten av att man måste inleda fredsunderhandlingar. Min huvudsakliga uppgift skulle bli att tillfoga tyskarna så mycken skada som möjligt, att sätta en käpp i hjulen för förhandlingarna om separاتفred och att med vilka medel det vara månde skärpa bolsjevikernas motstånd mot de tyska fordringarna. Alla de underrättelser jag kunde införskaffa om den bolsjevikiska rörelsens verkliga natur och styrka voro ytterst värdefulla. Råkade jag i några svårigheter skulle jag telegrafera direkt till honom.

Jag borde ha gjort detta klart för mig i tid — jag fick också ganska tydliga vinkar därom av

lord Robert Cecil — och med litet mera ödmjukhet hade jag kanske kunnat göra de höga herrarna i utrikesdepartementet mera försonligt stämda. Män sådana som lord Cecil och lord Milner skulle komma att försvinna i och med krigets slut, men lord Harding, Tyrell och de andra herrarna i utrikesdepartementet skulle stanna kvar. Jag sökte upp lord Harding innan jag for och jag hoppas jag var så ödmjuk som det anstod mig. Men jag måste erkänna att jag föga tänkte på denna sida av saken. Äventyr verka alltid lockande på en ung man, och när jag stod inför möjligheten att få uppleva ett sådant äventyr, var min enda tanke att kasta mig i det fortast möjligt. Under den månad, som hade gått, hade jag sammanträffat med de män i London, som höllo tyglarna i sina händer, och de hade till och med värdigats lyssna till mig. Jag hade valts bland gudarna vete hur många kandidater till ett så pass svårt och krävande uppdrag. Jag hade verkligen haft en exceptionell tur. Om detta också icke hade stigit mig åt huvudet — och jag tror icke det gjorde det — fanns det dock säkerligen kära vänner, som skulle komma att påstå att det gjort det.

Min avfärd skedde med pomp och ståt. Med Litvinovs brev i min ficka och lord Milners välsignelse på mitt huvud avreste jag den 12 januari till Edinburgh, där jag tog in hos min mormor, som vid avskedet grät bittra tårar över mig. Följande dag for jag i sällskap med de övriga medlemmarna av min mission och min hustru, som kommit för att säga oss farväl, till Queensferry. Det var en härlig, solig dag, och sedan vi farit någon mil fingo vi plötsligt syn på Forth Bridge och bakom den i två långa rader hela den brittiska stridsflottan förankrad.

Vi kommo till Hawes Inn lagom till lunchen. Nu hade marinen tagit hand om oss och vi behandlades mest som kollin. Det enda vi fingo veta var att vi på eftermiddagen skulle gå ombord på den kryssare, som skulle föra oss över till Bergen. Väntan på mörkrets inbrott föreföll oss lång. Jag gjorde en promenad utmed stranden och betraktade de väldiga skeppen och undrade, när jag skulle komma hem igen. Jag hade växt upp på ett ställe, som hette ”Rövarekulan”, och det var i samma ålderdomliga Hawes Inn, som Onkel Ebenezer och kapten Hoseason hade gjort upp sina planer att locka David Balfour ombord på briggen Covenant och sälja honom som slav till Amerika. Det var just inte så goda omen. Till råga på olyckan var det den dagen den trettonde. Men jag förjagade lätt nog mina dystra funderingar. När skymningen övergått till mörker kom en ung löjtnant i land och underrättade oss viskande om, att vi nu skulle gå ombord. Det var något betagande hemlighetsfullt över det hela. Tyst tassande matrosen togo hand om vårt bagage. Så gingo vi tysta i gåsmarsch ned för kajens trappsteg till den slup, som skulle föra oss ut till Yarmouth.

Klockan sex på eftermiddagen voro vi ombord på Yarmouth, men först följande dag i dagningen lättade vi ankar.

Föregångna av två torpedbåtsjagare, som skulle eskortera oss, ångade vi långsamt ut i öppna sjön mellan de bägge linjerna av väldiga slagskepp och under Forth Bridges massiva valv.

Det stora äventyret hade börjat.

Andra kapitlet

NÄSTA MORGON kommo vi fram till norska kusten, men sjön gick för hög och snöstormarna hindrade sikten, så att det var omöjligt att gå in i fjorden. Under natten hade en av torpedjagarna, som inte kunde hålla sjön, blivit tvungen att vända om hem, och under någon tid hade vi förlorat kontakten med den andra, på grund av att antennerna till den trådlösa telegrafan hade isbelagts.

Jag har aldrig varit sjösjuk i mitt liv, men jag bekänner ärligt, att jag, då vi efter tjugofyra

timmars kryssning utanför den norska kusten styrde in i Byfjorden, kände jag mig befriad från icke bara mycket obehag utan också från en viss känsla av fruktan. Inne i fjorden möttes vi av den norska flottans befälhavare, kommandör Gade. Ombord på sin slup hade han sir George Buchanan, general Knox, amiral Stanley, kaptenerna Scale och Neilson, vilka voro på hemväg till England. Jag underhöll mig en halv timme med ambassadören, som var lika vänlig som vanligt. Men han såg nu verkligen sjuk och trött ut. Revolutionens första tio månader hade kommit honom att åldras tio år.

Då jag tagit farväl av ambassadören och herrarna i hans sällskap åto vi en utmärkt lunch med kommandör Gade, och klockan fyra voro vi glada att känna fast mark under fötterna i Bergen och få sträcka på benen. Nästa morgon företogo vi järnvägsresan Bergen—Kristiania, den underbaraste i världen.

I Kristiania, vars köpmän blivit feta på att förse de allierade med fartyg och fisk, var det mycket dyrt, men stämningen nästan glad. Champagnen började att flöda redan klockan elva på förmiddagen och fortsatte sedan oavbrutet därmed. Invånarna voro mycket engelskvänliga och hatade tyskarna på grund av de stora förluster tyskarnas ubåtskrig kommit dem att lida. Några dagar innan vi kommo dit hade en tysk varitartist blivit utvisslad av publiken, och då han gav luft åt sitt missnöje häröver, var det inte långt ifrån att han slitits i stycken.

Vi stannade ett dygn i Kristiania, och fast jag på grund av de tysk-ryska fredsförhandlingarna var mån om att fortsätta så fort som möjligt, förflöt väntetiden behagligt nog. Jag åt middag på legationen hos sir Mansfeldt Findley, en av de längsta engelsmännen i världen och givet den längsta inom diplomatiska kåren. Han var en god organisatör och skötte biträdd av Charles Brundenell-Bruce sin stora legation utmärkt. I fredstid är Kristiania en obetydlig post, men tack vare blockaden hade legationen där under kriget större personal än någon annan legation eller ambassad. Vad hans politiska åsikter beträffar var han urkonservativ och skulle hellre förlorat kriget än riskerat en social omstörtning i England.

I Kristiania mötte vi de första engelska flyktingarna från Ryssland, medlemmar av våra blomstrande kolonier i Petersburg och Moskva, som på en enda natt fått se hela sitt välstånd bortsoopat av revolutionens malström. Ett samtal jag hade med en välsituerad affärsman i trä, Reynolds, som mycket intimt hade umgåtts med ambassadens medlemmar, antecknade jag särskilt i min dagbok. Han hade förlorat allt vad han ägde, var mycket nervös och besatt av en enda tanke, nämligen att vi så fort som möjligt skulle sluta fred för att i förbund med Tyskland återställa ordningen i Ryssland.

Jag nämner detta samtal därför att det var typiskt för hur de borgerliga bland ryssarna i Petersburg och Moskva sågo saken. Och ändå skrevo våra militära experter inför dylika fakta långa memoranda om ryssarnas lojalitet och nödvändigheten av att återställa östfronten. Som om det funnits några ryssar, som sedan bolsjevikrevolutionen utbrutit, tänkte på något annat än sina egna intressen och på någon annan front än inbördeskrigets! Det är icke dikterat av någon förutfattad mening mot Ryssland utan rena, rama sanningen. En engelsman eller en tysk, som hade råkat i samma läge, skulle ha handlat precis på samma sätt. Om det fanns ryssar, som gingo med på engelsmännens önskan att återställa östfronten och som talade om den heliga ed de svurit att kämpa till segern var vunnen, var det medvetet eller omedvetet enbart med sina tungor de talade. De borgerliga i Ryssland (och 99 procent av de s. k. ”lojala” ryssarna voro borgerliga) hade ett enda mål för ögonen, och det var att få engelska trupper (och om detta icke lyckades tyska) att ingripa för att återställa ordningen i Ryssland, undertrycka bolsjevikerna och åt de borgerliga återställa deras egendom.

Vid ankomsten till Stockholm möttes vi av underrättelsen att inbördeskrig utbrutit i Finland och att utsikterna voro mycket små för oss att kunna ta oss fram till Petersburg. Jag var i alla fall fast besluten att fortsätta, och medan vår minister i Stockholm, sir Esmé Howard, telegraferade till de engelska representanterna i Haparanda och Helsingfors att vidtaga alla mått och steg för att ordna vår resa, gick jag och sökte upp Vorovskij, bolsjevikernas minister i Stockholm, för att utverka att ett ryskt tåg mötte oss vid finska gränsen.

Jag tyckte inte illa om Vorovskij. Han hade ett fint, intelligent ansikte med kloka grå ögon och ett brunt skägg. Han var mager, såg ut som en asket och gjorde på mig intrycket av en förfinad man. Han hade vackra händer och skulle i Paris genast blivit tagen för en artist eller en författare. Jag visade honom mitt brev till Trotskij, och han lovade att göra allt vad han kunde för att hjälpa mig. Han lämnade mig också de senaste underrättelserna angående utvecklingen av de rysk-tyska fredsförhandlingarna. Ur min synpunkt voro de mycket uppmuntrande. Till en början hade tyskarna önskat att sluta fred så fort som möjligt, men uppmuntrade av ukrainarnas avfall från bolsjevikerna — de hade med hull och hår gått över till tyskarna — försökte de nu att påtvinga bolsjevikerna de mest oantagbara villkor. Vorovskij påstod, att förhandlingarna sannolikt skulle komma att dra ut på tiden. Om det stod i människomakt skulle han skaffa oss över till Petersburg inom tre dagar.

Vi hade kommit till Stockholm lördagen den 19 januari och först fredagen den 26 fortsatte vi till Haparanda och Finland. Ehuru det var tråkigt att det drog ut på tiden innan vi kunde fortsätta, var vår vistelse i Stockholm icke utan intresse. Staden själv kunde inte varit vackrare än i sin vinterskrud med mycket snö och en klarblå himmel. Vädret var härligt och luften som champagne. Mitt hotell belägrades av besökande, mestadels engelska och ryska flyktingar från Moskva och Petersburg, som önskade att jag skulle skydda deras egendom i Ryssland och taga med mig hälsningar till deras släktingar. Jag åt både lunch och middag hos sir Esmé Howard, och tack vare honom råkade jag den svenske socialistledaren Branting, en kraftigt byggd och imponerande man. Han var upphovsmannen till den illa beryktade socialistkonferensen i Stockholm, som Lloyd George satt sig emot och som aldrig ledde till något resultat, tack vare att de engelska sjömännen vägrade att konvojera MacDonalld och Henderson över Nordsjön. Branting ville fortfarande få sin konferens till stånd och även inbjuda bolsjevikerna till den. Sir Esmé Howard, som i Stockholm under kriget antagligen bättre än någon annan diplomat kunde överblicka förhållandena hos bägge de krigförande parterna, ansåg med all rätt att vi väl kunde ha något att vinna och ingenting att förlora av en sådan konferens och understödde därför Brantings förslag. Men liksom varje annat förslag, som tycktes kunna leda till fred, fick det förfalla.

I Stockholm råkade jag några av mina gamla vänner — den ombytliga Lykiardopoulos, Guy Colebrooke och den gamle, förfinade ryssen general Wogak samt gjorde en del nya bekantskaper, bland vilka Clifford Sharp, New Statesman's lysande utgivare. "Lyki", som fördom varit liberal, hade nu i likhet med de andra ryska liberalerna blivit till ytterlighet reaktionär. Han försökte skrämja upp oss med berättelser om ohyggligheter från Ryssland: hur man i Turkestan dödade gamla och barn på grund av bristen på livsmedel, hur människorna i Petersburg sålde en kostym för en skiva bröd. Det vore dåraktigt av oss att fortsätta vår resa.

England borde kasta om sin politik och sätta sina pengar på monarkisterna. Bolsjevikerna skulle inte kunna hålla sig vid makten en månad till.

Nästa dag skickade Vorovskij bud efter mig. Han hade fått telegram från Petersburg. Alla åtgärder voro vidtagna för att säkerställa vår resa från finska gränsen. Han meddelade också

de senaste nyheterna från Ryssland, som voro mycket oroande. Sjingarjev och Kokosjkin, ett par fördetta ministrar i Kerenskij's ministär, hade av några matrosar brutalt mördats i sina sängar på marinsjukhuset i Petersburg, dit de förts från Peter-Paulsfästningen. Jag hade känt dem bägge ganska väl, särskilt Kokosjkin, som var en gammal vän från Moskva. Bägge tillhörde den bästa typen av ryssar. Hela sitt liv hade de ägnat åt oegennyttigt arbete i det allmännas tjänst. De voro liberaler, som oförtrutet arbetat på att hjälpa de förtryckta och förtrampade, och det hade varit svårt att inom det offentliga livet finna två män, som voro mera fria från allt vad personlig ärelystnad och egoism heter. Meddelandet om detta nedslaktande fyllde mig med en kväljande känsla av avsky. Revolutionen började att följa gamla förebilder. Den skulle komma att välja sina huvudsakliga offer bland de demokrater, som mest litat på folkets sunda förnuft. Till och med Vorovskij var upprörd och föreföll skamsen. Fem år senare skulle han själv komma att skjutas ned av en rysk monarkist i matsalen på Beau Rivage Hotel i Lausanne.

Samma kväll efter en rad hastiga avskedstaganden foro vi till Haparanda, den svenska gränsstaden vid Bottniska vikens norra ända. Resan var långtråkig och varade över tjugosex timmar. Vi voro också utsatta för en hel del förseningar och lokomotivet stånkade och pustade, som om det endast motvilligt släpat oss vidare. I själva verket talade allt för att vi skulle vända om. Inbördeskrig hade utbrutit i Finland mellan de vita och de röda. De vita höllo norra delen av landet besatt och de röda hade bemäktigat sig Helsingfors. Vi skulle bli nödsakade att passera eldlinjen mellan de bägge stridande styrkorna. Konduktörerna och de svenska passagerarna på tåget sade oss, att vi aldrig skulle kunna ta oss igenom.

Söndagen den 27 januari anlände vi till Haparanda och efter mycket parlamentering och under stor ovisshet gingo vi över till Torneå på den finska sidan, där vi tillbragte hela dagen med att diskutera vad som vidare var att göra. Då vi redan voro så långt på väg var jag besluten att fortsätta. Tack vare Greener, den engelske passkontrollören i Torneå, lyckades vi förmå finnarna att sätta in ett tåg, och klockan tio ångade vi iväg okända öden till mötes. De övriga passagerarna på tåget voro huvudsakligen ryska emigranter, som levat i landsflykt under tsarväldet och nu vände åter till det nya paradiset. De flesta av dem levde i ett tillstånd av skräck, antagligen för de vita finnarna, som voro absoluta herrar i denna del av landet.

Klockan åtta följande kväll kommo vi till Riihimäki, där vi fingo veta, att järnvägsbron vid Kuovola hade förstörts av de vita, så att vi inte kunde fortsätta längre. Vi hade nu att välja på antingen att återvända till Stockholm eller förmå tågföraren att göra en sväng ned till Helsingfors. Vi tillbragte natten i Riihimäki och kommo nästa morgon till Helsingfors, där vi funno staden i full revolution. På perrongen mötte vi en polsk advokat vid namn Lednitskij, som jag råkat i Moskva. Han talade om för mig, att hotellen voro så överfulla av flyktingar, att människorna lågo tre, fyra stycken tillsammans till och med i badrummen, och att det inte fanns några som helst utsikter för oss att komma under tak. Han erbjöd sig emellertid att söka skaffa oss rum hos en polsk präst. Eldgivningen tycktes ha slutat, och sedan jag anförtrott åt Birse och Phelan att vakta vårt bagage, begav jag mig tillsammans med Hicks och Lednitskij ut för att leta reda på prästen. Hos honom fanns det icke något rum för oss. Vi togo farväl av Lednitskij och försedda med en karta över staden började vi vår långa vandring tillbaka till stationen. Det var ett fasansfullt väder, det hade töat och snön var smutsig och gul och man halkade vid varje steg man tog. Eldgivningen i sidogatorna lät obehagligt nära. Då vi voro på väg uppför en backe och svängde in på en bred boulevard, råkade vi mitt in i en flyende människoskara förföljd av ett detachment matrosar med en kulspruta. Dessa översållade gatorna med kulor. De förföljda sökte ta betäckning på trottoarerna och somliga sökte räd

sig undan och sprungo så fort tygen höllo. Andra försökte bryta upp de stängda dörrarna till butiker och hus. Flera lik lågo på gatan med ansiktena nedtryckta i snön. Denna rusning varade inte mer än några sekunder, och Hicks och jag, som utgjorde präktiga skottavlor mitt på gatan, hade inte tid att vända om. Vi kastade oss därför på magen i snön, under det jag försiktigt viftade med en vit näsduk och Hicks med sitt engelska pass. De närmaste sekunderna tycktes oss en evighet. Matroserna, som voro lika försiktiga, ryckte endast långsamt fram med sin kulspruta och sina mot oss riktade gevär. Lyckligtvis voro de ryssar, och mitt brev till Trotskij åstadkom underverk.

I själva verket visade sig matroserna sända av Gud till vår hjälp. Sedan de befunnit oss behörigen dokumenterade förde de oss till stationen, där de gävo klara order om att vårt bagage skulle tagas i noga förvar. Därefter förde de oss till engelska konsulatet, där vi träffade Grove och Fawcett, hans vicekonsul. Dessa lyckades skaffa oss rum över natten i ett litet pensionat, och dagen därpå övertalade Fawcett, som kände alla människor i Helsingfors, den röda finska regeringen att ge oss ett tåg och ett laissez-passer för vår färd till den uppbrutna järnvägsbron, på vars andra sida vi hoppades att finna ett ryskt tåg.

Klockan sju samma kväll fortsatte vi ånyo vår odysseé. Tack vare vårt röda laissez-passer förlöpte resan utan svårigheter. Vårt tåg var åtminstone uppvärmt, och om det också icke var så bekvämt fanns det gott om plats. Omständigheterna voro så till vida gynnsamma för oss, att de finska röda visade sig särskilt tillmötesgående mot oss, emedan de vita finnarna vid den tidpunkten underhandlade om hjälp från Tyskland.

När vi kommo fram till bron genomlevde vi ett spännande ögonblick. Men som vanligt hade ryktena om brons förstöring varit överdrivna. Visserligen hade järnvägsspåret brutits upp och själva brovalvet något skadats, men ännu kunde man till fots passera bron. Framemot klockan tolv lämnade vi vårt varma tåg och gävo oss ut i den smällkalla natten, och med tillhjälp av en lykta togo vi oss försiktigt över bron. Där fick jag ännu en gång vara med om en litet kuslig balansgång, men också denna gång klarade jag mig. De röda finnarna, som eskorterade oss — vi hade nämligen försetts med en beväpnad eskort — voro både hyggliga och hjälpsamma. I två skift buro de över vårt tunga bagage, och det var icke något lätt arbete, ty vi hade försett oss med ett rikligt förråd av allehanda varor, så att våra packlårar voro både stora och tunga. Inte ett enda paket blevo vi av med under transporten.

Det bästa av allt var att tack vare de röda finnarnas ingripande ett tåg med ångan uppe väntade oss på andra sidan. Vi stuvade genast in oss, och klockan sju följande kväll anlände vi till Petersburg utan vidare uppehåll och äventyr. Vi voro de sista engelska passagerare, som togo sig igenom Finland, och de sista engelska tjänstemän, som överhuvud taget gjorde resan från London till Petersburg via Skandinavien ända till kriget var slut.

Tredje kapitlet

DET PETERSBURG jag nu kom tillbaka till var helt olikt det jag lämnat. Gatorna voro i ett förskräckligt tillstånd, och då snön under veckor icke körts bort, var vår slädfärd från Finlandsstationen på Nevas norra sida och fram till ambassaden som en färd i en berg- och dalbana men betydligt livsfarligare. Människorna på gatorna verkade nedstämda och olyckliga. Hästarna voro i hemsk kondition och sågo ut som om de icke fått en höttapp på månader. Strax innan vi kommo ner på Trotskij-bron, körde vi förbi liket av en häst, som låg infruset i snön och som tydligen hade legat där länge.

På ambassaden härskade en viss förvirring och meningarna bröto sig mot varandra. Trotskij

var i Brest-Litovsk och bemödade sig att få till stånd en fred med tyskarna, och ingen tycktes veta vad som skulle komma att ske. Ambassadens personal var uppdelad i två partier, de som voro för ett erkännande av bolsjevikerna, och de som motsatte sig detta, och Lindley (numera sir Francis Lindley och vår ambassadör i Japan), som förestod ambassaden, kryssade obeslutsamt mellan de bägge partierna. I väntan på en lämplig bostad inkvarterade vi oss hos ambassadens olika medlemmar. Den gode samarit, som förbarmade sig över mig var Rex Hoare, nu engelsk minister i Teheran och då andre sekreterare vid ambassaden. Han var en ytterst angenäm kamrat med en litet släpig röst, som gjorde att man till en början inte kunde ana hans utomordentligt levande intellekt, och han var en av de få engelsmän som kunde se objektivt på revolutionen. Han hörde till dem, som yrkade på att man skulle erkänna bolsjevikerna, och hans åsikter överensstämde i hög grad med mina.

Nästa dag hade jag mitt första sammanträffande med Tjitjerin, som under Trotskijs bortovaro i Brest-Litovsk förestod utrikeskommisariatet. Han mottog mig i samma byggnad, där Sasonov förut härskat. En svartmuskig jude, Petrov, var närvarande vid vårt samtal, och det tragikomiska i hela situationen framgår bäst av att de båda för icke länge sedan blivit utsläppta ur engelska fångelser för att återvända till Ryssland.

Tjitjerin var en mycket kultiverad man av en god rysk familj och hade långt före revolutionen på grund av sin övertygelse offrat en förmögenhet för socialismens sak. I sin ungdom hade han börjat som rysk diplomat och han talade franska, engelska och tyska flytande och utan fel. Han var klädd i en förskräcklig gulbrun tweedkostym, som han haft med sig från England, och under de sex månader jag så gott som dagligen var i kontakt med honom, såg jag honom alltid i denna. Med sitt sandfärgade skägg och hår och kostymen i samma färg såg han ut som en av dessa groteska sandgubbar barnen bruka göra sig nere på stranden. Endast hans smala och blodsprängda ögon, som liknade en vesslas, gävo något livstecken ifrån sig. På grund av hans myckna skrivarbete voro hans axlar hopsjunkna. Av de män, som arbetade sexton av dygnets tjugofyra timmar, var han den mest outröttlige och omutlige i uppfyllandet av sin plikt. Han var en idealist och hans lojalitet mot det egna partiet var orubblig, men mot vem det vara månne utanför det var han ytterst misstänksam.

Vårt första samtal var tillfredsställande men något obestämt. När jag längre fram bättre lärde känna Tjitjerin kom jag underfund om, att han aldrig fattade ett beslut utan att först rådfråga sig med Lenin. Vid detta tillfälle hade han emellertid tydligen fått order att visa sig tillmötesgående. I själva verket voro bolsjevikerna glada åt min ankomst, då deras politik naturligtvis gick ut på att spela ut tyskarna mot de allierade och de allierade mot tyskarna. Med flit överdrev den bolsjevikiska pressen såväl vikten av min mission som min egen ställning, och jag beskrevs icke bara som en man, som ägde Lloyd Georges oinskränkta förtroende utan också som en inflytelserik politiker, vars sympatier voro helt och hållet på bolsjevikernas sida. Denna framställning av min ståndpunkt vållade en del missförstånd på de övriga allierades ambassader och legationer i Petersburg. Särskilt en amerikansk agent, vars huvudsakliga verksamhet bestod i uppköpandet av dokument, så påtagligt falska att inte ens vårt eget underrättelseväsen nappade på kroken, rapporterade till sin regering, att en farlig engelsk revolutionär hade kommit till Petersburg, där han spelade under täcke med bolsjevikerna.

Tjitjerin var tämligen uppriktig i sin framställning om vad som tilldrog sig i Brest-Litovsk. Han talade om för mig, att förhandlingarna hade hakat upp sig, och att ögonblicket nu var inne för England att göra Ryssland ett närmande. Nästan i samma andedrag talade han om att bolsjevikerna voro ivrigt sysselsatta med att organisera en ny international, där man icke

skulle bereda någon plats för moderna socialister som Branting och Henderson. Detta var i själva verket början till den bekanta Tredje Internationalen.

En annan ny bekantskap från dessa första dagar i Petersburg var Raymond Robins, chef för det amerikanska Röda Korset och en bror till den kända författarinnan Elizabeth Robins. Tredje kvällen jag var i Petersburg hade Hoare bjudit honom på middag och vi hade ett intressant samtal tillsammans. Robins, som var mera människovän och filantrop än politiker, var en utomordentlig talare. Hans konversation bestod liksom Churchills alltid i en monolog, men man hade ändå aldrig tråkigt med honom, och hans förmåga att finna originella liknelser var förvånansvärd. Med sitt svarta hår och sin örnfysionomi hade han ett utseende som man inte kunde låta bli att lägga märke till, och han verkade som en indianhövding med en bibel i stället för tomahawk. Han hade varit Roosevelts högra hand under valkampanjen 1912. Fast han själv var en rik man var han en fiende till kapitalet. Trots sina sympatier för de fattiga och förtryckta var han en ivrig beundrare av stora män. Hittills hade hans bägge hjältar varit Roosevelt och Cecil Rhodes, men nu var han helt uppfyllt av Lenin. Egendomligt nog roade denna hjältedyrkan Lenin, och bland alla utläningar var Robins den ende, som Lenin aldrig nekade att ta emot och som till och med lyckades påtvinga den okänslige bolsjevikledaren något av sin egen personliga uppfattning.

Robins uppdrag var någonting i samma väg som mitt om också mindre officiellt. Han utgjorde en förmedlande länk mellan bolsjevikerna och den amerikanska regeringen, och han hade själv satt upp som sitt mål att övertala presidenten Wilson att erkänna sovjetregeringen. Han kunde ingen ryska och kände mycket litet till Ryssland, men i Gumberg, en rysk-amerikansk jude, som under årtal stått i nära kontakt med den bolsjevikiska rörelsen, hade han en medhjälpare, som vid behov fyllde luckorna i hans vetande och försåg honom med nödiga argument. Och i Robins mun verkade Gumbergs argument för bolsjevikernas erkännande ytterst övertygande. Under de närmaste fyra månaderna voro vi dagligen, ja, nästan stundligen i kontakt med varandra.

Mina första tolv dagar i Petersburg voro fyllda av ändlösa diskussioner med Tjitjerin och våra egna tjänstemän vid ambassaden. Lindley hade som charge d'affaires med skäl kunnat misstycka mitt intrång på den politiska arenan (som alla den engelska regeringens officiella representanter stod han naturligtvis inte alls i förbindelse med bolsjevikerna), men förhållandet oss emellan var det bästa. Jag samarbetade i allt med honom, inrapporterade till honom allt jag fick veta och rådgjorde med honom om varje åtgärd jag vidtog och undvek på det viset att komma i ett spänt och obehagligt förhållande till honom.

Jag hade emellertid föga framgång i mitt arbete, och de flesta av mina telegram till London blevo obesvarade. Vi voro fortfarande i fullkomlig okunnighet om hur underhandlingarna i Brest verkligen förlöpte, och Tjitjerin gjorde föga för att ta oss ur vår okunnighet. Det enda han ville medge var, att om också tysk militarism och engelsk kapitalism voro bolsjevikerna lika förhatliga, så var den tyska militarismen för tillfället den största fara som hotade dem. Tyskland stod nu i spetsen för den anti-bolsjevikiska rörelsen. Detta land understödde de borgerliga i Finland, Rumänien och Ukraina, och de ryska borgerliga hoppades att Tyskland skulle intervensera i Ryssland och insätta dem i deras forna rättigheter. Här fanns ett tillfälle, som den engelska regeringen kunde utnyttja till sin egen fördel. Bolsjevikerna skulle med glädje hälsa ett stöd från engelsk sida.

Medan vi väntade på att Trotskij skulle komma tillbaka från Brest, begagnade vi tiden till att installera oss i en stor och välmöblerad våning på Palatskajen så gott som mitt emot Peter-Paulsfästningen och några hundra meter från ambassaden. Där fanns också en utmärkt

vinkällare, som vi övertogo till ett överkomligt pris. Vi hade i själva verket kunnat få ett palats för nästan ingenting. Den stackars ryska aristokratin, som berövats allt, var bara alltför lycklig att finna någon officiell utländsk person, som om också bara för en tid framåt kunde skydda deras egendom.

För att inviga vår nya våning gav jag en lunch, till vilken jag inbjudit ambassadens personal och andra engelsmän i framskjuten ställning i Petersburg. Min hedersgäst var Robins. Han kom sent och direkt ifrån Lenin. Han talade om för oss att Trotskij vägrat att underskriva ett nesligt fredsfördrag, men att Ryssland, som var urständsat att föra krig, i alla fall skulle fortsätta att demobilisera.

Under själva lunchen talade Robins mycket litet, men efteråt, då vi samlats i rökrummet, lossade han sin tungas band. Han stod framför den öppna spisen. strök med en för honom karakteristisk åtbörd upp håret och i gripande ordalag vädjade han till de allierade att skänka ryssarna sitt stöd. Han började helt stilla, analyserade de allierades olika skäl emot att erkänna bolsjevikerna och kullkastade de allierades löjlige teori, att bolsjevikernas arbete gick ut på att hjälpa tyskarna till seger. Han tecknade en rörande bild av ett hjälplöst folk, som modigt och utan vapen trotsade historiens mäktigaste militärmakt. De allierade hade ingenting att hoppas av den demoraliserade ryska överklassen, som numera hoppades på hjälp från Tyskland för att skaffa sig sina rättigheter och sin egendom tillbaka. Så övergick han till en lovsång över Trotskij. Denne de rödas ledare var ”en son av en hynda men den störste juden näst Kristus. Om den tyska generalstaben köpt Trotskij, hade den blivit lurad på affären”. Så arbetade han upp sig till en verklig indignation över de allierades dårskap ”att i Ryssland arbeta tyskarna i händerna”. Jag ser honom ännu för mig. Medvetet eller ej hade han intagit en attityd som en talare. Framför honom sutto i en halvcirkel slöa engelsmän, bakom honom flammade brasan, vars lågor kastade fantastiska skuggor på väggarnas gula tapeter. Genom fönstret såg man därute Peter-Paulskyrkans smäckra spira höja sig och den sjunkande solen som ett eldklot kasta sina blodröda strålar över den snöbelagda Nevan.

När han slutat rådde dödystynad i rummet. Robins själv vände sig bort och såg ut genom fönstret som det tycktes oss en evighet. Så rätade han på sig, kom tillbaka till oss och sade:

— Gossar! Jag antar att vi alla är här för en och samma sak — att se till att inte tyska generalstaben vinner kriget.

Med tre hastiga steg var han framme hos mig: — Adjö, Lockhart. Fyra steg till och han hade lämnat rummet.

Det var något oerhört dramatiskt över hela hans uppträdande. Men nu på avstånd ter det sig som ett hysteriskt utbrott. Utan tvivel hade han på morgonen framför sin rakspegel studerat in varje minsta pose. Men i det ögonblicket gjorde hans ord ett djupt intryck på alla som hörde honom. Ingen kom på den tanken att ens dra på munnen åt honom. Till och med ”Benji” Bruce, som hade en ulstermans hela avsky för allt vad revolutioner heter, var för ögonblicket övertygad om att vare sig man erkände bolsjevikerna eller ej var den rätta politiken att hjälpa dem emot tyskarna. General Poole, som längre fram kom att föra befälet över den olyckliga arkangelskexpeditionen, var då också av samma mening.

Tre dagar senare hade jag mitt första företräde hos Trotskij uppe i det gamla ryska utrikesdepartementet. Det varade i två timmar och vi överlade om alla tänkbara former för ett engelskt-ryskt samarbete. En av de anklagelser, som sedermera riktats mot mig, var att jag från första ögonblicket stod fullkomligt under Trotskij's inflytande, och jag vill därför här återge mitt första intryck av honom så som jag då skrev ned det i min dagbok:

”Den 15 februari 1918. Hade två timmars samspråk med L. D. T. (Lev Davidovitj Trotskij). Jag hade intryck av att han var fullkomligt ärlig och uppriktig i sin förbittring mot tyskarna. Han hade ett förundransvärt livligt intellekt ;r och en djup klangfull röst. Med sitt breda bröst, sin höga panna krönt av väldiga massor svart vågigt hår, sin skarpa genomträngande blick och sina tjocka framskjutande läppar är han precis typen av en revolutionär, som den fram- ställes på borgerliga karikatyrer. Han är vårdad i sin klädsel. Han hade en ren mjuk krage på sig och hans naglar voro omsorgsfullt manikyrerade. Jag håller med Robins, att om tysken köpt Trotskij har han blivit lurad. Trotskij har blivit sårad i sin värdighet. Han är fylld av bärsärkarseri mot tyskarna för den förödmjukelse de låtit honom i Brest. Han förefaller mig att vara en man, som gärna skulle dö stridande för Ryssland, om han bara vore säker om att det fanns tillräckligt stor publik att bevittna det.”

Trotskij var uppbragt på tyskarna. Han var vid detta tillfälle icke alldeles säker på, hur tyskarna skulle komma att reagera inför hans bekanta förklaring ”ingen fred och intet krig”, men han hade på känn, att det skulle bli på ett nog så obehagligt sätt.

Olyckligtvis kände han också mycken bitterhet mot England. Vi hade icke förstått att behandla Trotskij med klokhet. Vid tiden för den första revolutionen befann han sig i landsflykt i Amerika. Han var då varken mensjevik eller bolsjevik. Han var vad Lenin kallar en trotskist — d. v. s. en individualist och opportunist. Han var en revolutionär med ett konstnärstemperament och ett obestriddigt fysiskt mod och hade aldrig varit och kunde aldrig bli en pålitlig partiman. Hans uppträdande före revolutionen hade mycket strängt klandrats av Lenin. Så skrev denne 1915: ”Trotskij är som alltid i princip motståndare till de socialistiska chauvinisterna, men i praktiken är han alltid överens med dem”.

Våren 1917 anhöll Kerenskij hos den engelska regeringen, att den skulle underlätta Trotskijs hemresa till Ryssland. Det sunda förnuftet tycktes bjuda två alternativ, antingen att neka att göra detta under den motiveringen att Trotskij utgjorde en fara för de allierades sak eller låta honom återvända oantastad. Som vanligt när det gällde Ryssland valde vi en olycklig halvmesyr. Trotskij behandlades som en brottsling. I Halifax i New Brunswick skilde man honom från hustru och barn och internerade honom under fyra veckor i ett fångläger vid Amherst tillsammans med tyska fångar. Man tog fingeravtryck på honom. Sedan man väl väckt ett bittert hat hos honom, tillät man honom att återvända till Ryssland. Jag återger här Trotskijs egen skildring av förloppet, men jag har sedan varit i tillfälle att konstatera att den i det stora hela överensstämde med verkliga förhållandet. Den förolämpade Trotskij kom tillbaka, slöt sig till bolsjevikerna och uttömde sitt hjärtas bitterhet i en mycket engelskfientlig pamflett under titeln: ”I fångenskap hos engelsmännen.” Något av denna bitterhet gav han också uttryck åt under vårt samtal. Jag lyckades emellertid att lugna honom, ty det som nu helt sysselsatte hans tankar var den tyska faran, och hans sista ord, när jag lämnade honom, voro: ”Nu är ögonblicket inne för de allierades regeringar att ingripa.”

Tyskarna dröjde icke med att besvara Trotskijs vägran att underteckna fredsfördraget utan ingångsatte till bolsjevikernas häpnad och förskräckelse framryckningen mot Petersburg. Till en början läto bolsjevikerna påskina, att de ämnade göra motstånd, och man gav både armén och flottan order härom. Trotskij, som jag numera dagligen råkade, meddelade mig, att om Ryssland också icke kunde hålla stånd, så var man beredd att sätta i gång med ett parti-gängarkrig, varvid man icke skulle sky några medel. Mycket snart blev det emellertid klart att något militärt motstånd inte var möjligt. Bolsjevikerna hade kommit till makten tack vare sin vädjan till folket att nedlägga vapnen. En vädjan att åter gripa till vapen kunde lätt bringa dem på fall. Bourgeoisien visade öppet sin glädje över tyskarnas framryckning, som ingav de

borgerliga tidningarna mod till häftiga anfall mot bolsjevikerna. Det som dock blev det avgörande var dock truppernas hållning. När det blev tal om att kriget skulle börjas på nytt, togo deserteringarna form av en panikartad flykt, och efter ett sammanträde folkkommissarierna haft, som varade en hel natt, avsändes ett telegram till tyskarna, vari man kapitulerade fullständigt och förklarade sig villig att sluta fred på vilka villkor som helst.

Inom Lenins regering, som var sammansatt av bolsjevik och medlemmar av de socialrevolutionäras vänstra flygel, fanns ett parti, som yrkade på att man skulle gå man ur huse och ta upp striden mot tyskarna. Till detta hörde Petrov, Bucharin och Radek, och det var numerärt lika starkt som fredspartiet. Lenin yrkade emellertid på fred, ty utan den kunde han inte konsolidera sin ställning. Det var vid detta tillfälle han framlade, att den politik man nu hade att föra skulle bestå i att som det på ryska heter: "lavirovatj", det vill säga att "lovera". Dess andemening återges kanske dock bäst med det franska uttrycket "reculer pour mieux sauter". Som vanligt höll Trotskij kursen mellan de bägge partierna. Han ville egentligen krig och ansåg ett sådant oundvikligt. Om de allierade voro villiga att utlova hjälp, skulle han få regeringen att svänga om och rösta för krig. Jag sände åtskilliga telegram till London med begäran om ett officiellt meddelande i denna sak, som kunde stärka Trotskij's ställning, men fick intet sådant.

Den 23 februari fingo ryssarna de tyska fredsvillkoren. De voro betydligt strängare vad beträffar nya annektioner än versaillesfördraget, och ännu en gång blev det splittring inom bolsjevikernas led. Men följande dag antogos de efter en häftig och lidelsefull debatt av den centrala exekutivkommittén med 112 röster mot 86. Tjugofem medlemmar hade avhållit sig från att rösta, bland vilka var Trotskij, som hela tiden diskussionen varade höll sig undan på sitt rum.

På eftermiddagen efter debattens slut telefonerade jag till Trotskij, som hade givit mig sitt privata telefonnummer och själv svarade. "Får jag tala med medborgare Trotskij?" frågade jag. "Nej" hörde jag någon muttra till svar. Som jag kände igen rösten skyndade jag mig att tillägga: "Lev Davidovitj, det är Lockhart. Jag måste träffa er genast". Efter ett ögonblicks tystnad hörde jag ett nytt muttrande:

— Det tjänar ingenting till. Men kom med detsamma om ni vill. Jag är i Smolnij.

Smolnij, som under tsartiden varit en skola för flickor ur fina familjer, var nu bolsjevikernas högkvarter. Det var pittoreskt beläget intill ett kloster i utkanten av staden. Institutet självt var en gråaktig byggnad med en entré, som påminde om ett grekiskt tempel. Det påminde mig om den gamla militärskolan i Sandhurst.

Innan jag fick passera posterna, som med kulsprutor och gevär med påskrivade bajonetter bevakade ingången, undersöktes mitt pass, som var utställt av Trotskij själv, mycket noga. Till slut fördes jag till kommandanten, en högväxt matros, som jag sedermera skulle komma att råka under mindre angenäma omständigheter, och efter några minuters väntan lotsades jag uppför trapporna och genom en labyrint av korridorer och klassrum till Trotskij's rum två trappor upp. Jag kommer ännu ihåg de olika påskrifterna på dörrarna: Femte klassens sovrums, Linnerum. Ritsal. Förr i världen genljödo i dessa korridorer endast lätta flicksteg, säkerligen var allt oklanderligt väl hållet och det enda som störde tystnaden var antagligen de små flickornas fnissande. Nu var allt upp- och nedvänt och fruktansvärt smutsigt. Matroser, röda gardister, studenter och arbetare stodo och hängde mot väggarna. Ingen av dem tycktes ha tvättat sig på flera veckor. Golvet var betäckt med cigarrettstumpar och hopknycklade tidningar.

Trotskij's rum utgjorde ett undantag härifrån. Det var luftigt och väl upplyst, på golvet låg en röd matta, på vilken stod ett vackert skrivbord av björk. Det fanns till och med en papperskorg där, och överallt hade rummets ägare tryckt sin stämpel av prydlighet.

Rummets ägare var emellertid vid ett miserabelt humör. ”Har ni fått några underrättelser från London?” frågade han vresigt. Jag sade honom, att jag ännu inte fått något svar på mina telegram, men att om bolsjevikerna gjorde en verklig kraftansträngning för att hindra att halva Ryssland fölle i tyskarnas händer, var jag övertygad om att England inte skulle komma att vägra att lämna den begärda hjälpen. ”Jaså, ni har inte fått något meddelande”, sade han, ”men det har jag. Medan ni här försöker slå blå dunster i ögonen på mig, håller era landsmän och fransmännen på att stämpla med ukrainarna, som redan sålt sig själva till tyskarna. Er regering arbetar på att japanerna ska intervensera i Sibirien. Era andra missioner här stämplar mot oss tillsammans med allt möjligt borgerligt avskum. Se på det här!” skrek han och tog en bunt papper från skrivbordet och slängde till mig. Det var de påstådda originalen till en del förfalskade dokument, som jag redan hade sett. De voro utskrivna på papper, som bar den tyska generalens stämpel, och underskrivna av olika tyska generalstabsofficerare, bland andra en överste Bauer. Alla voro ställda till Trotskij och innehöllo olika instruktioner, vilka han som tysk agent skulle sätta i verket. En order bestod i att han skulle anordna en järnvägstransport av två tyska undervattensbåtar till Vladivostok.

Jag hade sett dessa dokument förut. De hade redan någon tid cirkulerat bland de allierades ambassader och legationer. En uppsättning ”original” hade inköpts av en amerikansk spion. Flera månader senare konstaterades, att dessa brev, som påstodos komma från skilda platser som Spa, Berlin och Stockholm, hade skrivits på en och samma skrivmaskin.

Jag log, men det var inte så lätt att lugna Trotskij. ”Det är alltså på sånt här era spioner använder sin tid och sina pengar!” väste han fram. ”Era intriger här har bara varit tyskarna till hjälp. Jag hoppas ni är stolta över ert verk! Ert utrikesdepartement förtjänar inte att vinna kriget. Er politik gent emot Ryssland har redan från början varit obeslutsam och svävande. Er Lloyd George liknar en man som spelar roulette och satsar på alla nummer. Och allt detta får jag finna mig i! Vet ni, att medan era dårar till spioner försöker att bevisa, att jag är en tysk spion, så kallar mig mina vänner därnere ententevän”, han viftade med handen i riktning mot det rum, där den centrala exekutivkommittén hade sina sammanträden. Detta utfall mot mig var inte alldeles utan berättigande. Den engelska regeringen var i sin fulla rätt att betrakta bolsjevismen som ett gissel och ett ont. Den kunde föra krig mot den eller ignorera den, men det var rena vansinnet att fortsätta att betrakta den som en rörelse, som icke hade något annat mål än att befördra tyskarnas intressen. När jag sagt Trotskij, att jag icke fått något svar på mina telegram, så var det fullkomligt sant, men jag hade i alla fall fått en del meddelanden från vårt utrikesdepartement, som fortfarande var ett språkrör för lord Robert Cecil's tvivel och misstankar mot Trotskij. Om jag också lyckats övertyga medlemmarna av vår regering, att Trotskij icke var en förklädd tysk generalstabsofficer, var han dock alltjämt i deras ögon en tysk agent. Det enda jag kunde få ur Trotskij var, att om också freden blev slutet skulle den inte komma att bli långvarig. Bolsjevikerna hade ingen som helst avsikt att ställa sig de tyska fredsvillkoren till efterrättelse. Samma kväll avreste Pokrovskij, Titjerin och Karachan till Brest-Litovsk för att skriva under fredstraktaten. Men tack vare det oefferrättliga tillstånd, i vilket järnvägstrafiken befann sig, och bolsjevikernas utomordentliga förmåga att dra ut på förhandlingar dröjde det ännu en vecka, innan detta blev gjort.

Under tiden levde de allierades ambassader och legationer i ett tillstånd av allmän förvirring, på grund av att man icke hade några bestämda underrättelser om resultatet av

fredsförhandlingarna och ej heller visste hur den tyska framryckningen mot Petersburg fortskred. Man höll oändliga, timslånga konferenser om vilken politik man skulle föra. Skulle ambassader och legationer stanna kvar i Petersburg eller skulle man evakuera dem? Om man väntade för länge riskerade man att falla i tyskarnas händer. Beslutet att låta legationerna lämna Petersburg framtvängades genom tyskarnas uppträdande, då dessa vägrade att avbryta sin framryckning förrän det dikterade fredsfördraget var underskrivet.

Sedan beslutet att lämna Petersburg var fattat återstod den kinkiga uppgiften att få passen viserade av bolsjevikerna för en lång rad av engelska tjänstemän och agenter, av vilka många inte voro upptagna på diplomatlistan. Bolsjevikerna betraktade de allierade ambassadernas avresa ungefär som en spelare, som förlorar ett ess, och skulle säkerligen komma att göra svårigheter.

Uppdraget att skaffa visa på passen anförtroddes åt mig och försedd med en hel packe pass åkte jag till utrikesministeriet för att försöka min lycka. Som Trotskij och Tjitjerin icke voro där, mottogs jag av Petrov, vars inspärrande i ett engelskt fängelse icke hade ökat hans sympati för engelska tjänstemän. Efter att ha förklarat för mig att intet hinder fanns för de verkliga diplomaternas avresa hänvisade han mig till Lutskij, en obehaglig judisk advokat, som förestod passavdelningen.

Denne satt vid sitt skrivbord i ett väldigt rum, där det förutom honom endast fanns en maskinskriverska, som satt vid ett litet bord i ett hörn av rummet. Lutskijs ohövlighet kom mig att koka av ilska. Han var som en råtta och jag kände en oemotståndlig lust att skaka om honom grundligt, men jag behärskade mig medan han gick igenom högen av pass. ”Jag har fått order, att endast de verkliga diplomaternas pass skall visas”, sade han. ”Alla de här människorna tillhör inte ambassadens personal.” Jag förklarade för honom, att den lista jag gjort upp endast upptog dem, som på ett eller annat sätt tillhörde ambassaden. Han undersökte noga varje fotografi, och jag kände en stor lättnad, när han utan att hejda sig hunnit förbi general Pooles och några andra officerares fotografier, vilka voro tagna i uniform. Högen var i det närmaste genomgången, och jag trodde mig vara på god väg att ha lyckats slutföra mitt uppdrag. Men rättan ville utnyttja sin kortvariga maktställning och var besluten att låta mig få känna av hans nyförvärvade makt. Han plockade fram ett pass. ”Jag känner den här mannen”, sade han. ”Han är en spion. Ni försöker att lura mig som fransmännen och italienarna gjort före er.” Så lät han sin vrede gå ut över mig under några minuter. ”På grund av detta bedrägeri kommer jag att vägra alla visa.” Jag reste mig och lyckades fortfarande behärska mig. ”Låt mig i så fall telefonera till Trotskij”, sade jag. ”Här är hans privata telefonnummer och här är mitt pass underskrivet av honom.” Lutskij stammade fram någonting och ändrade ton. ”Låt gå då”, sade han och lade det omstridda passet åt sidan, ”jag får väl stämpla de andra då men inte det här.”

I samma ögonblick anmäldes markis Della Torretta, Italiens charge d'affaires — sedermera italiensk ambassadör i London och italiensk utrikesminister under Mussolini. Lutskij rusade upp. Som han beredde sig på att ställa till en ny scen, blev han nästan vänlig mot mig. Ännu en gång gick han hastigt igenom passen och lade åtskilliga pass för medlemmar av den engelska kolonin åt sidan tillsammans med det, han redan förut vägrat visum. Han kallade till sig maskinskriverskan. ”Sätt er vid mitt skrivbord och stämpla de här passen”, sade han och visade på den större högen. ”De andra behåller vi här tills vi fått närmare order om dem.”

Så sträckte han på sig, bröstade sig och gick och ställde sig i position mitt i rummet för att ta emot den italienska markisen. Den scen, som nu följde, var den underligaste jag någonsin bevittnat och kanske den underligaste som utspelats mellan två representanter för sina

respektive regeringar. Så fort markisen kommit innanför dörren, överöste Luts kij honom med en ström av ovett. Det hade varit något bråk om en italiensk deputerad, greve Frasso, som hade varit arresterad av bolsjevikerna, och vars pass varit upptaget på den officiella listan. Det tycktes aldrig ta något slut på alla de skällsord, som Luts kij överöste den stackars italienaren med. "Banditer, ormar, söner av hyndor", voro de mildaste. De båda männen voro mycket småvuxna. Till en början försökte Torretta, älskvärd, korrekt och ytterst artig att göra invändningar, men hans protester framkallade bara en ny ström av ovett. Torretta blev då hysterisk och höll på att brista i gråt. Med sitt silvergrå hår och sin korta svarta kavaj påminde han mig om kaninen i Alice in Wonderland. Han fingrade nervöst på sina byxben och så började också han att skrika, och det tycktes inte vara långt till att de skulle råka i luven på varandra.

Jag var helt fascinerad av detta skådespel, men jag hade mitt att utträtta. Bland de pass, som blivit lagda åt sidan, var också Trencé Keyes', en bror till amiralen och överste i vårt underrättelseväsende. Jag visste, att han varit invecklad i flera komplotter mot bolsjevikerna, och om hans pass kvarhölls, visste man inte hur det kunde gå för honom. Under tiden stämplade flickan mina pass med ett öga på passen och ett på det drama, som utspelades inför oss. Hon var söt. Jag talade vänligt till henne, och hon log. Jag fortsatte att språka med henne, och medan vi språkades vid började jag att smussla med passen. Allt under det jag viskande talade till henne smusslade jag över Keyes' pass i den stora högen. Och Gud välsigne hennes blå ögon, hon stämplade det!

Just då hon var färdig hörde jag Luts kij slunga ut sitt sista ord till Torretta: "Inte en enda italienare kommer att lämna Petersburg!" Slokörad och hopsjunken smög sig markisen ut ur rummet. Mycket belåten med sig själv kom Luts kij fram till skrivbordet. Jag hade tagit de viserade passen och Keyes' med dem under armen. Det halva dussinet han vägrat att visera lågo kvar på bordet.

— Kan jag gå nu? frågade jag artigt.

— Ja visst, svarade han.

Jag gick mot dörren men vände så om.

— Jag undrar om det inte är häst, att jag tar de oviserade passen också, sade jag. Deras ägare kan råka ut för obehagligheter utan dem.

Han ryckte på axlarna. Tydligen var han fortfarande upptagen av sin strid med Torretta.

— Tag dem, sade han, och långsamt plockade jag ihop dem och gjorde en värdig sorti.

Samma kväll foro de engelska och franska ambassadernas tjänstemän (naturligtvis inga italienare) med extratåg till Bjeloostrov vid finska gränsen. Den tillförordnade folkkommissarien för utrikesärendena Petrov följde själv med på lokomotivet för en sista kontroll av passen. Fransmännen utsattes för en del trakasserier, men alla engelsmännen och bland dem Terence Keyes' fingo obehindrat passera.

Om min mission i Ryssland misslyckades i alla andra avseenden, så lyckades jag åtminstone att rädda fyrtio till femtio engelska tjänstemän från den förödmjukande och ovärdiga behandling bolsjevikerna läto deras franska och italienska kolleger utstå.

Historien med passen fick en roande avslutning. Dagen efter den engelska ambassadens avresa arresterades Luts kij för att ha viserat passen åt en del fransmän, som icke voro berättigade därtill. Han anklagades för att ha tagit emot franskt guld. Den dagen åt jag en god

middag efter välförrättat värv. Jag hade icke behövt tillgripa några mutor, utan endast tack vare min medfödda keltiska övertalningsförmåga och ett par ryska blå ögon hade jag lyckats.

Fjärde kapitlet

DE ALLIERADES ambassader lämnade Petersburg den 28 februari. Nästa dag for jag till Smolnij och hade mitt första sammanträffande med Lenin.

Jag kände mig litet bortkommen. Min egen ställning var nu mera obestämd än någonsin. Bolsjevikerna hade ännu inte skrivit under fredsfördraget. De skulle antagligen göra det, men också om de gjorde det, skulle antagligen freden bli av kort varaktighet. Detta var en situation som jag bort kunna utnyttja. För det andra ansåg jag, att så länge bolsjevikerna sutto vid makten i Ryssland, det skulle vara dåraktigt att avbryta kontakten med dem och lämna fältet öppet åt tyskarna. Jag var personligen övertygad om att bolsjevikernas verkliga ställning var mycket starkare än de flesta utlänningar även i Ryssland antogo, och att det icke fanns någon annan maktfaktor i Ryssland, som skulle kunna inta deras plats.

Det var framför allt härutinnan den engelska regeringens och mina åsikter gingo isär. Den officiella uppfattningen i London tycktes vara, att bolsjevikerna inom några veckor skulle sopas bort. Men min instinkt sade mig, att hur svaga än bolsjevikerna voro, så voro deras motståndares i Ryssland desorganiserade krafter ännu svagare. I den rådande spänningen inför det inbördeskrig, som det nu drog ihop sig till, hade världskriget förlorat all betydelse för alla klasser av Rysslands befolkning. Så länge Tyskland var vår egentliga fiende (och vid denna tidpunkt var det mycket få engelsmän, som betraktade bolsjevismen som ett verkligt hot mot Västerlandets civilisation) hade vi ingenting att vinna på att underblåsa ett inbördeskrig i Ryssland. Genom att ta parti mot bolsjevikerna skulle vi komma att hålla på den sämsta hästen och bli tvungna att använda mycket betydliga styrkor för att tillförsäkra oss även en tillfällig framgång.

När jag för Lindley framställde min önskan att stanna kvar, anförde jag dessa skäl, mot vilka han icke gjorde några invändningar. För den skull skickade jag Phelan och Birse, som i den nuvarande situationen inte kunde vara mig till mycken nytta. tillbaka till England och begärde i stället att få behålla Rex Hoare, vars åsikter överensstämde med mina och vars stöd skulle ha varit av stort värde för mig. Han var villig att stanna kvar, men Lindley var kanske med rätta av den åsikten, att då min mission var inofficiell han inte kunde tillåta mig att behålla en yrkesdiplomat i min tjänst. Han var villig att låta mig behålla vilken som helst av de andra tjänstemännen, som själv önskade stanna och som icke tillhörde ambassadens ordinarie personal. Det var flera, som frivilligt anmälde sig, och bland dem valde jag Denis Garstin, en ung ryttmästare och bror till den kände romanförfattaren. Garstin talade tämligen bra ryska. Andra tjänstemän, som stannade kvar, var marinattachén kaptan Cromie, som var besluten att inte låta östersjöflottan falla i tyskarnas händer, konsul Woodhouse, major McAlpin och kaptan Schwabe. som tillhörde general Pooles mission. och en hel del andra tillhörande vårt underrättelseväsende. De voro fullständigt oberoende av mig och skickade in sina rapporter direkt till London.

När Lindley hade rest var jag sålunda hänvisad till mina egna resurser. Dessutom var nu vägen över Finland stängd, och för de närmaste sex månaderna var jag avskuren från all annan förbindelse med England än per telegraf. Också Robins hade anslutit sig till den amerikanska ambassaden när denna flydde till Vologda, och han ringde upp mig i telefon och sade mig att det var antagligt att ambassadören och hans personal redan följande dag skulle fortsätta till Amerika över Sibirien. Om jag kunde förmå Lenin att uppmana honom att stanna skulle han

göra det och även göra sitt bästa för att övertala den amerikanska ambassadören att följa hans exempel.

Det var för den skull med en känsla av modfärdighet jag samma morgon begav mig till Smolnij för att träffa samman med bolsjevikernas högste chef. Han tog emot mig i ett litet rum i samma våning som Trotskij. Det var illa hållet och de enda möblerna i rummet var ett skrivbord och några enkla stolar. Det var icke bara mitt första sammanträffande med Lenin utan till och med första gången jag såg honom. Han hade ingenting i sitt yttre som tydde på att han var en övermänniska. Han var liten och satt till växten med en kort, tjock hals, breda axlar, ett runt, rödlätt ansikte, en intelligent panna, något uppnäst, bruna mustascher och ett kort, stubbigt skägg. Vid första anblicken verkade han mera som en provinsialläkare på landet än som en ledare för miljoner människor. Men det var något i hans stålgrå ögon, som jag fäste mig vid, något i den spefulla, halvt föraktfulla, halvt leende blicken, som förrådde en självtillit utan gränser och en utpräglad känsla av sin egen överlägsenhet.

Längre fram skulle hans intelligens göra ett djupt intryck på mig, men denna gång imponerades jag mera av hans oerhörda viljestyrka, hans hänsynslösa beslutsamhet och hans fullkomliga frihet från all sentimentalitet. Han var en utpräglad motsats till Trotskij, som förundransvärt tystlåten var närvarande via vårt sammanträffande. Trotskij var full av temperament, en individualist och konstnär, på vars fåfänga till och med jag med en viss framgång kunde spela. Lenin var nästan omänskligt opersonlig. Han var fullkomligt okänslig för allt vad smicker heter, och det enda man kunde vädja till var hans visserligen sardoniska men mycket starkt utvecklade humor. Under de närmaste månaderna ansatte man mig från London med otaliga förfrågningar angående tillförlitligheten av de rykten, som visste berätta om allvarliga meningsskiljaktigheter mellan Lenin och Trotskij, meningsskiljaktigheter, av vilka engelsmännen hoppades mycket. Jag kunde ha givit mitt svar redan efter detta första sammanträffande. Trotskij var en stor organisatör och hade ett obegränsat fysiskt mod. Men i moraliskt hänseende var han i jämförelse med Lenin som en loppa mot en elefant. I folkkommissariernas råd fanns det icke en som räknade sig jämbördig med Trotskij, men det fanns inte heller en enda folkkommissarie, som inte betraktade Lenin som en halvgud, vars beslut det inte kunde vara fråga om att motsätta sig. Stridigheter mellan folkkommissarierna förekommo ganska ofta, men Lenin stod alltid utanför dem.

Jag kommer ihåg, att Tjitjerin en gång berättade för mig hur det brukade gå till vid folkkommissariernas plenarsammanträden. Trotskij framlade ett förslag, som en annan folkkommissarie häftigt motsatte sig, varefter ändlösa diskussioner följde. under vilka Lenin hela tiden satt och gjorde anteckningar med hela sin uppmärksamhet på vad han själv hade för sig. Till slut kastade någon av kommissarierna fram: "Låt Vladimir Iljitj (Lenin) bestämma!" Lenin tittade upp, sade sin åsikt och så var friden återställd.

I sin tro på världsrevolutionen var Lenin lika målmedveten och hänsynslös som en jesuit, och som en sådan hyllade han också satsen att ändamålet helgar medlen. Vid vissa tillfällen kunde han vara förvånansvärt öppen hjärtig, vilket han var vid detta mitt första sammanträffande med honom. Han gav mig alla de upplysningar jag begärde och som det sedermera visade sig full korrekt. Det var icke sant att fredsförhandlingarna hade avbrutits. De villkor tyskarna ställt upp voro sådana man kunde vänta sig av en militarist-stat. De voro skändliga men det var ingenting annat att göra än att anta dem. Fredsfördraget skulle komma att underskrivas följande dag, och det skulle komma att ratifieras av partiet med en överväldigande majoritet.

Hur länge kunde freden komma att räcka? Det kunde han inte säga. Regeringen skulle flytta till Moskva för att stärka sin ställning. Om tyskarna skulle göra några försök att installera en

borgerlig regering i Ryssland, skulle bolsjevikerna ta upp striden även med risk att tvingas tillbaka ända till Volga och Ural. Men de skulle kämpa för egen räkning och tänkte inte låna sig till att krafsa kastanjerna ur elden åt de allierade.

Om de allierade insågo detta, fanns det nu ett utmärkt tillfälle till samarbete. Bolsjevikerna hatade lika mycket den engelsk-amerikanska kapitalismen som den tyska militarismen, men för ögonblicket utgjorde den senare ett mera direkt hot. Han var för den skull glad, att jag hade beslutat mig för att stanna kvar i Ryssland. Han skulle på allt sätt underlätta mitt arbete där, garantera min personliga säkerhet så långt det stod i hans makt och tillförsäkra mig en obehindrad avresa, när jag ville lämna Ryssland. Men han var mycket skeptisk angående möjligheterna att samarbeta med de allierade. ”Våra vägar är icke era vägar”, sade han. ”Vi skulle tillfälligtvis kunna gå med på en kompromiss med kapitalet. Det är till och med nödvändigt för oss, ty om allt kapital skulle hålla ihop mot oss, skulle vi i det utvecklingsstadium vi nu befinner oss komma att krossas. Lyckligtvis för oss ligger det icke i kapitalets natur att hålla ihop. Därför är jag, så länge den tyska faran existerar, beredd att riskera ett samarbete med de allierade, vilket för tillfället skulle kunna vara till en viss fördel för bägge parterna. I den händelse tyskarna går till anfall mot oss är jag till och med villig att ta emot militär hjälp. På samma gång är jag övertygad om att er regering aldrig kommer att se saken på detta sätt. Den är en reaktionär regering, och den kommer att samarbeta med de ryska reaktionärerna.”

Jag gav uttryck för mina farhågor, att nu sedan freden var en avgjord sak, tyskarna skulle bli i stånd att sätta in alla sina krafter på västfronten. Kanske skulle de lyckas krossa de allierade, och hur skulle det då gå för bolsjevikerna? An större var faran att tyskarna genom att tvångsrekvirera säd i Ryssland skulle kunna skaffa föda åt sin hungrande befolkning. Lenin log. ”Liksom alla era landsmän anlägger ni bara militära synpunkter på allt. Ni bortser från alla psykologiska faktorer. Detta krig kommer inte att avgöras i skyttegravarna utan bakom fronten. Men även ur er synpunkt är de argument ni kommer med falska. Tyskland har för länge sedan dragit sina bästa trupper från östfronten. Resultatet av denna rövarfred kommer att bli att det behöver större i stället för mindre styrkor i öster än förut. Vad det beträffar, att Tyskland skulle komma i tillfälle att få större kvantiteter proviant från Ryssland, kan jag också lugna era farhågor. Passivt motstånd — uttrycket kommer från ert eget land — är ett så pass kraftigt vapen att ingen armé i världen kan hålla stånd mot det.”

Jag gick hem försjunken i mina tankar och fann vid min hemkomst en bunt telegram från utrikesdepartementet. De voro alla fulla av klagovisor över den avslutade freden. Hur kunde jag fasthålla vid, att bolsjevikerna inte voro tysk-vänliga då de voro beredda att utan att lossa ett skott lämna ifrån sig halva Ryssland till tyskarna. I ett av telegrammen protesterade man i skarpa ordalag mot Litvinovs förehavanden i London. Kunde jag omedelbart förbereda bolsjevikregeringen på att ett dylikt uppträdande icke skulle komma att tolereras. Då jag satt och grubblade över, hur jag bäst skulle formulera denna protest, ringde det i telefon. Det var Trotskij. Han hade fått meddelande om att japanerna förberedde en landsättning av trupper i Sibirien. Hur ställde jag mig härtill, och hur kunde jag förklara min enen mission i Ryssland inför denna öppet fientliga handling? Jag betvivlade riktigheten av detta meddelande och slog mig så åter ned vid skrivbordet. Min betjänt kom in med ett nytt telegram. Det var från Robins, som rådde mig att komma till Vologda. Jag ringde upp honom i telefon och sade honom, att jag tänkte hålla ut i Petersburg till slutet och bad honom underrätta sin ambassadör om det japanska trasslet i Sibirien. En japansk intervention i Sibirien skulle göra om intet varje möjlighet att komma till tals med bolsjevikerna. Med litet sunt förnuft måste man ju

inse, att det som ett medel att återställa östfronten mot tyskarna var fullkomligt vanvettigt. Det sista slaget, som drabbade mig denna olycksaliga dag, var ett telegram från min fru, som i förtäckta ordalag gav mig klart besked om, att mina åtgärder sågos med allt annat än blida ögon i London, och att jag måste taga mig i akt, om jag inte ville riskera att förstöra min karriär.

London hade varken gillat eller ogillat mitt beslut att stanna kvar efter Lindleys avresa, men av det enkla faktum, att utrikesdepartementet fortfarande bombarderade mig med telegram, drog jag den slutsatsen, att det funnit sig i den nya situationen. Jag hängav mig åt en liten orgie av medömkan med mig själv, vilket stärkte min envishet. Min lott var sannerligen föga avundsvärd!

Livet i Petersburg hade under denna period tagit egendomliga former. Bolsjevikerna hade ännu icke lyckats genomföra den järnhårda disciplin, som numera karakteriserar deras styre, och de hade i själva verket inte gjort några försök i den vägen. Någon terror förekom inte, och befolkningen fruktade inte sina nya herrar. De bolsjevikfientliga tidningarna kommo fortfarande ut och kritiserade i skarpa ordalag bolsjevikernas politik. Framför andra utmärkte sig Gorkij, som då utgav *Novaja Sjisn*, för sina hätska utfall mot de män, till vilka han sedermera oförbehållsamt slutit sig. De borgerliga förlitade sig ännu på att tyskarna snart skulle förjaga bolsjevikpaket och voro mera hoppfulla än man skulle kunnat vänta under så vidriga omständigheter. Den lägre befolkningen svalt men de rika hade ännu pengar. Restauranger och kabaréer voro öppna och de senare alltid överfulla. På söndagarna ägde travtävlingar rum ute på isen utanför våra fönster, och de vackra, välskötta travarna utgjorde en egendomlig kontrast mot droskkuskarnas utmärklade, skelettartade kräk. Den enda livsfaran under den första tiden efter bolsjevikrevolutionen utgjordes icke av bolsjevikerna själva, utan av anarkisterna, sammanslutningar av rövare, föredetta officerare och äventyrare, vilka hade lagt sig till med några av de bästa husen i staden och som beväpnade med gevär och handgranater och kulsprutor som "gangsters" terroriserade staden. I gathörnen överrump-lade de sina offer och behandlade dem på det mest hänsynslösa sätt. De togo för övrigt ingen hänsyn till person. Så blev Uritskij, sedermera chef för tjeckan i Petersburg, på sin väg från Smolnij in till staden ryckt ur släden av banditerna, som plockade av honom alla hans kläder och läto honom naken fortsätta sin väg. Han var lycklig över att komma ifrån det med livet. När vi gingo ut efter mörkrets inbrott, gingo vi aldrig ensamma hur kort än vägen var. Vi gingo också alltid mitt på gatan och hade alltid handen i fickan om vår revolver med fingret på avtryckaren. Det sköts också hela nätterna på gatorna. Bolsjevikerna tycktes full- ständigt hjälplösa inför dessa olidliga missförhållanden. Under årtal hade de protesterat mot den tsaristiska regimens undertryckande av det fria ordet, men ännu hade de icke själva lagt sig till med samma metoder.

Jag omnämner denna bolsjevikernas relativa fördragsamhet, därför att de grymheter, som de sedermera gjorde sig skyldiga till, voro resultatet av att inbördeskriget fördes allt hänsynslösare på ömse sidor. Detta var de allierades ingripande till en stor del skuld till, då det väckte nytt hopp hos bolsjevikernas motståndare. Jag vill därmed icke hava sagt att ett avhållande från att ingripa i Rysslands inre angelägenheter skulle ändrat den kurs bolsjevikrevolutionen slog in på, men jag vågar påstå att vår intervention gjorde terrorn hänsynslösare och kom mera blod att flyta.

Lördagen den 3 mars underskrevs det preliminära fredsfördraget av de ryska delegaterna i Brest, och följande dag sammankallades till den 12 mars en allmän rådkongress till Moskva för att ratifiera det. Samtidigt tillkännagåvo bolsjevikerna bildandet av ett nytt högsta krigsråd

och gav order om att hela folket skulle beväpnas. Trotskij utnämndes till ordförande i detta nya råd, och Tjitjerin övertog hans plats i utrikesdepartementet.

Jag träffade Tjitjerin efter hans återkomst från Brest. Han var modfälld och för den skull vänlig mot mig. Han talade om för mig att de tyska fredsvillkoren hade väckt samma förtrytelse i Ryssland som de gjorde i Frankrike 1871, och nu var det ett gynnsamt tillfälle för de allierade att visa sin sympati. Fredsvillkoren hade påtvingats dem, varför ryssarna också skulle bryta freden så snart de kände sig tillräckligt starka till det. Av samma uppfattning voro alla folkkommissarier jag kom i beröring med.

Då regeringen nu skulle lämna Petersburg, frågade jag Tjitjerin vad han kunde göra för att skaffa min mission en bostad i Moskva. Som vanligt var han ytterst frikostig med löften men de voro ytterst svävande. Jag gick därför till Trotskij, som när han var på det humöret kunde få sakerna gjorda och snabbt gjorda. Jag fann honom i ett tillstånd av exaltation. Med sin känsla för det dramatiska hade han ögonblickligen adapterat sig efter sin nya ställning och nästan på en natt hade han blivit militär. Hela hans konversation rörde sig om krig. Om fredsfördraget ratifierades eller ej skulle det i alla fall bli krig. Vid det förberedande sammanträdet med de ledande bolsjevikerna, som redan hade bestämt sig för ratifikation, hade han avhållit sig från att rösta. Han ville inte vara närvarande vid själva ratifieringen i Moskva utan skulle stanna ytterligare en vecka i Petersburg, och han skulle med glädje se att jag stannade kvar med honom. Jag skulle få följa med honom när han gav sig iväg, och han skulle personligen svara för att jag blev väl installerad i Moskva. Jag föredrog Trotskijs manliga bestämdhet framför Tjitjerins vankelmod och beslöt att stanna.

Trots ytterligare obehag med anledning av den japanska interventionen — man kunde inte nämna den utan att Trotskijs ögon sprutade eld (däremot väckte den icke något hopp hos de borgerliga ryssarna, då dessa med rätta förstodo, att den inte kunde hjälpa dem ur deras svårigheter) — var min sista vecka i Petersburg ganska angenäm. Jag träffade Trotskij varje dag, men för övrigt hade jag mindre arbete än vanligt. Det var ett härligt väder och vi tillbragte tiden på ett angenämt sätt genom att bjuda till oss våra ryska vänner.

Det var vid denna tidpunkt jag för första gången träffade Mura, som var en gammal vän till Hicks och Garstin och som ofta kom och hälsade på oss i vår våning. Hon var vid den tiden tjugosex år. Ryska som hon var ut i fingerspetsarna existerade för henne ingenting av det som är smått i livet, och hennes mod sviktade aldrig. Hennes vitalitet, som hon antagligen hade sin järnhälsa att tacka för, var oerhörd och meddelade sig till alla hon kom i beröring med. Där hennes kärlek var, där var hennes värld, och hennes livsfilosofi lärde henne att bära alla konsekvenser härav. Hon var aristokrat men hade lika väl kunnat vara kommunist, men borgerlig däremot hade hon inte kunnat vara. Längre fram kom hennes namn att sättas i samband med min ryska karriärs slutliga sammanbrott. Under dessa första dagar av vår samvaro i Petersburg hade jag alltför mycket att göra och var alltför upptagen av min egen värdighet för att ägna henne mer än en flyktig tanke. Jag tyckte att hon var en högeligen tilldragande kvinna, vars konversation förgyllde upp vårt dagliga liv. Det var först senare romantiken kom in i vårt liv.

Petersburg var mycket stilla och fridfullt under denna sista vecka. Aldrig hade det varit vackrare, och de öde gatorna bidro endast till att öka dess tjusning.

Det ryka livets tyngdpunkt var numera förlagd till Moskva. Lenin hade farit dit den 10 mars. Först den 15 på kvällen fick jag meddelande från Trotskij, att vi nästa morgon skulle resa. Han hade just utnämnts till krigskommissarie. När denna utnämning bekantgjordes hade

sovjetkongressen, som skulle ratifiera fredsfördraget, just öppnats, vid vilket tillfälle Lenin givit dem, som satte sig emot ratifieringen, det bekanta svaret: ”En dåre kan fråga mer på en minut än tio visa kan svara på en timme”.

Efter att ha deponerat det mesta av vårt stora bagage i ambassaden, stego vi följande morgon upp klockan sju och kommo klockan åtta till Smolnij, där vi fingo vänta till tio innan Trotskijs tåg var färdigt. Vi fingo tillbringa nästan hela dagen på stationen, strövade omkring i den härliga vårsolen och tittade på de 700 letterna, som utgjorde Trotskijs, den röde Napoleons, livvakt. De sågo tämligen råbarkade ut men voro mycket väl disciplinerade.

Klockan fyra kom äntligen Trotskij imponerande i sin nya kakikappa. Vi hälsade och skakade hand med honom, varefter han personligen anvisade oss våra kupéer. Vi fingo två stora kupéer till vår disposition och som vi med våra två ryska tjänare endast voro sex, hade vi utmärkt gott utrymme, under det tåget i övrigt var alldeles fullproppat. Vi reste för oss själva, men just innan vi kommo fram till stationen Ljuban, kom ett bud från Trotskij, att vi skulle göra honom ett nöje om vi ville äta middag med honom.

Jag kommer att minnas den middagen så länge jag lever. Vi sutto vid översta ändan av ett långt bord i järnvägsrestaurangen, jag till höger och Hicks till vänster om Trotskij. Maten var enkel men god, en tjock kålsoppa, kalvkotletter med stekt potatis och en väldig tårta. Det fanns både öl och rödvin på bordet, men Trotskij själv drack bara mineralvatten. Han var på mycket gott humör och en idealisk värd. En väldig människomassa hade samlat sig och stod tyst och med gapande munnar och stirrade på oss medan vi åto. Det var som om hela trakten hade strömmat till för att se den man, som skänkt Ryssland fred och nu inte längre ville ha den. Mot slutet av middagen gratulerade jag honom till hans utnämning till krigskommissarie. Han svarade, att han ännu inte antagit utnämningen och icke skulle göra det med mindre än att Ryssland skulle gå i krig. I det ögonblicket tror jag att han menade vad han sade. I samma ögonblick kom stationsinspektoren in med ett telegram till honom från Moskva. Det innehöll att sovjetkongressen med en väldig majoritet hade ratifierat fredsfördraget.

Icke desto mindre sovo vi härligt hela natten, och nästa morgon voro vi utan vidare äventyr i Moskva.

Femte kapitlet

På SÄTT OCH vis var jag glad att vara tillbaka i Moskva. Jag kände så gott som varje sten på dess kullerstengator. Det var så gott som mitt hem. Jag hade tillbragt flera år innanför dess murar än i någon annan stad i världen.

Emellertid var det ett nytt Moskva jag kom till. Många av mina gamla ryska och engelska vänner hade lämnat staden. Tjelnokov hade flytt till södra Ryssland. Lvov höll sig dold. De flesta av de rika köpmännens hus hade tagits i besittning av anarkisterna, som terroriserade staden till och med värre än i Petersburg. Stämningen i staden var onaturligt hög och det på ett sätt som stötte mig. Bourgeoisien väntade med otålighet på tyskarnas ankomst och firade redan befrielsens timme. Kabaréerna förde en lysande tillvaro. Det fanns till och med en i Elite Hotell, som nu var vårt högkvarter. Priserna voro höga, särskilt på champagne, men det tycktes inte råda någon brist på pengar bland gästerna, som trängdes omkring borden till långt fram på natten.

Jag hade emellertid inte mycken tid över för moraliserande betraktelser. Ett dygn hade inte hunnit förflyta efter min ankomst innan jag var mitt uppe i en intensiv verksamhet. Jag träffade Robins och hans rödakorsherrar på Elite, där Robins och jag lyckades förskaffa oss en

bekvämt våning med salong och badrum mellan våra bägge sovrum. General Lavergne och en fransk militärkommission hade också valt Moskva till sitt huvudkvarter. General Romei var också där med en mindre italiensk militärmission. Major Riggs representerade de amerikanska militära intressena. För att undvika att alla våra olika åsikter skulle söka att göra sig gällande och åstadkomma mycken förbistring var det av stor vikt att söka komma till ett gott samarbete mellan oss.

Jag gjorde visit hos de övriga representanterna för de allierade staterna, och på Romeis förslag höllo vi dagligen ett sammanträde i mina rum, i vilket Lavergne, Romei, Riggs och jag deltog. Även Robins var ofta tillstädes. Vi lyckades åstadkomma ett förvånansvärt friktionsfritt samarbete. Ända till den tragiska upplösningen voro vi överens i allt som rörde politiken. Vi som sågo händelserna så att säga inifrån hade klart för oss, att en militär intervention från de allierades sida utan bolsjevikernas medgivande endast skulle framkalla ett inbördeskrig, vilket om de allierade icke satte in mycket stora styrkor skulle sluta med en katastrof för vår prestige. Intervenering med bolsjevikernas medgivande var den politik vi inriktade oss på, och inom tio dagar efter min ankomst fattade vi en enhällig resolution, i vilken vi förklarade en japansk intervention förkastlig. Till vårt försvar skulle jag vilja framhålla, att allt vad vi företogo oss skedde med hänsyn till läget på västfronten, där den stora marsoffensiven från tyskarnas sida var i full gång. Vi visste, att det som låg de allierades högsta krigsråd mest om hjärtat var att så mycket tyska trupper som möjligt drogos från västfronten. Men också om vi togo varje faktor med i beräkningen, kunde vi icke tro, att detta mål skulle nås genom att stödja Alexejev eller Kornilov, som vid den tiden voro Denikins och Wrangels föregångare. Dessa bägge generaler liksom Skoropadskij, som tyskarna satt som chef för den vita regeringen i Ukraina, voro icke direkt intresserade av kriget i Västeuropa. Kanske voro de uppriktiga, då de framhöllo sin önskan att åter få skapa en front mot tyskarna i öster, men innan de kunde komma därtill, måste de först få bukt med bolsjevikerna. Utan en mycket kraftig hjälp utifrån voro de icke mäktiga det. Förutom den forna officerskåren — också den var ganska demoraliserad — hade det intet stöd inom landet. Ehuru vi voro fullt på det klara med, att bolsjevikerna inte skulle uppta striden med mindre än att de tvingades in i kriget genom ett tyskt anfall, voro vi övertygade om, att läget lätt nog kunde förändras därtill och att vi genom ett löfte att hjälpa dem kunde få händelserna att utveckla sig i den riktning vi önskade. Vi kunde mycket väl förstå de allierade regeringarnas motvilja mot bolsjevikerna, men vi kunde inte förstå deras sätt att resonera.

Inom detta de allierades miniatyrråd voro Romei och jag fullt självständiga. Romei sände sina rapporter direkt till italienska generalstaben och sedan vår ambassad lämnat Ryssland var jag ensam herre på täppan därute. Fast Lavergne stod i spetsen för den franska militärmissionen var han också militärattaché och stod som sådan direkt under ambassadören. Riggs hade till och med en ännu mera underordnad ställning. De allierades ambassadörer voro i Vologda, en liten landsortsstad hundratals mil från händelsernas brännpunkt. Det var som om tre utländska ambassadörer från en liten by på Hebriderna försökt att hålla sina regeringar underrättade om förloppet av en engelsk ministerkris. Dessa voro dessutom föga lämpade för sin uppgift. Francis, den amerikanske ambassadören, var en intagande gammal herre på närmare åttio år — han var en bankir från S:t Louis, som för första gången i sitt liv hade lämnat Amerika för att kastas in i revolutionens virvlar. Noulens, den franske ambassadören, var också en nykomling på platsen. Han var yrkespolitiker och lät den politik hans parti förfäktade i den franska kammaren bli avgörande för hans egen hållning. Lavergne hade dessutom en socialist bland sin personal, kapten Jean Sadoul, en välkänd fransk advokat och fördetta deputerad. Sadoul, som stod på mycket god fot med Trotskij, var ett arv från Albert Thomas' tid. Han

tjänade Lavergne väl och troget, men på Noulens verkade han som ett rött skynke på en tjur. Noulens lade hinder i vägen för Sadouls direkta korrespondens med Thomas, och till slut drev dennes envisa förföljelse den stackars Sadoul i armarna på bolsjevikerna. Torretta, Italiens chargé d'affaires, kände Ryssland bra och talade ryska, men det Ryssland han kände var den gamla regimens. Också om han hade vetat det, var han icke vuxen att hålla stånd mot den aggressiva och stridbara Noulens. Dessutom hade han haft sitt olycksaliga samtal med Lutschij, så att av honom var det icke mycket att hoppas.

I Vologda cirkulerade ännu vildare, av bolsjevikernas motståndare utspridda rykten än vare sig i London eller Paris. Det gick knappast någon dag utan att Lavergne av sin ambassadör fick order att undersöka sanningsenligheten av något nytt rykte om något nytt utslag av bolsjevikernas tyskvänlighet. Romei och jag vred oss av skratt, då Lavergne frågade oss om vi hört talas om en tysk kontrollkommission i Petersburg. Tsarens forna hovminister skulle vara dess ordförande. Den framträdde inte öppet men den kontrollerade allt vad bolsjevikernas utrikesdepartement företog sig, och icke en enda utlänning kunde lämna Ryssland utan dess tillstånd. ”Jaså, ett nytt telegram från Vologda”, sade vi. Men den som inte skrattade var Lavergne. Han måste ta dessa Noulens' dumma frågor på allvar, och under det Lavergne gjorde sina undersökningar på egen hand var det Sadoul, som fick på sin lott att uppsöka Trotskij för att framföra en officiell protest mot upprättandet av en dylik kommission. Ibland tog denne saken lugnt men ibland råkade han i raseri. Vid andra tillfällen åter bara skrattade han och erbjöd sig att skriva ut brompulver för att lugna excellensernas i Vologda nerver. Som hans far varit apotekare kände han väl till den farmaceutiska vokabulären. Lavergne fick allt som oftast företa den långtråkiga resan till Vologda. Romei och jag foro dit endast en gång. Romeis utlåtande efter den resan var: ”Om man lade de allierades alla representanter i kittel och kokade dem, skulle man ändå inte få ut en enda droppe sunt förnuft ur dem.”

Mars 1918 var den månad, under vilken det var lättast för de allierade att komma till en överenskommelse med bolsjevikerna. Dessa voro rädda för att tyskarna skulle fortsätta sin framryckning mot dem, och de sågo framtiden an med föga tillförsikt. De hade gärna sett att de allierade hade ställt officerare till deras förfogande som instruktörer för den nya röda armé, som Trotskij höll på att organisera.

Genom en tillfällighet erbjöds oss ett utmärkt tillfälle att ställa de allierade officerare, som anhållits om, till bolsjevikernas krigskommissaries förfogande. En stor fransk militärmission under general Berthelot hade nämligen just kommit till Moskva från Rumänien. Då vi ansågo det fördelaktigare, att den röda armén utbildades av allierade officerare än av tyska, föreslogo vi Trotskij att han skulle begagna sig av general Berthelots tjänster. Den röde chefen, som redan visat sin goda vilja genom att anställa en kommitté av allierade officerare, mottog utan tvekan erbjudandet. Vid denna kommittés första sammanträde — den bestod av generalerna Romei och Lavergne, major Riggs och kapten Garstin — framställde Trotskij en officiell anhållan om hjälp av dessa officerare. General Lavergne beviljade den begärda hjälpen, och det beslöts att general Berthelots militärmission skulle stanna kvar i Ryssland. Vi trodde oss ha vunnit en taktisk fördel.

Men två dagar senare kastades hela vår plan över ända. Noulens ingrep. Lavergne fick sina fiskar varma för att han överskridit sin befogenhet, och de franska officerarna fingo order att omedelbart återvända till Frankrike. Trotskijs barometer visade på storm, och i en ledare i *Isvestija* skrev man, att ”endast Amerika hade förstått att behandla bolsjevikerna anständigt, och att det var de allierade själva, som genom att icke taga någon hänsyn till det ryska folkets

önsknings hinderade Ryssland från att föra en ententevänlig politik”.

Om Lavergne hade det besvärligt, hade jag det icke mycket bättre. Genom vårt hemliga underrättelseväsendes agenter hade den engelska regeringen kommit en ny tyskvänlig komplot på spåren. Enligt de rapporter den erhållit skulle Sibirien vimla av tyska regementen sammansatta av tyska krigsfångar och beväpnade av bolsjevikerna. Dessa regementen hade nu besatt ett mycket stort område. Detta var ett nytt bevis på att bolsjevikerna utan vidare överlämnade hela Ryssland i fiendens händer. Jag fick ett telegram, som i skarpa ordalag förebrådde mig att mina rapporter icke överensstämde med bolsjevikernas verkliga åtgärder.

Jag inberättade förhållandet för mina kolleger i Moskva. Sunt förnuft sade mig att det hela måste vara en uppdiiktad historia. Men som Sibirien låg långt borta kunde vi inte anföra våra egna ögons vittnesbörd. varför Robins och jag gingo till krigskommissariatet för att uppsöka Trotskij. Hans svar var rakt på sak. Han sade att det icke lönade sig för honom att komma med en dementi, vilken vi i alla fall inte skulle sätta tro till. Vi måste resa dit själva och se med egna ögon. Han skulle på alla sätt underlätta resan för den, vi önskade skicka för att göra undersökningar på platsen.

Fast jag hade svårt att undvara Hicks, min pålitligaste medarbetare, skickade jag dit honom. Han for samma kväll i sällskap med kapten West, som tillhörde den amerikanska rödakorsmissionen. Trotskij höll sitt löfte. Han försåg de bägge officerarna med ett personligt rekommendationsbrev, i vilket sovjeten på de olika platserna fingo order att lämna dem allt nödigt bistånd. De tillätos att fara vart de ville och se vad de ville.

Hicks kom icke tillbaka på sex veckor. Under tiden for han omkring i Sibirien, inspekterade fånglägren och utförde grundligt den begärda undersökningen. Hans telegram till mig innehöll en del oroande underrättelser särskilt angående Semjonov, som från andra sidan den kinesiska gränsen förde ett partigångarkrig mot bolsjevikerna. Men av beväpnade tyska eller österrikiska krigsfångar hade han inte sett ett spår.

Jag skrev om hans rapporter och chiffrerade dem till vårt krigsdepartement. Den omedelbara verkan härav i London var ett telegram från krigsdepartementet, i vilket Hicks beordrades att omedelbart återvända till England. Jag råkade härigenom i ett svårt bryderi. Jag hade grundade anledningar att tro mig förstå orsaken varför Hicks återkallats. Jag kunde förresten icke undvara honom. Jag hade redan mer arbete än jag kunde klara och ingen annan av min personal var skicklig chiffrör. På så sätt skulle jag efter en lång arbetsdag bli tvungen att själv sitta uppe och chiffrera. Jag skickade ett telegram till utrikesdepartementet och framhöll de svårigheter detta skulle vålla mig och tillade samtidigt, att Hicks hade skickats till Sibirien på mitt ansvar och att om han hemkallades jag intet annat hade att göra än att själv be att bli hemkallad. Till svar fick jag ett privat telegram från George Clerk, vars vänlighet mot mig och överseende med mina brister jag aldrig kommer att glömma, med meddelande om att Hicks kunde stanna kvar.

Alldeles frånsatt politiken i stort var mitt liv fyllt av en hel del små förtretligheter. De engelska och ryska regeringarna gävo varandra oupphörliga nålstyggn. som endast tjänade till att komplicera situationen. Vi hade små missioner över hela Ryssland och var och en av dem förde sin egen politik. Samtidigt protesterade vi på alla upptänkliga sätt mot att bolsjevikerna konfiskerade de allierades undersåtars egendom. Bolsjevikerna svarade med att skarpt kritisera de allierades politiska mål och försökte vinna det engelska arbetarpartiet över på sin sida. Särskilt Litvinov gjorde sig allt mindre önskvärd i London. I detta spel av protester och motprotester slängdes jag som en ömklig boll mellan de bägge regeringarnas racketar.

Några ljuspunkter fanns det ändå i denna mörka situation. Tyskarnas framgångar på västfronten hade gjort bolsjevikerna oroliga. De voro nu beredda att gå så långt som att låta de allierade intervensera i den händelse tyskarna förnyade sitt anfall mot Ryssland. Den atmosfär som vid denna tidpunkt rådde i Moskva, belyses bäst av att den bolsjevikkiska pressen i sin framställning av marsoffensiven på västfronten uteslöt alla tyskarnas kommunikéer. Den borgerliga pressen däremot publicerade dem in extenso.

Också tyskarna tycktes spela oss i händerna i Ryssland. Deras uppträdande mot bolsjevikerna var utmanande och hänsynslöst. De inlade talrika protester mot att vi höllo Murmansk besatt, och för formens skull skickade bolsjevikernas utrikesdepartement mig åtskilliga noter- vilka i överensstämmelse med deras principer om en så kallad ”öppen diplomati” publicerades i tidningarna. Jag tog med mig mina noter till Tjitjerin. ”Vad ska jag göra med dem?” frågade jag. Han svarade, att det vore tillfyllest om vi i Murmansk toge litet mera hänsyn till de lokala bolsjevikmyndigheterna. ”För resten kan ni kasta dem i papperskorgen”, sade han cyniskt.

Fast Trotskij var utom sig över de allierades politik, var han icke desto mindre vänlig mot mig. ”Just när vi står inför ett nytt krig”, sade han, ”gör de allierade regeringarna allt de kan för att hjälpa tyskarna.” Min kvällslektyr på den tiden var — inte utan orsak — judarnas historia, och där fann jag den judiske ”Stjärnans son” Bar Cochbas bön under hans strid mot romarna. ”Vi bedja Dig min Gud att icke bistå våra fiender, oss behöver Du ej hjälpa”. Det var nästan samma ord, som Trotskij dagligen riktade till mig.

Det var också vid denna tidpunkt Trotskij gav mig ett ganska märkligt prov på sitt personliga mod. Jag satt just inbegripen i ett samtal med honom i krigskommissariatet vid den öppna platsen bakom Vår Frälsares kyrka, då en förskrämd sekreterare kom inrusande i rummet. En massa matrosar hade samlats utanför byggnaden. De hade icke fått sin avlöning eller åtminstone inte sin fulla avlöning och de begärde nu att få råka Trotskij. Om han inte kom ut till dem skulle de storma byggnaden.

Trotskij reste sig med detsamma och med ögon, som sköto blixtar, gick han ned på den öppna platsen. Jag följde förloppet från ett fönster. Han gjorde inga försök att lugna matroserna med fagra löften utan överöste dem i stället med en ström av skällsord. De voro hundar fullkomligt ovärdiga flottan, som hade tagit en så ärofull del i revolutionen. Han skulle undersöka deras klagomål. Om de voro berättigade skulle rättelse ske. Om icke skulle han brännmärka dem som revolutionens förrädare. Nu skulle de i alla fall gå tillbaka till sina baracker, annars skulle han låta avvärpa dem och beröva dem deras rättigheter. Som piskade hundar slunko matroserna i väg, och Trotskij kom tillbaka till mig och tog upp samtalet, där han avbrutit det. Var Trotskij en ny Bar Cochba? I alla fall var han mycket krigisk av sig.

Lenin, som Robins ofta träffade, var mera på sin vakt, men också han var beredd att gå ganska långt för att åstadkomma ett vänskapligt samarbete med de allierade.

De andra kommissarierna stodo dem icke efter i vänlighet. Jag stod på mycket god fot med Karachan, som tillsammans med Tjitjerin och Radek bildade ett slags triumvirat i bolsjevikernas utrikeskommissariat. Han var armenier och hade mörkt, vågigt hår och ett välvårdat skägg och var bolsjevikpartiets Adonis. Hans uppträdande var ytterst korrekt, och han förstod att värdesätta en god cigarr. Jag såg honom aldrig ur humör, och under hela tiden jag hade med honom att göra och till och med sedan hans kolleger angivit mig som spion och mördare hörde jag honom aldrig säga ett enda ovänligt ord. Jag vill därför inte påstå att han var något helgon. Han var i besittning av sin ras' förslagenhet och list. Diplomatin var hans rätta verksamhetsfält.

Bland kommissarierna var emellertid Radek den, som roade oss mest. Han var jude, hans verkliga namn var Sobelsohn och han var en i vissa avseenden mycket grotesk figur. Han var liten till växten. hade ett väldigt huvud och utstående öron, var slätrakad (då för tiden bar han inte den rysliga skepparkransen, som numera hos honom föreställer skägg), bar glasögon på näsan. och i den breda munnen hängde ständigt mellan hans nikotinfärgade tänder en pipa eller en cigarr. Han gick alltid klädd i en pretentiös brunaktig kostym av engelskt tyg med kortbyxor och benlindor. Han var god vän med Ransome, Manchester Guardians korrespondent, och genom Ransome lärde vi närmare känna honom. Nästan varje dag kom han upp på mitt rum med en engelsk sportmössa på sned på huvudet. stolt blåsande väldiga rökmoln ur sin pipa och med en bunt böcker under armen och en väldig revolver dinglande vid sidan. Han såg ut som en bastard mellan en professor och en bandit.

Men hans lysande intelligens var det ingen som kunde tvivla på. Han var virtuos bland bolsjevikjournalisterna, och hans konversation var lika lysande som hans ledare. Ambassadörerna lekte han med och de utländska ministrarna voro hans skottavlor. Som biträdande kommissarie tog han emot ambassadörer och ministrar på eftermiddagarna och gick följande morgon illa åt dem i Isvestija under den lätt igenkännliga pseudonymen Viator. Han var ironisk och full av humor, en bolsjevikernas lord Beaverbrook.

Under våra två första månader i Moskva åtnjöto Robins och jag en privilegierad ställning. Det var aldrig någon svårighet för oss att få företräde hos de olika kommissarierna, och man tillät oss till och med att närvara vid vissa av centrala exekutivkommitténs sammanträden. Vid ett tillfälle bevistade vi ett sammanträde för att höra debatten om den nya armen. Vid denna tid hade bolsjevikparlamentet sina sammanträden i Hotell Metropolens stora sal, och deputeraderna sutto på stolar i rader som vid en konsert, under det att talarna höllo sina anföranden från den lilla pulpet. där förut orkesteranföraren Kontjik med sin smäktande fiol hade kommit den ryska bourgeoisins själar att vibrera. Vid detta tillfälle var naturligtvis Trotskij huvudtalaren. Som demagogisk talare förstod Trotskij i högsta grad att påtvinga andra sin mening så länge han kunde behärska sig. Han hade ordet i sin makt och talade som en forsande ström, som aldrig tycks vilja sina. Ibland höjde han rösten så att den nära nog övergick i ett väsende.

Den natten överträffade han verkligen sig själv. Han var en handlingens man, som nu redogjorde för de första etapperna fram mot sin stora skapelse. den röda armén. Det fanns ännu i församlingen tillräckligt mycket opposition (under mars och april sutto ännu åtskilliga mensjeviker i den centrala exekutivkommittén) för att tvinga honom att göra sitt bästa utan att förlora självbehärskningen, och med kraft och brio nedgjorde han sina motståndare. Den entusiasm han väckte var oerhörd. Hans tal verkade som en krigsförklaring och han själv som en inkarnation av hatet.

Innan diskussionen började bjödos Robins och jag på te och skorpor och föreställdes för en del kommissarier vi ännu inte träffat: den stillsamme och i sitt tal så försynte Lunatjarskij och Bucharin, ovanligt liten till växten men i besittning av ett stort personligt mod och den ende av alla bolsjeviker, som icke var rädd att kritisera Lenin eller bryta en lans med denne i en diskussion, bolsjevikernas framstående historiker Prokrovskij, den degenererade epileptikern Krylenko. som sedermera blev prokurator och som är den mest motbjudande typ jag träffat på under mina förbindelser med bolsjevikerna. Dessa fyra män utgjorde det rent ryska elementet i denna blandning av judar, armenier, polacker och andra nationaliteter. Under debatten sutto vi vid ett sidobord tillsammans med Radek och Gumberg, Robins judiske sekreterare. Lenin kom in i salen upprepade gånger och slog sig ned och språkade några minuter med oss. Han var som vanligt på ett mycket gott humör — jag tror att av alla offentliga personligheter jag

kommit i beröring med han var den som hade det jämnaste lynnet — men han tog ingen del i diskussionen. Den enda uppmärksamhet han ägnade Trotskijs tal var att sänka rösten när han själv talade.

Två andra kommissarier träffade jag också för första gången den kvällen. Den ene var Djersjinskij, chefen för tjekan, en lågmäld man med ett mycket korrekt uppträdande men utan ett spår av humor. Det mest framträdande hos honom var ögonen. De lågo djupt inne i ögonhålorna och lyste hela tiden med en fanatisk glöd. Han blinkade aldrig, det var som voro hans ögonlock förklamade. Han hade tillbragt större delen av sitt liv i landsflykt i Sibirien och hans ansikte var stämplat av denna landsflykt. Jag skakade också hand med en kraftigt byggd man med blekt ansikte, svarta mustascher, buskiga ögonbryn och ett mörkt kortklippt och uppborstat hår. Jag ägnade honom föga uppmärksamhet, och han själv sade ingenting. Han tycktes mig icke tillräckligt betydande för att få komma med i mitt galleri av bolsjevikporträtt. Om han då hade blivit föreställd för det församlade partiet som Lenins efterträdare, hade de delegerade säkerligen brustit ut i gapskratt. Mannen var nämligen georgiern Djugasjvili, nu känd över hela världen under namnet Stalin, mannen av stål.

Av dessa nya bekantskaper var Lunatjarskij den som gjorde det djupaste intrycket på mig. Med sin lysande begåvning och sin stora allmänbildning har han bättre än någon annan förstått att bland de borgerliga för bolsjevismen värva proselyter eller att göra dem mildare stämda mot bolsjevikregeringen. Det var han, som förde Gorkij tillbaka till den bolsjevistiska fällan, dit han kanske utan att själv veta det alltid hört. Det var också han, som yrkade på bevarandet av den borgerliga konsten, som skyddade konstskatterna i de ryska museerna och som man i första hand har att tacka för att Moskva fortfarande har sin opera, sin balett och sin ryktbara Konstnärsteater. Det var också han, som själv ursprungligen en troende ortodox, igångsatte rörelsen för den ryska kyrkans "bolsjevisering". Han var en lysande talare och använde denna gåva till att framföra sina många originella skäl till stöd för sin reviderade religion. Det var under bolsjevismens första år han höll sitt ryktbara tal, i vilket han jämförde Lenins förföljande av kapitalisterna med Kristus' utdrivande av mäklarna ur templet och slutade med följande uppseendeväckande yttrande: "Om Kristus levat i våra dagar skulle han ha varit bolsjevik".

Sjätte kapitlet

OM VI OCKSÅ LEVDE i ett tillstånd av kronisk kris, var livet dock icke utan sina ljuspunkter. Tack vare det amerikanska Röda Korset voro vi väl försedda med mat och tobak. Hicks var en utmärkt organisatör, som under den första relativt lugna tiden försåg oss med en vinkällare, som räckte så gott som hela tiden vi voro kvar. Vi åto uppe på våra rum, bjödo in våra kolleger och gjorde vårt bästa för att besvara den mera storslagna gästfrihet de voro i stånd att visa, tack vare att de voro bättre installerade än vi. Efter middagen spelades i allmänhet ett parti poker med amerikanarna. Robins spelade inte utan läste sin bibel eller språkade med mig. Mina engelska kamrater voro inte vuxna amerikanarna och då jag tog korten i min hand fick jag alltid betala dyra läropengar. En av amerikanarna var av irländskt ursprung och hette O'Callaghan, och hans like i poker har jag aldrig sett. Han var en utpräglad pessimist, och varje gång han spelade sade han: "Turen slår om klockan tolv och då går det ännu sämre." Hans egen tur slog aldrig om. Regelbundet plockade han oss på våra pengar.

På söndagarna gingo vi på baletten. Föreställningen var alldeles den samma som på tsarens tid och lika utmärkt, och den enda skillnaden var att den kejsrerliga logen nu var överfull av "kamrater". Under några timmar kunde man glömma sina bekymmer, och när jag satt och såg

på samma scenerier och samma artister som förut, hade jag svårt att komma ihåg att vi voro mitt uppe i den största revolution världen skådat. Så gick ridån ned och orkestern spelade upp Internationalen och därmed återvände vi till den hårda verkligheten. Internationalen var den tredje ryska folksång jag hörde samma orkester spela inom loppet av några månader.

Vi gingo också en kväll på en kabaré, som låg i en källare i Ochotni Rjadi och också kallades för "Podpolje" (källaren). Det var ett dumt tilltag, ty dylika kabaréer voro förbjudna, och hade vi blivit ertappade där hade vi gjort en slät figur. Salen var fylld av den förmögnare medelklassen. Det fanns en utmärkt scen, bord vid bord på golvet och en rad loger i fonden. Allt var mycket dyrt, men på varje bord stod det champagne. Vi togo en loge och slogo oss ned för att åhöra en förstklassig föreställning, sådan som endast ryssar kunna åstadkomma. Det var där jag för första gången hörde Vertinskij, ett degenererat geni, vars sånger, som han själv skrivit och själv framförde, gävo ett gripande uttryck för den ryska "intelligentsians" besvikelse. Särskilt en sång gjorde ett djupt intryck på mig: "Ja ne snaju satjem" (Jag vet ej varför). Det var en mot kriget riktad sång och Vertinskij sjöng den med vitpudrat ansikte med en oerhörd framgång. Jag kommer ihåg endast de första raderna:

Jag vet ej varför,
ej i vad syfte,
ej vem som sände dem i döden
utan att darra på handen.
Blott att det var så gagnlöst allt,
så skoningslöst.

Tag på tag bisserades sången. Den återspeglade stämningen hos de bolsjevikfientliga åhörarna, som förlorat sin själ och sin moral. Det var en sång för en klass, som redan förlorat allt hopp — en klass som kunde låna sig till vad som helst för att slippa gå under i strid. Ändå hade jag samma morgon fått ett telegram från utrikesdepartementet där hemma, som återgav en militär experts åsikt, att allt vad Ryssland behövde var en liten men beslutsam kärna av engelska officerare för att föra "de lojala ryssarna" till seger.

Jag satt just och funderade över det hårda öde, som vilar över den som lever långt borta från höga vederbörande, då det plötsligen uppstod rusning mot dörren och man hörde ett barskt kommando: "Hands up!" Tjugo maskerade män trängde in i salen med browningpistoler och revolverar riktade mot publiken. Det blev dödstyst i rummet. Hastigt och tyst tömde lyra av banditerna publikens fickor och Logo pengar, juveler och allt av värde. De flesta buro officersuniformer. Om de hade rätt därtill eller ej hade jag naturligtvis ingen möjlighet att kontrollera. När de kommo fram till vår loge, kände de igen Hills och Garstins engelska uniformer. Jag hade redan givit en av dem min plånbok och min klocka. "Ni är ju engelska officerare", sade han. "Ja", svarade jag med armarna ännu sträckta upp mot taket. Han gav mig pengarna och klockan tillbaka. "Vi plundrar inte engelsmän", sade han. "Jag ber om ursäkt för det tillstånd, som råder i mitt land och som tvingar mig att tillgripa detta sätt att förtjäna mitt livsuppehälle."

I Moskva bildade vi allierade på det hela taget en ganska lycklig familj. Lavergne och Romei voro goda kamrater och under de åtta prövande månader vi tillbragte tillsammans, kommo vi aldrig i gräl och växlade icke ens ett ovänligt ord. Särskilt Romei var ett gott stöd. Han var den lugnaste och säkraste italienare jag någonsin råkat. Han såg fullkomligt objektivt på varje kris, och man kunde alltid lita på att han med sitt sunda omdöme skulle finna lösningen till varje problem. Han hade inga illusioner om att Ryssland skulle kunna återupptaga kriget och satte sig bestämt emot alla äventyrliga planer.

Med de andra engelska missionerna i Ryssland stod jag icke på så god fot. Jag höll mig i så nära kontakt som möjligt med Cromie, vår marinattaché, och kunde hjälpa honom att få råka Trotskij. Han var en flott och mycket duktig sjöofficer, men saknade all politisk erfarenhet. Några gånger träffade jag McAlpine, en mycket intelligent fördetta tjänsteman i finansdepartementet, som hade sitt huvudkvarter i Petersburg. Även han var i stånd att se objektivt på läget och förblev ända till slutet en övertygad motståndare till de allierades intervention i Ryssland. Men det fanns andra engelska tjänstemän, som jag vet ogillade den politik jag förde, och som utan att veta vad jag gjorde intrigerade mot mig. I verkligheten hade vi sex eller sju olika missioner eller återstoder av missioner i Ryssland, utan att någon så att säga förde befälet över de andra. Fast det engelska utrikesdepartementet telegraferade till mig under adress "Englands diplomatiska agent, Moskva" och bolsjevikerna envisades att kalla mig "Englands diplomatiska representant", svävade jag i fullkomlig okunnighet om vad en hel del engelska officerare och tjänstemän förhade i Ryssland och för vilkas skydd och vistelse i Ryssland min ställning hos bolsjevikerna var den enda garantin.

Det fördes ingen engelsk politik i Ryssland om inte sju olika politiska program på en gång kan kallas så. För att befrämja detta osäkerhetstillstånd insisterade vårt utrikesdepartement på att min ställning skulle vara så obestämd som möjligt. Om någon ivrig anhängare av tanken på en engelsk intervention i underhuset begärde att få veta, hur i anständighetens namn den engelska regeringen kunde hålla en officiell representant hos en regering av mördare, som öppet skröto med sin avsikt att tillintetgöra civilisationen, kunde mr Balfour eller hans understatssekreterare helt sanningsenligt svara, att vi icke hade någon officiell representant ackrediterad hos bolsjevikregeringen. Om å andra sidan någon mera revolutionärt sinnad liberal angrep regeringen för dess dårskap att icke hålla någon ackrediterad representant i Moskva för att skydda engelska intressen och hjälpa bolsjevikerna i deras kamp mot tysk militarism, kunde mr Balfour lika sanningsenligt svara, att vi hade en representant i Moskva — en tjänsteman med stor kännedom om Ryssland — som just hade detta i uppdrag.

Det är ovedersägligt att den engelska regeringen stod inför ett ytterst svårlöst problem. Den var icke i stånd att sända några starkare militära styrkor till Ryssland. Om den understödde de små officersarméerna i södra Ryssland, riskerade den att driva ryssarna till ett förbund med Tyskland. Om den stödde bolsjevikerna löpte man åtminstone till en början en allvarlig fara för att tyskarna skulle rycka fram mot Moskva och Petersburg och tillsätta sin egen tyskvänliga borgerliga regering. (Personligen hade jag föredragit detta, då man härigenom dragit mer tyska trupper till Ryssland. Utan tyskt stöd skulle icke någon borgerlig regering ha kunnat hålla sig mer än en månad vid makten. Bolsjevikerna skulle alltid ha kunnat hålla sina ryska fiender stängna.) Dessutom var det en fysisk omöjlighet för vår regering att hålla sig underrättad om ett läge, som från den ena dagen till den andra i grund förändrades. Att de engelska ministrarna inte kunde spåra någon ordning i det kaos som rådde var helt naturligt. Vad man kunde klandra dem för var att taga råd från så många håll och att icke göra klart för sig, att i Ryssland den bildade klassen utgjorde en oändligt liten minoritet utan organisation, utan politisk erfarenhet och utan någon som helst kontakt med den stora massan av folket. Det var tsarismens stora dårskap att inte ge folkets politiska intresse något som helst utlopp och att endast låta sin egen byråkrati syssla med politiska spörsmål. När tsarismen gick under gick också dess byråkrati under, och det enda som fanns kvar var den stora massan av befolkningen. I Moskva, där man kunde hålla fingret på händelsernas puls, måste var och en, som icke blint och envist bara höll fast vid det gamla, göra klart för sig att detta var en jordbävning, som kullkastat alla gamla föreställningar om Ryssland. Men i London fortsatte man att betrakta det som ett övergående oväder, efter vilket barometern snart nog åter skulle

visa på ”vackert”.

En annan börda, som vilade tungt på mina axlar under denna period, var umgänget med mina politiska vänner från tiden före revolutionen. De, som stannat kvar i Moskva, brukade söka upp mig. De kommo till mig somliga hätska, somliga bedrövade och andra åter med den gamla vänskapen i behåll. De kunde uppdelas i tre kategorier, de, som voro för en allmän fred, de, som stodo i förbindelse med de vita generalerna i södra Ryssland och trodde på en s. k. orientering mot de allierade, och de, som med sorg i hjärtat hade gjort klart för sig att bolsjevikerna skulle komma att förbli vid makten. Jag räknar härvidlag icke med de tyskvänliga, ty de sökte inte upp mig.

Dessa sammanträffanden voro en källa till verklig sorg för mig. Dessa män hade varit mina vänner och medhjälpare i min uppgift att skapa en rysk-engelsk vänskap, och jag kände det som ett förräderi att vägra dem mitt bistånd. Med förespråkarna för en allmän fred (meningen var att vi skulle sluta fred med Tyskland och ge tyskarna tillfälle att ta itu med bolsjevismen) var min uppgift ganska enkel. Jag behövde bara bekymrat skaka på huvudet och framhålla, att med det nuvarande läget på västfronten tycktes detta uteslutet. Icke desto mindre framhärddade de i sitt yrkande, och när den tyska ambassaden kom till Moskva, underrättade mig en framstående ryss, att han rådgjort med den tyske ambassadören och hade befogenheter att anordna ett sammanträffande mellan honom och mig i sitt hem. Jag vidarebefordrade detta erbjudande till utrikesdepartementet men fick order att låta förslaget helt förfalla.

Mycket svårare hade jag att reda mig med dem, som yrkade på de allierades intervention i Ryssland. I den situation jag befann mig, var jag icke i stånd att lova dem någon hjälp eller något stöd. Jag gjorde det icke heller fast jag för att förskaffa mig upplysningar uppehöll en mer eller mindre konstant förbindelse med dem. Av generalerna Alexjev och Kornilov samt längre fram även av Denikin utsända representanter besökte mig också, men som jag var omgiven av provokatörer kunde jag icke vara säker att de ej voro sådana, och aktade mig noga att giva dem några komprometterande svar.

Den tredje kategorin, som jag vill kalla de med verklighetssinne, voro få till antalet. Bland dem voro män som Avinov, den forne statssekreteraren i inrikesministeriet, och den unge Muravjev. Isvolskijs forne sekreterare och en bror till den första lady Cheetham. Avinov var utomordentligt intelligent, hade en objektiv syn på förhållandena och var den vidsyntaste av mina vänner. Han var en man som ingen kunde låta bli att tycka om, som han var lika angenäm i sitt sätt som han var kultiverad. Hans hustru var född Trubetskaja och tillhörde en av Rysslands äldsta familjer. Revolutionen hade gjort slut på allt han satte värde på i livet, men som han var mera klarseende än de flesta av sina lands- män såg han läget klart för sig. En gång, då han på ett lysande sätt redogjorde för mig om revolutionens förlopp, sade han mig sorgset, att bolsjevikregeringen var den enda regering, som efter revolutionen visat någon som helst styrka, att den trots sitt diktatoriska tyranni hade sina rötter djupt rotade i den stora massan av befolkningen, och att en motrevolution ännu på många år inte hade någon utsikt att lyckas.

Omedelbart efter Brest-Litovskfreden utnämnde tyskarna greve Mirbach till ambassadör i Moskva. Han väntades till Moskva den 24 april, och den första av de många duster jag skulle komma att utkämpa med bolsjevikerna ägde rum den 22, då bolsjevikerna gjorde mig utom mig genom att rekvirera fyrtio rum för den nye ambassadören och hans personal i det hotell vi bebodde. De flesta av dessa rum lågo i samma våning som mina.

utom mig av ilska begav jag mig till Tjitjerin och protesterade häftigt mot denna

förolämpning. Tjitjerin beklagade det skedda men sade sig ingenting kunna göra åt saken. Jag rasade och svor. Tjitjerin såg upp med ett trött uttryck, under det hans vessleögon klippte av förvåning över ett sådant vredesutbrott från en så godmodig person som jag. Han vred sina händer, bad att få litet tid på sig och lovade att inkvarteringen på hotellet endast skulle komma att räcka några få dagar och ursäktade sig med att han icke hade någon annanstans att göra av dem.

I min förtvivlan gick jag till Trotskij, som man åtminstone kunde lita på skulle ge klart besked. Han stod inte till att finna, men han hade en mycket duktig och taktfull kvinnlig sekreterare, Evgenja Petrovna Sjeljepina, som nu är engelsk undersåte som maka till Arthur Ransome, Manchester Guardians korrespondent, vid den tiden daglig gäst hos oss. Jag sade henne att jag genast måste få tala med Trotskij och att det gällde en utomordentligt brådskande sak. Det dröjde inte fem minuter innan jag kom i telefonförbindelse med honom. På den kraftigaste ryska jag kunde åstadkomma sade jag honom, att jag icke skulle komma att finna mig i denna förolämpning, och att om icke rekvisitionen omedelbart annullerades, skulle jag själv med min personal och vårt bagage fara direkt till stationen och där invänta att han ställde ett tåg till min disposition. Jag anhöll om ett omedelbart svar.

Trotskij, som var mitt uppe i ett sammanträde med alla folkkommissarierna i Kreml, tog mitt vredesutbrott ytterst förståndigt. Han medgav att situationen skulle bli olidlig för oss och lovade att omedelbart vidtaga sina åtgärder. Han höll också ord. En halvtimme senare telefonerade han till mig och sade att saken var ordnad. Han hade givit en bestämd order, att man skulle inkvartera tyskarna annorstädes — han visste själv inte var. Under åtskilliga dagar voro de ganska dåligt inhysta i ett andra klassens hotell, men flyttade sedermera in i ett präktigt privatpalats på Denesnij pereulok. Denna lilla triumf har jag uteslutande Sjeljepina att tacka för. Jag blev i tillfälle att längre fram, när hon ville lämna Ryssland, belöna henne härför genom att ge henne ett engelskt pass, en olaglig handling, som jag dock hoppas man icke nu kommer att ställa mig till ansvar för.

Den 26 april överlämnade greve Mirbach sina kreditbrev i Kreml. Det var inte Lenin utan den centrala exekutivkommitténs ordförande, Sverdlov, som tog emot honom. Ceremonin var helt formell och kyligt artig. I sitt tal sade Sverdlov: ”Vi hälsar i er person det folk, med vilket vi slutit Brest-Litovskfördraget”.

Den tyska ambassadens personal bestod nästan uteslutande av experter på Ryssland. Mirbach själv hade varit ambassadråd i Petersburg före kriget, och hans närmaste man Riezler hade en lång och mångsidig erfarenhet från Ryssland. Hans förste sekreterare Hausschild var en gammal vän till mig. Han hade kommit till Moskva som vicekonsul ungefär samtidigt med mig. Han hade en karaktär av guld och ända tills krigsutbrottet hade han varit en pålitlig engelskvän.

Fast tyskarna voro så väl inne i ryska förhållanden, tror jag knappast att de voro mera framgångsrika än vi i sina mellanhavanden med bolsjevikerna, och säkerligen begingo de lika många misstag som vi. Deras ställning var heller aldrig varken säker eller god. Vi gingo alltid obeväpnade omkring i staden, men tyskarna lämnade aldrig sin bostad utan att vara åtföljda av en beväpnad vakt.

Deras närvaro i Moskva vållade oss emellertid mycket obehag, och bolsjevikerna måste ha varit barnsligt roade av att spela ut oss mot varandra, vilket de också gjorde med stor effekt. I utrikeskommissariatet föste de ihop oss i samma väntrum. För att reta Mirbach togo de först emot mig, men om den engelska regeringen hade företagit något som misshagat dem, voro de

ytterst förekommande mot Mirbach och läto mig vänta. Om tyskarna voro alltför pockande i sina fordringar, hotade bolsjevikerna dem med de allierades intervention, och om de allierade ville tvinga en intervention på bolsjevikerna, skisserade de genast upp en högst oroande bild av faran för att tyskarna i så fall skulle rycka mot Moskva. Då varken tyskarna eller de allierade kunde bestämma sig för en deciderad politik mot Ryssland, sutto bolsjevikernas diplomater inne med alla fördelarna.

Mina sammanträffanden med tyskarna i utrikeskommissariatet plågade mig alltid mycket. Ibland kunde vi bli lämnade ensamma med varandra nära en timme, under vilken vi vände varandra ryggen och stirrade ut genom fönstret eller läste *Isvestia*. Det pinsammaste av dessa sammanträffanden var då jag första gången kom att stå öga mot öga med Hausschild. Han var ensam i väntrummet, när jag kom in, och kom genast emot mig med ett hjärtligt leende på sina läppar. Jag vände mig bort som om jag inte hade känt igen honom. Så länge jag lever kommer jag inte att förlåta mig detta. Längre fram, då jag arresterades och var i livsfara, fick jag anledning att skämmas ännu mer, då han slöt sig till de diplomatiska representanterna för de neutrala staterna, som begärde mitt frigivande. Genom Sveriges charge d'affaires skickade han mig en vänlig hälsning, när jag satt i fängelse. Nu är han död, och jag har aldrig kommit i tillfälle varken att tacka honom eller be honom om ursäkt för mitt handlingssätt.

En lika trägen gäst hos oss som Arthur Ransome blev Mura. Sedan vi skilts åt i Petersburg hade jag saknat henne mer än jag velat erkänna. Vi hade skrivit regelbundet till varandra, och hennes brev hade blivit en nödvändig del av mitt liv. I april kom hon till Moskva för att stanna hos oss. Hon kom vid tiotiden på morgonen, men jag var upptagen till närmare ett. Då gick jag ned till vår salong, där vi också intogo våra måltider. Hon stod framme vid bordet, och vårsolen lekte i hennes hår. När jag gick fram för att hälsa på henne förmådde jag knappast få fram ett ord. I mitt liv hade det kommit in något, som var starkare än varje annat band, starkare än livet självt. Från den stunden skulle hon inte lämna oss förrän bolsjevikerna med väpnad hand skilde oss åt.

Sjunde kapitlet

I OCH MED DEN tyska ambassadens ankomst till Moskva minskades utsikterna för att kriget mellan Tyskland och Ryssland åter skulle blossa upp. Februari och mars, då sovjetregeringen ännu var osäker på vad tyskarna kunde ta sig till, hade varit den lämpligaste tidpunkten för en överenskommelse mellan de allierade och bolsjevikerna. I början av maj började Lenins fredspolitik att vinna insteg till och med hos de bolsjeviker, som mest motsatt sig fredsfördraget i Brest-Litovsk. Egendomligt nog började det engelska utrikesdepartementet, som under februari och mars icke på något sätt uppmuntrat min strävan att komma till en överenskommelse med bolsjevikerna, nu att visa tecken på sitt gillande av denna min politik. Så uppfordrade man mig att göra mitt yttersta för att erhålla bolsjevikernas medgivande till en intervention i Ryssland från de allierades sida.

Ögonblicket härför var visserligen icke gynnsamt, men det var icke helt och hållet försuttet. Det fanns ännu ett par faktorer, som spelade in till vår fördel, och den viktigaste av dem var de tyska truppernas uppträdande i de besatta områdena. Tyskarna hade tillsatt en rysk borgerlig regering i Ukraina, vars första åtgärd var att återlämna den av bönderna tagna jorden till deras forna ägare. Detta framkallade naturligtvis en revolt bland bönderna, vilken undertrycktes med mycken grymhet. Bolsjevikerna och vänstersocialrevolutionärerna, som kommo från södern, voro ursinniga och gjorde allt för att förmå regeringen till ett partigångarkrig mot tyskarna. Dessa kunde ju med sina trupper ta städerna och hålla dem

besatta, men lyckades aldrig att verkligen få landsbygden i sitt våld. Dessutom var det militära bistånd tyskarna givit de vita finnarna i det finska inbördeskriget en faktor, som talade till vår förmån. Tyskland tycktes ställa sig på reaktionens sida, och det var därför naturligt att vänsterpartierna skulle vända sig till oss för att få hjälp.

Trotskij talade fortfarande om ett krig med Tyskland som oundvikligt. När jag frågade honom, om han var villig att ta emot de allierades intervention, svarade han, att han redan föreslagit dem att framlägga ett förslag. Han ville nämligen ha garantier för att de icke blandade sig i Rysslands inre angelägenheter. Jag frågade honom då, huruvida jag, om de allierade kunde enas på denna punkt, då kunde få en halv timmes samtal med honom för att skissera upp grunderna för en dylik överenskommelse. Hans svar var mycket karakteristiskt för honom: "Om de allierade kommer överens sinsemellan, ska jag inte ägna er bara en halv timme utan en hel dag".

Det är sant, att Lenins åsikter ur engelsk synpunkt voro mindre tillfredsställande. Också han ansåg, att ett krig var oundvikligt och ville komma till en uppgörelse med de allierade, men han ville själv bestämma, när kriget kunde anses som oundvikligt. Jag träffade honom för sista gången den 7 mars. Han förklarade öppet för mig, att det tycktes honom klart, att Ryssland förr eller senare skulle komma att bli den krigsskådeplats, där de bägge imperialistiska maktgrupperna i Europa skulle drabba samman, men han var för Rysslands skull beslutet att så länge som möjligt förhindra detta.

Icke desto mindre fanns det ändå till slutet av juni vissa förutsättningar för att nå fram till en överenskommelse. Trots att både den engelska och den amerikanska regeringen gjorde vissa försök att kasta fram tanken på en intervention med bolsjevikernas medgivande, förde de allierade olyckligtvis ingen bestämd politik härvidlag. I Vologda befann sig den franske ambassadören Noulens, som hade ett enda mål för ögonen: att inte ha något som helst att göra med mördarna, som hade förolämpat honom. Den 29 april hade vi ett sammanträde i mitt rum med de allierades representanter. General Lavergne meddelade oss att Noulens var för de allierades intervention utan bolsjevikernas medgivande och utan att ens begära ett sådant. Generalen, som hade varit på besök i Vologda, medgav att ambassadören icke hade haft ett enda militärt skäl att anföra för sitt förslag. Romei, Riggs och jag bekräftade ånyo, att vi fasthöllo vid den politik, som strävade efter ett samarbete med bolsjevikerna.

Det fanns tvenne saker, som åstadkommo en viss friktion mellan bolsjevikerna och oss, en friktion som i hög grad bidrog till vårt misslyckande att nå fram till den överenskommelse vi eftersträvade. Den japanska interventionen utgjorde en dylik stöttesten. Den ena dagen kunde vi meddela, att vi vunnit terräng hos Trotskij, men nästa dag hade vi åter förlorat den terräng vi vunnit. Japanerna hade landsatt trupper i Vladivostok. Trotskij rasade. Alla de privilegier engelsmännen hade berövades dem. Telegram till London. Efter flera dagars uppskov kom svaret, att de japanska trupperna i Vladivostok voro enbart avsedda för att upprätthålla ordningen där.

Utsikterna till en överenskommelse stärktes icke genom ett välmenande tal av mr Balfour, i vilket han förklarade, att japanerna kommit för att bistå ryssarna. Under ett samtal med Ransome kastade Lenin genast fram frågan "vilka ryssar" det var, som japanerna skulle hjälpa, och i en skarp analys av hela problemet framlade han orsakerna till att en japansk intervention icke skulle främja varken engelsmännens eller bolsjevikernas sak. Han lät maskinskriva sin framställning och med egen hand skrev han under att denna korrekt återgav hans synpunkter. Jag återger här detta dokument i översättning dels för att ge ett prov på hans stil, dels för att belysa hans sätt att resonera.

”En av de svagaste punkterna i Balfours tal är hans försäkran, att japanerna skola komma till ryssarnas hjälp. Vilka ryssar? I Ryssland finns det den dag som i dag är endast ett parti, som har makten, och det är sovjet som fast beslutet att våga liv och lem för att försvara sig mot den internationella imperialismen. Men det första de ryssar, som japanerna ha för avsikt 'att hjälpa', skulle komma att göra, så fort de få höra talas om denna framryckning, vore att begära störtandet av sovjetregeringen. Skulle japanerna rycka in i Sibirien komma dessa 'ryssar', som japanerna skola 'hjälpa', att begära upplösandet av alla sovjet i hela Sibirien. Vem kan väl inta sovjets plats? Den enda som skulle kunna det är en borgerlig regering, men de borgerliga ha tillräckligt tydligt visat, att de endast med utländsk hjälp kunna sitta vid makten. Om en borgerlig regering med främmande hjälp skulle kunna ta makten i Sibirien, och östra Ryssland på så sätt skulle gå förlorat för sovjet, då blir sovjets makt så försvagad i västra Ryssland, att det näppeligen inte heller där skulle kunna hålla sig vid makten. En borgerlig regering skulle då överta den, men denna bleve också i behov av utländsk hjälp. Den makt, som skulle komma att ge den hjälpen skulle med säkerhet icke bli England. Det är lätt att förstå vilka perspektiv som genom denna möjlighet öppnas.

Jag bekräftar, att detta är vad jag yttrat i ett samtal med

Ransome och ger mitt tillstånd till att det må tryckas.

Lenin.

Moskva 23/VI 1918.”

En annan källa till bekymmer utgjorde den tjeckiska armén, som hade bildats av tjeckiska krigsfångar och hade kämpat på ryssarnas sida ända till bolsjevikrevolutionen. Den utgjorde en väldisciplinerad och välbevärnad styrka, som stod under överinseende av franska officerare. Jag anmodades att ordna dess evakuering, antagligen på grund av att jag stod på så god fot med bolsjevikregeringen. Att evakuera denna armé var ingen lätt sak. Det var ju helt naturligt, att tyskarna häftigt protesterade mot att en stark armé, som kunde användas mot dem, befann sig i det numera neutrala Ryssland. I alla fall lyckades jag utverka Trotskijs medgivande, och hade icke fransmännens dumhet förstört det hela är jag övertygad om att tjeckerna lyckligen och utan mellankommande hinder kunnat evakueras. Min uppgift underlättades icke av att den engelska regeringen i sista minuten uppmanade mig att begagna mitt inflytande hos Trotskij för att övertala denne att dirigera tjeckerna till Arkangelsk, och detta vid en tidpunkt då general Poole redan befann sig i norra Ryssland och arbetade för en intervention, som också sedermera kom till stånd och som icke resulterade i något annat än väpnat ingripande mot bolsjevikerna.

Tjeckerna blevo den slutliga orsaken till att vi bröto med bolsjevikerna. Jag beklagar mycket, att presidenten Masaryk icke stannade kvar i Ryssland under denna prövande tid. Jag är övertygad om att han aldrig skulle lämnat sitt medgivande till den sibiriska revolten. De allierade hade säkerligen lyssnat till honom, och därigenom hade vi besparats den slutliga dårskapen att ge oss in på ett vågspel, som sände tusentals ryssar i döden och kostade de engelska skattedragarna miljoner pund.

Men ödet hade sin gång, och vi drevo snabbt mot den oundvikliga katastrofen. Jag var inte den ende i Moskva, som icke fick något stöd hemifrån. Inte heller Robins hade längre något stöd i den amerikanska ambassaden i Vologda. Han hade en farlig motståndare i den amerikanske generalkonsuln i Moskva, Summers, vilken var gift med en ryska av god familj och därför med kropp och själ hängde fast vid den gamla regimen. När Summers i slutet av april hastigt avled, gick det rykten om att han förgiftats av bolsjevikerna, och man såg snett på

Robins. Fransmännen hade också genom att spela på den amerikanska ambassadörens fåfänga stuckit en käpp i hjulen för Robins. I hans närvaro hade en medlem av den franska ambassaden frågat, om det var Francis eller Robins, som var amerikansk ambassadör, då de alltid kommo med olika uppgifter. Resultatet av dessa intriger blev att Robins' ställning i Moskva blev olidlig, och i början av mars lämnade han Ryssland för att personligen vädja till president Wilson.

Lavergne hade, med eller mot sin vilja, blivit tvungen att ansluta sig till den politik Noulens förde. Till och med Romei, vilken som militär föredrog handling framför överksamhet, hade börjat ansluta sig till den uppfattningen att en intervention utan bolsjevikernas medgivande vore att föredraga framför ingen intervention alls. Vid denna tidpunkt var president Wilson ännu en motståndare till en intervention utan bolsjevikernas medgivande. Fransmännen arbetade energiskt på att man skulle stödja de bolsjevikfientliga elementen i landet. Det engelska utrikesdepartementet — jag skriver med avsikt utrikesdepartementet, ty krigsdepartementet tycktes föra en helt annan politik — utövade ett hårt tryck på oss för att vi skulle förmå bolsjevikerna att omedelbart acceptera ett militärt understöd från de allierades sida. Troligtvis voro de beredda att i gengäld härför garantera bolsjevikerna att de ej på något sätt skulle blanda sig i Rysslands inre angelägenheter, ehuru enligt min åsikt dessa garantier aldrig blivit formulerade.

Genom detta bedrövliga kaos lyste plötsligen en stråle av hopp. Trotskij hade visat sig medgörligare än vanligt. Tyskarna hade uppträtt ytterst aggressivt i södra Ryssland, och han hade reagerat på sitt vanliga krigiska sätt. Han hade visat sig försonligare stämd gent emot engelsmännens besättande av Murmansk och uppläggandet av förråd i Arkangelsk. Han hade till och med bett om engelska sjöofficerare för att reorganisera ryska flottan och hade erbjudit sig att låta en engelsman ta hand om de ryska järnvägarna. Jag telegraferade detta till London, men fick på flera dagar icke något svar. Detta förvånade mig ingalunda, då telegrafan fungerade dåligt och det ofta förekom stora förseningar eller att telegrammen icke kommo fram i den ordningsföljd deras nummer angåvo. Så en kväll fick jag ett telegram lika långt som en hel rapport. Jag satt uppe till sent på natten för att dechiffrera det. Det var från mr. Balfour. Längre fram fick jag veta, att han personligen satt upp nästan alla de telegram jag fick i Ryssland. Jag har ingen kopia av detta telegram och kan därför inte komma ihåg det i detalj, men början och slutet ha präntat in sig i mitt minne. Det började: ”En diplomat har tre plikter. Den första är att göra sig till persona grata hos regeringen i det land, där han är ackrediterad. Häri har ni lyckats utmärkt väl. Den andra är att för sitt eget lands regering klart framlägga den politik, som föres av regeringen i det land, där han är ackrediterad. Härmed har ni också lyckats. Den tredje är att för regeringen i det land, där han är ackrediterad, klarlägga den politik hans egen regering för. Härmed tycks ni ha lyckats mindre väl.” Sedan följde en lång rad av engelska klagomål mot bolsjevikerna. När den långa raden tagit slut slog tonen plötsligt om. ”Sedan jag skrivit detta”, fortsatte telegrammet, ”har jag fått ert telegram med meddelande om, att Trotskij önskar sjömilitära och tekniska experter. Detta är goda underrättelser. Om ni verkligen kan förmå Trotskij att motsätta sig att tyskarna få fast rot i Ryssland, har ni gjort er förtjänt av ert lands och hela mänsklighetens tacksamhet.”

Fast telegrammet ingav mig nytt hopp var det föga älskvärt avfattat. Jag medger, att det icke lyckats mig att klargöra Hans Majestäts regerings politik för bolsjevikerna, men på tre månader hade London icke givit mig någon som helst upplysning om vilken politik eller vilka olika slag av politik man där förde. I mitt svar hänvisade jag till mina föregående telegram och bad i all ödmjukhet om mera bestämda uppgifter härom. Inga engelska sjöofficerare

skickades till Ryssland. Ingen engelsman utsändes att ta hand om de ryska järnvägarna, men general Poole skickades med en stor stab till Arkangelsk och Murmansk.

På det hela taget var maj en hetsande och nervslitande månad. Den inleddes med en imponerande parad av röda armén på Krasnaja Plosjad. Trotskij tog emot förbimarschen i närvaro av de utländska diplomatiska representanterna. Mirbach åsåg den från sin bil. Till en början log han överlägset. Sedan såg han allvarlig ut. Han var den gamla tyska imperialismens representant. Det fanns otvetydigt en levande kraft hos dessa illa klädda och ännu oövade män, som tågade förbi honom. Jag blev imponerad. Men de borgerliga voro blinda för dessa tecken. De voro helt upptagna av en underlig historia om ett underverk, som hade ägt rum samma dag. På Nikolskaja hade bolsjevikerna draperat en ikon i ett rött klädstycke. Så fort de satte tillbaka ikonen på sin plats föll klädstycket som genom ett underverk i trasor.

Den 7 maj hade jag en högst spännande upplevelse. Klockan sex på eftermiddagen telefonerade Karachan till mig och bad mig att uppsöka honom. Han hade en underlig historia att berätta mig. Samma eftermiddag hade en engelsk officer morskt promenerat upp till en av Kremles portar och bett att få träffa Lenin. När man bett honom dokumentera sig, hade han förklarat att han var sänd till Ryssland av mr Lloyd George enkom för att införskaffa förstahandsunderrättelser om bolsjevikernas avsikter. Den engelska regeringen var icke nöjd med de rapporter jag hade skickat in. Han hade fått i uppdrag att komplettera vad som brustit i dem. Han hade icke fått företräde hos Lenin, men Bontj-Brujevitj, en ryss av god familj och Lenins närmaste personliga vän hade talat med honom. Karachan bad att få veta om han var en bedragare. Officerens namn skulle vara "Relli" sade han. Jag blev stum av häpnad, och som jag ansåg det uteslutet att mannen kunde vara ute i något som helst officiellt uppdrag var det nära, att jag hade sagt ifrån, att han antingen måste vara en till engelsman förklädd ryss eller annars en tokig människa. Men en bitter erfarenhet hade lärt mig att vara beredd på nästan vilka överraskningar som helst, och utan att förråda min överraskning sade jag Karachan, att jag skulle undersöka saken och meddela honom resultatet. Samma kväll skickade jag efter Boyce, chefen för vårt underrättelseväsende därute. Han meddelade mig, att mannen var en ny agent, som just kommit ut från England. Jag gav då fritt lopp åt min förtrytelse, och nästa dag kom mannen upp till mig för att avge sin förklaring. Han svor på att Karachans historia var osann, men han medgav i alla fall, att han varit i Kreml och träffat Bont-Brujetitj. Mannens fräckhet bragte mig alldeles ur fattningen. Instinktivt förstod jag, att Karachan denna gång hållit sig strängt till sanningen. Jag stod inför den inte bara obehagliga utan också farliga uppgiften att rädda en engelsk agent, som om jag icke förnekade honom kunde kompromettera mig, och för vars liv jag ändå kände mig i viss mån ansvarig, fast han icke på något sätt var underställd mig. Fast han var flere år äldre än jag läxade jag upp honom som om han varit en skolpojke och hotade att låta skicka hem honom. Han tog ödmjukt men lugnt emot ovetet och var så fyndig i sina ursäkter, att jag till slut inte kunde låta bli att skratta. Lyckligtvis var jag i stånd att förklara det hela för Karachan utan att väcka alltför mycket misstankar.

Mannen, som så dramatiskt trängt sig in i mitt liv var Sidney Reilly, det engelska hemliga underrättelseväsendets hemlighetsfulle man, som numera för yttervärlden är känd som mästaren bland de engelska spionerna. Mina erfarenheter från kriget och den ryska revolutionen hava givit mig en föga hög tanke om det hemliga underrättelseväsendets arbete. Otvivelaktigt är det till en viss nytta och har en del uppgifter att fylla, men dess arbete inom politiken är icke dess styrka. Genom att köpa underrättelser premierar man förfalskade sådana, men till och med förfalskade meddelanden äro mindre farliga än de rapporter, som

avges av män, som hur djärva och hur språkkunniga de än äro, ofta icke äro i stånd att skapa sig en rätt uppfattning av det politiska läget. Sidney Reillys metoder voro emellertid av så stora mått, att jag måste beundra honom. Detta är icke sista gången han förekommer i min bok.

Också vid denna tid fick jag ett hemlighetsfullt besök av en högväxt, slätrakad ryss. Han kallade mig ”Roman Romanovitj”, och jag stirrade förvånad på honom. Så vitt jag kunde erinra mig, hade jag aldrig sett honom förr.

— Känner ni inte igen mig? frågade han.

— Uppriktigt sagt, nej, svarade jag.

Han höll handen för haka och mun. Det var Fabrikantov, en socialrevolutionär och intim vän till Kerenskij. Senast jag sett honom hade han haft skägg. Han befann sig i ett mycket brydsamt läge. Kerenskij befann sig i Moskva och önskade nu lämna Ryssland. Den enda väg, som stod honom till buds, var den över Murmansk eller Arkangelsk. Han hade sökt upp Wardrop, den nuvarande engelske generalkonsuln, för att få det visum som behövdes härför. Wardrop hade vägrat att ge det utan att först underställa myndigheterna i London saken. Åtskilliga dagar kunde gå innan svaret kom, och nu yppade det sig just ett tillfälle att smugla ut Kerenskij med en pluton serbiska soldater, som återvände hem över Murmansk. Varje timme han stannade i Moskva utsatte honom för risken att falla i bolsjevikernas händer. Om engelsmännen vägrade att ge honom visum kunde de bli ansvariga för hans död. Kunde jag ingenting göra åt saken?

Mitt beslut var ögonblickligen fattat. Jag vågade inte telefonera till Wardrop, för att inte riskera att vårt samtal skulle avlyssnas. Om han inte hade rätt att ge ett visum utan att först förfråga sig i London, var det föga troligt att han skulle ändra sig. Jag hade inte tid att söka upp honom och jag kunde varken utsätta Fabrikantov för en sådan besvikelse eller ens för faran att skicka iväg honom och be honom komma tillbaka. Jag själv hade ingen som helst rätt att utfärda ett visum. Jag var en ismaelit, som den engelska regeringen kunde förneka eller erkänna alltefter som den fann det för gott, och jag kunde icke vara säker på att de engelska myndigheterna i Murmansk skulle godta mitt visum. Vi levde emellertid under utomordentliga förhållanden och jag var beredd att gå ganska långt för att undvika att sätta den stackars Kerenskij's liv på spel. Jag tog därför det serbiska pass Kerenskij hade skaffat sig, skrev ut ett visum och satte vid min namnteckning den gummistämpel vi använde i stället för ett officiellt sigill. Samma kväll reste Kerenskij förklädd till serbisk soldat från Moskva till Murmansk. Inte förr en efter tre dagar, då jag visste, att han måste vara i säkerhet i Murmansk, telegraferade jag till London och anmälde vad jag gjort under anförande av de skäl jag haft för det. Jag var nämligen rädd för att bolsjevikerna kunde ha nyckeln till vårt chiffer.

Mina farhågor härför voro icke alldeles ogrundade. Karachan själv hade nämligen talat om för mig, att bolsjevikerna på alla sätt hade försökt att komma över tyskarnas chiffer. De hade försökt att låta stjäla det från den tyska kuriren, och Karachan själv hade proponerat mig, att om våra chifferexperter kunde lösa det, skulle han förse mig med kopior av de tyska telegrammen. Jag misstänker att min egen popularitet hos bolsjevikerna bottnade i, att de av mina telegram kunnat sluta sig till att jag motsatte mig varje form av intervention utan bolsjevikernas medgivande.

Mellan den 15 och 23 maj hade Cromie två gånger kommit ned till Moskva för att konferera med mig. Han var orolig för den ryska svartahavsflottan, vilken på grund av tyskarnas

framryckning längs kusten nu vilken dag som helst hotades att bli tagen av dem. Vi besökte tillsammans Trotskij. Under Cromies besök i Moskva hade jag åtskilliga samtal med den röde krigsministern, och trots att han var mycket misstänksam mot de allierade var han icke ovänlig och gav mig lugnande försäkringar angående svartahavsflottan. Efter förhandlingar, som varat åtskilliga dagar, underrättade han mig att han givit order om svartahavsflottans förstörande, och litet längre fram sprängdes i själva verket fartygen i luften. Detta var det sista sammanträffande jag hade med Trotskij. Från och med nu voro dörrarna till hans rum stängda för mig.

Nästa dag, den 24 maj, fyllde den unge Tamplin tjugoett år, och vi gävo en middag för honom på Strelna, den restaurang utanför staden, där Maria Nikolajevna och hennes zigenare höllo till. Hur denna restaurang lyckats undgå bolsjevikmyndigheternas uppmärksamhet vet jag inte, men vi fingo i alla fall tillfälle att roa oss av hjärtans lust. Vi voro alla i hög stämning. Vi kände instinktivt på oss att vår vistelse i Ryssland nu led mot sitt slut, och denna lilla orgie, vilket jag antar man måste kalla varje zigenarfest för, var en härlig avspänning efter det oerhörda tryck vi levat under de föregående veckorna. Vi drucko otaliga "tjarotjki" under det Maria Nikolajevna sjöng för oss så som hon aldrig förr gjort det. Även hon hade på känn att hennes dagar här ute voro räknade. Hon sjöng alla våra favoritsånger den ena efter den andra: "Två gitarrer", "Än en gång", "Till sista kopeken", "Svarta ögon".

På äkta ryskt manér
i gammal god Moskva-stil
kan vi ej leva utan champagne
med zigenarmusikens extas till.

Gitarrernas ständigt återkommande mollackord, de djupa, mörka tonerna i Maria Nikolajevnas underbara röst, den stilla, varma sommarnatten, doften från de blommande lindarna, hur väl minns jag inte allt detta liksom varje annan upplevelse, som livet aldrig mer kan skänka mig.

En av dessa sånger har jag aldrig hört från andra läppar än Maria Nikolajevnas. Den passade på den tiden väl ihop med min oroliga själ och därför fick jag också henne att sjunga den för mig om och om igen, tills hon till slut brast i skratt och kysste mig på bägge kinderna. Den heter "Jag kan ej glömma" och dess första strofer lyda så:

Det sägs mitt hjärta är vinden likt,
kan ej mot en flicka vara trofast.
Men varför glömmet jag allt, medan du
är ensam i mitt sinne bofast?

I översättning låter det idiotiskt, men när Maria Nikolajevna sjöng den på ryska var den en skälvande suck rätt ur hjärtat fylld av längtan och begär.

Vi drucko till sent på natten. Hicks, Tamplin, Garstin, Hill och Ligner lämnade den ene efter den andre rummet för att ute i trädgården svalka sina upphetsade huvuden, under det jag stannade ensam kvar inne. När de kommo tillbaka funno de mig fortfarande sittande på min plats vid bordet rak i ryggen och ytterst allvarlig och hälsande dem med ett stönande: "Roman Romanovitj patjti pian" (Roman Romanovitj är nästan full). Det var nästan sant.

När de kommo tillbaka bröts förtrollningen. Jag ryckte upp mig, och i daggroningen skickade jag hem de andra och körde ut med Mura till Sparvbergen för att se solen gå upp över Kreml. Den gick upp likt ett vredgat eldklot, som förebådade förödelse. Morgonen bar ingen glädje i sitt sköte.

Nästa dag fick jag från Petersburg underrättelser om att general Poole väntades till Arkangelsk samma kväll. Överste Thornhill, som förut varit biträde åt vår militärattaché, hade redan för en tid sedan kommit till Murmansk och avlagt ett kort besök i Petersburg. Fast jag inte hört något om allt detta från London — utrikesdepartementet gjorde tvärtom ivriga påtryckningar på mig, att jag dels skulle utverka bolsjevikernas samtycke till att ta emot militär hjälp från de allierade, dels påskynda tjeckernas evakuering — var det tydligt, att de som yrkade på Englands intervention i Ryssland vunnit terräng.

Jag fick samma eftermiddag ytterligare bevis på dessas verksamhet, då general Lavergne kom till vårt dagliga sammanträde. Han hade med sig en inbjudan från de allierades ambassadörer i Vologda att besöka dem där. Francis och Noulens ville utröna om vi icke skulle kunna enas i våra åsikter och finna ett gemensamt program.

Ehuru min ställning näppeligen var sådan att jag hade kunnat vägra, var det dock mycket motvilligt jag antog denna inbjudan. Mitt besök i Vologda skulle komma att få ett genomgripande inflytande på min framtida bana. Fast jag nu inser, att det varit bättre för mig om jag stannat i Moskva, var dock denna resa till ödemarken en lärorik upplevelse.

Själva Vologda är en sömning landsortsstad med nästan lika många kyrkor som invånare. Som förbindelselänk med Moskva hade man lika gärna kunnat välja nordpolen, fast ju resan från Vologda till Moskva var något kortare.

Så fort jag anlant uppsökte jag Noulens, som tog emot mig med översvallande vänlighet. Efter en kort förberedande diskussion begav jag mig till den amerikanske ambassadörens middag. Denne var bekvämt installerad i en före detta klubblokal och hade bett mig bo hos honom under de dagar jag tillbragte i Vologda. De mera allvarliga affärerna uppskötos till följande dag.

Kvällen jag tillbragte med amerikanerna hade den förtjänsten att vara på samma gång roande och lärorik. Mr. Francis var en utmärkt värd. Hos honom träffade jag Japans charge d'affaires, brasilianske ministern och den allvarlige och ännu litet bortkomne Torretta. Vi sutto uppe till sent på natten, men Ryssland nämndes knappast under vårt samtal. Av Francis hade jag hört, att president Wilson bestämt satte sig emot en japansk intervention. I övrigt tycktes Francis inte ha några som helst bestämda åsikter om Ryssland. Någon kännedom om rysk politik hade han icke. Det enda som stöter på politik i mina dagboksanteckningar från den kvällen är följande mening: ”Gamle Francis tycks inte kunna skilja en socialrevolutionär från en potatis.” För att göra honom rättvisa hade han inga pretentioner på att man skulle tro att han gjorde det. Han var lika naturlig och lika orädd som ett barn. Det gick aldrig i hans huvud att han själv skulle kunna bli utsatt för några faror. Under middagen ställde han några frågor till mig angående livet i Moskva, vilka jag besvarade på ett berömvärt kortfattat sätt.

Nästa dag åt jag lunch hos Noulens. Det var inte alls något barnsligt över honom. Om han spelade poker så var det utan kort. Politik, och politik sedd från fransmannens trånga men logiska synpunkt, var det enda spel han spelade. General Lavergne hade givit honom en kopia av den rapport vi telegraferat in angående de militära åtgärder läget krävde. Denna rapport var grundad på den förutsättningen att bolsjevikerna skulle ge sitt medgivande till vår intervention. Vi diskuterade tillsammans rapporten. Noulens yttrade sig mycket smickrande om rapporten och instämde i alla punkter i den. Han hade endast en ändring att föreslå. Om bolsjevikerna icke ville lämna sitt medgivande måste vi intervensera utan ett dylikt. Han anförde många skäl för denna ändring. Han åberopade det kritiska läget på västfronten. Han läste upp telegram från franska generalstaben. Kriget skulle komma att vinnas eller förloras på

västfronten, och den franska generalstaben yrkade på det ivrigaste på en intervention i Ryssland, som skulle hindra tyskarna från att från öster överföra mera trupper till västfronten. Det var absolut nödvändigt, att de allierades representanter i Ryssland uppträdde på en enhetsfront. Meningsskiljaktigheten mellan de allierade beträffande den politik man hade att föra hade varit den huvudsakliga orsaken till att vi ännu inte vunnit en avgörande seger. Han skulle inte sky några medel för att åstadkomma en dylik enhetsfront. Han skulle gå med på de villkor vi uppställt och hoppades att jag skulle gå med på den ändring han föreslagit. Jag såg på Lavergne. Han hade redan kapitulerat. Romei hade inte kommit med till Vologda, men också han hade utsatts för påtryckningar från italienska högkvarteret. Som militär var det icke troligt att han skulle motsätta sig sin egen generalstab. Jag stod ensam. Robins hade farit hem till Amerika. Sadoul, den franske Robins, hade satts ur spelet. Noulens hade berövat honom rätten att telegrafera direkt till Albert Thomas. I största hast sökte jag för mig klargöra min egen ställning. Kanske kunde jag ännu med Trotskij slå ett stort slag. Kanske var Noulens klokare än jag trodde. Jag var ställd mot väggen. Om jag vägrade att gå med på hans förslag skulle Noulens föra sin egen politik. Han skulle få italienarna, japanerna och även Francis med sig. Om jag gick med på det, undgick jag åtminstone att anklagas för att ha motsatt mig de övriga allierades åsikt. Jag kapitulerade.

I det bländande solskenet begåvo vi oss till fots till sammanträdet med de allierades representanter. Francis satt som ordförande men det var Noulens, som ledde förhandlingarna. Han var i själva verket den ende av de i Vologda församlade representanterna, som visste vad han ville. Han var ense med oss om storleken av de truppstyrkor, som fordrades för en framgångsrik intervention. Också vad beträffar den tjeckiska armen, som vid denna tidpunkt sträckte sig som en orm från Volga in i Sibirien, visade han sig förvånansvärt medgörlig. Vi diskuterade läget från alla synpunkter och beslöto, att tjeckerna snarast möjligt skulle evakueras. Efter sammanträdet tog jag farväl av Noulens, som var älskvärdheten själv. När jag ett dygn senare anlände till Moskva mötte Hicks mig med den nyheten, att det kommit till en allvarlig sammanstöt mellan bolsjevikerna och tjeckerna i Sibirien. Hur det kommit till denna sammanstöt har jag ännu i dag inte kommit underfund med. Enligt den rapport de franska officerare, som åtföljde tjeckerna, avgåvo, hade bolsjevikerna givit efter för tyskarnas fordringar och försökt att avväpna tjeckerna. Bolsjevikerna påstodo bestämt att tjeckerna på de franska officerarnas uppmaning utan orsak gått till anfall mot de lokala myndigheterna och tagit sin sak i egna händer. Vilka det var, som provocerade fram sammanstöten, kommer antagligen alltid att förbli ett tvisteämne. Icke desto mindre var det uppenbart vad resultatet av den skulle bli. Nu hade de, som yrkade på att de allierade skulle intervensera i Ryssland, fått sin första trumf på hand.

Jag fann Moskva i belägringstillstånd. Tjeckernas diplomatiska representanter hade arresterats. Likaså hade en mängd kontrarevolutionärer kastats i fängelse. Tidningarna hade indragits. Tjitjerin vände sig till mig och bad mig begagna mitt inflytande för att affären med tjeckerna skulle kunna göras upp i godo. Vidare fick jag ett telegram från Cromie, som enträget bad mig komma till Petersburg för att sammanträffa med en av general Pooles officerare, som väntades dit följande dag.

Jag tillbragte eftermiddagen med att diskutera saken med Tjitjerin och Karachan. Men då vi inte alls kände till vad som verkligen tilldragit sig i Sibirien, kunde vi just inte göra något för att ordna upp affären med tjeckerna. Att bolsjevikerna voro måna om att ordna upp saken i godo var tydligt, men då jag ännu inte hunnit få några instruktioner från London, kunde jag icke göra annat än lova att göra mitt bästa. En sak framgick emellertid tydligt av vårt samtal,

nämligen att bolsjevikernas misstankar nu voro väckta. De voro, som jag alltid trott, fullt på det klara med fransmännens förehavanden. De visste, att general Poole hade kommit till norra Ryssland, och de tycktes redan vara tämligen säkra på att tjeckerna skulle komma att utgöra avantgardet till en mot dem riktad intervention. Jag gav dem det enda svar jag kunde, nämligen att den engelska regeringen alltjämt erbjöd dem sin hjälp mot tyskarna. Tjitjerin skrattade bittert. De allierade hade tagit parti för de kontrarevolutionära. Bolsjevikerna hade icke längre något val. De skulle motsätta sig de allierades intervention i Ryssland, på samma sätt som de skulle ha motsatt sig en tysk intervention.

Då jag kommit underfund med att jag hade tid därtill för jag samma kväll till Petersburg. Där träffade jag Cromie och McGrath, den engelske officer, som kommit ut till Ryssland med general Poole. I ett avseende verkade McGrath lugnande på mig. Några veckor förut hade Trotskij i ett anfall av missmod förklarat, att jag endast var ett verktyg, som den engelska regeringen begagnade sig av för att hålla bolsjevikerna lugna medan man förberedde en kupp mot dem. Den gången hade jag blivit utom mig av förtrytelse.

Nu kände jag mig villrådig hur det förhöll sig härmed. Men härvidlag lugnade mig McGrath. Han sade mig nämligen att planen på en intervention ännu icke hade tagit någon fast form i England, där man icke förde någon bestämd politik vis-à-vis Ryssland. Man skulle inte fatta något beslut förrän general Poole hade rapporterat hem sin uppfattning av läget i Ryssland.

Om också detta McGraths meddelande i en viss grad lugnade mig, gävo mig hans övriga meddelanden anledning till åtskillig oro. Poole själv förordade en intervention och Thornhill var en särskilt ivrig förespråkare härför. Vidare skulle Lindley, som var chargé d'affaires när jag kom ut till Petersburg, återvända till Ryssland. Detta kunde endast betyda en sak, nämligen att man i London icke hade förtroende för mig. Jag återvände till Moskva mycket nedslagen och därtill ytterst förödmjukad av att hela Petersburg skulle veta om Lindleys förestående ankomst dit innan min regering hade funnit för gott att underrätta mig härom.

Vid min återkomst till Moskva lågo instruktioner från London angående affären med tjeckerna mig till mötes. Redan samma eftermiddag begav jag mig tillsammans med mina franska och italienska kolleger till utrikeskommisariatet. Våra förhandlingar voro ytterst formella. Tjitjerins rum var långt och kallt och utan några andra möbler än det stora skrivbordet mitt i rummet. Vi slog oss ned på trästolar mitt emot Tjitjerin och Karachan. Den ene efter den andre läste vi upp våra protester. Min var den som var hållen i den skarpaste tonen. Jag framhöll i den för de bägge kommissarierna, att jag under två månader gjort allt som stått i min makt för att åstadkomma ett samförstånd mellan bolsjevikerna och de allierade, men man hade alltid svarat mig endast med undanflykter. Nu hade bolsjevikerna efter att ha lovat fritt avtåg åt tjeckerna, som hade kämpat för slavernas sak och nu voro på väg till Frankrike för att fortsätta sin strid mot fienden, som fortfarande var bolsjevikernas fiende likaväl som vår, givit efter för tyskarnas hotelser och försåtligt anfallit dem, som alltid varit deras vänner. Jag hade fått instruktioner av min regering att underrätta bolsjevikerna om att varje försök att avvärja tjeckerna eller på något sätt ingripa mot dem skulle komma att betraktas som en av tyskarna inspirerad handling och som en direkt fiendlighet gentemot de allierade.

Tysta lyssnade bolsjevikkommisarierna till våra protester. De voro ytterst artiga och gjorde inga försök att urskulda sig. Tjitjerin liknade mer än vanligt en dränkt råtta och stirrade dystert på oss. Karachan såg fånigt häpen ut. Det rådde en pinsam tystnad. Alla voro vi nervösa och icke minst jag, som inte hade riktigt rent samvete. Tjitjerin harklade sig: ”Mina herrar”, sade han. ”vi har tagit ad notam vad ni har sagt.” Vi skakade tafatt hand med dem och tågade i gås-

marsch ut ur rummet.

Vår protest hade gjort ett djupt intryck. Flera månader efteråt. då jag satt i fängelse. berättade mig Karachan att både han och Tjitjerin hade blivit fullkomligt överrumplade av det häftiga språk jag förde. Deras första misstankar mot mig härstammade från den dagen. och de voro långt ifrån ogrundade. Nästan innan jag hunnit få det klart för mig själv hade jag anslutit mig till en rörelse, som var riktad icke mot Tyskland utan mot den sittande regeringen i Ryssland.

Jag måste förklara de motiv som drivit mig in i denna mot all logik stridande situation. Under fyra och en halv månader hade jag motsatt mig japanernas intervention och överhuvud taget varje intervention, till vilken bolsjevikerna icke givit sin sanktion. Jag trodde mycket litet på styrkan av de anti-bolsjevistiska stridskrafterna i Ryssland och icke det ringaste på möjligheten att åter skapa en östfront mot tyskarna. Dessutom hade jag stått i nära förbindelse med tjeckernas råd. Den tjeckiska armén, vars revolt mot bolsjevikerna var den droppe, som kom bägaren att rinna över, var sammansatt av krigsfångar. Ehuru österrikiska undersåtar voro de dock slaver, som i början av kriget i tusental övergått till ryssarna. De hade inga sympatier för tsarregimen, som alltid vägrat att erkänna dem som en särskild nation. Av instinkt voro de demokrater, som sympatiserade med de ryska liberalerna och socialrevolutionära, och det var föga antagligt att de utan friktioner skulle komma att samarbeta med de tsaristiska officerare, som utgjorde stommen i de bolsjevikfientliga generalernas arméer.

Varför hade jag då anslutit mig till en politik, vilken tycktes ha så små förutsättningar att krönas med framgång, och som skulle komma att utsätta mig för beskyllningar för ombytthet från olika håll? Fast jag vill vara fullt uppriktig är svaret dock icke lätt. Man kan i sanning kalla dem lyckliga, som hänga fast vid gamla traditioner, som redan i vaggan godta den existerande samhällsordningen och som lösa alla politiska problem efter den enkla regeln ”dessa äro mina vänner och dessa mina fiender”. Så kunde jag icke se saken. Jag hade skickats tillbaka till Ryssland huvudsakligen för att jag skulle hålla den engelska regeringen underkunnig om det verkliga läget. Denna uppgift sökte jag att fylla så gott jag kunde. Jag hade inga särskilda sympatier för bolsjevikerna, och de talrika beskyllningar för bolsjevikvänlighet, som riktades mot mig, bidrogo icke heller till att stärka mig i mina försök att bibehålla en objektiv och klar syn på läget. Ändå kunde jag icke låta bli att instinktivt inse. att bakom bolsjevikernas fredsprogram och deras fantastiska ekonomiska program existerade en ideell bakgrund till bolsjevismen, vilket lyfte den högt över en av tyska agenter ledd proletärrörelse. såsom man betecknade den. Under månader hade jag levat i nära kontakt med män, som arbetade aderton timmar om dagen och som tydligen voro inspirerade av samma anda av självförsakelse och samma villighet att avstå från timliga fördelar, som hade besjälats puritanerna och de första jesuiterna. Om att inse, att man levde mitt uppe i en rörelse, som antagligen skulle komma att ta än större proportioner än den franska revolutionen, var liktydigt med att vara bolsjevikvän, då har man rätt att stämpla mig som sådan. Jag visste genom min frus telegram — längre fram skulle de komma att bekräftas från andra källor — att mina åsikter voro den engelska regeringen misshagliga. Jag hade bort begära avsked och vända åter hem. Då skulle jag den dag som i dag är ha ansetts som en profet, som med förvånansvärd riktighet förutsett den ryska revolutionens olika faser.

Det gjorde jag emellertid inte. Det skulle vara en lätt sak för mig att nu säga, att min främsta plikt gällde mitt land, att jag, då detta beslutat sig för en annan politik, inte hade rätt att motsätta mig den, och att draga mig tillbaka mitt under pågående krig vore liktydigt med att desertera från sin post inför fienden. Men jag försöker inte att urskulda mig härmed. De voro

inte heller de skäl, som voro bestämmande för mig. Tre månader senare, då jag satt i fängelse, skrev Radek ett brev till Arthur Ransome, i vilket han betecknade mig som en "karriärst", vilken, då han insåg att det inte fanns några utsikter att driva igenom den politik han pläderade för, med feberaktig iver sökte återvinna sina förmäns bevågenhet. Fast denna anklagelse ligger sanningen något närmare är den dock orättvis. De skäl jag hade för mitt handlingssätt voro två: fast jag vid den tiden inte gjorde mig reda därför var jag för Muras skull undermedvetet ovillig att lämna Ryssland och för det andra saknade jag moraliskt mod att dra mig tillbaka och intaga en ståndpunkt, som skulle utsätta mig för ett bittert hat av de allra flesta från mina landsmäns sida. Detta senare var i själva verket det som blev avgörande för mig, vilket jag också själv var fullt medveten om.

Det fanns också ett annat skäl, som gör mig litet mer heder. Jag var inbilsk nog att tro, att om de allierade önskade en militär intervention i Ryssland, min speciella kännedom om Ryssland kunde vara av ett visst värde för att hindra dem från att falla i de värsta fällorna. Jag kände bolsjevikerna bättre än någon annan engelsman på den tiden, och jag hade hållit mitt finger på händelsernas puls i Ryssland ända sedan januari månad. De förmätna påståenden, som de i utlandet befintliga militära experterna, vilka ljudligt yrkade på en intervention och betraktade bolsjevikerna som ett pack, som man kunde fördriva med ett hagelskott, kommo med, saknade all grund i verkligheten, vilken de utan att vistas i Ryssland inte hade någon möjlighet att känna. Sedan jag slagit om och var med på en intervention, gjorde jag mitt bästa för att den åtminstone skulle ha någon utsikt att lyckas. In i det sista framhöll jag dock att på ståendet att de "lojala" ryssarna voro i stånd att störta bolsjevikerna, om de blott försågos med ammunition av de allierade och leddes av allierade officerare, vore fullkomligt felaktigt. Ända in i det sista yrkade jag också på nödvändigheten av att de allierade sände starka militära styrkor, varförutan hela planen var dömd att misslyckas. Jag använde mig till och med av en särskild formel härför: den hjälp vi skulle få av de "lojala" ryssarna skulle komma att stå i direkt proportion till styrkan av de trupper vi själva skickade ut. Det goda jag utträttade borde åtminstone ha räddat mitt eget skinn. Men mitt omslag hade berövat mig allas förtroende. De, som yrkade på intervention, betraktade mig som en ung envis åsna, som till slut insett att de hade rätt. Jag hade varit ett hinder, som man lyckats att göra åt. Nu behövde man inte längre fästa något avseende vid mina åsikter. Bolsjevikerna delade Radeks åsikt om mig. Ännu i dag äro följderna av den kullerbyttan jag då gjorde kännbara för mig. För bolsjevikerna är jag kontrarevolutionen förkroppsligad. För dem, som åstadkommo interventionen, är jag fortfarande en vän till bolsjevikerna, som gjorde deras plan om intet!

Åttonde kapitlet

SJÄLVA INTERVENTIONEN ägde icke rum förrän den 4 augusti. De två månaderna från början av juni till början av augusti voro ett helvete, under vilka vår ställning försämrades allt mer och mer. Under trycket av den fara, som nu blev allt mer hotande för dem, skärpte bolsjevikerna disciplinen inom landet.

Den 10 juni kom "Benji" Bruce till Moskva för att hämta sin fästmö, den vackra och charmfulla Karsavina. Han hade med sig åt mig en väldig packe post samt de första autentiska underrättelserna från England. Bland posten var ett brev från George Clerk, som då var chef för krigsavdelningen inom utrikesdepartementet. Det var fullt av behagliga saker. I själva verket voro han och överste Kisch, som då tjänstgjorde i krigsdepartementet, nästan de enda tjänstemän, som voro nog ädelmodiga att gilla mitt uppträdande och erkänna att min uppfattning av läget var i det närmaste riktig. Men Bruce lämnade mig icke i några tvivelsmål om hur impopulär jag varit hemma i England under min så kallade bolsjevikvänliga tid. Han

talade om för mig, att det i mars icke hade varit långt ifrån att jag hemkallats. Han stannade endast en dag i Moskva, men trots de obehagliga nyheter han hade med sig, verkade hans besök som en frisk vind som svept fram över öknen. Efter att i fem månader ha varit avskuren från världen grep mig mycket hans redogörelse för läget i England och på västfronten. För Bruce och Karsavina, som inte hade lyckats att få bolsjevikernas utresetillstånd, var den äventyrliga resan till Murmansk som en mardröm. Mina möjligheter att vara dem till någon hjälp voro nu slut.

Juni var en dyster månad. Kanske för att mitt samvete inte var rent kände jag mig leva i en atmosfär av misstankar. Trotskij ville inte längre ha något att göra med oss, och fast jag fortfarande nästan dagligen råkade Tjitjerin, Karachan och Radek, undveko vi i våra samtal alla brännbara ämnen Sedan bolsjevikerna politiskt ändrat hållning gentemot oss förändrades också vår materiella ställning. Vi märkte att det blev allt svårare för oss att förskaffa oss färsk mat och grönsaker. Utan det amerikanska Röda Korsets konserver skulle vi ha rätt oss illa.

Genom Hicks kom jag allt mer och mer i kontakt med de bolsjevikfientliga elementen i landet. De, som vi hade att göra med, voro i Moskva representerade dels genom en organisation, som kallades "Centrum", vilken var uppdelad på två flyglar, den vänstra och den högra, dels genom den av Savinkov grundade "Ligan för Rysslands pånyttfödelse". Friktioner mellan de bägge organisationerna förekommo ständigt. "Centrum" stod i nära förbindelse med den vita armén i södra Ryssland. De vita generalerna betraktade Savinkov med mycken misstänksamhet. Jag fick till och med vid denna tid ett brev från general Alexejev, i vilket han framhöll, att han föredroge att samarbeta med Lenin och Trotskij framför att göra det med Savinkov och Kerenskij. Endast i en sak voro de bägge organisationerna överens, nämligen i sitt krav på hjälp och pengar av de allierade. Jag råkade ett par av dessa organisationers ledare, särskilt Peter Struve, en man med en lysande begåvning, som en tid varit socialist och hjälpt Lenin att sätta upp sitt första kommunistiska manifest, och Michail Feodorov, en före detta statssekreterare. Båda voro män med utmärkt karaktär och en osviklig lojalitet gentemot de allierade. Jag var emellertid mycket försiktig i mina yttranden till dem. Så vitt jag officiellt visste hade den engelska regeringen ännu inte beslutat sig för intervention. Innan jag fått underrättelse härom gav jag de vita varken pekuniärt understöd eller löften.

Härvidlag skilde jag mig från fransmännen, vilka efter vad de själva berättat mig gav Savinkov understöd i pengar. Dessa gävo också mycket långtgående löften. Man lät de vita tro, att de allierade skulle komma till deras hjälp med mycket betydande militära styrkor. De siffror man nämnde var två allierade fördelningar i Arkangelsk och åtskilliga japanska fördelningar i Sibirien. Uppmuntrade av de förhoppningar detta väckte började de bolsjevikfientliga organisationerna att visa sig mera företagsamma. Den 21 juni mördades bolsjevikernas presskommisarie i Petersburg Volodarskij, då han var på hemväg från ett möte, som hållits i Obuchovfabrikerna. Bolsjevikernas svar härpå lät inte vänta på sig. Chefen för tjeckan i Petersburg, Uritskij, anföll i ett tal inför Petersburgs sovjet ursinnigt engelsmännen och beskyllde dem för att ha organiserat mordet på presskommisarien. Nästa dag dömdes Sjastnij, befälhavaren för östersjöflottan, vilken suttit arresterad i Kreml, till döden och arkebuserades. Under processen mot honom framförde Trotskij i ett ytterst häftigt språk sina anklagelser mot honom. Terrorn hade tagit sin början.

Fast interventionen tycktes låta vänta på sig, syntes dock vår vistelse i Moskva närma sig sitt slut. Ingen av oss kände sig vidare lycklig. Denis Garstin hade redan lämnat oss. Han hade fått order att sluta sig till general Poole i Arkangelsk. Han måste också i hemlighet lämna Moskva, då det vållade svårigheter att få ett bolsjevikpass åt honom för resan genom

Ryssland. Han lämnade oss med sorg i hjärtat. Han skulle gärna ha stannat med oss till slutet. Stackars pojke! Han blev ett av de första offren interventionen krävde. Men alldeles utan en viss optimism voro vi dock inte. Då vi trodde, att de allierade skulle landsätta stora styrkor, voro vi övertygade om att bolsjevikerna icke skulle vara i stånd att bjuda något allvarligt motstånd. Till och med Ransome, som motsatte sig en intervention utan bolsjevikernas medgivande, sade oss att ”nu var föreställningen slut” och började vidtaga förberedelser för att lämna Moskva. Men innan vi skulle få lov att ge oss iväg skulle vi få vårt lystmäte på spännande upplevelser.

En spännande tilldragelse under denna period var mordet på den tyske ambassadören, greve Mirbach. Detta åtföljt av en mot regeringen riktad revolt var det mest dramatiska politiska mord under nuvarande tid. Då jag själv kom att bli ett ofrivilligt ögonvittne till detta försök till en statskupp, vill jag lämna en detaljerad skildring av förloppet så som det tedde sig för mina ögon.

För att förstå läget måste man påminna sig att det ryska socialrevolutionära partiets vänstra flygel efter bolsjevikrevolutionen i november 1917 slöt sig till bolsjevikerna och samarbetade med dem vid bildandet av den nya regeringen. De fingo besätta några få poster i de olika kommissariaten, behöllo sina platser i sovjeten och voro talrikt representerade i den allryska centrala exekutivkommittén, vilken, då sovjetkongressen icke är sammankallad, är den högsta lagstiftande och verkställande makten inom den ryska federativa republiken. Under de första åtta månaderna av sin tillvaro var sovjet-regeringen i själva verket en koalitionsregering.

Som parti gick de socialrevolutionäras vänstra flygel lika långt i sitt hat mot kapitalismen och imperialismen som bolsjevikerna. De hatade därför de allierade lika mycket som bolsjevikerna gjorde det. Fast de i agrarfrågor hade en annan ståndpunkt än bolsjevikerna gävo de i alla fall bolsjevikerna sitt stöd och voro dem behjälpliga i fullföljandet av inbördeskriget. Två medlemmar av partiet, överste Muravjev, en före detta polisofficer, och löjtnant Sablin, son till ägaren av Korschteatern i Moskva, voro under första perioden av bolsjevikregimen den nya regeringens mest framgångsrika militära chefer.

Men i motsats till bolsjevikerna var de socialrevolutionäras vänstra flygel icke beredd att gå hur långt som helst i sin strävan efter fred. De hade motsatt sig Brest-Litovsk-freden, och fast de läto sina representanter sitta kvar i regeringen hade de aldrig accepterat den. Större delen av dem som stödde partiet voro från Ukraina, som hade besatts av tyskarna. Tyskarna voro hårda herrar, de hade installerat en rysk reaktionär skenregering och hade återlämnat jorden till de forna ryska ägarna.

De socialrevolutionäras vänstra flygel hade aldrig godtagit detta, och hela tiden sedan freden slutits hade de underhållit ett häftigt partigångarkrig i Ukraina lika mycket riktat mot de ryska jordägarna som mot de tyska ockupationstrupperna. Det fördes på båda sidor med en förfärande grymhet. Drivna till förtvivlan på grund av de lidanden deras landsmän i Ukraina fingo utstå, protesterade de socialrevolutionära kraftigt mot den servila hållning bolsjevikerna intogo gentemot tyskarna och anklagade bolsjevikkommissarierna för att vara Mirbachs lakejer. Då till och med den officiella pressen nästan dagligen måste erkänna nya brott från tyskarnas sida mot Brest-fördraget, sänkades icke orsak till de fräna anmärkningarna mot Tjitjerins i en krypande ton hållna svaga protester och den tyske ambassadörens nätt och jämt hövliga svar härpå.

Den verkliga skillnaden mellan de bägge ryska regeringspartierna låg i att socialrevolutionärerna betraktade Tyskland som det farligaste hotet mot revolutionen.

Bolsjevikerna, eller rättare sagt Lenin, ty han var den enda som såg klart i detta kaos, voro fast beslutna att icke företaga något som kunde äventyra deras bräckliga fred. De fruktade nu mera en intervention från de allierades sida än ett fortsatt angrepp av tyskarna. De bägge partierna voro naturligtvis innerst inne lika tysk- som ententefientliga. Situationen saknade icke sina komiska sidor. Samtidigt som bolsjevikerna offentligt uttalade sitt ogillande av socialrevolutionärernas verksamhet i Ukraina, försågo de dem i hemlighet med medel för att föra sitt partigångarkrig mot tyskarna.

Det fanns ytterligare en orsak till missnöje som skilde de bägge partierna åt. Bland bönderna var det egentligen kulakerna, de rikare gårdsägarna, som stödde de socialrevolutionära. Dels för att stärka sin egen ställning på landsbygden och dels för att skaffa mera säd hade bolsjevikerna organiserat de s. k. "fattigkommittéerna", bestående av de fattigare bönderna, och dessa uppmanades att gå till anfall mot kulakerna och bemäktiga sig deras säd.

Dessa meningsskiljaktigheter måste påtagligen förr eller senare framtvinga ett avgörande. I hemlighet började socialrevolutionärerna att göra upp planer för att störta bolsjevikregeringen och återuppta kampen med Tyskland. Den 4 juli, då den femte allryska konferensen öppnades, var det politiska läget moget för den oundvikliga explosionen.

För denna kongress hade de socialrevolutionära gjort särskilda förberedelser. Trots bolsjevikernas manipulationer vid valen hade socialrevolutionärerna lyckats att av de sina få valda till kongressen en tredjedel av dess åttahundra medlemmar, och för första gången sedan november 1917 möttes bolsjevikerna i sitt så väl omgärdade parlament av en verklig opposition.

Kongressen samlades i Moskvas opera. På parkett, där fordom balettens och dansösernas trogna beundrare och de rikt juvelbehängda fruarna till Moskvas rika köpmän suttit, sutto nu de officiella delegaterna i rader, till höger bolsjevikmajoriteten, huvudsakligen bestående av soldater i kaki, och till vänster det oppositionella socialrevolutionära partiets delegater, vilkas brunbrända händer och vida blusar vittnade om deras härstamning ur bondeklassen.

På den högt liggande scenen. där en gång Sjaljapin för första gången skapat Boris Godunovs odödliga roll, sutto nu medlemmarna i den centrala exekutivkommittén, en brokig samling på hundrafemtio intellektuella, bland vilka judarna avgjort voro i majoritet.

Vid ett långt bord tvärs över scenen satt presidiet med presidenten Sverdlov i mitten, en jude så mörk i hyn att man nästan varit frestad att misstänka att han hade färgat blod i sina ådror. Hans svarta skägg och genomträngande mörka ögon kom honom att se ut som en modern inkarnation av de spanska inkvisitorerna. Till vänster om honom satt Afanasiev, centralkommitténs sekreterare, en obetydlig ung jude, som nervöst blinkade med ögonen, och Nakhamkis, redaktören för *Isvestia*, mera känd under sin pseudonym Steklov. Vid detta bord satt också Sinovjev, ordförande i Petersburgs kommun. Han var slätrakad och hade en sällsynt hög panna och såg lika intelligent ut som han har anseende att vara. Till höger om Sverdlov sutto socialrevolutionärernas ledare: Kamkov, Karelin, bägge unga judar, slätrakade och välklädda och tydligt tillhörande de bildades klass, därefter Tjerepanov och ytterst Maria Spiridonova, partiets trettiofåriga ledare. Hon var till ytterlighet enkelt klädd, och hennes svarta hår var slätt tillbakakammat över huvudet, och där hon satt och fingrade oavbrutet på sin pincené, såg hon alldeles ut som lärarinnan Olga i Tjechovs pjäs "Tre systrar". 1906, medan hon ännu bara var en helt ung flicka, gjorde hon sig beryktad genom mordet på den ökände guvernören i Tambov, Lutjinovskij. Hon hade utsetts av partiet att utföra detta terroristdåd, och mitt i smällkalla vintern stod hon ute på perrongen på stationen i

Borisogljeb och väntade på Lutjinovskij och sköt på honom i samma ögonblick han steg ut ur kupén. Hon sköt ned honom, men då hon försökte att ta sitt eget liv misslyckades hon. Hon släpades från perrongen och blev sedan utsatt för allt möjligt våld från de vilda kosackernas sida. Hon dömdes till döden men på grund av hennes ungdom benådade tsaren henne till livstids fängelse. Det allvarliga, nästan fanatiska uttrycket i hennes blick vittnade om att de lidanden hon utstått hade angripit hennes förstånd. Hon är mera hysterisk än praktisk, men den uppenbara popularitet hon åtnjuter av sina anhängare visar att hon är en av de få sentimentala figurerna i revolutionens historia.

Bakom presidiet sutto de övriga medlemmarna av den centrala exekutivkommittén i täta led. Här återfann man de verkliga bolsjevikledarna och de främsta kommissarierna. De sutto där alla från Trotskij till Krylenko, den allmänne åklagaren med sin bistra uppsyn och sina tvärhuggna gester. Endast Dersjinskij och Peters voro icke närvarande. Dessa den bolsjevistiska rättvisans bistre handhavare ha ingen tid över för kongresser. Också Lenin kom som vanligt sent. Långt efter de övriga men just i rätta ögonblicket kommer han in stilla och obemärkt.

Runt omkring i loger och på raderna sitta delegaternas vänner och anhängare. Ingen kommer in utan biljett och varje ingång, varje korridor är bevakad av till tänderna beväpnade lettiska soldater med gevär, pistol och handgranater. I den stora kejsrerliga logen sitta representanterna för den officiella pressen. Jag slår mig ned i en stor parkettloge till höger om scenen, som anvisats mig, Lavergne, Romei och de andra medlemmarna av de allierades missioner. Rätt ovanför oss sitta de tyska, turkiska och bulgariska representanterna och deras personal. Lyckligtvis sitta vi inte mitt emot varandra och kunna alltså ostörda njuta av skådespelet.

Redan från första stunden är luften laddad med elektricitet. Den första dagen är ägnad åt talare av mindre betydelse, och dessa hålla sig i sina anföranden strängt till partiprogrammen. De tre stora brott, som läggas bolsjevikerna till last, äro Brest-Litovskfreden, "fattigkommittéerna" och tillämpandet av dödsdomar. De socialrevolutionära gå till angrepp mot dem alla tre, och till stöd för anklagelserna mot avslutandet av Brest-Litovskfreden anföra de bloddrypande historier om tyskarnas grymheter i Ukraina. Bolsjevikerna hålla sig på defensiven.

Den verkliga striden utkämpas andra dagen, då det tunga artilleriet sättes in på bägge sidorna. Striden öppnas av Sverdlov, som är klok nog att förekomma de socialrevolutionäras anfall. Han tillstår att den tyska ockupationen gjort sig skyldig till många övergrepp, men söker bevisa, att Ryssland är för svagt att uppta striden. I sitt försvar av "fattigkommittéerna" lyckas han icke lika bra, men han tar hem spelet i sin kritik över de socialrevolutionäras hållning mot avkunnandet av dödsdomar. De socialrevolutionära protestera mot dödsdomen över amiral Sjastnij, samtidigt som de intimt samarbeta med bolsjevikerna i de extraordinära kommissionerna, och en medlem av deras parti är vicepresident i Moskvas tjeka, som låtit verkställa en mängd dödsdomar utan föregående domstolsförhör. Äro kanske de socialrevolutionära motståndare till dödsdomar efter regelrätta domstolsförhandlingar, men gilla dem då några sådana icke förekommit? Han återtager sin plats under skratt och applåder från bolsjevikernas sida.

Så reser sig Spiridonova och redan hennes första ord vittna om, att det här icke är fråga om en vanlig kongress utan att bolsjevikerna och de socialrevolutionära nu stå inför skiljövågen. Hon är synbart nervös. Hon talar monotont men alltefter som hon eldas upp av sitt ämne, grips hon av en hysterisk lidelse, som inte kan undgå att göra ett visst intryck. Hennes anfall riktas uteslutande mot "fattigkommittéerna". Med stolthet påpekar hon, att hon ägnat sitt liv åt

böndernas väl. Hon höjer och sänker den högra armen liksom markerande takten till sitt anförande, och angriper bittert Lenin: ”Jag anklagar er”, säger hon vänd till Lenin, ”för att bedraga bönderna, att blott begagna er av dem för era egna intressen och att icke tillgodose deras”. Så vänder hon sig till sina meningsfränder: ”I Lenins filosofiska system”, skriker hon, ”är ni ingenting annat än dynga, endast en dyngstack”. I slutet av sitt tal arbetar hon upp sig till hysteri och vänder sig till bolsjevikerna: ”Övriga skiljaktiga meningar oss emellan är blott av övergående natur, men i bondefrågan är vi beredda att ta upp striden. Så länge bönderna, bolsjevikiska, socialrevolutionära och partilösa bönder — just i sin egenskap av bönder — är alla i samma grad förtryckta och förtrampade, kommer ni alltjämt att i min hand finna den pistol, den bomb, med vilken jag en gång tvingades att försvara ...” Slutet av meningen drunknar i en åska av applåder. På parkett slungar en bolsjevikdelegerad ut en oanständig smädelse mot henne. Ett hemskt oväsen bryter lös. Solbrända socialrevolutionärer resa sig och knyta nävarna mot bolsjevikerna. Trotskij går upp på scenen och försöker tala. Han hyssjas ned och blir kritvit i ansiktet av vanmäktig vrede. Förgäves ringer Sverdlov med sin klocka och hotar med att utrymma teatern, och han ser verkligen ut som om han skulle kunna sätta sin hotelse i verket. Då går Lenin långsamt fram mot rampen. På vägen klappar han Sverdlov på axeln och säger till honom att ställa ifrån sig ringklockan. Med händerna har han gripit tag i uppslagen på sin kavaj och betraktar nu auditoriet leende och oändligt självsäker. Speglosor och jamningar hagla om öronen på honom. Han skrattar godmodigt. Så lyfter han upp ena armen och oväsendet lägger sig. Kallt och logiskt besvarar han punkt för punkt de socialrevolutionäras kritik. Godmodigt men sarkastiskt påpekar han deras ologiska och ofta tvetydiga hållning. Hans yttranden framkalla en ny storm av opposition som avbryter honom. På nytt blir Sverdlov nervös och griper tag i ringklockan. På nytt lyfter Lenin armen. Hans självsäkerhet verkar nästan retsam. Sedan fortsätter han i det han gungar fram och

tillbaka för att markera poängerna, men med förvånansvärt litet gester, lika lugnt som om han talade inför en söndagsskola. Anklagelserna för kryperi gentemot tyskarna besvarar han med att framhålla, att de socialrevolutionära i sin önskan att åter uppta kriget mot tyskarna endast spela de imperialistiska allierade i händerna. Kallt och utan spår av känsla försvarar han Brest-fördraget, framhåller vilken bitter förödmjukelse det varit men påpekar på samma gång att det varit en tvingande nödvändighet. Han nästan överdriver svårigheterna i det nuvarande läget, prisar deras mod som kämpa för socialismen, uppmanar till att framhärda med tålmod och utlovar som belöning härför en framtid, som han målar i de ljusaste färger, då krigströttheten oundvikligen måste framkalla revolution i alla länder. Så småningom kan auditoriet icke längre motstå hans blotta personlighet och den överväldigande vältalighet han utvecklar. Det lyssnar förtrollat till honom och när han väl slutat brister ett entusiastiskt jubel ut, i vilket icke blott bolsjevikerna utan också en stor del av de socialrevolutionära instämna, fast dessa måste veta vad man förbereder för morgondagen.

Verkan av Lenins tal är emellertid endast tillfällig vad de socialrevolutionära beträffar. Efter Lenin kommer Kamkov, en lysande talare, som piskar upp sig till ett lidelsefullt raseri. Hans tal är ett verkligt stridstal, och jag kan inte låta bli att förundra mig över dess dumdristiga djärvhet. Han sparar ingen, och talet är storartat i sitt dramatiska känslösvall. Han vänder sig mot logen, där tyskarna sitta.

— Proletariatets diktatur, dunderar han, har blivit till Mirbachs diktatur. Trots alla våra varningar förblir Lenins politik alltjämt densamma, och vi är inte längre en självständig makt, utan lakejer åt de tyska imperialisterna, som är fräcka nog att visa sig till och med här på teatern!

På ett ögonblick flyga de socialrevolutionära upp från sina bänkar och knyta nävarna mot den tyska logen. ”Ned med Mirbach! Bort med de tyska slaktarna! Bort med Brestbödlarna!” Sverdlov skyndar sig att ringa med klockan och förklara sammanträdet avslutat, och ytterligt upphetsade strömma de delegerade ut ur salongen.

Debatten, som slutade så dramatiskt den 5 juli, kom aldrig att återupptagas på eftermiddagen den 6. Kongressen samlades visserligen, men bolsjevikledarna voro ej närvarande. Gårdagens revolution på scenen hade nu förlagts till gatornas barrikader.

Jag gick till operan klockan fyra på eftermiddagen. Det var en het och kvävande eftermiddag, och temperaturen i salongen påminde om den i ett turkiskt bad. Parketten var fylld med delegerade, men många av stolarna på scenen stodo tomma. Varken Trotskij eller Radek var där, och när klockan närmade sig fem hade de flesta bolsjevikmedlemmarna av centrala exekutivkommittén försvunnit därifrån. Den loge, som anvisats centralmakernas representanter, stod tom. Men på teatern befunno sig i alla fall ett stort antal av de socialrevolutionäras representanter, bland dessa Spiridonova. Hon föreföll lugn och värdig. Det fanns icke något i hennes sätt som förrådde, att de socialrevolutionära redan hade beslutat att sätta partiets vara eller icke vara på ett kort, nytt krig med Tyskland.

Det var emellertid just vad som inträffat, fast det dröjde något innan vi kommo underfund om vad som verkligen ägt rum. Klockan sex på eftermiddagen kom Sidney Reilly in i vår loge och berättade, att teatern var omringad av trupper och att alla utgångarna voro spärrade. Han hade endast en ytterst svävande uppfattning om vad som inträffat, men han visste att det förekommit strider på gatorna. Något hade tydligen gått på tok. Våra farhågor stillades just inte av en kraftig explosion i korridoren ovanför oss. En vårdslös soldat hade tappat en handgranat. Då Reilly och en fransk agent voro rädda, att bolsjevikerna skulle visitera dem innan de fingo lämna teatern, började de att leta igenom fickorna för att se efter om de hade några komprometterande dokument på sig. De, som de hittade, revo de i små bitar och stoppade ned en del mellan stolarnas stoppning, och resten, som tydligen var ännu farligare för dem, svalde de. Läget var alltför allvarligt för att vi skulle se det komiska i detta. Vi kommo överens om att det klokaste var att icke låtsas om något och sutto lugnt kvar och försökte se så oberörda ut som möjligt i väntan på vad som komma skulle.

Till slut klockan sju kom Radek och befriade oss och gav oss en skildring av händelseförloppet. De socialrevolutionära hade mördat Mirbach i hopp om att härigenom provocera fram ett krig med Tyskland. Med Sablin och Alexandrovitj, vice-presidenten i tjekan, i spetsen hade de gjort upp en plan, som gick ut på att arrestera bolsjevikledarna under kongressen i teatern. I stället hade de själva fångats i samma fälla.

Historien om deras statskupp kan berättas i få ord. En kvart före tre på lördagseftermiddagen körde en bil fram till tyska ambassaden på Denesjnij Pereulok. Utanför ambassaden stod en avdelning bolsjeviktrupper på vakt. De som kommo åkande i bilen hade emellertid inga som helst svårigheter att komma in i ambassaden, då de voro försedda med särskilda pass utfärdade av Alexandrovitj i egenskap av vicepresident i tjekan. En man vid namn Blumkin, som under månader hade bott i rummet intill mitt på hotellet, var huvudaktören i den tragedi som nu utspelades. Han var också tjänsteman i tjekan och blev omedelbart mottagen av ambassadrådet, doktor Riezler. Han sade till Riezler, att han omedelbart måste träffa Mirbach personligen. Tjekan hade nämligen kommit en av de allierade igångsatt komplott för att mörda den tyske ambassadören på spåren. På grund av de papper, med vilka Blumkin dokumenterade sig, och till följd av meddelandets vikt förde doktor Riezler honom själv omedelbart in till greve Mirbach. När greven frågade honom, hur mördarna hade tänkt sig att

gå tillväga, svarade han: ”Så här”, och sköt av alla skotten i sin pistol mot den stackars ambassadören. Så hoppade han ut genom ett fönster, som stod öppet, slängde en handgranat bakom sig för att ytterligare säkra sin reträtt och lyckades undkomma.

Under tiden hade de socialrevolutionära samlat alla de trupper, som de förmådde övertala att stödjade dem, i Pokrovskijbarackerna. De utgjordes dels av ett förband på 2,000 man, som hade mutats att övergå till dem av en agent i tjeikan vid namn Popov, dels av en del enskilda soldater ur andra förband och femhundra matrosar från svartahavsflottan. Under en timme kunde de anteckna en del vunna framgångar, som arresterandet av tjeikachefen Derjinskij och besättande av telegrafstationen. Därmed tog emellertid deras uppfinningsförmåga slut och förutom utsändandet av telegram över hela landet för att förkunna den vunna framgången, företogo de sig ingenting. Mot kvällen gjorde de ett litet svagt försök att närma sig operan, men då de redan funno den omringad av ett starkt detachement, drogo de sig tillbaka till sitt högkvarter. Så oansenligt hade deras väpnade ingripande varit, att större delen av Moskvas befolkning först följande dag fick klart för sig att ett revolutionsförsök hade igångsatts.

Under tiden hade Trotskij inte varit överksam. Han hade kallat in två lettiska regementen från förstäderna och samlat ihop tillgängliga tanks. Inom några timmar hade de socialrevolutionära trupper, mot vilka man samlat ytterst överlägsna styrkor, lagt ned vapnen. Några av ledarna lyckades fly. Alexandrovitj blev emellertid gripen på Kursk-bangården och omedelbart skjuten. De socialrevolutionäras delegater i operan arresterades till och med utan några protester. Revolutionen, som tagit form på teatern, ändades på samma plats.

Det enda resultatet av de socialrevolutionäras operettmässiga revolution var att stärka bolsjevikernas och fredspartiets ställning. Revolutionens återverkan ute i landet var ytterst obetydlig. Några dagar senare försökte den högste befälhavaren för bolsjevikernas trupper vid Volga, Muravjev, att föra sin armé mot Moskva. Men då hade redan statskuppens misslyckande blivit känt, och han arresterades av sitt eget folk. Han gjorde slut på sitt liv helt dramatiskt genom att skjuta sig inför Simbirskis sovjet. Spiridonova och Tjerepanov kastades i fängelset i Kreml, där jag längre fram skulle bli deras kamrat i olyckan. Blumkin, mördaren, lyckades undkomma. De flesta av gemene man bland de socialrevolutionära övergingo för att rädda sig från repressalier till bolsjevikerna och släpptes in i den bolsjevistiska fållan.

Denna ömkliga historia, som borde ha varit de allierade till en läxa. då den var ett bevis på att Ryssland skulle göra nästan vad som helst för att slippa krig vare sig med tyskarna eller de allierade, utövade ett visst inflytande på läget såväl för oss som för tyskarna. Den tyska regeringen var ursinnig, men då den nu var så gott som säker på de allierades intervention, förklarade den icke bolsjevikerna krig. Den begärde tillstånd att skicka dit en bataljon tyskar för att bevaka moskvaambassaden, men då bolsjevikerna vägrade att giva detta, nöjde den sig med en diplomatisk protest. Den påföljd den hade för vår del var mera komisk. Två dagar efter mordet på Mirbach kom Radek till mig, och flinande underrättade han mig om att bolsjevikregeringen önskade ställa en vakt till mitt förfogande. Han visste vad mitt svar skulle komma att bli. Jag bad honom sätta sin vakt var som helst utom hos mig. Det var så gott som sista gången vi fingo oss ett gott skratt tillsammans.

Vår situation var i själva verket allt annat än angenäm. Under kongressen hade Lindley anlänt till Vologda, och hans första telegram till mig var i viss mån oroande. Emellertid gav det mig varken någon anvisning om den politik jag nu hade att föra eller om tidpunkten för vår intervention. Den tillämnade kontrarevolutionen var nu oroande nära. Eggad av franska löften om hjälp från de allierades sida hade Savinkov besatt Jaroslav, och Jaroslav låg mellan Moskva och Arkangelsk, den enda hamn varifrån vi kunde lämna Ryssland. I sin självbiografi

anklagar Trotskij mig i förbigående för att ha underblåst och finansierat Jaroslaväventyret. Det är fullkomligt osant. Aldrig någonsin har jag givit Savinkov något finansiellt understöd. och ännu mindre har jag uppmontrat honom till vad han företog sig. Trotskij hade vidare givit order om att alla engelska och franska officerare skulle vägras utresetillstånd på grund av deras kontrarevolutionära verksamhet. Ehuru denna order formellt sett icke gällde mig och min personal, visste jag att man i praktiken inte skulle göra någon åtskillnad härvidlag. Dessutom var telegrafförbindelsen med England ytterst dålig, och jag visste inte i vilket ögonblick man fullständigt skulle avskära detta kommunikationsmedel för oss.

På kvällen den 17 juli fick jag från Karachan ett officiellt meddelande om mordet på tsaren och hans familj i Jekaterinenburg. Jag tror, att jag var den förste, som meddelade denna nyhet till yttervärlden. Något förstahandsvittnesbörd om detta brott kan jag endast ge vad beträffar bolsjevikregeringens officiella ställningstagande till det. Min personliga uppfattning av saken är att sovjet på platsen, skrämde av att de tjeckiska trupperna voro i antågande — dessa hade nu gjort helt om och vände tillbaka mot Volga i öppet krig med bolsjevikerna — hade tagit saken i egna händer och att centralregeringens gillande av dådet kom först sedan det var verkställt. Ett är säkert och det är att det aldrig var frågan om något ogillande eller någon desauvering av detta våldsdåd. I sina ledare gjorde bolsjeviktidningarna allt de kunde för att förklara mordet och framställa tsaren som en tyrann och slaktare. Man meddelade också i pressen, att man hade för avsikt att omedelbart utge hans dagböcker. Sedermera publicerades också några utdrag ur dem. Av dessa framgick endast att tsaren var en hängiven make och fader, som varmt älskade de sina. När man kom underfund med att dessa dagboksanteckningar endast väckte sympati för tsaren, upphörde man med publicerandet av dem. Karachan förklarade emellertid öppet sin fasa över dådet och försökte framhålla för- mildrande omständigheter för mördarna. Han försökte göra gällande, att hotet om intervention från de allierades sida var den direkta orsaken till tsarens död. Jag måste säga, att Moskvas befolkning mottog underrättelsen med en förvånansvärd likgiltighet. Dess likgiltighet för allt, som icke hade med deras eget öde att göra, var fullständig och ganska typisk för den säregna tid vi levde i.

Under det att denna hemska tragedi ägde rum i Jekaterinenburg, utspelades ett drama i Vologda, som var fullt av komiska poänger. Bolsjevikerna skickade Radek till Vologda för att göra ett sista försök att förmå de allierades diplomatiska representanter att komma till Moskva. Kanske voro bolsjevikerna verkligen besjälade av en uppriktig önskan att komma till en överenskommelse i godo, men troligare är att de, sedan de fått klart för sig att en intervention var oundviklig, ville ha diplomaterna i Moskva som gisslan. För detta uppdrag hade bolsjevikerna valt sin Puck, och om också hans försök misslyckades, hade han ett rikt tillfälle att tillfredsställa sitt sinne för humor. Han uppträdde inför ambassadörerna med sin revolver vid sidan. Han övertalade, han var inställsam och han hotade. Han underhöll sig med dem var för sig och alla på en gång, men de stodo fasta i sitt beslut. Då gick han på kvällen till telegrafstationen på platsen och inberättade direkt till Tjitjerin sitt misslyckande.

Hans lustresa till Arkadien hade en ganska rolig episod i släptåg. Jag fick av en av våra hemliga agenter en ordagrann redogörelse för Radeks telefonsamtal med Tjitjerin. Detta dokument var så uppenbart äkta, att den amerikanska generalkonsuln i Moskva skickade en översättning av det till sin ambassadör. Utan att läsa igenom det stoppade Francis det i sin ficka och tog det med sig till en av de allierades representanters dagliga sammankomster. ”Mina herrar”, sade han, ”jag har fått ett intressant dokument från Moskva. Det är Radeks egen redogörelse för sina förhandlingar med oss. Jag skall läsa upp det för er.” Han fumlade

litet med pincenén och så började han: ”Ambassadören Francis är ett uppstoppat skjortveck.” Det var alltför sant, men att höra det från ambassadörens egna läppar var litet överraskande. Spydigheterna avlöste varandra och nådde sin höjdpunkt i slutklämmen: ”Lindley är den ende, som har något sunt förnuft. Han medger praktiskt taget, att han anser Noulens' hållning ytterligt barnslig.” Sir Francis Lindley har med aldrig svikande mod och sinnesnärvaro stått inför många svåra situationer, men jag tvivlar på att han någonsin känt sig så illa till mods som i detta ögonblick.

Den 23 juli kom plötsligt och överraskande meddelandet om, att de allierades ambassader och legationer hade lämnat Vologda och flytt till Arkangelsk. Fast de hade utfärdat en löjlig förklaring, att deras avresa icke finge betraktas som ett avbrytande av de diplomatiska förbindelserna, Logo bolsjevikerna den med all rätt som ett förspel till den kommande interventionen. Deras flykt, som företogs utan ett ord för att varna de allierade missionerna i Moskva, försatte mig i en föga avundsvärd situation. Alltför klart insåg jag nu, att den roll av gisslan, som varit avsedd för ambassadörerna, nu skulle reserveras för vår räkning. Tillsammans med mina franska, amerikanska och italienska kolleger uppsökte jag Tjitjerin för att sondera terrängen. Han var avsiktligt artig och tydligen angelägen att undvika att göra eller säga något, som kunde kasta skulden för de diplomatiska förhandlingarnas avbrytande på bolsjevikerna. Han var mycket ivrig i sina yrkanden på att vi skulle stanna i Moskva och försäkrade oss, att vad som än kunde komma att hända, skulle vi få tillstånd att avresa när helst vi önskade det. Vi gävo ett undvikande svar. Vi saknade fortfarande några bestämda officiella meddelanden från våra regeringar, men vi togo det för givet, att de allierade hade beslutat att landsätta trupper. Vi antogo att de skulle komma att landsätta avsevärda styrkor i Arkangelsk, Murmansk och Vladivostok. Men vi visste ingenting med säkerhet.

Det var i alla fall uppenbart, att vår ställning i Moskva var ohållbar, och jag återvände hem för att vidtaga förberedelser för vår avresa. De dagar, som nu närmast följde, voro de svåraste under hela min vistelse i Ryssland. Mura hade för ungefär tio dagar sedan lämnat Moskva för att besöka sitt hem i Estland. På grund av de strider, som pågingo mot tjeckerna och på Jaroslavfronten, kontrollerades mycket noga alla som reste på järnvägarna. Jag hade ingen möjlighet att på något sätt komma i förbindelse med henne. Allt tycktes tala för, att jag skulle bli tvungen att lämna Ryssland utan att få återse henne. Under fyra dygn fick jag icke en blund i mina ögon. Timme efter timme satt jag på mitt rum och lade patiens och plågade den stackars Hicks med idiotiska frågor. Det fanns ingenting att göra, och i min förtvivlan förlorade jag fullkomligt herraväldet över mig själv och försjönk i den dystraste modlöshet. Så den 28 juli på eftermiddagen ringde det i telefon. Jag tog luren. Det var Mura som talade. Hon hade kommit till Petersburg efter sex dagars förskräckliga äventyr, under vilka hon till fots färdats igenom den neutrala zonen mellan Estland och Ryssland. Hon skulle nu samma kväll fara från Petersburg till Moskva.

Hur denna underrättelse verkade på mig var rent underbart. Nu bekymrade mig ingenting längre. Om jag bara fick råka Mura igen, så kände jag att jag kunde uthärda vilka besvärligheter som helst, som framtiden kunde ha i beredskap för mig.

Nionde kapitlet

HÄNDELSERNA FÖLJDE nu snabbt på varandra. Dagen efter Muras återkomst blev tyskarnas överbefälhavare i Ryssland, general Eichhorn, mördad i Kiev. Det var en ung moskvastudent vid namn Donskoj och tillhörande de social-revolutionära, som utförde detta terroristdåd. Han hade hyrt en droska, och när han körde förbi generalen kastade han en bomb

mot honom med ödesdiger verkan. Jag satt just tillsammans med Tjitjerin och Karachan, när de fingo telegram med underrättelse om mordet. De försökte icke dölja den glädje det beredde dem, särskilt Tjitjerin, som vände sig till mig och sade: ”Där ser ni vad som sker, då utlänningar intervenerar mot folkets önskan”. Deras oförställda glädje upprörde mig. Mitt förstånd borde ha sagt mig, att den tyske generalen i bolsjevikernas ögon var en förtryckare, vars mördare borde betraktas som en befriare, på samma sätt som man lär borgerliga barn att beundra Brutus. Så fort en engelsk eller tysk general satte sin fot på Rysslands mark gjorde bolsjevikerna ingen skillnad mellan dem. De voro då kontrarevolutionens verktyg och stodo som sådana utanför lagen. Både de allierade och tyskarna begingo samma fel, då de betraktade Ryssland enbart i sammanhang med konflikten mellan dem. Vid den tyska krigsrätt med Donskoj, som hölls efter två dagar, var den första frågan som ställdes till fången: ”Känner ni Lockhart? Känner ni chefen för den engelska missionen i Moskva?”

Den 1 augusti fingo vi meddelande om att vi skulle lämna vårt hotell. Det hade rekvirerats för överstyrelsen för de ryska fackföreningarna. Bolsjevikerna visade nu tänderna. Nu lönade det sig icke längre att ta någon hänsyn till oss. Jag lyckades få tillbaka min gamla våning och på så sätt undveko vi en obehaglig situation.

Den 4 augusti blev hela Moskva utom sig av upphetsning.

De allierade hade landstigit i Arkangelsk. Under flera dagar var staden fylld av vilda rykten. De allierade hade landsatt mycket stora styrkor. Enligt somligas uppgift skulle de uppgå till 100,000 man. Men ingen uppskattade dem lägre än till två fördelningar. Japanerna skulle skicka sju fördelningar genom Sibirien för att hjälpa tjeckerna. Till och med bolsjevikerna tappade huvudet och började att i förskräckelsen packa in sina arkiv. Mitt under den värsta uppståndelsen träffade jag Karachan. Han talade om bolsjevikernas sak som om den varit förlorad, men de skulle i alla fall inte ge sig. Om de också inte skulle kunna möta sina motståndare i öppen strid skulle de dock fortsätta att göra motstånd till sista andetaget.

Förvirringen var obeskrivlig. Dagen efter landstigningen gick jag för att uppsöka vår generalkonsul Wardrop, som hade förlagt sina lokaler till Jusupovs palats i närheten av Krasnije Vorota. Medan jag talade med honom omringades palatset av en skara beväpnade män tillhörande tjeckan. De förseglade allt, och alla, som befunno sig i byggnaden utom Hicks och jag, arresterades. Det särskilda pass jag fått av Trotskij verkade ännu.

Samtidigt företogs en liknande procedur med den franska missionens och generalkonsulatets lokaler. Fast italienarna och amerikanerna lämnades i fred, kunde denna kränkning (det är sant att i bolsjevikernas ögon vår landstigning i Arkangelsk var en kränkning av internationell rätt) icke lämnas opåtalad, varför vi följande dag alla infunno oss hos Tjitjerin för att formellt underrätta honom om de diplomatiska förbindelsernas avbrytande och för att begära våra pass för avresa. Tjitjerin vägrade icke formellt att ge oss dem. Det iråkade läget tycktes ha bragt honom alldeles ur fattningen, och han bad som vanligt att få tid på sig. Den stackars Tjitjerin var verkligen ansatt från alla håll. Senast samma morgon hade han fått ett liknande besök av Helfferich, som hade efterträtt greve Mirbach som tysk ambassadör. Även Helfferich tycktes betrakta de allierades intervention som ett allvarligt hot mot bolsjevikerna. Han hade ingen som helst avsikt att dela Mirbachs öde eller att låta sig tagas i Moskva, när de allierade trupperna marscherade in där. Samma kväll tog han tåget till Berlin och lämnade endast en fåtalig personal kvar i Moskva för att sköta de löpande ärendena.

Övergivna av såväl de allierade som tyskarna tycktes bolsjevikernas läge hopplöst. Tjeckerna hade tagit Kasan, och fast bolsjevikerna återtagit Jaroslav från Savinkovs ryssar, tycktes de ur

stånd att bjuda de stora allierade truppstyrkor, man antog vara i antågande från Arkangelsk, något allvarligt motstånd. Under två dygn invaggade jag mig i den tron, att interventionen skulle komma att bli en lysande framgång. Jag var inte riktigt säker på, vad vi skulle kunna göra när vi väl nått Moskva. Jag hade svårt att tro, att en borgerlig rysk regering utan vår hjälp skulle kunna hålla sig i Moskva. Ännu mindre trodde jag att det fanns något större antal ryssar, som på nytt skulle vilja uppta kriget med Tyskland. Under dylika omständigheter måste interventionen komma att anta en mera anti-bolsjevikisk än anti-tysk karaktär. Därför var det troligt, att vår ockupation av Moskva skulle komma att vara i det oändliga. Men att vi med de tillräckliga styrkor, som jag antog att vi hade till förfogande, skulle vara i stånd att nå fram till den ryska huvudstaden, tvivlade jag aldrig ett ögonblick på.

Men snart skulle jag tagas ur min villfarelse. Den 10 augusti hade bolsjeviktidningarna på första sidan väldiga rubriker, i vilka de kungjorde en stor rysk seger till sjöss över de allierade vid Arkangelsk. Jag betraktade det hela som ett skämt eller i bästa fall som ett svagt försök från bolsjevikernas sida att höja stämningen hos de sina. Men samma eftermiddag, då jag träffade Karachan, greps jag av onda aningar. Hans ansikte var ett enda brett grin. De föregående dagarnas förstämning var borta, och den lättnad han tydligt kände var alltför naturlig för att vara spelad. ”Situationen är icke så allvarlig”, sade han. ”De allierade ha landsatt endast några hundra man.”

Jag log skeptiskt. Längre fram upptäckte jag, att hans uppgift blott var alltför sann. Segern till sjöss var en myt. Bolsjevikerna hade sänkt en av de allierades pråmar på Dvina.

Men uppgiften om styrkan av de landsatta trupperna var bokstavligen sann. Vi hade begått den otroliga dårskapen att landstiga i Arkangelsk med mindre än tolvhundra man.

Det var ett missgrepp jämförligt med våra värsta missgrepp under Krimkriget. I det kaotiska tillstånd, vari Ryssland befann sig, var det uppenbart att en intervention för att lyckas måste starta bra. Den hade startat så illa som möjligt, och inget personligt mod kunde gottgöra detta ursprungliga missgrepp. De ryssar, som arbetat på en intervention, hade planerat att hålla Volgalinjen tillsammans med tjeckerna, i norr sluta sig till de allierade och i söder till generalerna Alexejev och Denikin. Denne senare hade fått order att över Tsaritsin rycka fram till Samara, medan man hoppades att de allierade så gott som utan motstånd skulle kunna ta sig fram till Vologda och Vjatka. Den svaga numerären på de styrkor vi landsatte i norr resulterade i förlusten av Volgalinjen och ett tillfälligt sammanbrott av hela den anti-bolsjevikiska rörelsen i det europeiska Ryssland.

Alla mina värsta farhågor besannade sig hastigt.

Då de allierade inte utövade ett nog kraftigt tryck började de olika kontrarevolutionära sammanslutningarna att kivas och träta sinsemellan. Mitt påstående, att den hjälp vi skulle få av ryssarna skulle komma att stå i direkt proportion till numerären på de trupper vi själva satte in, besannade sig snart. Den övervägande delen av det ryska folket förblev fullkomligt apatisk.

Följderna av detta illa planlagda vågspel skulle bli ödesdigra för såväl vår egen prestige som de ryssars öde, som stödde oss. Det väckte förhoppningar, som aldrig uppfylldes. Det skärpte inbördeskriget och sände tusentals ryssar i döden. Indirekt bar det skulden till terrorn. Dess direkta resultat var att bolsjevikerna tillförsäkrades en lättköpt seger, att de fingo nytt självförtroende och smiddes samman till en stark enhet utan misskund. En intervention överhuvudtaget var ett misstag. En intervention med hopplöst otillräckliga krafter var en av dessa ansvarslösa halvmesyurer, som under dessa förhållanden var liktydig med ett brott.

Karachans optimism var en bitter besvikelse för mig, men nu då interventionen var igångsatt, måste jag göra mitt bästa för att stödja den. Mitt arbete under augusti koncentrerades dels på att förbereda vår egen avresa, dels att förse de ryssar, som stödde oss, med finansiell hjälp.

Vad vår egen avresa beträffar hade vi råkat in i en återvändsgränd. Tjitjerins hållning härvidlag var ett typiskt prov på bolsjevikdiplomaternas list. Naturligtvis skulle vi få våra pass. Vi kunde resa så snart vi önskade det. Men vart tänkte vi resa? Tyskarna hade besatt Finland. Turkarna stodo i Konstantinopel. Han kunde inte tro att vi hade för avsikt att göra den långa omvägen över Afghanistan och Persien. Och dessa äro de enda möjliga vägarna ut ur Ryssland.

Jag klippte av hans långa harang. ”Nå, än Arkangelsk då?” frågade jag. ”Där befinner sig de engelska kontrarevolutionärerna”, sade han, ”och dit kan vi inte låta er fara.” Vi tycktes slagna till slant. Det var mer än troligt, att vi skulle komma att hållas kvar i Moskva som gisslan. Det enda hopp, som återstod oss, var att den borgerliga finsk-tyska regeringen skulle garantera oss fri genomresa genom Finland. Vi lade vårt öde i de neutrala makternas representanters händer, och dessa inledde genast underhandlingar med de finska och tyska regeringarna.

Jag begagnade denna väntetid att förse de ententevänliga organisationerna med pengar. De voro i stort behov därav. Under veckor hade fransmännen ensamma lämnat denna hjälp, och min vägran att bidra här till hade tagits mycket illa upp av Alexejevs och Denikins politiska representanter. Nu, sedan vi öppet brutit med bolsjevikerna, bidrog jag med min del. Fast bankerna voro stängda och alla affärer i utländskt mynt voro förbjudna, var det dock ingen svårighet att få ryska pengar. Det fanns gott om ryssar, som hade gömt undan mycket rubler. De voro överförtjusta att få byta ut dem mot en anvisning på London. För att undvika alla misstankar samlade vi in rublerna genom en engelsk firma. Den gjorde upp affärerna med ryssarna, bestämde växelkursen och skrev ut anvisningen. Vid varje uppgörelse försågo vi den engelska firman med en officiell garanti, att den var god för beloppet i London. Rublerna fördes över till amerikanska generalkonsulatet, där de överlämnades åt Hicks, som under betryggande skydd befordrade pengarna vidare till dem som skulle ha dem.

Det var den enda spännande sysselsättningen i vår annars dystra tillvaro. Något annat kunde vi inte företa oss. Med undantag av en liten kod i fickformat för de nödvändigaste meddelandena hade vi förstört alla våra chiffer och handlingar. Alla de allierades representanter sammanträdde dagligen på amerikanska generalkonsulatet, som nu var vår säkraste tillflyktsort. Egendomligt nog visade bolsjevikerna ingen animositet mot amerikanerna, fast också de hade slutit sig till landstigningen i Arkangelsk. De uteslötos också ständigt ur de officiella protesterna mot de påstådda skändlig-heter de franska och engelska trupperna begått i norra Ryssland, och de nämndes heller aldrig i de ytterst fransk- och engelskfientliga artiklar, som förekommo i moskvapressen.

Vi gjorde upp planer för vår avresa, då förhandlingarna med de finska och tyska regeringarna förlöpte om också långsamt så dock icke ogynnsamt. Med oerhörda kostnader höllo fransmännen ett tåg ständigt färdigt att avgå, så att vi skulle kunna lämna staden omedelbart om det skulle visa sig nödvändigt. Vi voro fullkomligt avskurna från engelsmännen i Petersburg. Genom den holländska legationen sände jag Cromie ett meddelande, att jag inte kunde göra något för att hjälpa honom och att han gjorde klokast i att själv underhandla om sin och de övriga engelska tjänstemännens avresa. Jag hade flera samtal med Reilly, som hade beslutat att stanna kvar i Moskva efter vår avresa.

Vi befunno oss i en ytterst egendomlig situation. Fast strider pågingo på en front, som sträckte

sig från Dvina ned till Kaukasus, hade någon krigsförklaring aldrig ägt rum. Vi hade icke rätt att lämna Moskva, men vår rörelsefrihet inom staden var nästan obesuren. A andra sidan visste vi mycket litet om vad som tilldrog sig i yttervärlden. Det enda som tycktes uppenbart var att bolsjevikerna tycktes kunna hålla sina positioner.

Den 15 augusti fick jag ett besök, som skulle framkalla internationella förvecklingar av allvarlig natur. Jag satt just och åt lunch i min våning, då det ringde på dörren och min betjänt anmälde två lettiska herrar. Den ene var en liten, blek man vid namn Schmidchen. Den andre, Bersin, var en kraftigt byggd man med skarpa drag och hårda stålgrå ögon. Han presenterade sig själv som överste. Han förde i själva verket befälet över ett av de lettiska regementen, som utgjorde bolsjevikregeringens livvakt. Schmidchen hade med sig ett brev från Cromie. Som jag alltid var på min vakt mot provokatörer, undersökte jag brevet mycket noga. Det var otvivelaktigt från Cromie. Stilen var hans. Han talade i det om ett föregående meddelande jag sänt honom genom den svenske generalkonsuln. Uttrycken han använde för att tala om att han vidtagit sina åtgärder för att kunna lämna Ryssland och att han hoppades ”att kunna slå igen dörren efter sig med en smäll” voro karakteristiska för denne officer utan fruktan och tadel. Framför allt var stavningen hans. Det kunde inte vara någon förfalskning ty likt prins Karl-Edvard, Fredrik den store och mr. Harold Nicolson kunde den stackars Cromie inte stava. Brevet avslutades med en rekommendation av Schmidchen, som kanske kunde vara oss till någon nytta.

Jag frågade de bägge männen vad de önskade. Det var framför allt Bersin, som förde ordet. Han förklarade för mig, att om också letterna vid revolutionen hade understött bolsjevikrevolutionen, kunde de i alla fall inte fortsätta i det oändliga att strida för deras sak. Deras enda önskan var nu att få återvända till sitt eget land. Så länge tyskarna hade något att säga var detta omöjligt. A andra sidan om de allierade som det nu tycktes skulle vinna kriget, så var det uppenbart att det skulle bli England och icke Tyskland som skulle ha sista ordet då Lettlands öde skulle avgöras. De hade icke för avsikt att ta upp striden mot general Pooles krafter i Arkangelsk. Om de komme att skickas på den fronten, skulle de gå över till engelsmännen. Kunde jag ordna saken med general Poole, så att de icke komme att skjutas ned av de allierades trupper?

Det var ett intressant och ganska trovärdigt förslag. Jag måste ta det noga i övervägande, men innan jag kunde ge dem någon uppmuntran ville jag tala med mina kolleger. Jag sade till de bägge konspiratörerna, att fast jag förstod deras obenägenhet att strida mot de allierade, var jag inte i stånd att hjälpa dem. Jag stod inte i någon förbindelse med general Poole, och dessutom hoppades jag att få lämna Ryssland vilken dag som helst. Det klokaste vore, att de själva skickade ett bud till general Poole. Det fanns en möjlighet, att jag skulle kunna vara dem behjälplig härmed. Jag gjorde upp med dem, att de skulle besöka mig nästa dag vid samma tid.

Samma eftermiddag framlade jag hela saken för general Lavergne och den franske generalkonsuln Grenard, sedermera fransk minister i Jugoslavien. Vi kommo överens om, att vi visserligen måste akta oss för att på något sätt kompromettera vår ställning, men att det var mycket troligt, att letterna inte hade någon lust att strida mot de allierade. Det kunde inte vara någon risk att uppmuntra dem att sända ett bud till general Poole, och vi kunde gott vara dem behjälpliga därmed. Då underhandlingarna om vår avresa nu tycktes närma sig en lycklig lösning, skulle jag sätta dem i förbindelse med Sidney Reilly, som skulle stanna kvar. Reilly kunde hålla ett öga på vad de företogo sig och söka stimulera deras obenägenhet att bjuda våra trupper motstånd. Nästa dag träffade jag åter de bägge letterna och gav dem ett papper, på

vilket det stod: ”Var god och släpp bäraren av detta igenom de engelska linjerna, då han har ett viktigt meddelande att göra general Poole.” Jag satte dem också i förbindelse med Reilly.

Två dagar senare anmälde Reilly för mig, att underhandlingarna med letterna förlöpte utan svårigheter och att letterna ingalunda tänkte låta sig dras med i bolsjevikernas sammanbrott. Han framlade ett förslag om att han med letternas hjälp kanske skulle kunna sätta i gång en kontrarevolution i Moskva. General Lavergne, Grenard och jag själv avvisade kategoriskt detta förslag och varnade Reilly särskilt för att ha något att göra med en så farlig och tvevelaktig sak. Reilly försvann då, det vill säga han höll sig gömd, och tills han lyckats fly till England träffade jag honom inte mer.

Vår påtvingade överksamhet varade ännu ett par veckor. De neutrala diplomaterna meddelade oss, att vår avresa nu i princip var bestämd och att tidpunkten för densamma skulle komma att fastställas vilket ögonblick som helst. Vi packade in våra kläder, och då vi beslutat oss att resa med minsta möjliga bagage, fick jag med tungt hjärta bestämma mig för att i min våning kvarlämna alla mina tillhörigheter, min samling orientalska böcker, mitt möblemang och mina lysningspresenter. En kväll foro vi ut till Strelna för att säga farväl till Maria Nikolajevna, vår zigenardrottning. Strelna hade stängts, och vi träffade henne i hennes villa strax därbredvid. Hon grät strömmar av tårar över oss, sjöng ett par av våra favoritsånger men så lågt att det lät som en viskning, och i det hon kysste mig på bägge kinderna bad hon oss stanna kvar ute hos henne. Hon såg en olycka hota oss. Hon skulle skaffa oss förklädnader, gömma oss, förplåga oss och ordna vår avresa till södra Ryssland. Hon följde oss till grinden och under de väldiga furorna i Petrovskij park togo vi farväl av varandra medan månen kastade spöklika skuggor runt omkring oss. Det var ett trolskt och uppskakande farväl. Vi råkade henne aldrig mer. Jag har hört obestämda rykten om att hon skulle ha dött för några år sedan i stor fattigdom.

Ett pistolskott drog över oss katastrofen. Fredagen den 30 augusti mördades chefen för tjeikan i Petersburg, Uritskij, av en rysk jude vid namn Kannengiesser, och dagen därpå sköt en socialrevolutionär, en judisk flicka vid namn Dora Kaplan, två skott på nära håll mot Lenin, då han på kvällen lämnade Michelsons fabriker, där han talat vid ett möte. Den ena kulan gick genom lungan strax ovanför hjärtat. Den andra trängde in i nacken nära pulsådern. Bolsjevikledaren var icke död, men det var mycket ovisst om han skulle kunna räddas till livet.

Jag fick underrättelsen härom mindre än en halvtimme efter det skottet avlossats. Det kunde knappast undgå att dra allvarliga följder med sig, och med dystra aningar om vad som väntade oss, sutto Hicks och jag uppe till långt fram på natten och diskuterade i viskande ton dagens händelser, undrande hur det skulle komma att inverka på vår egen allt annat än avundsvärda situation.

Klockan ett gingo vi till sängs och uttröttade som vi voro efter månader av spänning sov jag tungt. Klockan halv fyra på morgonen vaknade jag vid att en kärv röst befallde mig att stiga upp med detsamma. När jag slog upp mina ögon stirrade en revolvermynning mot mig. Ett tiotal beväpnade män befunno sig i rummet. Mannen, som förde befälet, kände jag förut. Det var nämligen Mankov, den förutvarande kommandanten i Smolnij. Jag frågade honom vad som var meningen med denna förolämpning. ”Inga frågor”, svarade han barskt. ”Klä er med detsamma. Ni ska följa med till Lubjanka nr 11.” (Moskvatjekans högkvarter.) En liknande avdelning tjeikamän sysselsatte sig med Hicks, och medan vi klädde oss började flertalet av dem att leta igenom våningen efter komprometterande dokument. Så snart vi voro färdiga knuffades Hicks och jag in i en bil, och med en beväpnad vakt på vardera sidan om oss kördes vi till tjeikans högkvarter. Där sattes vi in i ett litet fyrkantigt rum, vars hela möblemang

bestod av ett grovt bord och ett par trästolar.

Efter en lång väntan fördes jag ut i en mörk korridor. De två vakterna, som åtföljde mig, stannade framför en dörr och knackade. ”Kom in”, svarade en gravlik stämma, och så fördes jag in i ett långt, mörkt rum, som upplystes av en enda liten lampa på skrivbordet. Vid bordet satt en man klädd i mörka byxor och en vit rysk blus. Bredvid skrivunderlägget låg en revolver. Hans svarta hår, långt och vågigt som på en poet, var struket rätt upp från hans höga panna. På vänstra armen bar han en stor armbandsklocka. I den svaga belysningen verkade han ännu blekare än vanligt. Hans läppar voro hårt sammanpressade, och när jag kom in i rummet fixerade han mig med en kall blick. Han såg barsk och fruktansvärd ut. Det var Peters.

— Ni kan gå, sade han till mina bägge vaktare, och så följde en lång tystnad. Till slut vände han bort blicken och lyfte upp sitt skrivunderlägg. Jag är ledsen att se er i den här situationen, sade han. Det är en allvarlig sak. Jag bad honom förklara sig och påpekade, att jag hade kommit till Moskva på sovjetregeringens uppmaning, och att man hade lovat mig alla de rättigheter som tillkom en diplomat. Jag framförde en formell protest mot arresteringen och bad att få tala med Tjitjerin.

Han fäste sig icke vid mina protester. — Känner ni den där kvinnan Kaplan? Det gjorde jag icke, men jag beslöt att det under dylika förhållanden var bäst att icke besvara några som helst frågor. Jag upprepade så lugnt jag kunde, att han ingen rätt hade att förhöra mig.

— Var finns Reilly? var hans nästa fråga. Jag upprepade mitt föregående svar.

Då tog han fram ett papper ur skrivunderlägget. Det var passersedeln till general Poole jag givit de bägge letterna. — Har ni skrivit det här? frågade han.

Jag svarade så artigt jag kunde, att jag icke kunde besvara några frågor.

Han gjorde ett försök att skrämma mig och såg länge och stint på mig. — Ni gjorde klokast i att tala sanning, sade han.

Jag svarade icke något. Så ringde han och jag blev förd tillbaka till Hicks. På nytt lämnade man oss ensamma. Vi talade knappast med varandra, och när vi gjorde det var det endast om intresselösa saker. Vi hade klart för oss, att man sannolikt lyssnade till våra samtal. Jag hade en mycket oklar uppfattning om vad som hänt. Men det var tydligt, att bolsjevikerna försökte att få oss inblandade i mordförsöket på Lenin. Detta försök oroade mig icke. Mordförsöket på Lenin kunde kanske vara indirekt påverkat av de allierades intervention, men vi hade icke något att göra med det. Då kände jag mig mera obehagligt berörd av att han nämnt Reillys namn och tagit fram den av mig utfärdade passersedeln.

Då jag med ett fast grepp i uppslagen på min kavaj gick igenom läget, kände jag plötsligt i min bröstficka en anteckningsbok, som i hemlig skrift innehöll en uppgift om de pengar jag givit ut. Tjekans personal hade genomsökt min våning och var antagligen fortfarande sysselsatt därmed, men den hade inte tänkt på att genomsöka de kläder jag satte på mig när jag arresterades. Ingen annan än jag själv kunde tyda mina anteckningar. Men de innehöllo en del siffror, och om dessa föllo i bolsjevikernas händer skulle de säkerligen hitta på något sätt att få fram en komprometterande betydelse på dem. De skulle komma att säga att siffrorna representerade bolsjeviktruppernas förflyttningar eller de summor jag använt på att uppmuntra de kontrarevolutionära. Anteckningsboken plågade mig. Hur skulle jag kunna göra mig av med den? Man kunde vilket ögonblick som helst komma och visitera oss. Under dylika förhållanden tycktes det endast finnas en lösning på problemet. Jag bad vakten om tillstånd att gå

på avträdet. De bägge vakterna, som följde mig dit, sade i det de skakade på huvudena när jag ville stänga dörren: "Nej, lämna den öppen", och ställde sig mitt framför mig. Det var ett besvärligt läge jag råkat i. Skulle jag ta risken eller ej? Lyckligtvis löste jag frågan genom de otillfredsställande förhållandena på platsen. Det fanns nämligen inte något papper. Väggarne voro nedsmorda av exkrementer. Så lugnt jag kunde tog jag fram min anteckningsbok, rev ut de komprometterande sidorna och använde dem på det sätt omständigheterna fordrade. Jag drog i vattenbehållarens snöre. Den fungerade och jag var räddad.

Jag gick tillbaka till Hicks och satte mig ned att se tiden an. Klockan sex på morgonen förde man in en kvinna i rummet Hon var svartklädd. Hennes hår var svart och hennes stirrande ögon voro omgivna av mörka ringar. Hennes ansikte var färglöst. Hennes utpräglad judiska drag voro frånstötande. Hon kunde vara tjugo till tjugofem år gammal Vi gissade oss till att det var Kaplan. Säkerligen hade bolsjevikerna hoppats på att hon skulle ge oss ett igenkännande tecken. Hela hennes sätt att uppträda verkade egendomligt. Hon gick fram till fönstret, lutade kinden mot handen och stirrade ut i dagsljuset. Så blev hon stående utan att röra sig, utan att säga ett ord, synbarligen resignerad inför det öde, som väntade henne, tills vakterna snart nog kommo in och förde bort henne. Hon arkebuserades utan att få veta, om hennes försök att ändra historiens gång hade lyckats eller misslyckats.

Klockan nio på morgonen kom Peters själv in och meddelade oss, att vi kunde gå hem. Anklagelsen mot oss lades ned. Vi fingo sedermera höra, att han varit osäker om hur han skulle förfara och därför hade telefonerat till Tjitjerin och bett om instruktioner. Tjitjerin hade protesterat mot vår arrestering.

Det var en söndagsmorgon och det regnade. Vi hittade en gammal droska, och trötta och nedslagna körde vi hem. I våningen var allt upp- och nedvänt. Kocken och våra två manliga tjänare hade försvunnit. Av portvakten fingo vi veta, att Mura hade förts till tjeikan.

På hemvägen hade vi köpt en tidning. Den var full av bulletiner om Lenins tillstånd. Han var ännu medvetlös. I den fanns det också artiklar med häftiga utfall mot de borgerliga och de allierade. Men det nämndes ingenting om vår arrestering, och icke heller förekom det något försök att anklaga oss för delaktighet i mordet på Uritskij och mordförsöket på Lenin.

Sedan jag badat och rakat mig gick jag för att uppsöka Oudendyke, den holländske ministern, som nu bevakade Englands intressen i Ryssland. Han var en liten man, som tillbragt sin mesta tid i Kina. Hans hustru var engelska, och han talade vår språk fullkomligt. Jag fann honom ytterst upprörd. En hemsk tragedi hade utspelats i Petersburg. Samma dag, som jag hade arresterats, hade en hop karlar från tjeikan brutit sig in i ambassaden. Den tappre Cromie hade satt sig till motvärn och sedan han skjutit ned en kommissarie, hade han själv skjutits ned där han stod överst på trappan. Alla engelska tjänstemän i Petersburg hade arresterats.

Djupt bedrövad uppsökte jag Wardwell. Jag var orolig för Mura och mina tjänare och hoppades, att han skulle vara i stånd att befria dem. Han lovade att göra allt han kunde, och hans lugna tillförsikt hjälpte mig i hög grad att återvinna mitt lugn. Han lyckades icke träffa Tjitjerin, men man hade lovat honom att få råka honom dagen därpå. Inte heller han visste, vad som kunde ligga bakom vår arrestering. Han antog att bolsjevikerna på grund av mordförsöket mot Lenin hade tappat huvudet. Jag var rädd för att man nu snart skulle sätta i verket det hot om en röd terror som fyllde tidningarna.

När jag gick tillbaka till min våning frapperades jag av hur tomt det var på gatorna. De, som voro ute i något ärende, Bingo fort och sågo sig skyggt omkring. I gathörnen posterade små avdelningar av soldater. En ny skräck hade kommit över staden, och på två dagar var hela

atmosfären fullkomligt förändrad. Nästa dag, då jag icke längre kunde stå ut att leva i ovisshet om Muras öde, gick jag till utrikeskommissariatet och bad att få träffa Karachan. Jag blev genast mottagen. Jag undvek att tala politik och gick rakt på vad saken gällde. Vad bolsjevikerna än kunde anklaga mig för var det omänskligt att försöka komma åt mig genom att arrestera Mura. Jag vädjade till hans anständighetskänsla och bad honom ordna om att man släppte henne. Han lovade att göra vad han kunde. Det var min trettioförsta födelsedag, och jag tillbragte den med Hicks, som gjorde i ordning en måltid bestående av kaffe, svart bröd och sardiner.

På tisdagen kunde vi i den bolsjevikiska pressen läsa en fullständig redogörelse för alla de missgärningar vi begått. Den överträffade sig själv i sin fantastiska skildring av den så kallade Lockhart-komplotten. Vi hade smidit ränker för att mörda Lenin och Trotskij, för att upprätta en militärdiktatur i Moskva och genom att spränga alla järnvägsbroar svälta ut befolkningen både i Moskva och Petersburg. Hela komplotten hade avslöjats tack vare den lettiska garnisonens trohet mot bolsjevikregeringen, då de allierade med stora penningssummor försökt att köpa dennas hjälp. Hela historien, som verkade som en saga, avslutades med en fantastisk redogörelse för min arrestering. Jag hade bevisligen överraskats på ett möte mellan konspiratorerna och förts till tjeikan, där jag dock så snart man fastställt min identitet omedelbart hade släppts. I en lika fantastisk historia beskrevs de händelser, som ägt rum i Petersburg. Mordet på Cromie beskrevs som enbart självförsvar av de bolsjevikiska agenterna, vilka hade tvungits att besvara hans eldgivning. I väldiga rubriker betecknades de allierades representanter som de ”engelsk-franska banditerna”, och i ledarna yrkade man häftigt på igångsättandet av en terror och vidtagande av de strängaste åtgärder mot konspiratorerna.

Till en början var jag böjd att betrakta detta utbrott som ett för bolsjevikerna typiskt försök att försvara nedskjutandet av Cromie, vilket jag var säker på icke var deras avsikt, att stärka tillförsikten hos sina egna anhängare och injaga skräck hos dem av Moskvas invånare, som möjligen kunde vara benägna för en kontrarevolution. Reilly, vars namn ofta förekom i redogörelsen för komplotten, hade försvunnit. Om han inte fullständigt tappat huvudet, var hela historien en enda väv av lögner.

Jag fann att den amerikanske generalkonsuln Poole tog teorin om en komplott mera på allvar. Han var böjd att betrakta Reilly som en provokatör, som för att gå bolsjevikernas ärenden hade arrangerat komplotten. I en redogörelse för komplotten återgavs en version, enligt vilken man icke haft för avsikt att mörda Lenin och Trotskij utan leda dem genom Moskvas gator i bara skjortan. Detta fantastiska projekt ansåg han endast kunna härröra sig från Reillys rika fantasi. Jag skrattade åt Pooles farhågor. Längre fram lärde jag känna Reilly mycket bättre än jag då gjorde, men min uppfattning om honom var i alla fall densamma. Han var vid den tiden fyrtiosex år gammal, och han var jude, som jag tror utan en droppe engelskt blod i sina ådror. Hans föräldrar härstammade från Odessa, och hans verkliga namn var Rosenblum. Namnet Reilly hade han tagit efter ett av förnamnen på sin första hustrus far, en irländare vid namn Callahan. Hur han kommit att bli brittisk undersåte vet jag ännu i denna dag icke. Före kriget hade han levat sin mesta tid i Petersburg, där han förtjänat avsevärt med pengar som kommissionsagent i olika slags affärer. Han var ytterst energisk och ambitiös och hade en stor personlig charm, som särskilt kvinnor hade svårt att motstå. Jag hade inte någon hög tanke om hans intelligens, och hans kunskaper, som visserligen omfattade många ämnen från politik till konst, voro ytliga. A andra sidan var han mycket modig och fullkomligt likgiltig för allt vad faror heter. Vidare var kaptan Hill, hans medhjälpare i den farliga planen att stanna i Moskva

efter vår avresa, en man, vars lojalitet stod över alla tvivel. Denne Hill talade lika bra ryska som Reilly, och om denne hade fört något dubbelspel, skulle Hill knappast kunnat undgå att upptäcka det. Hur löjlig än historien härom var fann jag dock, att Pooles version hade vunnit en viss tilltro i England. När jag två månader senare kommit tillbaka till London fick jag i utrikesdepartementet garantera Reillys pålitlighet, när denne märklige man hade lyckats fly ut ur Ryssland, varvid hans liv mer än en gång hängt på ett hår, och nå fram till Bergen för att fortsätta till England. Det gjorde jag också utan ringaste tvekan.

Fast jag aldrig satte Reillys lojalitet gent emot de allierade i fråga, var jag aldrig säker på — och jag är det ännu icke i denna stund — hur långt han gått i sina underhandlingar med letterna. Det var en man stöpt i samma form som Napoleon. Napoleon var också i livet hans hjälte och en gång ägde han en av de bästa samlingar Napoleonminnen i världen. Han visste, att han skulle lämnas ensam i Ryssland, och utsikten att få sköta det hela på egen hand hade kanske fyllt hans huvud med högtflygande planer. När vi sedermera talades vid om saken, förnekade han de flesta av bolsjevikernas påståenden. Hans egen teori var, att Bersin och de andra letterna, som han träffade, till en början voro uppriktiga i sin önskan att undvika strid med de allierade, men att när de märkte att de allierades intervention inte var något att räkna med, avbröto de underhandlingarna med honom och förrådde honom för att rädda sitt eget skinn. Hur som helst härmed hade dock ”de allierades komplott”, som den kallades, allvarliga följder för oss alla.

Efter att han uppehållit mig så länge vid den så kallade Lockhartska komplotten och sanningsenligt berättat allt jag känner till om den, måste jag nu återgå till skildringen av hur det gestaltade sig för mig själv i Moskva. Redogörelsen för de allierades komplott hade publicerats i de ryska tidningarna av den 3 september, och trots de allvarliga anklagelser som i dem riktades mot mig, lämnades jag i frihet hela den dagen. Jag fick sedermera reda på, att allvarliga meningsskiljaktigheter hade förekommit mellan folkkommissarierna angående hur man borde förfara med mig. Flere av kommissarierna hade vägrat att sätta tro till den historia tjekan dukat upp. Nästa dag beslöt jag mig för att åter söka upp Karachan för att göra ett sista försök att få Mura befriad ur fängelset, där hon ännu kvarhölls. Han var inte ovänlig. Jag sade honom, att historien, som förekommit i sovjetpressen, var ett helt nät av lögner, och han skrattade godmodigt. ”Där ser ni nu, vad vi får finna oss i av era tidningar”, sade han. Han var mycket litet uppmuntrande vad Mura beträffade, varför jag helt desperat beslöt mig att som en sista resurs vända mig till Peters själv. Jag gick direkt från utrikeskommissariatet till Lubjanka och bad att få träffa honom. Min begäran väckte en viss bestörtning bland vakten i hallen och framkallade ett ivrigt viskande man och man emellan. Det tog mig en halv timme att få tillstånd bara att komma in och sedan ännu längre tid att få företräde hos Peters. När han väl tog emot mig, gick jag direkt in på frågan om Muras frigivande. Jag sade honom, att det inte fanns någon som helst sanning i hela historien om komplotten och att han själv visste det lika väl som jag. Också om det skulle finnas ett spår sanning i den, så visste Mura ingenting därom. Jag bad honom släppa ut henne med detsamma. Han hörde tåligt på mig och lovade, att man skulle taga vederbörlig hänsyn till denna min försäkran. Så riktade han en genomträngande blick på mig och sade: ”Ni har besparat mig en del besvär. Mina karlar söker efter er sedan en timme. Jag har en häktningsorder på er. Edra franska och engelska kolleger sitter redan under lås och bom.” Detta senare påstående stämde icke fullt överens med verkliga förhållandet. Några av dem hade genom att tillgripa vad som skulle visa sig den enda, nog så löjliga nödfallsutvägen i vår nesliga belägenhet lyckats undgå att bli fängslade. Men detta skall jag berätta längre fram. Vad mig själv beträffar, var jag nu fånge på allvar.

Tionde kapitlet

JAG SATT I FÄNGELSE på dagen en månad. Min fångenskap kan uppdelas i två perioder: den första, som varade i fem dagar, utmärktes av svåra yttre förhållanden och en ständig oro, under det den andra, som varade i tjugofyra dagar, förlöpte under relativt drägliga förhållanden fast jag själv levde i en stark själsspänning.

På Lubjanka n:r 11, där förut ett försäkringsbolag haft sina kontor, hölls jag fängslad i ett rum, där man inregistrerade och hade förberedande förhör med mindre farliga förbrytare. Rummet hade tre fönster, varav två vette åt gården. De enda möblerna voro ett bord, fyra trästolar och en gammal nedsutten soffa, på vilken jag i lyckligaste fall någon gång fick sova, men i allmänhet fick jag ligga på golvet. Det besvärligaste var att det alltid var ljus i rummet och att det alltid fanns folk där. Två vakter voro alltid inne i rummet, och de lägre kommissarier, som begagnade rummet, arbetade dag och natt. De flesta av vaktmanskabet voro letter eller ryska matroser. Det fanns de, som behandlade mig väl och betraktade mig med ett slags respektfullt intresse, talade någon gång till mig och gävo mig *Isvestia* att läsa. Andra åter voro vresiga och ovänliga. Under natten skickade Peters efter mig och lät mig genomgå ett spydigt korsförhör. Jag kan inte påstå att han behandlade mig direkt illa, men bristen på sömn var mycket prövande för mig, varför jag fann dessa nattliga förhör ytterst tröttsamma. De bestodo mest i enträgna uppmaningar att i mitt eget intresse säga honom hela sanningen. Så meddelade han mig bland annat att mina kolleger hade avlagt full bekännelse (en fransk agent skrev i själva verket ett för de allierade mycket komprometterande brev, som publicerades i bolsjevikpressen), och han ville uppmana mig att göra detsamma, om jag ville undvika att överantvaras åt revolutionsdomstolen. Men han var varken brutal eller ohövlig i sitt uppträdande mot mig. För att vara fånge och fångvaktare emellan var förhållandet mellan oss ganska gott. Han själv var gift med en engelska, som han lämnat kvar i England, och han tycktes intresserad av mitt förhållande till Mura. Det kunde också hända, att han kom in i mitt rum och frågade, om jag fick min förplägnad ordentligt. Förplägnaden, te, en tunn soppa och potatis, var föga närande, men jag klagade icke. Den andra dagen kom han och gav mig två böcker att läsa: *Mr Britling kommer till klarhet* av Wells och *Staten och revolutionen* av Lenin. Min enda tröst var de officiella bolsjeviktidningarna, en propagandalitteratur som de beredde mina fångvaktare mycket nöje att förse mig med. Säkert är att de, vad mitt eget öde beträffade, voro allt annat än lugnande. De voro fortfarande fulla av den Lockhartska komplotten. De innehöllo också talrika resolutioner, som fattats av arbetarkommittéer med yrkan på att jag skulle ställas inför domstol och avrättas. De återgävo också allt vad de utländska tidningarna skrevo om komplotten. Från första dagen av min fångenskap hade jag klart för mig, att om Lenin skulle dö mitt liv inte skulle vara mycket värt. Det var blott en sak, som kunde rädda mig, och det var en överväldigande seger för de allierade arméerna i Frankrike. Då jag visste, att bolsjevikerna till varje pris önskade fred, kände jag på mig, att en sådan seger skulle moderera bolsjevikernas hållning gentemot oss. Till min stora tröst innehöll *Isvestia* inte bara bulletiner om Lenins hälsotillstånd utan också nyheter från västfronten. Bägge delarna voro lugnande. Den 6 september förklarades Lenin vara utom all fara, och på västfronten hade de allierades offensiv en verklig framgång.

Av Peters fick jag veta, att mina kolleger hade fösts ihop i Butyrkijfängelset. Det var blott jag som hölls avskild från de övriga. Detta skulle vara ett extra straff.

På kvällen den åttonde september fördes jag över till Kreml. Jag placerades i en våning i Kavaljersbyggnaden. Min nya våning var ren och bekväm och bestod av en liten hall, en salong, ett minimalt sovrum, ett badrum, tyvärr utan badkar, och ett litet kök. Dessa rum hade

fordom tjänat som våning åt en av hovdamerna. Olyckligtvis vette fönstren på ömse sidor endast åt korridorer, så att någon frisk luft fick jag inte. Tråkigt nog var jag inte heller ensam, som Peters hade lovat att jag skulle vara. Jag hade nämligen en olycksbroder där, letten Smidchen, som var orsaken till alla våra svårigheter och som antogs vara min medbrottsling och min agent. Vi tillbragte ett och ett halvt dygn tillsammans, och jag var rädd att växla ett enda ord med honom. Så fördes han bort. Jag fick aldrig veta hur det gick för honom, och ännu i dag vet jag icke om han arkebuserats eller om han blev rikligt belönad för att ha avslöjat ”den stora komplotten”. Ännu en olägenhet vidlånade mitt fängelse. På bägge sidor om våningen stod det vakter, och dessa avlöstes var fjärde timme, och vid varje avlösning skulle de komma in i mina rum för att övertyga sig om att jag var där. Jag väcktes därför varje natt klockan tio, två och sex.

Vakterna utgjordes i allmänhet av letter, men bland dem fanns också ryssar, polacker och ungrare. Jag hade också en gammal man, en före detta tjänare i Kreml, som städade mina rum. Han var så vänlig mot mig han vågade, men vår konversation begränsades till att jag bad honom om bolsjeviktidningar och varmt vatten till min samovar. I *Isvestia* hade jag sett, att de allierade makternas regeringar hade sänt en barsk not till bolsjevikerna, i vilken de fordrade vårt omedelbara frigivande och gjorde dem var för sig och alla för en ansvariga för våra liv. Som repressalier hade England häktat Litvinov och satt honom i fängelse. Tjitjerin hade besvarat denna not med en annan, i vilken han räknade upp en lång rad av förbrytelser man påstod att vi hade begått, men som också innehöll ett erbjudande att frigiva oss i utbyte mot Litvinov och andra i England och Frankrike häktade ryssar. Tjitjerins erbjudande var i viss mån lugnande. Men som på annat ställe den officiella tidningen fortsatte att tala om, att jag skulle ställas inför rätta och dömas till döden, var jag långt ifrån säker på att bli utsläppt och inte ens på att få behålla livet.

Förplägnaden i Kreml var densamma som i Lubjanka 11, te, soppa och potatis. Peters bad om ursäkt för den men förklarade, att det var samma förplägnad som han och hans medhjälpare fingo. Efter vad jag kunnat konstatera under den tid jag uppehöll mig i tjeckans högkvarter var det sant.

En av mina första åtgärder efter min ankomst till Kreml var att skriva till Peters om Mura och min personal. Ännu en gång vädjade jag till hans anständighetskänsla. Jag skrev till honom, att min personal inte i någon mån kunde vara ansvarig för vad jag gjort eller icke gjort, och vad Mura beträffade frågade jag honom, vilken tillfredsställelse det kunde bereda honom att på detta sätt förgripa sig mot kvinnor. På tredje dagen efter min ankomst till Kreml besökte han mig. Antagligen skulle jag komma att ställas inför revolutionsdomstolen. Han hade emellertid släppt ut Mura, och vad bättre var, han hade givit henne tillstånd att skicka mig kläder, mat, böcker och tobak. Under förutsättning att jag skrev på ryska och inte förseglade brevet erbjöd han sig att ta med ett kort brev till henne. På samma gång gav han kommendanten i Kreml order att jag skulle få promenera ute i friska luften två timmar dagligen. Underrättelserna från bolsjevikernas front mot tjeckerna voro utmärkta. De hade återtagit Uralsk från dessa, och även Kasan kunde när som helst falla i deras händer.

Peters höll sitt ord. Samma kväll fick jag ett påtagligt bevis på att Mura var utsläppt ur fängelset i form av en korg med kläder, böcker, tobak och sådana lyxvaror som kaffe och skinka. Med korgen följde också ett långt brev från henne. Naturligtvis kunde det icke innehålla några nyheter, men det kom förseglat. Det fick inte läsas av mina vaktors forskande ögon, ty Peters hade försett det med tjeckans officiella sigill samt skrivit på kuvertet med sin egen kraftiga handstil: ”Var god överlämna detta brev förseglat. Det har lästs av mig. —

Peters”. Denne egendomlige man, vars intresse jag på något sätt väckt, hade beslutat sig för att visa mig att en bolsjevik, när det gällde småsaker, kunde vara lika ridderlig som någon borgerlig.

Kläderna och maten — alldeles särskilt kläderna — voro en verklig välgärning. Jag hade icke kunnat ta av mig kläderna eller tvätta och raka mig på sex dagar. Men det skulle dröja ännu tio dagar innan min oro för vad som förestod mig skulle bli stillad. Kvällen förut hade prokuratorn Krylenko talat på ett möte och under åhörarnas jubel förkunnat, att de allierades konspiratörer skulle dömas av honom personligen och att brottslingen Lockhart icke skulle undgå sitt välförtjänta straff. Men från och med nu hade mitt fängelseliv blivit jämförelsevis drägligt.

Naturligtvis blev mig tiden mycket lång, men så småningom delade jag in dagarna, så att tiden gick fortare. Så snart jag klätt mig slog jag mig ned och lade en kinesisk patiens med de kort Mura skickat tillsammans med kläderna och böckerna. Jag spelade ett slags spel med mig själv. Med min keltiska vidskeplighet sade jag mig, att om patiensens inte gick skulle dagen sluta med en olycka. Det var en osund spänning i detta spel med korten om mitt liv. För min sinnesf rid fick jag lyckligtvis alltid patiensens att gå, om det också somliga dagar dröjde till sent på kvällen innan det lyckades mig. När jag slutat min patiens, läste jag.

Att laga min mat var ett annat tidsfördriv. Efter lunchen tog jag min promenad innanför Kremles murar. Min första promenad tog jag den 11 september. Det var samma dag bolsjevikerna hade återtagit Kasan, och hela Kreml var ett hav av röda flaggor och vimplar. Även under den tid jag stod på den mest vänskapliga fot med bolsjevikerna, hade jag aldrig kommit innanför Kremles portar. Mina sammanträffanden med Lenin, Trotskij, Tjitjerin och de andra folkkommisarierna hade alltid ägt rum utanför dess murar. Nu var jag i tillfälle att se, vilka förändringar som vidtagits sedan oktoberrevolutionen. Det väldiga monumentet över Alexander II hade dragits ned från sin höga sockel, och korset, som utmärkt den plats, där storfurst Sergius hade sprängts i luften, hade flyttats undan.

Min väktare den första dagen var en polack. Han promenerade bredvid mig med ett laddat gevär och var språksam och ganska vänlig. Han talade om för mig, att han ofta följt tsarens före detta ministrar på deras promenader samt att endast få av de fångar, som kommit in i Kreml, hade kommit ut levande. Bland hans kamrater höll man vad med två mot ett att jag skulle bli skjuten.

På det hela taget voro mina väktare anständiga karlar, som inte gjorde några ansatser att vara obehagliga mot mig. Under hela min fångenskap råkade jag bara ut för en enda verkligt obehaglig vakt, som svor över England och kallade mig för mördare och till och med vägrade mig att skicka bud till kommendanten. Han var ungrare. Letterna voro de bästa. De flesta av dem hade ett visst förakt för ryssarna, som de ansågo stå lägre än de själva. En lett sade mig, att om Ryssland kunde ha skickat en armé på en miljon icke ryssar i skyttegravarna, hade det ofelbart vunnit kriget. Varje gång letterna gingo till anfall, lämnades de alltid i sticket av ryssarna, som ständigt underlätto att understödja dem. Men å andra sidan hade han en oerhörd respekt för bolsjevikledarna, som han betraktade som övermänniskor.

Inte alla mina väktare voro bolsjeviker. De kunde indelas i tre kategorier: den första, ivriga kommunister, som imponerade på mig genom sin uppriktighet och sin hängivenhet för bolsjevismens sak, varav det dock inte fanns så många, den andra, får som gingo i flock, bolsjeviker i dag, mensjeviker i morgon, och den tredje och talrikaste, de skeptiska, som trodde, att i Ryssland allt var möjligt och ingenting bra. Men alla voro övertygade om att

bolsjevikregimen skulle bli bestående. Till och med de letter, som voro måna om att få återvända till Lettland, skrattade åt tanken att en kontrarevolution skulle kunna lyckas. För dem var en kontrarevolution detsamma som återlämnandet av jorden till dess forna ägare.

Dessa promenader voro ett angenämt avbrott i min enformiga tillvaro. De avhöllo mig från att tänka på mig själv, men i början kunde jag inte låta bli att indirekt utfråga mina väktare om mitt kommande öde. De svar jag fick avskräckte mig dock snart att söka tillfredsställa min sjukliga nyfikenhet. Varje dag under min promenad besökte jag en liten kyrka, som var inbyggd i själva Kremlmuren. Den var omgiven av en liten trädgård, och inne i den hängde en beryktad ikon, som kallades ”den oväntade glädjens madonna”. Detta namn hade redan före kriget tilltalat mig till den grad, att jag skrivit en novell om den, vilken publicerades i *Morning Post*. Nu var det där jag under tre veckor förrättade min dagliga andakt.

Efter en vecka i Kreml fick jag besök av Karachan. Han var förbehållsam om mitt eget kommande öde, men också han gjorde antydningar om att det tycktes omöjligt att undvika offentliga domstolsförhandlingar. Han talade också om för mig, att en medlem av den franska missionen, René Marchand, hade försett bolsjevikerna med dokument, som avslöjade ett möte mellan de allierades representanter på det amerikanska generalkonsulatet. Härvid hade diskuterats sådana åtgärder som att spränga järnvägsbroar och avskära Moskva och Petersburg från livsmedelstillförsel. Han hade också lämnat en fullständig förteckning på alla de närvarande. Jag skrattade. Mina samtal med Karachan fördes ofta i en lätt ironisk ton.

— Det är värre än vad Times skulle kunna hitta på, sade jag. Ni får tro mig eller ej, men det här är ett nytt påhitt av er tjeka.

— Nej, det är alldeles sant, svarade han. Vi skall publicera brevet endera dagen. Lyckligtvis för er, tycks ni inte ha varit med, tillade han med ett brett grin.

Historien var mer eller mindre sann. Marchand hade gått över till bolsjevikerna, och sedan han kommit tillbaka till Frankrike anslöt han sig till det franska kommunistpartiet, som han dock utgick ur 1931.

Karachan meddelade mig också en del nyheter från kriget och yttervärlden. De neutrala diplomaterna hade ingivit kraftiga protester mot terrorn, av vilket jag drog den slutsatsen att de arbetade på att befria oss. De allierades stridskrafter i Ryssland kunde icke framtränga längre. Bolsjevikerna kunde inregistrera fortsatta framgångar mot tjeckerna och de ryska kontrarevolutionära. A andra sidan drevo de allierade tyskarna tillbaka på västfronten. Österrike och Bulgarien stodo inför ett sammanbrott. Han medgav, att de allierade kunde komma att vinna kriget.

Detta var verkligen goda nyheter, och ännu bättre var den verkliga anledningen till Karachans besök hos mig, när han väl kom fram med den. Han hade nämligen kommit för att höra vad jag tänkte om de villkor, på vilka England skulle vara villigt att upphöra med interventionen och sluta fred med Ryssland. Bolsjevikerna voro beredda att erbjuda amnesti åt alla de kontrarevolutionärer, som ville underkasta sig bolsjevikväldet, samt bevilja fritt avtåg ur Ryssland åt tjeckerna och de allierade. Det var tydligt, att om bolsjevikerna voro färdiga att diskutera fredsvillkoren med de allierade de inte hade för avsikt att låta arkebusera mig. A andra sidan var det inte troligt, att de allierade voro hågade att lyssna till dylika förslag. På det hela taget stärktes mitt hopp genom Karachans besök. Denne berättade vidare för mig, att Lenin nu kunde sitta uppe och förtära någon föda.

Veckan från den 14 till den 21 september var regnig och dystert, och två dagar kunde jag

omöjligt ta min vanliga promenad. Men jag fick fortfarande dagligen brev och extra mat från Mura. Hon skickade mig också en reservoarpenna och flera anteckningsböcker, och jag roade mig med att skriva dålig poesi och att föra dagbok över mitt liv i fångelset, varvid jag dock noga aktade mig att skriva något komprometterande. Men som jag icke fick några fler bolsjevikbesök och icke fick veta några nyheter och jag dessutom sov dåligt, råkade jag på nytt in i en depressionsperiod.

Jag såg ofta Spiridonova, som hölls fången i ett rum vid samma korridor som min. Vi talades aldrig vid men hälsade högtidligt på varandra, när vi möttes under våra dagliga promenader. Hon såg sjuk och nervös ut och hade svarta ringar under ögonen. Hon var klumpig och illa klädd, men hon hade antagligen varit en skönhet när hon var ung.

En annan fånge, som jag också emellanåt mötte på mina promenader, var general Brusilov. Han hade skadat sitt ben, så att han gick endast med svårighet och stödd på en käpp. Min dagbok anger att ”han såg sjuk, utmärkt och mycket gammal ut samt hade ett slugt, rävaktigt ansikte”. En annan fånge i Kreml var Sablin, som förut varit bolsjevikernas överbefälhavare och som hade lett de socialrevolutionäras statskupsförsök mot bolsjevikerna i juli. Han såg bra ut, hade ett vinnande leende och blå ögon men verkade ännu bara en pojke.

Det roade tydligen vakterna att övervaka fångar, som en gång haft så höga ställningar. En gång förde min väktare mig under en promenad fram till sockeln, på vilken Alexander den andres monument hade stått, och pekade ut en mening, som klumpigt huggits in på den ena sidan av den höga sockeln. Den lydde så: ”Här ha den röda arméns soldater från den nionde lettiska skyttebataljonen haft 'äran' att promenera med Brusilov, Lockhart, Spiridonova och Sablin”. Som synes hade de satt äran inom citationstecken. Med en viss melankoli sade jag mig, att detta antagligen var det enda monument förutom min gravsten, på vilket mitt namn skulle gå till eftervärlden.

Den 21 september besökte Karachan mig på nytt. Han var mycket stolt över bolsjevikernas framgångar vid Volga. Den röda armén hade tagit Simbirsk och Buinsk och var nu full av tillförsikt. Han gav mig några exemplar av *The Call (Appellen)*¹ ett propagandaflygblad, som tryckts på engelska för att från flygplan kastas ned till de engelska trupperna på Arkangelsk- och Murmansk-fronterna. Den innehöll en upprörande beskrivning av den så kallade ”de allierades komplott”. Mitt namn förekom ofta däri, och till mina andra brott hade man nu lagt ett förfalskat fördrag mellan Tyskland och Ryssland, som jag hittat på som ett medel för att förmå de allierades trupper att kämpa mot bolsjevikerna. ”Skildringen härav är som en saga ur Tusen och en natt”, skrev tidningen. Jag påpekade denna anklagelse för Karachan och gratulerade till detta exempel på en rik fantasi. Karachan, som kände varje detalj vid mitt häktande, log stilla.

1 DE ALLIERADES INVASION I RYSSLAND FÖR ATT UNDERTRYCKA ARBETARREVOLUTIONEN OCH ÅTERSTÄLLA TSARVÄLDET.

En sensationell komplott att störta sovjetregeringen upptäckt.

De allierades medbrottslighet i den kontrarevolutionära komplotten bevisad.

En engelsk diplomat påträffad på ett sammanträde med konspiratörer i färd att dela ut rikliga subsidier och tillverka falska dokument

Här följer ett sammandrag av det meddelande sovjetregeringen utsänt, vilket avslöjar en vida spridd komplott, som på de allierade regeringarnas initiativ uppgjorts för att störta den ryska revolutionen.

Den 14 augusti ägde hos mr Lockhart, den engelska regeringens representant i Ryssland, ett sammanträffande rum mellan honom och chefen för ett av Sovjets truppförband i Moskva.

Vid detta sammanträffande föreslogs att organisera en revolt i samband med de engelska truppernas landstigning på Murmanskusten. Att upprätthålla en intim förbindelse mellan den engelska diplomatiske agenten och ovannämnde truppbefälhavare utsågs en engelsk löjtnant, Sydney Reilly, som därvid skulle uppträda under namnet "Reis". Man föreslog, att en del av Moskvas garnison skulle sändas till Vologda för att öppna vägen för de engelska trupperna, under det att återstoden av den skulle arresteras folkkommisariernas råd i Moskva och upprätta en militärdiktatur.

För detta ändamål överlämnade mr Lockhart den 14 augusti 700,000 rubel till sina agenter. Den 22 augusti ägde ett nytt sammanträffande rum, vid vilket 200,000 rubel överlämnades i och för arresterandet av Lenin och Trotskij samt medlemmarna av det ekonomiska rådet och besättandet av bankerna, posten och telegrafan. Den 28 augusti överlämnades till den ovannämnde truppbefälhavaren 300,000 rubel för att fara till Petrograd och där träda i kontakt med den grupp engelska militärer, som där samarbetade med en grupp ryska kontra-revolutionärer.

Vid samma tid ägde i Moskva möten rum under hägn av de allierades agenter för att diskutera de mått och steg, som horde vidtagas för att skärpa hungersnöden. Härvid föreslog man att spränga vissa järnvägsbroar, att komma livsmedelståg att urspåra, allt för att komma hungern att driva befolkningen i Moskva och Petrograd till att igångsätta en revolt mot sovjetregeringen.

Man har upptäckt brev med mr Lockharts underskrift och skrivna på papper med engelska regeringens officiella stämpel, varvid den ovannämnde truppbefälhavaren får i uppdrag att gå den engelska regeringens ärenden.

Denna komplott avslöjades av truppbefälhavaren, som yppade hela planen för sovjetmyndigheterna.

På grund av dessa upplysningar överraskade sovjetmyndigheterna natten till den 31 augusti ett möte mellan konspiratörerna, vid vilket mr Lockhart var närvarande. Ehuru mr Lockhart blev arresterad lyckades en del av konspiratörerna undkomma och äro fortfarande i frihet. De hava satt en del av de uppgjorda planerna i verket. Livsmedelståg sprängdes i luften bland annat vid Voronesj. Vid detta möte lade man beslag på handlingar, av vilka det framgår, att de allierades avsikt är att så snart de upprättat en militärdiktatur i Moskva tvinga Ryssland att förklara Tyskland krig och uppta striderna på nytt. För att få någon orsak härtill uppsattes ett falskt fördrag mellan Ryssland och Tyskland, enligt vilket sovjetregeringen framställes ha sålt Rysslands oberoende till Tyskland. Detta falska dokument hade man för avsikt att låta trycka och sprida.

Arbetarkamrater!

Här är ett påtagligt bevis på varför ni förts till Ryssland.

Ni begagnas som lekbollar i kapitalisternas händer, vilka i nära förbindelse med den bloddrypande tsarismens agenter arbeta på att störta den första socialistiska republiken och återupprätta det förutvarande förtrycket.

*Ni kämpa inte för friheten, ni kämpa för att krossa den.
Arbetarkamrater!*

Varen hederliga män. Förbli er klass trogna, vägra att begå detta stora brott.

Vägra att utföra era herrars smutsiga arbete.

G. Tjitjerin.

Folkkommissarie för utrikesärenden.

[not slut xxx]

— Er regering, sade han, stöder kriget mot revolutionen. De allierades agenter har på alla möjliga sätt överskridit sin befogenhet här i landet och ni har blivit en symbol för dem. Vid en sammanstöt mellan två världsmakter blir det individen som blir lidande.

Nästa dag kom Peters på besök till mig och hade en överraskning i beredskap åt mig. Han hade nämligen tagit Mura med sig. Det var hans födelsedag och han fyllde trettiofyra år. Som han föredrog att ge presenter framför att få sådana hade han tagit med sig Mura som en sådan till mig. I mer än ett avseende var detta det mest gripande ögonblicket under hela min fångenskap. Peters var i stämning att uppliva sina gamla minnen. Han slog sig ned mitt emot mig vid ett litet bord vid väggen och började att berätta om sitt liv som revolutionär. Han hade blivit socialist redan vid femton års ålder, och han hade fått utstå både landsflykt och förföljelse. Jag hörde endast förstrött på honom. Mura stod bakom honom mitt framför mig och lekte med mina böcker, som lågo på ett litet bord, ovanför vilket en stor spegel hängde. Hon fångade min blick och höll upp ett kort skriftligt meddelande och stoppade in det i en av mina böcker. Jag blev dödligen förskräckt. Det hade bara behövts att Peters vänt aldrig så litet på huvudet, hade han kunnat se det i spegeln. Jag nickade så gott som omärkligt. Men Mura tycktes tro att jag inte lagt märke till hennes tecken och upprepade det. Mitt hjärta upphörde att slå och denna gång nickade jag som en fallandesjuk. Lyckligtvis märkte Peters inte något, annars hade säkerligen Muras timmar varit räknade. Fast han icke hade något att meddela mig angående mitt eget förestående öde annat än att man förberedde att ställa mig inför domstol, behandlade han mig för övrigt ytterst hänsynsfullt, frågade mig åtskilliga gånger hur vaktmanskapet behandlade mig, om jag fick mina brev från Mura ordentligt och om jag hade några klagomål att anföra. Så ursäktade han sig att han inte kunde stanna längre, då han hade mycket arbete som väntade honom, lovade att återkomma med Mura och gick. Mura och jag hade knappast växlat ett ord, men jag kände redan nytt hopp vakna inom mig. Det var som om jag lämnat världen och kommit tillbaka till den igen. Så snart de hade gått rusade jag fram till boken — det var Carlyles ”Den franska revolutionen” — och tog ut lappen hon lagt dit. Det var ett helt kort meddelande på endast sju ord: ”Säg ingenting — allt kommer att sluta väl”. Den natten kunde jag inte sova.

Nästa dag kom Peters tillbaka. Hans andra besök utgör en förklaring till hans första. Denna gång hade han inte Mura utan den svenske generalkonsuln Asker med sig. Denne var en man med mycken charm och höga ideal, och han hade arbetat dag och natt på att utverka att vi skulle släppas ur våra fångelser. Peters gick rakt på sak. De neutrala diplomaterna hade uttalat sin oro för mitt öde. De hade blivit mycket oroliga över de rykten som gingo, att jag blivit arkebuserad och att jag utsatts för kinesisk tortyr. Han hade därför tagit den svenske generalkonsuln med sig för att han med egna ögon skulle kunna övertyga sig om att jag för det första levde och för det andra hade behandlats väl. Mitt samtal med Asker var kort. Vi måste nämligen tala ryska med varandra, och hans kunskaper i detta språk voro ganska begränsade. Dessutom tillät man honom inte att diskutera mitt fall. Då han med tillfredsställelse hade konstaterat, att man varken låtit mig hungra eller undergå tortyr, sade

han mig att han skulle göra allt som stod i hans makt för att bistå mig och lämnade mig så.

Mitt sammanträffande med Asker beredde mig inte enbart tillfredsställelse. Den omständigheten, att man inte tillät honom att diskutera mitt kvarhållande i fångenskap och dess orsaker, gjorde mig nedstämd. Nu var jag icke längre rädd för mitt liv, men jag grubblade mer än någonsin över, att det tycktes antagligt att jag skulle komma att ställas inför domstol och därför mitt kvarhållande i fångenskap antagligen skulle komma att bli långvarigt. Dessa mina farhågor stärktes nästa morgon, då *Isvestia* publicerade den franske agenten Marchands avslöjanden. Han hade givit dem formen av ett öppet brev till Poincaré i kraftiga ordalag avslöjade de allierade agenternas kontrarevolutionära verksamhet i Ryssland. Fast mitt namn inte nämndes i brevet och fast jag aldrig haft något att göra med den verksamhet, som kom Marchand att vända sig mot sitt eget land, begagnade bolsjevikpressen i alla fall tillfället att smutskasta mig så mycket den kunde. Jag angavs ännu en gång som anstiftaren till allt både sant och osant och som ärkeboven bland diplomater. Jag antar, att jag bort känna mig smickrad. Jag var betydligt yngre än någon av de allierades andra representanter, och ändå fick jag den äran att sitta ensam på Kreml och figurera i alla tidningar som den ledande bland de allierades representanter. Utan tvivel var bolsjevikernas hållning gent emot mig — så olika officiellt och privatim — beroende enbart på politiska hänsyn. Jag hade känt dem bättre än någon annan av de allierades representanter, och jag hade in i det sista motsatt mig interventionen. Nu var det därför nödvändigt för dem att på förhand diskreditera varje omdöme jag i framtiden kunde komma att fälla om dem. De amerikanare, som voro betydligt mera komprometterade genom Marchands avslöjanden, undgingo inte bara att kastas i fängelse utan också all smutskastning i tidningarna. Bolsjevikerna visste, att presidenten Wilson, som var en historiker och därför kom ihåg Napoleons öde, ställde sig mycket tveksam till den ryska politik de allierade förde, och de voro därför beslutna att icke företaga något som kunde ändra denna hans hållning.

Den 26 september kom Karachan igen på besök. Han var som alltid artig och förbindlig. Vi fortsatte vår diskussion om de allierades läge i Ryssland och möjligheten av att öppna fredsförhandlingar. Han sade, att frågan om att draga min sak inför domstol nu var avgjord, och att man beslutat att det icke skulle ske. Han ansåg det inte uteslutet att jag nu skulle försättas på fri fot.

Två dagar senare kom Peters med Mura. Det var klockan sex en lördagskväll. Han var klädd i skinnjacka och kakiridbyxor med en väldig mauserpistol vid sidan. Hela hans ansikte sken med ett brett grin. Han sade mig att jag följande tisdag skulle bli fri och få tillåtelse att fara hem till mig och stanna där två dagar för att packa. Jag tackade honom. Han stack ned handen i fickan och drog fram ett brev och stod där och såg ganska tafatt ut. ”Jag vill be er om en tjänst”, sade han. ”Vill ni när ni kommer till London, ge det här brevet till min engelskfödda hustru?” Samtidigt gav han mig ett fotografi av sig själv med hans namnteckning och visade mig några amatörporträtt av sin hustru. Nästan innan jag hunnit svara ”Det vill jag naturligtvis”, hade han ändrat mening. ”Nej”, sade han, ”jag ska inte besvara er. Så fort ni kommit ut härifrån kommer ni att förbanna mig och svära över mig som över er värsta fiende.” Han tycktes anse det uteslutet, att en borgerlig kunde hysa några mänskliga känslor gent emot en proletär.

Jag bad honom att inte vara dum utan ge mig brevet. Frånsett våra politiska åsikter hyste jag intet agg till honom. Jag tog brevet och lämnade det naturligtvis sedermera till adressaten. Då började Peters att tala först om politik och så om komplotten. Han medgav öppet inför Mura, att amerikanarna voro lika komprometterade i den här saken som några andra. (Sedan jag

arresterats hade man gripit en amerikansk agent med planer över den röda armens gruppering gömda i en ihålig k äpp.) Han erkände, att den bevisning han lyckats införskaffa mot mig inte var vidare fällande. Antingen var jag en tokdåre eller mycket slug. ”Jag förstår er inte”, sade han. ”Varför far ni tillbaka till England? Ni har kommit i en obehaglig position. Er karriär är slut. Er regering kommer aldrig att förlåta er. Varför stannar ni inte kvar här? Vi kan ge er arbete. Kapitalismen är i alla fall dömd till undergång.”

Jag skakade på huvudet, och förvånad gick han sin väg. Han förstod inte hur jag kunde överge Mura, som han nu lämnade kvar hos mig.

Jag kände en underbar lättnad. Fast jag med undantag av några få dagar i början, innan det ännu var säkert huruvida Lenin skulle komma sig, egentligen aldrig varit rädd för att bli arkebuserad, hade det hela dock varit mycket prövande för mina nerver, och jag hade aldrig känt mig riktigt säker på att inte ett litet strå skulle kunna stjälpa hela lasset över mig. Mura och jag skrattade och gräto om vartannat. Så slog vi oss ned för att tala ut. Det fanns ju så mycket att berätta, då jag under en hel månad icke hört något från yttervärlden, ingenting om mina kolleger, ingenting om Mura själv.

Det blev icke mycket sammanhang i vårt samtal, vi hoppade från ett ämne till ett annat, men så småningom kunde jag dock göra mig en föreställning om det hela. Mura själv hade setat i ett fängelse för kvinnor. Mina engelska kamrater och ett stort antal fransmän hade suttit i Butyrkijfängelset. Amerikanaren Wardwell hade varit underbar i sin hjälpsamhet och oegennyttia. Han hade tvingat bolsjevikerna att medge de fångna vissa lättnader och hade dagligen försett alla de allierade som sutto fängslade och även Mura med mat ur sitt personliga förråd. Men han hade just inte lugnat henne genom att berätta, att jag antagligen komme att arkebuseras. Under tio dagar hade man varit verkligt orolig för mitt öde. Det hade kommit till ett fruktansvärt uppträde mellan holländske ministern och Tjitjerin, varvid bägge förlorat all behärskning. Holländske ministern var övertygad om att jag skulle bli skjuten och hade intelegraferat denna sin övertygelse till London. Hela saken tycktes hopplös, innan Lenin var i stånd att ta saken i sin hand. Man berättade, att Lenins första ord sedan han återfått medvetandet voro: ”Sluta upp med terrorn.” Så småningom tycktes brushuvudena å bägge sidor ha lugnat sig och ur detta kaos utarbetades en plan, enligt vilken vi skulle utbytas mot Litvinov och andra bolsjevik i England. Men det hade dragit långt ut på tiden, innan man kunde komma till en överenskommelse härom. Den engelska regeringen ville inte lita på bolsjevikerna och ämnade därför inte låta Litvinov lämna England, förrän jag överskridit den ryska gränsen. Då förhandlingarna råkade in i denna återvändsgränd, blev det ett uppehåll på flera dagar. Redan när jag läste om förslaget i Ivestia hade jag förutsett dessa svårigheter. Jag visste, att bolsjevikerna inte brydde sig mycket om Litvinov men så mycket mera om sin egen prestige. Det enda sättet att förhandla med dem i ett fall som detta var att lita på deras ord. De skulle komma att hålla det. Om man behandlade dem som banditer, skulle de handla som sådana. Jag hade klart för mig att engelska regeringen skulle välja att behandla dem som banditer. Det var också vad som hände. Det var lyckligtvis Rex Leeper, som under dessa förhandlingar bistod mr Balfour med sina råd, och han förstod bolsjevikernas psykologi. Han övertalade mr Balfour att gå med på, att Litvinov fick lämna London samtidigt som jag lämnade Moskva, och trots det motstånd mr Balfour härvidlag mötte hos de flesta av sina ministrar, följde han Leepers råd. Svenskarna och norrmännen hade nu tagit hand om förhandlingarna. Vi skulle tillåtas att överskrida ryska gränsen så fort Litvinov och hans följeslagare hade nått Bergen.

Under denna spännande månad förekom en episod i samband med vårt fångslande, som

väckte allmän munterhet i hela Ryssland. När massarresteringen av de allierades representanter började, hade ett halvt dussin tjänstemän, bland vilka voro Hicks och den franske generalkonsuln Grenard, tagit sin tillflykt till det amerikanska generalkonsulatet, som sedan förbindelserna mellan bolsjevikerna och de allierade avbrutits hade övertagits av den norska ministern. Officiellt var det nu den norska legationen.

Bolsjevikerna spårade snart upp de saknade allierade tjänstemännen och ville arrestera dem. Men som de inte glömt följderna av besättandet av den engelska ambassaden i Petersburg, drogo de sig nu för att begå ett nytt brott mot internationell rätt. De ville uppträda korrekt och inte bryta mot diplomaternas exterritorialrätt. Men de ville tvinga flyktingarna att ge sig genom att hungra ut dem.

Den norska legationen var en stor byggnad och inne på gården låg ett mindre hus, i vilket de belägrade engelsmännen och fransmännen bodde. Hela komplexet upptog utrymmet mellan två smågator och man kunde se in på gården från bägge gatorna. Bolsjevikerna omringade nu hela kom-komplexet med trupper och tillät ingen att passera dess grindar samt stängde av vattnet och elektriciteten. Varje dag samlades halva Moskva för att se på föreställningen. Men de allierade gåvo sig inte. De togo sig dagligen motion i trädgården. Så fort det regnade rusade de ut med badbaljorna för att samla en vattenskvätt åt sig. De sågo inte det ringaste utsvultna ut utan tycktes till och med lägga på hullet. De höllo ut till slutet.

Badbaljorna tjänade bara till att lura bolsjevikerna. I källarna till det lilla huset inpå gården förvarades det amerikanska Röda Korsets förråd: köttkonserver, kondenserad mjölk, kex, smör, ljus, tobak. När bolsjevikerna avstängt vattnet hade de glömt en gren, som tydligen var inkopplad på ett annat huvudrör. Gott om mat, en snygg och välmöblerad bostad och poker om nätterna, som för att icke förstöra bolsjevikernas illusioner spelades inför väl fördragna gardiner, gjorde de belägrades lott betydligt angenämare än deras andra olyckskamraters.

Sedan Mura lämnat mig satt jag uppe hela natten och tänkte över läget. Sedan den första glädjen över befrielsen var över, greps jag av en djup nedslagenhet. Hela min framtid tycktes mig hopplös. Mina nerver voro slut. Nu då jag skulle försättas på fri fot eller rättare sagt skickas ut ur Ryssland, ville jag inte resa. Jag märkte att jag oupphörligen kom tillbaka till Peters' förslag att stanna i Ryssland med Mura. Jag tog det i närmare övervägande än läsaren antagligen kan tänka sig, och det var icke så dåraktigt och omöjligt som det kunde tyckas. Sadoul och Pascal, en ung fransk officer med en nästan helgonlik karaktär, hade antagit ett liknande förslag. Så var det Marchand. De voro inga simpla överlöpare. Likt de flesta av oss hade de rönt inflytande av denna jordbävning, som de gjort klart för sig skulle komma att skaka världens grundvalar.

Det fanns ögonblick, då jag själv hade frågat mig vad jag skulle göra, om jag ställdes inför valet mellan Wall Streets civilisation och Moskvas barbari. Men nu var jag icke en fri man. Jag hade varit medelpunkten i en världsstorm i miniatyr, varit någon, om vars kropp två världssystem stridit. Jag kunde aldrig bli en bolsjevik. I en dylik situation, då telegraftrådarna i halva Europa varit i verksamhet för att utverka mitt frigivande, kunde jag ej svika de förpliktelser min officiella ställning ålade mig.

Detta mitt beslut gjorde mig nedstämd och likgiltig. Någon tid förut hade en amerikansk tidning i sin kritik över Amerikas diplomati i Ryssland gjort en för den amerikanske ambassadören föga välvillig jämförelse med ”den kalle och erfarne Lockhart, som beräknande och hänsynslöst genomdrev Englands intressen”. Vilken ironi föreföll mig detta inte nu! Hur fåfänga äro icke individens önsknings i en internationell konflikts malström!

Mura var underbar. Hon var sjuk och hade hög temperatur, men hon klagade inte. Hon tog min avresa med rysk fatalism. Hon visste, att jag inte hade något annat val.

Ytterligare tvenne dagar hölls jag kvar i Kreml. Mura var hos mig från tidigt på morgonen tills solen gick ned. Tillsammans packade vi in mina tillhörigheter, mina böcker, kortlekarna, mina anteckningar och breven hon skickat mig — några av dem voro skrivna på tjekans papper. Vi talade mycket om tiden som gått men undveko så mycket som möjligt att beröra framtiden.

På tisdagen den 1 oktober kom Karachan på besök för att säga mig farväl. Han talade om, att vi nästa dag skulle lämna Moskva. Klockan tre på eftermiddagen fick jag lämna Kreml och fördes under bevakning till min våning. En post ställdes vid min dörr och man meddelade mig att jag hade ”arrest på rummet”.

Våningen var i ett bedrövligt skick. Sedan jag för andra gången satt i fängelse, hade våningen bebotts av en vakt från tjekan. Jag upptäckte att mina skjort- och manschettknappar med pärlor, min nya regnkappa och en avsevärd summa pengar hade försvunnit. Soldaterna hade också druckit ut allt vårt vin och lagt sig till med våra matförråd. Under sitt letande efter komprometterande dokument hade de slitit av klädseln på soffor och stolar. De hade till och med tittat under tapeterna.

Fast jag inte hade rätt att lämna våningen var jag inte förbjuden att mottaga besök. Samma kväll kom Asker och hälsade på mig. Han hade varit den verksammaste och klokaste av de neutralas alla representanter. Han berättade mig att det en kort tid hängt på ett hår att jag blivit skjuten. Jag tackade honom så mycket jag kunde. Han var en präktig typ för en svensk, och vi hade honom mer än någon annan att tacka för att vi blevo försatta på fri fot. Också till Wardwell stå vi i en outplånlig tacksamhetsskuld. Längre fram, sedan vi kommit tillbaka till England, tilldelade den engelska regeringen de neutrala ministrar, som lett underhandlingarna för vårt frigivande, Sankt Mikael's och Georgs-orden. Åt Wardwell, vilken som amerikansk medborgare inte fick mottaga någon orden, lyckades jag utverka ett silverfat med en ingraverad inskription uttryckande regeringens tacksamhet för de tjänster han gjort oss.

Onsdagen, dagen för vår avresa, var jag upptagen från tidigt på morgonen. Först kom ett brev från Peters, vari han bad om ursäkt för stölden av mina tillhörigheter och medsände en summa pengar som ersättning, vilken jag dock med ett hövligt tack skickade tillbaka. Därefter hade jag ett långt samtal med Asker om tillvaratagandet av de engelska intressena och skyddet av de brittiska undersåtarna i Moskva.

Klockan sex på kvällen togs vaktposten i min tambur bort, och klockan halv tio kom Asker med sin bil för att köra mig till stationen. Där träffade jag mina franska och engelska kolleger, av vilka de flesta hade hämtats direkt från fängelset till tåget. Tåget stod på ett stickspår utanför stationen. Då jag var på väg dit undrade jag som hastigast, om mina kolleger skulle förebrå mig allt vad de fått utstå. Men alla voro förvånansvärt tysta och dämpade. Tåget bevakades av en pluton lettiska soldater, som skulle följa oss till gränsen. Deras närvaro skapade en viss tvungen stämning. Jag tror, att vi alla hade en känsla av att inte kunna andas fritt, förr än vi lämnat Ryssland bakom oss. Några få vänner voro nere för att ta farväl av oss: Mura, Wardwell och några till. Det var ingenting tvunget eller dramatiskt över de avsked som togos. I den kalla natten under den stjärnbeströdda himmeln talade Mura och jag endast om oväsentliga ting. Vi talade om allt möjligt utom om oss själva. Så förmådde jag henne att fara hem med Wardwell, och när hon lämnade oss stod jag och såg efter henne tills hon uppslukades av mörkret. Så gick jag in i min dåligt upplysta kupé för att ensam med mina

tankar invänta avfärden. Klockan hade hunnit bli nära två på morgonen, innan tåget under mycket stånkande och med många falska starter till slut långsamt ångade i väg.

Men ännu hade vi inte hunnit till slutet! Efter att ha gjort en omväg kring Petersburg — i Isvestia förklarade man, att tåget måste ta denna omväg för att icke Petersburgs uppretade befolkning skulle slita oss i stycken — kommo vi på torsdagskvällen fram till Bjeloostrov, den finsk-ryska gränsstationen. Vi gladde oss litet för tidigt häråt. Intet finskt tåg fanns oss till mötes. Chefen för vår lettiska eskort hade fått ytterst stränga order att inte låta oss fortsätta över gränsen, förrän han fått ett bestämt meddelande om att Litvinov kommit fram till Bergen, och något dylikt hade ännu inte ingått. Det var inget annat att göra än att vänta.

Dessa tre dagar i Bjeloostrov tycktes mig mera prövande än hela fängelsetiden. Nu sedan allt var över gav jag efter för den modlöshet som gripit mig. Vi hade packats ihop i ett smutsigt och oeldat tåg, och vi hade livsmedel med oss för några få dagar men inte för någon längre tid. Fast jag i själva verket inte var rädd för att bolsjevikerna skulle ändra mening och föra oss tillbaka till Moskva, så låg dock detta inom möjligheternas gräns. Ju längre dröjsmålet varade desto spändare blevo allas nerver och desto retligare stämningen. Det fanns brushuvuden bland oss, som yrkade på, att vi på natten utan vidare skulle ge oss över gränsen.

För mig voro nätterna oerhört prövande. Nu sov jag knappast något alls. Jag språkade med Lavergne och Hicks. Utan mycken övertygelse försökte vi att rättfärdiga oss och plockade åter fram alla våra gamla skäl samt sökte trösta oss med, att om de allierade bara hade följt våra råd, skulle de aldrig ha råkat in i detta besvärliga läge. Jag tror att vi alla hade klart för oss, att det under alla förhållanden varit ett misstag att intervensera i Ryssland. Vi voro alldeles på det klara med att vi skulle utsättas för klander, och att både generaler och politiker skulle söka urskulda sig med att de varit illa underrättade om läget.

För det mesta vandrade jag ensam fram och tillbaka på perrongen. Jag behövde vara ensam. Jag var rädd för att komma hem och för de frågor, som skulle ställas till mig. Lyckligtvis var vädret vackert, och under nordens stjärnbeströdda himmel måtte jag på detta sätt vandrat många, många mil. Hoppet var dött i mitt hjärta. Jag gjorde mig inga illusioner om hur jag skulle komma att tas emot där hemma. Under några få dagar skulle jag figurera på tidningarnas första sidor. Jag skulle bli överlupen av journalister och fotografer. Kronprinsessan av Sverige, kungen av England och mr Balfour skulle ta emot mig i audiens. Man skulle komma att glädja sig åt att jag kommit undan med livet. Hade det hänt mig något, hade det blivit obehagliga komplikationer och kanske också litet samvetsförebåelser för de engelska ministrarna. Så skulle jag läggas på hyllan. Min vid den tiden enastående kännedom om en komplicerad situation skulle få rosta bort. Ingen sättes fortare ur spelet än en representant utomlands, vars politik blivit diskrediterad. Och min politik var redan diskrediterad såväl i bolsjevikvännernas ögon som i deras som yrkat och yrkade på en intervention. Det var långt ifrån något nöje att försöka se in i framtiden och jag anställde ett strängt korsförhör med mig själv. För flera månader sedan, då Mura och jag haft en liten ordväxling angående en principalsak, hade hon sagt, att jag var ”ganska klok, men inte nog, ganska stark, men inte nog, ganska vek, men inte nog.” Peters själv hade med ett visst förakt kallat mig en ”den gyllene medelvägens man”. Det föreföll mig då och förefaller mig ännu i dag en riktig definition på min karaktär. Och nu hade jag lämnat henne. Min olycksbägare var fylld till brädden.

Om också detta rörde sig i mitt inre, måste jag visa ett glatt ansikte utåt. Pjäsen måste spelas till slut. Vi voro ett fyrtiotal fransmän och engelsmän på tåget. Vi måste försöka hålla oss på god fot med befälhavaren för den lettiska vakten för att kunna förmå honom att påskynda vår vidare färd. För att hålla modet uppe på oss organiserade jag en serie tävlingar mellan

fransmännen och oss i "pitch and toss" (ett kastspel med slantar). Vi spelade våra serier på stationsperrongen med de lettiska soldaterna och de ryska stationskarlarna som åskådare. De blevo nästan lika intresserade som vi själva. Det var tydligt, att de funno det ytterst spännande att se en gråhårig fransk general ligga på knä på perrongen och med en näsduk mäta avståndet mellan de olika silver-rublerna. Det är möjligt, att de trodde att vi voro galna, för de blevo helt mänskliga mot oss, och det skulle inte ha behövts mycken övertalning för att förmå den lettiske befälhavaren att ta del i spelet. Han nekade dock att göra det, men det var tydligen endast motvilligt han avstod därifrån. Kanske var han rädd för att man i Moskva skulle anse det ovärdigt en proletär att deltaga i spelet. England eller rättare sagt Skottland vann serien. Under min presbyterianska ungdom hade jag flitigt spelat det spelet under mina söndagar i Skottland, och som vi voro mera erfarna spelare vunno vi likt pastorn i varietévisan, som "vann tre gånger av fyra, för att han hade spelat förut".

När våra tävlingsmatcher voro slut, togo också våra prövningar slut. Medan vi samlade ihop våra slantar kom befälhavaren fram med ett telegram i handen. Allting var nu klart. Det finska tåget stod färdigt, och vi skulle lämna Ryss-land med detsamma. Han hade också med sig Petersburgs-tidningar. De voro fulla av stora nyheter. Bulgarien hade dukat under och redan undertecknat vapenstilleståndsfördraget. Österrike tiggde om fred. Hindenburglinjen på västfronten hade tagits. På mina kamrater verkade det som en kraftig stimulans. De flesta av dem betraktade sin avresa som en lycklig befrielse, som en hemsk nattmara som jagas på flykten av en härlig morgon. De kunde med hoppfullhet gå framtiden till mötes. Mitt hjärta fylldes inte av någon glädje. Min kropp fortsatte västerut, men mina tankar voro kvar i Moskva, i det land jag nu lämnade — antagligen för alltid.